TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

FORDÍTOTTA KIS FERENCNÉ

ELSŐ KÖNYV
MÁSODIK KÖNYV
HARMADIK KÖNYV
NEGYEDIK KÖNYV

ELSŐ KÖTET

ELSŐ KÖNYV

1. Ismeretes, hogy Trója eleste után általában kíméletlenül bántak a város lakosságával; két férfi volt csupán, Aeneas és Antenor, akire az achivok - valamely ősi vendégbarátság jogán, s mivel ők ketten mindig a béke helyreállítását és Helena kiadatását kezdeményezték, egyáltalán nem alkalmazták a hadijog szabályait. Antenor különféle kalandok után érkezett meg az Adriai-tenger legmélyebben fekvő öblébe nagyszámú enetus kíséretében, ezeket lázadás folytán Paphlagoniából kiűzték, és Trója falai alatt elveszítvén Pylaemenes nevű királyukat, lakóhelyet és vezért kerestek maguknak; elűzték a tenger és az Alpesek között lakó euganeusokat, ezt a területet az enetusok s a trójaiak foglalták el. A helyet, ahol először partra szálltak, Trójának nevezték el, innen veszi a nevét az egész vidék is, a népet pedig egyetemesen venetusnak nevezték el. Aeneas viszont, akit otthonából ugyancsak ez a csapás űzött el, de a sors nagyobb hatalom megteremtésére vezérelt, először Macedoniába érkezett, honnan hazát keresve Szicíliába vetődött, majd innen továbbhajózva Laurentum földjét foglalta el. Ennek a helynek is Trója a neve. A trójaiak, mivelhogy véget nem érő bolyongásaik közben fegyvereiken és hajóikon kívül semmijük sem maradt, partraszállásuk után zsákmányt szereztek maguknak a vidéken; ezért Latinus király és az aborigo nép, a terület akkori urai, fegyvert fogván, összesereglettek a városból s a szántóföldekről, hogy a jövevények támadását visszaverjék. Ettől kezdve kétfajta hagyomány maradt ránk: némelyek azt állítják, hogy Latinus vereséget szenvedvén a csatában, békét kötött, majd rokoni kapcsolatot létesített Aeneasszal; mások szerint pedig csatarendbe sorakoztak, s már-már harsant is a trombita, midőn az előkelőségek kíséretében előlépett Latinus, és beszélgetésre szólította az idegenek vezérét; megkérdezte tőle, hogy miféle nép az övé, honnét jött, milyen balsors űzte el hazájából, és mit keres itt a laurentumi földeken; mikor megtudta, hogy trójaiak, vezérük Aeneas, Anchises és Venus fia, hogy tűzvész pusztította hazájukból menekültek, lakóhelyet s város alapítására alkalmas földet keresnek, megcsodálva a népnek és vezérének nemességét, valamint háborúra és békére egyaránt készséges indulatát, jobbját nyújtotta, ekképpen

pecsételve meg eljövendő barátságukat; ezután a két vezér szövetségre lépett, a két hadsereg pedig üdvözlettel köszöntötte egymást; Aeneas Latinusnál járt vendégségben, s ott történt, hogy Latinus a házi istenek színe előtt az állami szövetséget családi szerződéssel kötötte össze, feleségül adván leányát Aeneashoz. Ez az esemény végül is megerősítette a trójaiakat reményükben, hogy végleges és biztos lakhelyre találtak, és most már véget ért bolyongásuk. Várost alapítanak; Aeneas a várost felesége nevéről Laviniumnak nevezi. Új házasságából csakhamar fiúgyermek jött a világra, akinek szülei az Ascanius nevet adták.

2. Később az aborigo és a trójai nép háborúba keveredett egymással. Turnus, a rutulusok királya, aki Aeneas megérkezése előtt jegyben járt Laviniával, rossz néven vette, hogy mellőzik a jövevény kedvéért, és háborút üzen mind Aeneasnak, mind Latinusnak. Az ütközetből egyik hadsereg sem került ki kívánsága szerint: a rutulusokat legyőzték; a győztes aborigók és trójaiak viszont elveszítették vezérüket, Latinust. Ezért Turnus és a rutulusok, nem bízván többé a dolgok jobbra fordulásában, elmenekültek az etruszkok virágzó és gazdag földjére, azok királyához, Mezentiushoz, aki Caere dúsgazdag városában tartotta székhelyét. Mezentius kezdettől fogva nem nézte jó szemmel az új város keletkezését, most pedig úgy vélte, hogy a szomszédság számára semmiképpen sem biztonságos, sem a trójai település növekedése, miért is habozás nélkül szövetséget kötött a rutulusokkal.

Aeneas nem akarván annyit háborúskodni, s hogy az aborigók szívét megnyerje, nemcsak az övéivel azonos jogokat adott nekik, hanem latinnak nevezte el mindkét népet, hogy mindannyiukat egyformán hívják ezentúl; ettől fogva az aborigók odaadása és Aeneas király iránt való hűsége nem maradt el a trójaiak mögött. E rokonszenvben s a két nép napról napra szorosabb egybeolvadásában bízva - noha Etruria hatalma úgy megerősödött, hogy nevének híre nemcsak a szárazföldet, de a tengert is az Alpoktól a szicíliai szorosig, egész Itáliát széltében-hosszában bejárta - Aeneas ugyan falak mögé vonulva is visszaverhette volna a támadást, mégis nyílt csatába vezette csapatait. Szerencsés ütközet volt ez a latinok számára, s egyben Aeneas utolsó tette halandó életében. A Numicus folyó partján nyugszik, akárkinek kell is

ezután mondanunk; Juppiter Indigesnek nevezik.

3. Ascanius, Aeneas fia még nem érett meg az uralkodásra; hanem a hatalmat megőrizték neki nagykorúsága napjáig; mindaddig asszonyi gyámság alatt állt, és fennmaradt a fiú számára a latin állam, a nagyapa és az apa királysága, mert Laviniának megvolt hozzá a tehetsége. Nem óhajtok itt arról vitázni - ugyan ki is tudna ilyen régmúlt eseményt biztonsággal megállapítani -, hogy ez az Ascanius vagy egy idősebb, azonos nevű, még a sértetlenül álló Trójában Creusától született fiú, aki apját menekülésében követte, volt-e az az Ascanius, más néven Julius, akit a Julius-nemzetség névadójaként tartanak számon. Ez az Ascanius, bárhol született, s bárki hozta is a világra, kétségtelenül Aeneas fia volt; mivel Lavinium túlnépesedett, az akkori állapotokhoz képest igen virágzó és gazdag várost anyjára, illetve mostohaanyjára hagyta, maga pedig az Albanus hegyen új várost alapított, melynek a hegygerincen elnyúló fekvése miatt az Alba Longa nevet adta. Lavinium alapítása és az Alba Longában való letelepedés között mintegy harminc esztendő telt el.
A hatalom, kiváltképpen az etruszkok leverése után, annyira megnövekedett, hogy sem Aeneas halála után, sem azután, az asszonyi uralom, majd a gyermekkirály fölnevelkedése idején nem merészelt fegyvert fogni ellene sem Mezentius és az etruszkok, sem más. A békekötés alkalmával megegyeztek, hogy az etruszkok és a latinok között a határ az Albula folyó lesz, melynek most Tiberis a neve.
Majd Ascanius fia, Silvius került uralomra - a véletlen folytán az erdőben jött a világra; ő nemzette Aeneas Silviust; az pedig Latinus Silviust. Emez jó néhány telepes rajt indított útnak, s azokat ma „régi-latinok"-nak hívják. Azóta minden albai király a Silvius melléknevet viseli. Latinus fia volt Alba, Alba fia Atys, Atysé Capys, Capysé Capetus, Capetusé Tiberinus, aki átkelés közben belefúlt az Albulába; emléke fönnmaradt az utókor számára, mert a folyót azóta nevéről nevezik. Ezután Tiberinus fia, Agrippa, majd Agrippa után Romulus Silvius vette át apjától a királyi hatalmat. Romulust villámcsapás érte, és így közvetlenül Aventinusra szállt a királyság. Emezt egy dombon temették el, mely ma része Róma városának, s az ő nevét viseli. Utána Proca uralkodott. Az ő fia volt Numitor és

Amulius; Numitornak, legidősebb gyermekének hagyta örökül a Silvius nemzetség ősrégi királyságát. Az erőszak mégis legyűrte az atya végakaratát és az elsőszülöttség jogát: bátyját elűzvén, Amulius került a trónra. Bűnt bűnre halmozott; bátyja fiúgyermekeit megölette, leányát, Rhea Silviát a megtisztelő kitüntetés ürügyén Vesta papnőjévé avatta, s ekképpen az örökös szüzességi fogadalom révén elvette tőle a gyermekszülésnek még a reményét is.

4. A sors azonban, úgy vélem, kedvezett egy ekkora város alapításának, s olyan hatalom kibontakozásának, mely az isteneké után a legnagyobb a világon. Erőszak áldozatául esve, ikerfiakat szült a Vesta-szűz, és akár jóhiszeműen, akár mivel a bűn is tisztességesebb, ha egy isten a tettes, a gyermekek kétséges származását Marsra fogta. De sem az istenek, sem az emberek nem mentették meg az anyát és a kisdedeket a király kegyetlenségétől. Amulius a papnőt bilincsbe verve bebörtönöztette és megparancsolta, hogy a fiúcskákat a folyóba vessék. Valamely végzetszerű véletlen folytán, csendes álló víz öntötte el a Tiberis két partját, s a kisdedeket vivő szolgák, bár a folyó valódi medrét sehol meg nem közelíthették, mégis remélték, hogy a csecsemők a még oly lanyhán folydogáló vízben is majdcsak megfulladnak. Így hát, mintha a királyi parancsot teljesítenék, az áradás szélén, ott, ahol most a Ruminalisfügefa áll - úgy mondják, egykor Romularis-fának hívták -, kitették a két fiúcskát. Tágas pusztaság volt akkoriban ez a vidék. Máig fönnmaradt a híre, hogy a kis sajka, amelyben a gyermekeket kitették, előbb libegni kezdett a folyón, majd amikor a víz visszahúzódott, fennakadt a szárazon; akkor a környező hegyekből a csecsemők sírására oda vetődött egy szomjas nőstény farkas; és lehajolva, szelíden emlőit nyújtotta nekik, majd gyöngéden nyaldosni kezdte a fiúcskákat; így talált rájuk a királyi nyáj pásztora - kiről azt állítják, hogy Faustulusnak hívták; ő aztán bevitte a gyermekeket a kunyhójába, és átadta feleségének, Larentiának, hogy fölnevelje őket. Van, aki úgy tudja, hogy Larentia rosszfajta személy volt, akit a pásztorok nőstény farkasnak neveztek; ez az eredete a csodás történetnek. Így születtek, így nevelkedtek hát a fiúk, s mihelyt ifjakká serdültek, nem henyéltek az istállóban vagy a marha mellett, hanem vadászva járták be keresztül-kasul az erdőt. Ettől erősödött meg testüklelkük; már

nemcsak a vadállatokat gyűrték le, hanem megtámadták a zsákmánnyal megrakodott rablókat is, elvették tőlük a prédát, és szétosztották a pásztorok között, az ifjak napról napra növekedő csapatával pedig jóban-rosszban összeforrtak.

5. A Palatium hegyen, amelyet az arkadiai Pallanteum városáról neveztek el Pallantiumnak, majd később Palatiumnak, a hagyomány szerint már akkor megtartották a Lupercalia nevű ünnepi játékot, melyet az arkadiai nemzetségből származó Evander honosított meg; ez abból állt, hogy mezítelen ifjak játékosan és pajkosságból, versenyfutást rendeztek Pan Lycaeus tiszteletére, akit a rómaiak azóta Inuusnak neveznek; állt a vigalom - az ünnep időpontját jól ismerték -, mikor a zsákmányuk elvesztése miatt haragos rablók alattomosan megtámadták őket; Romulus erősen védekezett, de Remust elfogták, és kiszolgáltatván Amulius királynak, bepanaszolták. Legfőbb bűneként azt emlegették, hogy a két testvér be-betört Numitor területére, s ott összegyűjtvén egy nagy csapat ifjút, ellenség módjára fosztogatott. Mindezekért Numitor kezére adták, hogy büntesse meg. Faustulus már kezdettől fogva sejtette, hogy királyi sarjakat nevel házában; tudta ugyanis, hogy a király parancsára kitették a csecsemőket, s az időpont, amelyben megtalálta őket, egybevágott az eseménnyel; de nem akarta időnek előtte közhírré tenni a dolgot, csak ha kedvező alkalom vagy a szükség parancsolja. Elsőként a szükség állt elő. Ezért félelmétől indíttatva föltárta az ügyet Romulusnak. Véletlen folytán Numitor, aki fogságban tartotta Remust, maga is meghallotta, hogy a fiúk ikertestvérek, és mérlegelvén korukat, valamint hogy legkevésbé sem vallanak szolgai származásra, lelkében fölrémlett unokáinak emléke; tovább vizsgálódva már-már maga is csaknem fölismerte Remust. És most mindenfelől cselt szőnek a király ellen. Romulus, nem az ifjak csapatával - mert az nyílt fegyveres fellépésre nem volt alkalmas -, hanem különféle utakon, más pásztorokat rendel a királyi palota elé, megtámadja a királyt; Remus pedig egy másik csapattal Numitor házából távozva megsegíti. Így aztán megölik a királyt.

6. Numitor már a zűrzavar kezdetén kihirdette, hogy az ellenség betört a városba, és megtámadta a királyi palotát, és a fellegvár megszállása és fegyveres védelme céljából oda szólította Alba ifjúságát: az öldöklés végén látván, hogy a két ifjú üdvözlésre közeledik feléje, nyomban gyűlésbe hívta a népet, és föltárta előttük öccsének vele szemben elkövetett bűnét, továbbá unokái származását, hogyan jöttek a világra, miként nevelkedtek, miképpen ismerte föl őket, végül a zsarnok megöletését, amely tettnek ő maga az értelmi szerzője. A két ifjú, seregétől körülvéve, a gyülekezet közepére hatol, s királyként köszönti nagyapját, mire a sokaság egyetértően követi példájukat, s megerősíti Numitor címét és királyi hatalmát. Átengedvén Numitornak Alba királyságát, Romulus és Remus lelkében kívánság ébred, hogy a környéken, ahol kitették és fölnevelték őket, várost alapíthassanak. Volt is fölös számban mind albai, mind latin nép, számukat növelték még a pásztorok is: együttesen azt a reményt ébresztették, hogy mind Alba, mind Lavinium kicsinek tetszik majd a megalapítandó városhoz képest. De később megzavarta a megfontolásokat az öröklött betegség, a hatalomvágy, s a meglehetősen szelíden induló vállalkozásból rút versengés keletkezett. Mivelhogy ikertestvérek lévén, a kor alapján nem tehettek igazságot egymás között, a hely védőisteneire bízták, hogy jóslat útján válasszanak, kinek a nevét viselje az új város, ki uralkodjék fölötte Romulus a Palatinust, Remus az Aventinust választotta magának, hogy ott az égbolt gondos megfigyelése útján a madaraktól kérjen jóslatot.

7. Azt mondják, elsőnek Remus kapott jelet: hat saskeselyűt; már-már kihirdette a jósjelet, amikor kétszer annyi jelent meg Romulusnak - és kit-kit a maga csoportja királyként köszöntött: azok a jelenségek időpontjának elsőbbsége, emezek a madarak száma alapján követelték a királyságot. Ebből vita támad, majd ölre mennek, s a harag végül gyilkossággá fajul; zavargás közben Remus egy ütéstől holtan terül el. Egy másik, ismertebb hagyomány szerint Remus, bátyját kigúnyolva, átugrotta állítólag az új falakat; emiatt Romulus haragra lobbant, és e szavak kíséretében: „Így jár a jövőben, aki átugorja falaimat" - megölte őt. Romulus tehát egymaga kapta kézbe a hatalmat; a várost megalapítása után alapítójáról nevezték el.

Romulus először a Palatinust, neveltetése helyét erősíti meg. Egyes isteneknek albai szokás szerint, Herculesnek pedig görög módra mutat be áldozatot úgy, amint azt Evander elrendelte.
A hagyomány szerint ezen a vidéken történt, hogy Hercules, miután megölte Geryont, elhajtotta csodálatos szépségű ökreit, és nyáját maga előtt hajtva átúszta a Tiberist, majd hogy pihentesse s a dús legelőn jóllakassa az ökröket, és mivel a hosszú úton maga is elfáradt, elnyúlt a kövér fűben a folyó partján. Ott aztán, mihelyt az ételtől, bortól elrenyhülve elnyomta az álom, egy Cacus nevű helybeli pásztor, erejében bízva és az ökrök szépségétől elkápráztatva, el akarta hajtani a zsákmányt; rájött azonban, hogy ha a barlangjához tereli a csordát, a nyomok elvezetik oda keresésükre induló gazdájukat; így aztán háttal fordítván, a farkuknál fogva vonszolta a legszebb ökröket barlangjába. Hercules pedig, mikor pirkadatkor álmából fölserkenvén, végigjártatta szemét a csordán, nyomban észrevette, hogy hiányzik belőle elszaladt a szomszédos barlanghoz, talán arrafelé vezetnek a nyomok. De látván, hogy valamennyi nyom kifelé mutat, és másfelé egy sem visz, megzavarodva és bizonytalankodva egyszeriben összetereli és továbbhajtja az ellenséges területről a nyájat. Ekkor a csordából némelyik szokása szerint elbődült, sajnálván elhagyni a többieket, a barlangban pedig válaszképpen ugyancsak elbőgték magukat az oda bezárt ökrök, s hangjukra Hercules visszafordult. Cacus erőszakkal igyekezett megakadályozni, hogy behatoljon a barlangjába, de Herculesnek egy bunkócsapásától holtan terült el, hiába hívta segítségül a többi pásztort.

Az idő tájt a Peloponnesosról odamenekült Evander uralkodott azon a területen, éspedig inkább tekintélye, semmint hatalma miatt; tisztelték őt írástudásáért, ami szokatlan tulajdonság volt e műveletlen emberek körében, de még inkább mert anyja volt az istennőként ismert Carmenta, akit a Sibylla Itáliába érkezése előtt jövendőmondásáért csodált a nép. Ezt az Evandert oda vonzotta a nyilvánvaló gyilkosságban tetten ért jövevény köré gyülekező pásztorok izgatott csoportja; majd meghallgatván az eseményt s a bűntett okát, észrevette, hogy a férfi termetre nagyobb, arcvonásaira nézve fönségesebb bármely halandónál, és megkérdezte, ki ez az ember.

Aztán hogy megtudta, mi a neve, ki az apja, hol a hazája, így szólt:

„Üdvözlégy, Hercules, Juppiter gyermeke; Anyám, az istenek igazmondó hírmagyarázója megjövendölte nekem, hogy eljössz egykoron, és megszaporítva az égiek számát, a föld majdan leghatalmasabb népe oltárt emel neked; Nagy Oltár lesz annak a neve, és ott vallásos szertartásod szerint imádnak téged."
Hercules jobbját nyújtva kijelentette, hogy elfogadja a jóslatot, szándékában áll beteljesíteni végzetét, oltárt emel és fölszenteli azt. Akkor áldoztak először, kifogván egy gyönyörű ökröt a csordából, Herculesnek, s a szertartáshoz, valamint a lakomához meghívták a vidék akkortájt legnevezetesebb családjait - a Potitiusok és Pinariusok családját. Véletlenségből úgy esett, hogy a Potitiusok időben megérkeztek, és föltálalták nekik az áldozati barom belsőségeit, a Pinariusok azonban csak a többi fogáshoz érkeztek, mikor a belsőségeket már elfogyasztották. Innen maradt fenn a szokás, hogy a Pinarius nemzetség, amíg csak él, nem ehet az áldozati állat belső részeiből. A Potitiusok pedig Evander tanításait elsajátítva, nemzedékről nemzedékre teljesítették a szent szertartás szolgálatait, míg végül a családi szolgálatot állami rabszolgák vették át, a Potitius nemzetség pedig teljesen kipusztult. Romulus akkoriban egyedül ezt az idegen vallásos szertartást vette át valamennyi közül, már akkor tisztelettel adózván a bátorság szülte halhatatlanságnak - őt is afelé vezette végzete.

8. A vallásos szertartások dolgát elrendezve, gyűlésbe szólította a sokaságot, melyet egy testté, egységes néppé csakis a törvények erejével formálhatott, és jogrendszert adott neki; úgy vélte, hogy a bárdolatlan emberek szemében akkor lesz szent a törvény, ha a hatalom jelvényeivel ékesen maga is tiszteletre méltó. Különféle egyéb külsőségekkel is fönségesebbé tette megjelenését, főképp azzal, hogy tizenkét lictort vett maga mellé. Van, aki úgy véli, hogy az uralkodását meghirdető madarak száma miatt igazodott ehhez a számhoz. Én bizony nem restellem, azokkal értek egyet, akik szerint mind az effajta szolgaszemélyzet, mind a szolgák száma etruszk szomszédainktól származik éppúgy, mint a curulisi szék, a bíborszegélyű tóga, mert az etruszkoknál az a szokás járta, hogy tizenkét törzs közösen választott királyt, és valamennyi egy-egy lictort adott melléje.
Eközben a város egyre növekedett, falait mind újabb területek köré vonva, inkább a jövendőbeli sűrű lakosság és nem az akkori

népesség területének erődítésére. Majd hogy a hatalmas város üresen ne álljon, és nagyszámú lakosságot vonzzon magához, Romulus a városalapítók ősi szokása szerint maga köré gyűjtötte a homályos származású és alacsony sorból való emberek tömegét, mely mintha egyenest az ő számára a földből nőtt volna ki, és a Capitolium lejtőjének azon a helyén, amely most a két szent liget között körül van kerítve, menedékhelyet nyitott. Tömegesen menekültek oda a szomszéd népek közül szabadok, rabszolgák egyaránt, válogatás nélkül, új életmódra áhítozva; ez volt az első, a város külső nagyságához illő gyarapodás. És mikor Romulusnak már nem kellett attól félnie, hogy nincs kellő ereje, alkotmányt szerkesztett nekik. Száz senatort jelölt ki, vagy mert ez a szám elegendőnek tetszett, vagy mert éppen csak száz senatorságra alkalmas férfit talált. Annyi biztos, hogy e tisztségüknél fogva Atyáknak nevezte őket, ivadékaikat pedig patríciusoknak.

9. Most már úgy megerősödött a római állam, hogy háborúban bármelyik szomszédjával szemben megállta volna a helyét; de az asszonyok hiánya folytán ez a nagyság csak egy nemzedéken át tartott volna, mivelhogy városukban nem volt remény utódokra, a szomszédokkal pedig nem házasodhattak. Akkor az Atyák tanácsára Romulus követeket küldött a szomszédos nemzetségekhez, hogy kössenek szövetséget s házasságot az új néppel: „A városok is, mint minden egyéb, alacsony sorból emelkednek föl; aztán a maguk erejéből s az istenek segítségével nagy hatalomra, nagy névre tehetnek szert; köztudomású, hogy Róma alapításánál jelen voltak az istenek, és nem hiányzott a vitézség sem; ne vonakodjanak hát a népek, hogy vérüket s nemzetségüket a miénkkel elvegyítsék."

A követség szavait sehol sem fogadták jóindulattal: annyira megvetették őket, de egyszersmind féltették is önmagukat s utódaikat a szomszédságukban egyre növekvő hatalomtól. És elutasítván a követeket, többnyire azt kérdezgették, hogy asszonyoknak is nyitottak-e menedékhelyet, mert abból lenne ám csak méltó házasság. A római ifjúság rossz néven vette ezt, és nem volt vitás, hogy előbb-utóbb erőszakhoz folyamodik. Romulus, hogy kellő helyet és alkalmat biztosítson e tetthez, leplezvén lelke háborgását, ünnepélyt rendez nagy buzgón a Lovas Neptunus

tiszteletére: Consualiának nevezi az ünnepet. Parancsot ad, hogy hívják meg a szomszédokat a látványosságokhoz; ami fényes pompát csak ismertek, és amit csak megtehettek, az ünnepségre pazarolták, hogy hírét, nevezetességét öregbítsék. Igen sokan gyűltek össze már csak kíváncsiságból is, hogy megtekintsék az új várost, a legtöbben mégis a közvetlen szomszédságból érkeztek: Caeninából, Crustumeriumból, Antemnaeből; a sabinok valamennyien eljöttek gyermekeikkel, feleségeikkel együtt. A vendéglátók barátságosan meghívták őket lakásaikba, ők pedig látván a város fekvését, falait s a házak sokaságát, elcsodálkoztak, hogy mily hamar megnőtt a római állam.

Elérkezett az ünnepség ideje, s a látványosság teljesen elkápráztatta az emberek szemét-eszét; ekkor előre megállapított jelre mindenfelől előtört a római ifjúság, hogy elrabolja a hajadonokat. Legtöbbjüket vaktában rabolták el, aszerint, hogy ki kinek akadt az útjába; némelyeket, a legszebbeket, az előkelő patríciusoknak szánták, s a köznép soraiból való emberek gondjára bízták, hogy házaikba elvezessék őket; egy leányt, aki mindegyiknél különb és szebb volt, mint mondják, egy Talassius nevű férfi emberei raboltak el; miközben sokan kérdezték tőlük, hogy kinek viszik, hogy baja ne essék, többször kiáltozták: „Talassiusnak": azóta is ezt kiáltozzák menyegzők alkalmával. A rémület megzavarta az ünnepi játékot, a hajadonok megszomorított szülei menekülnek, vádolván a rómaiakat, hogy megsértették a vendégbarátság törvényét, s tanúnak hívják az isteneket, akiknek ünnepnapjára és ünnepi játékaira eljöttek, hogy vallásosságot és hűséget színlelve lépre csalták őket. Az elrabolt hajadonoknak sincs jobb okuk a reményre, és nem kisebb fölháborodásuk sem. De maga Romulus járt körbe, egyiktől a másikhoz magyarázkodva, hogy atyáik dölyfössége miatt történt ez, akik megtagadták a házasságkötést szomszédaikkal; de ők hitvestársakként osztoznak majd férjeikkel vagyonukban, hazájuk sorsában, közös gyermekeiken, pedig annál nincsen drágább kincse az embernek; csillapodjék hát haragjuk, s ha már testüket oda ajándékozta férjeiknek a véletlen, adják oda nekik a lelküket is; az igazságtalanság érzéséből gyakorta támad föl később a szeretet: jó férjekre találnak, mivelhogy valamennyi arra törekszik, hogy ne csak a maga kötelességét teljesítse híven, de kárpótolja őket szüleik és hazájuk elvesztéséért is. Aztán következett a férfiak széptevése, akik lángoló szerelmükkel és vágyukkal mentegették tettüket; az effajta könyörgés pedig mindig

diadalmaskodik az asszonyi szíven.

10. Az elrabolt nők lelke már lecsillapodott; de szüleik épp akkoriban lázították föl gyászruhájukkal, könnyeikkel és siránkozásaikkal honfitársaikat. Panaszuk nem maradt otthonuk határai között, hanem mindenfelől Titus Tatiushoz, a sabinok királyához sereglettek; követeik is ott gyűltek össze, mivelhogy azon a vidéken Tatiusnak volt a legnagyobb híre. A sérelem Caenina, Crustumerium és Antemnae lakóit is érintette valamelyest. Tatius és a sabinok lagymatagon viselkedtek: a három nép egymással közösen készül hát a háborúra. De még Crustumerium és Antemnae lakói is a caeninabeliek szenvedélyéhez és haragjához képest meglehetős lassan hevülnek; így aztán a caeninaiak egymaguk támadják meg Róma földjét. Hanem amint széltében-hosszában dúlják az országot, Romulus hadsereggel száll szembe velük, s az első könnyed összecsapásból megtanulják, hogy erő nélkül a harag mit sem ér: Romulus szétszórja seregüket, megszalasztja s üldözőbe veszi maradékait; királyukat megöli és megfosztja fegyverzetétől; az ellenség vezérének megöletése után pedig egyetlen támadással beveszi a várost. Majd visszavezetvén győztes hadait, láthatják, hogy nemcsak tettei avatják nagyszerű férfivá, hanem azoknak megmutatása is; az ellenség megölt vezérének hadifelszerelését ugyanis egy külön e célra készült faalkotmányra akasztva maga vitte föl a Capitoliumra, és ott a pásztorok által megszentelt tölgyfa alá helyezte, majd ezzel az ajándékkal egyszersmind Juppiter templomának is kijelölte a helyét, és melléknévvel tisztelte meg az istent: „Juppiter Feretrius - mondta -, én, Romulus, a győztes király, e királyi fegyvereket hozom neked, s azon a területen, ahol lelkemben elhatároztam, templomot ajánlok föl neked, helyet, ahová példámat követve utódaim elhozzák neked az ellenség megölt királyainak és hadvezéreinek hadifegyverzetét." Ez az eredete a templomnak, melyet elsőként szenteltek föl Rómában. Az istenek úgy határoztak, hogy a templom alapítója ne hiába szóljon, utódai valóban elvigyék majd oda hadizsákmányukat, és az ajándék jó hírnevét sűrű ismétlődése el ne hervassza: azóta, annyi esztendő, oly sok háború folyamán mindössze kétszer adódott fővezéri fegyverzet hadizsákmányul: oly ritka, akinek ilyen dicsőség jut osztályrészül.

11. Míg a rómaiak ilyesmit vittek véghez, Antemnae hadserege, megragadván az alkalmat, hogy a vidék elárvult, betört a római határokon. A római legiók azonban sebtiben fölvonultak, s a síkságon meglepték a szerte kalandozó ellenséget. Az első rajtaütésre, az első csatazajra szétszóródott az ellenség, városuk elesett; a kettős győzelmet ünneplő Romulust az elrabolt nők könyörgésének engedve megkérte felesége, Hersilia, hogy bocsásson meg szüleiknek, és fogadja be őket az állam polgárai közé, mondván, hogy így virágoztatja majd föl az egyetértés Róma hatalmát. Romulus könnyen ráállt a dologra. Azután a crustumeriumiak ellen vonult, akik továbbra sem hagyták abba a harcot. Ott még csekélyebb küzdelemre került a sor, mivelhogy társaik veresége már lelohasztotta harci kedvüket. Mindkét területre telepeseket küldtek: több ember akadt, aki föliratkozott, hogy a föld termékenysége miatt elmenjen Crustumeriumba. Hanem sokan vándoroltak be Rómába is, kiváltképpen az elrabolt nők szülei és rokonai.

Az utolsó háborút a sabinok robbantották ki, s az valamennyinél nagyobb volt: ők ugyanis semmit sem tettek szenvedélyes haragjukban; harci kedvüket sem mutatták, míg meg nem kezdték a háborút. Higgadt tervüket csellel is megtoldották. Spurius Tarpeius volt a római erőd parancsnoka. Ennek hajadon leányát Tatius arannyal megvesztegette, hogy eressze be katonáit a fellegvárba: a leány kiment a falak elé, hogy vizet vigyen a szent szertartásokhoz. Amint a katonák beözönlöttek, a leányt fegyvereik alá temetve megölték, akár azért, hogy úgy lássék, mintha erővel foglalták volna el a fellegvárat, akár pedig hogy példát mutassanak, mennyire nem szabad hitelt adni az áruló szavának. Még azt is mesélik, hogy a sabinok súlyos aranykarpereceket viseltek a bal karjukon és gyönyörű szép ékköves gyűrűket, s hogy a leány azt követelte tőlük, amit bal kezükben fognak: így az arany ajándék helyett pajzsaikat dobálták rá. Mások azt állítják, hogy a leány az árulás jutalmául egyenesen azt kérte, „ami baljukon van", ők pedig cselvetést gyanítva, a maga választotta fizetséggel gyilkolták meg.

12. A sabinok végül is elfoglalták a fellegvárat; másnap pedig,

amikor a csatarendben felsorakozott római hadsereg ellepte a Palatinus és Capitolinus dombok határolta térséget, a sabinok addig nem ereszkedtek le a síkságra, míg a rómaiak haragtól és a vár visszafoglalásának vágyától lángolva meg nem támadták őket. Mindkét oldalon a vezérek kezdeményezték a csatát, a sabinok részéről Mettius Curtius, a rómaiaknál Hostius Hostilius. Emez a továbbra is kedvezőtlen helyzetben tartott római sereg első sorában lelkesen és merészen küzdött. Mihelyt Hostius elesett, megfutamodott és fölbomlott a római csatarend. A menekülők tömege magát Romulust is elsodorta a Palatium régi kapujáig, ahol fegyvereit az ég felé emelve így szólt: „Juppiter, te adtál parancsot madaraid útján, hogy itt, a Palatinuson vessem meg a város alapját. A fellegvár bűnös módon megvásárolva a sabinok hatalmában van; onnét a közbeeső völgyön áthaladva ide özönlenek fegyvereseik; de te, istenek és emberek atyja, legalább innét tartsd távol az ellenséget; nyugtasd el a rómaiak rémületét, és állítsd meg csúfos menekülésüket. Én pedig fogadom, hogy neked, Juppiter Stator templomot emelek itt emlékeztetőül az utódok számára, hogy a te mostani segítséged mentette meg Rómát." Ekképpen fohászkodott, s mintha csak megérezte volna, hogy Juppiter meghallgatta könyörgését, ezt mondta: „Rómaiak! A hatalmas és jóságos Juppiter arra utasít, hogy megálljatok és újra kezdjétek a harcot." A rómaiak, mintegy isteni szózat parancsára, megálltak: Romulus maga az első sorban küzdők közé siet. Mettius Curtius, a sabinok vezére lerohant a fellegvárból, és maga előtt kergette a Forumon szanaszét menekülő rómaiakat. Már nem járt messze a Palatium kapujától, amikor így kiáltott: „Legyőztük az álnok, a gyáva ellenséget; most megtudják, hogy más dolog szűz lányokat elrabolni, és más férfiakkal verekedni!" Ezt a dölyfös embert támadta meg Romulus egy szilaj ifjakból álló csapat élén. Mettius akkor történetesen lóhátról harcolt: annál könnyebben megszalaszthatták. A rómaiak üldözőbe vették a menekülőt; és királyuk bátorságától föllelkesedve, most egy másfajta római hadsereg űzi-kergeti a sabinokat. Mettius az üldözők lármájától megvadult lova hátáról a mocsárba veti magát; e tekintélyes férfi veszedelmes sorsa magára vonja a sabinok figyelmét. Ő pedig, erőt merítve embereinek biztatásából és együtt érző buzdításaiból, megmenekül; a rómaiak és a sabinok pedig a két hegy között elterülő völgyben újra kezdik a csatát; most azonban a rómaiak kerekednek felül.

13. Akkor a sabin nők, akiknek sérelme miatt a háború kitört, hajukat szétzilálva, ruhájukat megszaggatva, asszonyi rettegésüket legyőzve, bánatukban merészen a röpködő fegyverek sűrűjébe vetették magukat, és váratlan hevességgel hol apáikat, hol férjeiket kérlelték, vessenek véget a harcnak, vessenek véget a haragnak; ne szennyezzék be magukat apósok és vők egymás vérének ontásával, ne fröcskölje be a vérbűn szülötteiket, akik ezeknek gyermekei, amazoknak meg unokái. „Ha szemetekben gyűlöletes a rokoni kötelék, a házasság, miránk szálljon haragotok, mimiattunk folyik a háború, mi vagyunk férjeink és apáink sebesülésének s halálának okozói; inkább meghalunk, semhogy bármelyikőtöket elveszítve özvegyen vagy árván tovább éljünk." Megindítja ez az eset mind a tömeget, mind a vezéreket, elhallgatnak, és nyomban beáll a nyugalom, azután előlépnek a vezérek, hogy megkössék a szerződést. Nemcsak békét teremtenek, hanem a kettőből egy államot is. Egyesítik a királyságot, a hatalom teljességét Rómába viszik át. Ily módon a város megkettőződik, és hogy a sabinoknak is jusson valami, polgárait Cures városáról Quiritesnek nevezik. E csata emlékezetére a helyet, ahol Curtius lova kilábalt a mély mocsárból, Curtius tavának hívják.

Az oly szomorú háborúból hirtelen született vidám béke még kedvesebbé tette a sabin nőket férjeik, apáik, de mindenekelőtt Romulus szemében. Ezért amikor fölosztotta a népet harminc curiára, az ő nevükről nevezte el azokat. Az asszonyok száma bizonyára nagyobb volt harmincnál, de arról már nem szól a hagyomány, vajon koruk, méltóságuk vagy férjük rangja szerint, vagy talán sorshúzás útján választották-e ki, hogy kinek a nevét adják a curiáknak. Ugyanezen idő tájt három lovas centuriát is létrehoztak: a Ramnensisek Romulustól, a Titiensisek Titus Tatiustól veszik nevüket; a Luceres-centuria neve és származása bizonytalan. Attól fogva a két király nemcsak közösen, hanem egyetértésben is gyakorolta a hatalmat. 14. Néhány évvel később Tatius király rokonai elkergették a laurentumbeliek követeit; a laurentumiak a népek jogára hivatkoztak, de Tatiusnál többet nyomott a latban a rokonok szeretete és könyörgései. Így aztán bűneik miatt ő szenvedett meg. Laviniumban ugyanis, ahová egy ünnepi szertartás alkalmából érkezett, zendülés támadt, és őt megölték. Azt mondják,

Romulus kevésbé vette szívére az esetet, mint ahogy illett volna, akár mivel nem érezte elég hűnek királyi társát, akár mert nem találta jogtalannak ezt a gyilkosságot. Még a háborútól is tartózkodott; hogy pedig a követeken esett sérelmet, valamint a király megöletését jóvátegye, Róma és Lavinium városai között megújította a szövetséget.

Velük váratlanul kötöttek hát békét; de sokkal közelebb, csaknem Róma kapuja előtt újabb zavargás keletkezett. Fidenae lakói úgy vették észre, hogy hozzájuk túl közel növekvő hatalmú szomszéd él, és mielőtt még akkora erőre kapna, amilyenre a jövőben bizonyára szert tesz, megelőzik és haddal támadnak rá. Felfegyverzik az ifjúságot, s az megrohanja, földúlja a vidéket Róma és Fidenae között, majd mivel útjukat jobb kéz felől a Tiberis elzárja, balra fordulnak, és nagy rémületben tartva a szántóvetőket, dúlnak-fosztogatnak; egy rablócsapat a földekről hirtelen a városba ront első hírnökként. Fölserken Romulus - ily közeli háború ugyanis nem tűrhet halasztást -, serege élére áll, és Fidenaetől ezer lépésnyire tábort üt. Ott csekély őrséget hagyva hátra, összes többi csapatával elindul; katonái egy töredékének meghagyja, hogy a körös-körül sűrű cserjével borított, árnyas területen lesállásban meglapuljon, gyalogsága nagyobb részével és teljes lovasságával pedig továbbvonul, és amint eltervezte, zavart keltő és fenyegető támadással rajtaüt az ellenségen, s a lovasságot is bevetve, úgyszólván a kapukig kergeti. A megfutamodásra - melyet színlelniök kellett - ez a lovas csata érthető okot szolgáltatott. És mikor a lovasság mintha habozott volna, hogy harcoljon-e vagy megfutamodjon, a gyalogság is visszavonult; erre az ellenség hirtelen kiözönlött a kitárt kapukon, áttörte a római sereg arcvonalát, s a szorongatás és üldözés vágyától sarkallva a leshelyig hatolt előre. Talpra ugranak erre a rómaiak, és váratlanul támadnak az ellenség soraira; a rémületet fokozza még, hogy előjönnek a táborból is a csapatok, melyeket őrségként hátrahagytak. Így hát a fidenaebeliek hanyatt-homlok menekülnek, még mielőtt Romulus és vele együtt a szanaszéjjel kóborló katonák gyeplőt rántva hátrafordíthatnák lovaikat; és mivel ők valóban menekülnek, sokkal rendezetlenebb sorokban érkeznek el városukhoz, mint a színlelve futók, akiket még az imént üldöztek. Mégsem menekültek meg az ellenségtől: a római a sarkukban van, és még mielőtt a kapukat elreteszelik előttük, velük egy hadseregként hatol a városba.

15. A háború láza a fidenaebeliekhez hasonlóan Veii lakóit is elkapta; részint rokonságuk Fidenae lakói ugyanis szintén etruszkok -, részint területük közelsége szította kedvüket, gondolván, hogy a római fegyver valamennyi szomszédságnak ellensége. Betörtek hát a római határokon inkább fosztogatás, semmint szabályos hadjárat céljából. Le sem táboroztak hát, meg sem várták az ellenség hadseregét, csak zsákmányt rabolva a szántóföldekről, hazatértek Veiibe. A római sereg viszont, miután nem talált ellenséget területén, végső leszámolásra készen és elszántan átkelt a Tiberisen. Mihelyt a veiiek meghallották, hogy a rómaiak tábort ütöttek, és a városhoz közelednek, elébük vonultak, hogy inkább nyílt csatában ütközzenek meg, semmint hogy körülzárva küzdjenek otthonaikért és falaikért. De a fegyverek erejének ezúttal semmiféle hadicsel nem volt segítségére, s a római király csakis veteránjai szilárdságának köszönhette a győzelmet; a szétszórt ellenséget a városfalakig üldözte, az erődítései és fekvése miatt védett várost azonban nem támadta meg, hanem visszatérőben a szántóföldeket fosztogatta inkább bosszúból, nem pedig a zsákmány kedvéért; Veii lakosai ettől a csapástól, nemkülönben a szerencsétlen kimenetelű csatától lesújtva követeket küldtek Rómába, hogy békét kérjenek. Földjük egy részét átengedve a rómaiaknak, száz esztendőre szóló fegyverszünetet kaptak.

Nagyjából ez történt Romulus uralkodása alatt békében és háborúban, és nem találunk semmit, ami miatt kétségbe kellene vonnunk isteni eredetét és halála utáni istenségét, vagy bátorságát ősi királyságának visszaszerzésében, vagy bölcsességét, mellyel a várost megalapította, s háborús és békés eszközökkel megerősítette. Az ő jóvoltából vált ugyanis oly erőssé, hogy utána még negyven évig biztonságos békét élvezett. A nép mégis inkább kedvelte őt, mint a patríciusok, a katonák pedig mindenkinél jobban szívükbe zárták: háromszáz fegyveres, akiket Celeresnek nevezett, testőrszolgálatot teljesített mellette nemcsak háborúban, hanem békében is.

16. E halhatatlan alkotások végeztével egy napon szemlét akarván

tartani hadserege fölött, gyűlést hívott össze az úgynevezett Kecske-mocsár melletti réten; ekkor nagy villámlással, mennydörgéssel hirtelen vihar tört ki, s a királyt oly sűrű felhőbe burkolta, hogy eltakarta a gyülekezet szeme elől; azóta Romulust nem látták többé a földön. Miután a nagy vihar után visszatért a nyugodalmas, tiszta fény, a római ifjúság is fölocsúdott rémületéből, és üresen látva a királyi trónt, elhitték az Atyáknak, akik ott álltak közvetlen közelében, hogy a vihar ragadta föl az égbe a királyt; aztán mintha az árvaság félelme sújtott volna le rájuk, egy ideig gyászos hallgatásba merültek. Majd egynémelyek kezdeményezésére mindannyian magasztalni kezdik Romulust, az istentől született istent, Róma városának atyját és királyát, imádságaikban békéért könyörögnek hozzá, hogy mindenkor jóindulattal és kegyesen védelmezze sarjadékát. Úgy vélem, akadt már akkor is némely ember, aki titkon azt állította, hogy a királyt az Atyák tulajdon kezükkel tépték szét: mert ez a sötét híresztelés ugyancsak elterjedt; a másik változat a nagy férfi iránt érzett csodálat és a nagy megilletődés miatt vált közismertté. Azt is mondják, hogy egyetlen ember bölcs érvelése adott hitelt a dolognak. A fölbolydult város királya miatt bánkódott s haragra gyúlt az Atyák ellen, amikor a hagyomány szerint Proculus Julius, a valóban csodálatos ügy komoly tanúja, a nép előtt ezeket mondta:

„Polgárok! A város atyja, Romulus, ma hajnalban az égből alászállva megjelent előttem. Amikor rémült döbbenettel és mélységes tisztelettel megálltam, s könyörögve kértem, hogy szembenézhessek vele, ezt mondta: »Menj és vidd hírül a rómaiaknak, az égiek akarata, hogy az én Rómám a földkerekség feje legyen; gyakorolják hát a katonáskodást, legyenek meggyőződve róla, s hagyják utódaikra meggyőződésüket, hogy semmiféle emberi hatalom nem szállhat szembe a római fegyverekkel.« Így beszélt - mondta -, és eltűnt a magasban."

Csodálatos, milyen bizalmat keltett Proculus, és hogy a halhatatlanság hite mennyire megenyhítette a népnek és a hadseregnek Romulus után érzett bánatát.

17. Közben pedig a trónért folyó harc s a hatalomvágy háborgatta a patríciusok lelkét; még nem esett szó jelöltekről, mivel az új nép soraiból még senki sem tűnt ki rendkívüli módon: hanem pártharc

folyt a rendek között. A sabin származásúak - mivel Tatius halála óta nem került ki soraikból uralkodó, attól féltek, hogy elveszítik politikai egyenlőségüket és jogukat a hatalomhoz - maguk közül akartak királyt választani, a régi rómaiaknak pedig nem kellett idegen király. Ha voltak is különféle nézeteltérések, mégis mindannyian királyt kívántak, mert még sohasem ízlelték meg az édes szabadságot. Azután meg a félelem is elfogta a patríciusokat, hogy majd kívülről támadják meg a sok ellenséges államtól körülvett várost, melynek nincs uralkodója, a hadsereget, melynek nincs vezére. Kívánták, hogy valaki uralkodjék felettük, és mégsem tudták rászánni magukat, hogy egyik a másiknak engedjen. Így hát a száz patrícius közösen uralkodott, éspedig úgy, hogy tíz decuriát alakítottak, és minden decuriából kiválasztottak egyet-egyet, hogy azok kormányozzanak. Tíz ember gyakorolta hát a hatalmat, közülük mindig egy viselte a hatalom jelvényeit, és előtte jártak a lictorok; ötnaponként véget ért egy-egy ember hatalma, és sorban átszállt mindegyikre; egy év telt el így, s ezalatt nem volt király. Ez okból hívják ezt az időszakot mai napig interregnumnak. A nép azonban zúgolódott, mondván, megsokszorozódott a szolgaság, egy úr helyébe föltámadt száz; és úgy tetszett, nem is tűrnek meg maguk fölött mást, mint királyt, azt is csak úgy, ha maguk választják. Mihelyt a patríciusok a mozgolódást észrevették, gondolták, jobb, ha fölajánlják, amit amúgy is elvesztenek; így aztán népszerűségre tettek szert, mert a legfelső hatalom gyakorlását átengedték a népnek, de több jogot mégsem adtak neki, mint amennyit maguknak megtartottak. Elhatározták, hogy a királyt a nép válassza ugyan, de ez csak akkor bír érvénnyel, ha a patríciusok jóváhagyják. A törvényhozásban és a tisztségviselők megválasztásában mai napig élvezik ezt a jogot, bár jelentősége megcsappant azóta: még mielőtt a nép szavazásra indul, s a szavazás eredménye ismeretlen, a patríciusok máris kinyilvánítják hozzájárulásukat. Az idő tájt az interrex egybehívta a népgyűlést; s így szólt: „Polgárok! Javunkra, békénkre s boldogulásunkra válasszatok királyt: így látják jónak az Atyák. Ha pedig Romulushoz méltó utódra esik választásotok, az Atyák jóváhagyják." Ez annyira megtetszett a népnek, hogy ekkora nagylelkűségre mindenáron méltónak akarván mutatkozni, megszavazták s elrendelték, hogy a senatus határozza meg, ki legyen a király.

18. Az idő tájt széltében-hosszában Numa Pompilius igazságosságáról és jámborságáról beszéltek. Sabin földön, Cures városában lakott, s amennyire csak a maga korában tehette, ő volt a legjáratosabb mind a vallás, mind a polgári jog dolgaiban. Tanítómesterének, mivelhogy mást nem ismernek, tévedésből a samosi Pythagorast tartják, holott az jó száz évvel később Servius Tullius királysága idején Itália túlsó partvidékén, Metapontum, Heracles és Croton környékén gyűjtötte maga köré a buzgó tanítványok seregét - tudott dolog ez. Ily messzi tájakról még ha azonos korban élt is, hogyan érkezhetett volna el híre a sabinokhoz? Vagy miféle nyelvi közvetítéssel serkentett volna bárkit is a tanulás vágyára? És mifajta oltalom alatt vergődhetett volna keresztül egy ember annyi különféle nyelvű és más-más szokás szerint élő nép földjén? Én úgy vélem tehát, hogy lelkületét a maga sajátos szelleme és erényei formálták, s nem idegen tanítások, hanem a régi sabinoknak, az akkori világ legromlatlanabb népének komor és szigorú nevelési módszere. Numa nevének hallatára a római senatorok érezték ugyan, hogy ha onnan választanak királyt, a sabinok javára dől el a hatalom, ilyen férfival szemben mégsem merészeltek mást javasolni, akár személy szerint közülük, akár a pártjukból valót - se patríciust, se közpolgárt -, végül is egyhangúlag elhatározták, hogy a királyi rangot Numa Pompiliusra ruházzák. Elhívatták, és miként Romulus, aki jóslatot kért a város alapításához és kormányzásához, Numa is meghagyta, hogy kérjék ki az istenek tanácsát. Majd a jós - akinek attól fogva mindvégig megmaradt ez a hivatalos papi tisztsége - fölvezette a fellegvárba, és Numa ott arccal délnek fordulva, leült egy kőre. A jós, fejét beborítva, a király balján foglalt helyet, jobb kezében egy sima szárú görbe botot tartva, melynek lituus a neve. E helyről, ahonnét tekintetével a várost és környékét befoghatta, az istenekhez folyamodott, és keletről nyugatra ívet vonva kezével, elhatárolta az égtájakat, mondván, hogy „jobb felől dél, bal felől pedig észak"; szemben pedig, ameddig csak a szem ellát, egy képzeletbeli pontot jelölt meg. Majd baljába téve át a görbe botot, jobbját Numa fejére helyezte, s így imádkozott: „Juppiter Atya, ha isteni törvény, hogy ez a Numa Pompilius, kinek fejét érintem, Róma királya legyen, küldj nekünk nyilvánvaló jósjeleket, ama határok között, melyeket az imént megvontam." Majd fölsorolta, hogy milyen jeleket szeretne kapni. Mihelyt az isten megküldte a jeleket, Numát kikiáltották

királlyá, s ő lejött a jóslatkérés megszentelt helyéről.

19. Az erőszakkal és fegyverrel alapított új várost birtokába véve Numa most a jog, a törvény s az erkölcs alapján készült újból alapítani. De látván, hogy míg a háború tart, minderre rá nem szokhatnak, sőt a katonáskodás csak szítja a harci kedvet, úgy vélte, hogy ezt a vad népet
csak oly módon szelídítheti meg, ha elszoktatja a hadviseléstől; az Argiletum tövében a háború és béke jelzőjeként egy Janus-templomot emelt; azt ha kinyitották, fegyverben állt a város, ha bezárták, körös-körül békességben éltek a népek. Numa uralkodása után a templom kétszer volt bezárva csupán, először T. Manlius consulsága idején, az első pun háború befejeztével, másodszor a mi korunkban engedték meg az istenek, hogy meglássuk - Augustus Caesar záratta be, midőn az actiumi csata után szárazföldön és tengeren kivívta a békét. Numa bezárta a templomot, mihelyt szövetségi szerződést kötött valamennyi szomszédjával. De mivel a külső veszedelem gondjának elmúltával a nagy nyugalomban eltespedhet a lélek, melyet az ellenségtől való félelem és a katonai fegyelem állandóan ébren tartott, úgy gondolta hát, hogy e tudatlan, akkortájt faragatlan tömeget mindenekelőtt a leghatásosabb eszközzel, istenfélelemmel kell beoltani. És mivel ez valamilyen csodás magyarázat nélkül a lelkekbe nem hatolhatott, úgy tett, mintha Egeria istennővel éjjelente találkoznék: az ő tanácsára vezette be - mondta - az isteneknek legkedvesebb szertartásokat, és jelölte ki valamennyi istennek, kinek-kinek a maga papját.
Mindenekelőtt felosztotta az évet tizenkét hónapra a hold járása szerint, de mivelhogy a hold egy-egy hónapban nem tölt ki harminc napot, s (hat) nap hiányzik a teljes évből, amely a nap körpályájához igazodik, szökőhónapokat iktatott be, így aztán a nap állása minden huszadik évben ugyanarra az időpontra esett, mint eredetileg, és minden esztendő és valamennyi nap tartama egyforma hosszú lett. Ugyancsak ő jelölt meg szerencsés és baljóslatú napokat, mivel haszonnal járt, ha időnként nem kellett tárgyalnia a néppel.

20. Majd a papi tisztségek megszervezésére fordította figyelmét, noha a legtöbbet maga töltötte be, kiváltképpen azokat, amelyek ma a flamen Dialis hatásköréhez tartoznak. De mivel úgy vélte, hogy az effajta harcias népnek inkább Romulushoz, mint Numához hasonlatos királyai lesznek, akik maguk is hadba vonulnak, nem akarván, hogy a király főpapi kötelességei feledésbe menjenek, Juppiter állandó szolgálatára papot rendelt, s azt díszruhával és csak királyt megillető elefántcsont székkel (sella curulis) tüntette ki; rendelt mellé még két flament, az egyiket Mars, a másikat Quirinus tiszteletére. Vesta-szüzeket választott - Alba városából való és Róma alapítójának rokonságából származó papi rendet; állami díjazást rendelt számukra, hogy a templom állandó jellegű szolgálatát ellássák; a szüzességi fogadalom és egyéb vallásos szertartások révén tiszteletre méltóvá és szentté nyilvánította őket. Mars Gradivus szolgálatára is kiszemelt tizenkét Salius-papot, kitüntető megkülönböztetésként hímzett tógát adományozott nekik, és ércből való mellvértet, melyet tunikájuk fölött viseltek. Elrendelte, hogy az „ancilé"-knek nevezett, égből aláhullott pajzsokat ünnepi tánc kíséretében, dalokat énekelve hordozzák körül a városon. Majd kinevezte főpappá az Atyák soraiból Numa Marciust, Marcus fiát, és átnyújtott neki egy, valamennyi szent szertartásról szóló, részletes leírást, mely fölsorolta a vallásos áldozatokat, az ünnepnapokat, a templomok nevét, ahol a szertartások lefolyhatnak, valamint azt is, hogy költségeik fedezetére honnan kell a pénzt előteremteni. Valamennyi egyéb - akár állami, akár magánjellegű - vallásos szertartást a főpap hatáskörébe utalt, hogy a nép tudja, kihez kell tanácsért fordulnia, s hogy az istenek tiszteletét se a hazai vallás elhanyagolása, se idegen szokások behozatala meg ne zavarja. Nemcsak az égiek vallásos tiszteletéről kellett azonban útmutatást adnia ennek a főpapnak, hanem a gyászszertartásokról s a holtak szellemének kiengeszteléséről is; fölvilágosítással szolgált továbbá a csodajelek természetéről, ha villámlás útján vagy egyéb látható alakban nyilvánultak meg, azok érvényességéről vagy kiengesztelésének módjáról. Hogy az égiek esze járásából kilesse az effajta titkokat, Juppiter Eliciusnak templomot szentelt az Aventinuson, és madárjóslatok által kért tanácsot az istentől, melyek azok a jelek, amelyeket az isteni akarat megnyilvánulásának kell tekinteni.

21. A sok tanácskérés meg fogadalomtétel teljességgel elvonta a

népet az erőszakosságtól, a fegyverektől, s a kedélyeket elfoglalta ez a másfajta tevékenykedés: örökösen az istenek gondja foglalkoztatta őket, s midőn észrevették, hogy az égiek akarata érvényesül az emberi dolgokban, annyira eltelt jámborsággal a szívük, hogy ettől kezdve nem a büntetéstől és a törvénytől való félelem irányította legfőbb erőként az államot, hanem a hűség és az esküszó kötelme. És mivel maguk az emberek a király páratlan példamutatásához igazodtak szokásaikban, a szomszédos népek, amelyek azelőtt nem is városnak tekintették Rómát, hanem inkább haditábornak, mely azért fészkelődött közébük, hogy mindannyiuk békéjét földúlja, most nagy megbecsülésben részesítették, gondolván, hogy szentségtörés volna ezt az istenek jámbor tiszteletébe merült államot megtámadni. Volt egy liget, melynek közepén egy homályos barlang mélyéről kiapadhatatlan vizű forrás csobogott: mivel pedig Numa az istennővel való találkozás ürügyén, tanúk nélkül gyakran eljárt oda, ezt a ligetet a múzsáknak szentelte, mondván, hogy ott szoktak összejönni az ő feleségével, Egeriával. Magának a Hűségnek (Fides) is ünnepet alapított; meghagyta, hogy ahhoz a szentélyhez kétfogatú födött kocsin járjanak a papok, és ujjuk hegyéig elfödött kézzel végezzék el a szent szertartást jeléül annak, hogy megvédelmezik a Hűséget, és székhelyét még az emberi jobb kézben is szentnek tartják. De sok más ünnepet is alapított, és sok más helyet szentelt - ezeket a helyeket a papok „Argeus"-oknak hívták - az isteneknek. Életének fő műve mégis uralkodásának egész ideje alatt a béke és az ország megvédése volt. Ily módon két, egymást követő király más-más módon, egyik a háború, másik a béke eszközével növelte nagyra az államot. Romulus harminchét, Numa negyvenhárom évig uralkodott. Erős volt az állam, s a háború és béke művészete egymást egyensúlyban tartotta.

22. Numa halála után ismét interregnumra került a sor. Aztán a nép királlyá kiáltotta ki Tullus Hostiliust, Hostilius unokáját, aki a fellegvár tövében a sabinok elleni csatában jeles hírnevet szerzett magának. Az Atyák jóváhagyták a választást. Az új uralkodó nemcsak a megelőző királytól különbözött, hanem még Romulusnál is szilajabb volt. Ifjú kora, férfias ereje, s mindehhez nagyapja dicsősége szította heves lelkületét. Úgy vélte, hogy nyugalomban elöregszik az állam, és ezért mindenféle okot keresett a háború kirobbantására. A véletlen úgy hozta, hogy római parasztok Alba

mezőiről, albaiak pedig római földekről kölcsönösen zsákmányt hajtottak el egymástól. Albában akkoriban Gaius Cluilius uralkodott. Mindkét részről csaknem egyazon időben küldtek követeket, hogy kártérítést követeljenek. Tullus lelkére kötötte övéinek, hogy mindenekelőtt megbízásukat teljesítsék: jól tudta, hogy az albaiak megtagadják a követelést; így tehát jogosan üzenhet hadat. Az albaiak hanyagabbul intézték a dolgot. Miután Tullus szívélyesen és barátságosan fogadta őket, jókedvűen vendégeskedtek a király asztalánál. Ezalatt a római követek elsőkként adták elő követelésüket, és mivel az albaiaktól tagadó választ kaptak, a harmincadik napon megüzenték a háborút. Jelentik ezt Tullusnak. Akkor Tullus lehetőséget ad az albai követeknek, hogy elmondják, milyen kérelemmel érkeztek. Amazok, mit sem sejtve, mentegetőzéssel vesztegetik az időt, mondván, mennyire sajnálják, hogy olyasmit adnak elő, ami majd nem nyeri el Tullus tetszését, de az utasítás erre kényszeríti őket; kártérítést követelni jöttek; s ha azt meg nem kapják, a parancs szerint hadat kell üzenniök. Erre Tullus: „Jelentsétek királyotoknak - mondja -: Róma királya az isteneket hívja tanúkul, hogy a két nép közül azt sújtja a háború valamennyi szenvedése, amelyik elsőként utasítja el kevélyen a kártérítést kérő követeket."

23. Mindezt megjelentik otthon az albaiak. Mindkét fél a legnagyobb erővel készül a háborúra, mely leginkább polgárháborúhoz hasonlatos, úgyszólván apák és fiúk között, hiszen mind a kettő trójai ivadék, mivel Lavinium Trójából, Alba Laviniumból, a római nép pedig az albai királyok törzséből származik. E háború kimenetele mégsem volt túlságosan fenyegető, minthogy nyílt ütközet nem folyt, s csak egyik város házai pusztultak el, a két nép pedig egyesült.

Elsőnek az albaiak törtek be nagy hadsereggel római területre. Táborukat a várostól alig ötezer lépésnyire ütik fel és körülárkolják, az árkot vezérük nevéről Cluilius-ároknak hívják több évszázadon keresztül, míg végül az idő az árokkal együtt a nevet is kitörli az emlékezetből. Ebben a táborban leli halálát Cluilius albai király; az albaiak Mettius Fufetiust választják meg teljhatalmú hadvezérüknek. Ekkor Tullus, a király halálán felbuzdulva, azt híreszteli, hogy az istenek mindenható akarata előbb csak a nép fejét sújtotta, de majd valamennyi albait megbünteti a jogtalan

háború miatt; majd éjnek idején, megkerülve az ellenség táborát, felbőszült hadseregével betör Alba területére. Ez aztán kicsalogatta állásaiból Mettiust. Amennyire csak lehet, megközelíti az ellenséget; majd parancsot ad, hogy egy követ jelentse Tullusnak: mielőtt megütköznének, szükség volna egy megbeszélésre: ha létrejön a találkozás, biztosan tudja, mind a rómaiak, mind az albaiak számára egyaránt lényeges javaslatot ad elő. Tullus nem utasítja vissza, de arra az esetre, ha a mondanivaló nem bizonyulna fontosnak, fölállítja seregét. Fölsorakoznak az albaiak is. Miután mindkét hadsereg csatarendben áll, néhány főember kíséretében előlép a két vezér. Az albai kezd beszélni: „Úgy tudom, hogy sok volt a méltatlanság, a szövetségi szerződés értelmében megkövetelt, de vissza nem szolgáltatott birtok; ezeket sorolta föl e háború okául királyunk, Cluilius, s én nem kétlem, hogy te, Tullus, ugyanezeket rovod fel; de ha inkább igaz, semmint szemkápráztató dolgokat akarunk mondani - a hatalomvágy serkenti fegyverbe ezt a két szomszédos rokon népet. Akár igaz, amit mondok, akár nem: ezt annak kellett volna eldöntenie, aki a háborút elkezdte; engem az albaiak e háború vezetésére választottak meg. De íme, Tullus, figyelmeztetni szeretnélek valamire: az etruszkok haderejére, amely körülfog minket is, téged is, és te azt szükségképpen jobban ismered, mivelhogy ti közelebb vagytok hozzá. Nagy a hatalma az etruszkoknak szárazföldön és még nagyobb a tengeren. Jusson eszedbe, hogy midőn jelt adsz a csatára, a szemük rajta lesz ezen a két seregen, és mikor már fogytán az erőnk, kimerültünk, mindkettőnket, győztest s legyőzöttet egyaránt megtámadnak. Ha mégis szeretnek bennünket az istenek, amiért nem elégszünk meg a szabadság biztonságával, és inkább vállaljuk a hatalom vagy a szolgaság kockázatát, válasszunk olyan megoldást, amely mindkettőnket kötelez, és az egyik népre sem hoz nagy veszteséget, nagy vérontást." A javaslat Tullusnak nem volt ellenére, noha lelkének indulata és a győzelem reménye miatt hajlott a szilajságra. Kerestek és találtak mindkét félnek megfelelő megoldást, amit maga a véletlen szerencse tálalt elébük.

24. Történetesen mindkét hadseregben volt egy-egy hármas iker férfitestvér, korra, erőre nézve mit sem különböztek egymástól. A Horatiusok és Curiatiusok - tudja ezt mindenki, nincs is ennél nevezetesebb dolog a régmúlt időkben; és mégis, ebben a híres

ügyben tévednek a nevek tekintetében, hogy tudniillik melyik népből valók a Horatiusok és melyikből a Curiatiusok. A történetírók két oldalról vitatják; többségük mégis, úgy látom, rómaiaknak mondja a Horatiusokat: én ezeknek a véleménye felé hajlok. A királyok azt javasolták a hármas ikreknek, hogy küzdjenek meg egymással fegyverrel a hazájukért: „Ott lesz majd a hatalom, ahol a győzelem." Nincs ellenvetés, megegyeznek helyben és időben. De mielőtt megverekednének, szerződést kötnek egymással a rómaiak és az albaiak, és törvénybe foglalják, hogy a nép, melynek fiai a viadalban győznek, békességben uralkodik majd a másik nép fölött.

Valamennyi szerződés más-más feltételekkel, egyébként mindegyik egyformán jön létre. Akkor, amint halljuk, így történt, és ennél régebbi szerződést nem ismer senki. A fetialis kérdést intéz Tullus királyhoz: „Megparancsolod-e nekem, király, hogy az albai nép pater patratusával szerződést kössek?" És mikor a király parancsot ad: „Szent füveket kérek tőled, király", mondja a fetialis. Mire a király: „Vedd a tiszta füvet." A fetialis a fellegvárból tiszta gyepfüvet hoz. Majd ezt kérdezi a királytól: „Megteszel-e engem, király, a Quirisek római népének királyi hírnökévé, elismered-e segédeimet és fölszerelésemet is?" „Megteszlek - felel a király -, ha ebből sem rám, s a Quirisek római népére nem származik hátrány." A fetialis Marcus Valerius volt; pater patratusnak - fejét és haját a szent ággal megérintve - Sp. Fusiust tette meg. A pater patratus tiszte, hogy kivegye az esküt, azaz hogy szentesítse a szerződést; ezt sok szóval, hosszú szöveg elmondásával végzi - nem érdemes elismételni. Majd felolvasván a feltételeket, azt mondja: „Hallgass meg, Juppiter; hallgass meg, Alba népének pater patratusa; hallgass meg te, Alba népe. Mindahhoz, amit azokból a táblákból vagy viasztáblákról elejétől végig hamis szándék nélkül felolvastak, és amiket itt ma világosan megértettek, azokhoz a törvényekhez a római nép elsőként sohasem lesz hűtlen. Ha akár állami döntés folytán, akár rosszhiszeműségből elsőként válna hűtlenné, akkor azon a napon úgy sújts le, ó, Juppiter, a római népre, mint ahogy ma én sújtok le itt erre a sertésre; a csapás annál súlyosabb legyen, amennyivel te hatalmasabb és erősebb vagy nálam." Mihelyt ezt kimondta, egy szikladarabbal letaglózta a sertést. Az albaiak meg a maguk szent szövegeit, a maguk esküjét mondták el a maguk vezérének, a maguk papjainak szájával.

25. Miután megkötötték az egyezséget, a hármas ikrek, a megállapodás szerint fegyverükhöz nyúlnak. És miközben mindegyiket a maga népe biztatja, mondván, hogy hazai isteneik, szülőházájuk és rokonságuk, valahány polgártársuk otthon, meg a hadseregben, mind az ő fegyvereikre, az ő kezükre szögezi tekintetét; amazok pedig nemcsak szilaj természetüktől ösztökélve, de a buzdító szavaktól is fellelkesülten előrelépkednek a két csatasor között. A két hadsereg pedig, ki-ki a maga tábora előtt letelepszik, és ha veszedelmet pillanatnyilag nem is érez, nyugtalanságot annál inkább: mert bizony a hatalom forgott kockán, néhány férfi erejére és szerencséjére bízva. Éber figyelemmel és aggodalommal kísérték hát a nem éppen kedves látványosságot.

Megadják a jelt, és a három-három ifjú, kivonva fegyverét, mintha két hatalmas hadsereg bátorságát hordozná magában, összecsap. Sem egyik, sem másik csoport nem törődik a maga veszedelmével, lelküket csak államuk hatalma vagy szolgasága tartja izgalomban és hazájuk sorsa, mely olyanná lesz, amilyenné ők teszik majd. Már az első összecsapásra, amint csattogni kezdtek a fegyverek, és villogni a fényes kardok, óriási döbbenet fogta el a nézőközönséget; remény egyik felet sem kecsegtette - mindenkinek elállt a szava s a lélegzete. Egymásba fonódtak a karok, és most már nemcsak a testek mozgása, a fegyverek és kardok döntetlenül végződő összecsapása szolgált látványosságul, hanem a sebek is, meg a vér; mind a három albai megsebesült, két római pedig holtan omlott egymásra. Mikor ezek elbuktak, az albai hadsereg örömujjongásban tört ki, a római legiókat pedig ha a remény elhagyta is, a gond semmiképpen sem, és lélegzetüket visszafojtva lesték egyetlen emberüket, akit a három Curiatius körülfogott. De az véletlenül sértetlen maradt, s ha egymaga nem bírt is el hárommal, külön-külön megküzdhetett velük. Hogy tehát ellenfeleit elkülönítse egymástól, futásnak eredt, gondolván, hogy annyira üldözhetik csupán, amennyire a sebesülésük engedi. Már jókora távolságnyira jutott a csata színhelyétől, midőn hátrapillantva látja, hogy üldözőit meglehetősen nagy térség választja el egymástól; az első nem járt túl messzire tőle. Megfordul és nagy lendülettel rátámad: és míg az albai hadsereg azt kiabálja a Curiatiusoknak, hogy segítsék meg

testvérüket, Horatius már megölvén ellenfelét, győztesként belekezd a második párviadalba. Ekkor a rómaiak hangos szóval - mint a játékokon, ha a vesztesnek látszó fél váratlanul összeszedi magát, segítik bajnokukat; az pedig igyekszik, hogy befejezze a viadalt. Mielőtt a másik - nem is járt messze - utolérte volna, a második Curiatiust is megölte. Most már egyenlő hadiszerencsével küzdhettek egymás ellen, a két életben maradott, de esély és erő dolgában nem voltak egyformák: az egyik fegyvertől sebesítetlen és kétszeres győztesként, szilajul vetette magát a harmadik küzdelembe; a másik sebétől megfáradva, futástól kimerülve, csak vonszolta magát, már-már legyőzetve attól, hogy két bátyját a szeme láttára mészárolták le, győztes ellenfelének kiszolgáltatja magát. Nem is volt az párviadal. Dicsekedve mondja a római: „Kettőt áldoztam föl halott testvéreim szellemének: a harmadikat e háború okaként áldozom föl, hogy Róma uralkodjék Alba fölött." Ezzel az albainak, aki fegyverét is alig bírta tartani, átdöfi a torkát kardjával, s midőn az már a földön hever, fegyvereitől megfosztja tetemét.

A rómaiak ujjongva és lelkesedéssel fogadják Horatiust. Annál nagyobb volt az öröm, mert félelmetes volt a helyzet. Azután hozzálátnak, hogy más-más hangulatban, eltemessék halottaikat; az egyik nép hatalomban gyarapodva, a másik ellenfele hatalmának alávetve. (A sírok ott állnak ma is, ahol ki-ki elesett - a két római szinte egy helyütt, Albához közelebb, a három albai Róma irányában, de különböző helyeken, úgy, amint harcoltak.)

26. Mielőtt széjjelszélednének, Mettius a szerződés értelmében megkérdezi Tullustól, hogy mit parancsol; az pedig meghagyja, hogy tartsa fegyverben az ifjúságot, mondván, szüksége lesz még a szolgálataikra, ha kitör a háború Veiivel. A két hadsereget tehát hazairányították. Az élen Horatius haladt, maga előtt tartva háromszoros zsákmányát; ennek a Horatiusnak a hajadon húga az egyik Curiatius jegyese, a Capenai-kapunál bátyja elé ment; amikor fölismerte bátyja vállán jegyesének harci köpenyét, melyet maga varrt neki, kibontotta haját, és zokogva idézte holt kedvese nevét. Felindul a kevély ifjú, hogy húga az ő diadala és a nép általános öröme idején ennyire siránkozik. Kardot ránt, és szitkozódva

keresztülszúrja a lányt: „Menj hát nem ide illő szerelmeddel a jegyesed után, nem törődve bátyáiddal, a holtakkal és az élővel, feledve hazádat. Így járjon valahány római nő, aki az ellenséget meggyászolja." Szörnyű bűntett volt ez mind az Atyák, mind a nép szemében, de frissen szerzett érdem állt szemben a merénylettel. Mégis törvénybe idézték a király elé. A király nem akarván, hogy ő hozza ezt a szomorú és háládatlan ítéletet, majd utána ő rendelje el a kivégzést, népgyűlést hívott össze, és ezt mondta: „A törvény értelmében duumvireket nevezek ki, hogy gyilkosság bűntette miatt ítélkezzenek Horatius fölött." A törvény szövege rettentő volt: „Gyilkosság ügyében duumvirek ítélkezzenek; ha a duumvirek ítéletével szemben a vádlott föllebbez, a fellebbezést meg kell vitatni, ha a duumvireknek volt igazuk, a vádlott fejét fedjék el, kötözzék szégyenfához, és a városfalakon belül vagy akár a falakon kívül vesszőzzék halálra." E törvény értelmében duumvireket választottak, s ezek, mivel volt ilyen törvény, úgy vélték, nem menthetik föl Horatiust, még ha ártatlan is; el is ítélték, és akkor egyikük így szólt: „Publius Horatius, én téged gyilkosság bűntette miatt elítéllek. Menj, lictor, kötözd össze a kezét." Odalép a lictor, és meghurkolja a kezét. Ekkor Horatius, a törvényt bölcsen értelmező Tullus tanácsára, azt mondja: „Föllebbezek." A vita e föllebbezésről a nép színe előtt zajlott le. Az emberek megrendültek állásfoglalásukban, kiváltképpen mikor P. Horatius, az apa, kijelentette, úgy véli, leánya jogosan lelte halálát; ha nem így esik, atyai jogánál fogva fiát büntette volna meg. Majd azt kérte, hogy őt, akit még kevéssel ezelőtt kiváló sarjak körében látták, ne fosszák meg teljességgel gyermekeitől! Eközben az öreg, fiát átkarolva, a Curiatiusoktól elragadott zsákmányra mutatott azon a helyen, melyet ma is a Horatiusokról neveznek Pila Horatiának, és ezt mondta: „Ezt az embert, polgárok, akit az imént kitüntetéssel elhalmozva láttatok, győzelmi dicsősége miatt ünnepelve, elnéznétek-e, amint kétágú villába szorítják nyakát, megvesszőzik, megkínozzák? Ily szörnyű látványt az albaiak szeme is aligha bírna el. Menj csak, lictor, kötözd meg a kezét annak, aki fegyveresen épp az imént szerzett hatalmat a római népnek... Menj és född el a fejét e város szabadítójának; kötözd a szégyenfához; vesszőzd meg akár a városfalakon belül, de talán ott, ellenfeleitől megszerzett harci fölszerelése és hadizsákmánya halmánál, akár túl a város falain, a Curiatiusok sírhalmai között. Mert ugyan hová is vezethetnéd el ezt az ifjút, ahol harci dicsősége megvédené e büntetés

ocsmányságától." A nép nem nézhette közönyösen sem az atya könnyeit, sem a fiú minden veszedelemben rendíthetetlen nyugalmát: fölmentették hát inkább csodálatos bátorsága, semmint ügyének igazsága miatt. És hogy a nyilvánvaló gyilkosság miatt valamiképpen mégis vezekeljen, meghagyták az apának, hogy fiát közpénzen tisztítsa meg bűnétől. Az pedig bemutatott néhány engesztelő áldozatot, mely később hagyományossá vált a Horatius nemzetség körében, aztán keresztbe fektetett az úton egy gerendát, és mintegy iga alatt, fejét elfödve áthajtotta rajta a fiát. Ez a gerenda helyreállítva mai napig fönnáll: a Nővér Gerendája a neve. Horatiának azon a helyen, ahol a karddöfés érte, négyszögletes sziklából emeltek síremléket.

27. De a béke nem sokáig maradt fönn Albával. A tömeg gyűlölete azért, hogy három katonára bízták az állam sorsát, bántotta a dictator hiúságát; és mivel bölcs meggondolásokkal semmire sem ment, álnokságokkal kezdte volna honfitársai lelkületét megbékíteni. Így hát, miként azelőtt a háború kellős közepén békére, most a béke kellős közepén háborúra törekedett; de mert úgy vélte, hogy a maga államában több a dühödt szenvedély, mint az erő, más népeket szított a nyílt és hadüzenet alapján viselendő háborúra, övéinek a szövetség örve alatt az árulás szerepét tartotta fenn; Fidenae tehát római colonia, és Veii csatlakozott ehhez a szövetségi tervhez, és miután megegyeztek abban, hogy Alba átmegy az ő oldalukra, fegyverbe szállnak, és harcra kelnek.

Miután Fidenae nyíltan elpártolt, Tullus seregestül elhívatja Mettiust Albából, és fölvonul az ellenség ellen. Átkel az Anio folyón és Confluentesnél üti föl táborát. E pont és Fidenae között kelt át a Tiberisen a veiibeli hadsereg. Ezek csatarendbe sorakozva a folyó mentén a jobbszárnyat tartják; a fidenaebeliek inkább a hegynek támaszkodva alakítják ki a balszárnyat. Tullus a veii ellenséggel fordítja szembe az övéit, az albaiakat pedig a fidenaei legiók ellen vonultatja föl. Az albai vezérnek bátorsága sem volt több a hűségénél. Sem maradni, sem nyíltan átpártolni nem merészel, hanem szinte észrevétlenül a hegyek felé húzódik vissza; és mihelyt úgy véli, hogy már eléggé visszavonult, fölsorakoztatja valamennyi csapatát, és tétovázva, hogy időt nyerjen, szélesen elnyújtja

alakulatait: szándéka az volt, hogy ahhoz a félhez csatlakozik, amelyiknek kedvez a szerencse. A legközelebb álló rómaiak először igen elcsodálkoztak, mikor észrevették, hogy szövetségeseik távozásával fedezetlen maradt az oldaluk; egy lovas vágtában jelenti a királynak, hogy az albaiak elhagyják a csatamezőt. Tullus ebben a rémületes helyzetben tizenkét Salius-papot fogad, és a Félelemnek (Pavor) és Rémületnek (Pallor) pedig szentélyt alapít. Jó hangosan, hogy az ellenség is meghallja, parancsot ad a lovasnak, hogy térjen vissza a csatába: nincs szükség semmiféle ijedelemre; az albai hadsereg csakis az ő parancsára végzi az állandó mozdulatot, hogy a védtelen fidenaebelieket hátba támadja; azt is elrendeli, hogy a lovasok tartsák föl dárdájukat. Ezzel a római gyalogság java részének szeme elől elzárta az albai hadsereg távozásának látványát; akik mégis látták, elhiszik, amit a királytól hallottak, s csak annál hevesebben csatáznak. Félelem fogja el az ellenséget: hallották a fennhangon elmondott parancsot, s a fidenaebeliek nagy része, akik egy római coloniához tartoztak, tudott is latinul. Ezért, hogy hirtelen rohamot intézve a dombról, az albaiak el ne vágják őket a várostól, megfutamodnak. Tullus üldözi őket, és miután szétszórta a fidenaebeliek szárnyát, még vadabbul támad rá a szövetségeseik rémületétől megdöbbent veiibeliekre. Azok nem állják a támadást, de rendezetlen futásukban elállja útjukat hátuk mögött a folyó. Miután odáig eljutottak, némelyek rútul eldobálják fegyvereiket, és vakon nekimennek a víznek, másokat, akik még habozva álldogálnak a parton, és nem tudják elhatározni, hogy meneküljenek vagy harcoljanak-e, ott tipor el az ellenség. Nem volt még ennél kegyetlenebb római ütközet.

28. És ekkor az albai hadsereg, a csata szemlélője, levonult a síkságra. Mettius az ellenség leverése alkalmából szerencsekívánatait fejezi ki Tullusnak; Tullus szívélyesen válaszol Mettiusnak. Hogy minden jóra forduljon, elrendeli, egyesítsék az albai tábort a rómaiakéval; másnapra pedig tisztító áldozatot készít elő.
Mihelyt megvirrad, elvégezvén a szokásos előkészületeket, parancsot ad, hogy hívják gyűlésbe mindkét hadsereget. A kikiáltók a tábor túlsó széléről elindulva elsőknek az albaiakat serkentik föl. Ezeket a dolog újdonsága is vonzza, hallani is akarják a római király szónoklatát, és a közelébe tolonganak. A megbeszélés értelmében, körülveszi őket a fölfegyverzett római legio: a centuriók

kötelességévé teszik, hogy haladéktalanul teljesítsék a kapott parancsokat. Tullus pedig így kezd beszélni: „Rómaiak! Ha volt valaha háborútok, amelynek alkalmából hálát adhattatok először a halhatatlan isteneknek, azután a magatok hősiességének, akkor a tegnapi csata az volt. Nem annyira az ellenséggel kellett megküzdenetek, hanem annál nagyobb és veszedelmesebb csatát kellett vívnotok szövetségeseitek álnok árulásával. Mármost hogy tévedésbe ne essetek: az albaiak nem az én parancsomra vonultak vissza a hegy lábához - nem az én utasításom volt, csak jobbnak láttam, ha annak tüntetem föl, mert így nem tudjátok meg, hogy elhagytak benneteket, és ez figyelmeteket nem vonja el a csatától; az ellenség sorai között pedig félelem támad, és fölébred a menekülés gondolata, ha azt hiszik, hogy hátba támadják őket. Nem minden albai részese ennek a bűnnek, amelyről szólok: vezérüket követték, éppúgy, mint ahogy ti is megtettétek volna, ha csapatotoknak irányváltoztatást vezényelek. Íme, Mettius, ő ennek a hadmozdulatnak az iránymutatója, Mettius e háború kieszelője, Mettius a római-albai szövetségi szerződés megszegője. De vetemedjék csak még valaki hasonló tettre a jövőben, ugyan fényes példát szolgáltatok személyén minden halandónak." Fegyveres centuriók veszik körül Mettiust: a király pedig, amint elkezdte, úgy mondja tovább: „Javára, üdvére, boldogulására szolgáljon a római népnek, nekem és nektek is, albaiak. Az a szándékom, hogy Alba népének apraját-nagyját Rómába telepítem át, a népnek polgárjogot adok, az előkelőket beválasztatom az Atyák soraiba - egy várost, egy államot alkotunk; aminthogy hajdan egy népből kettőre oszlott Alba városa, úgy most majd eggyé olvad ismét." E szavakra a fegyveresektől körülzárt, védtelenül álló albai ifjúság lelkében különféle érzésekkel, de egyazon félelem hatása alatt mélyen hallgat. Megszólal Tullus: „Mettius Fufetius! Ha képes volnál megtanulni, hogy mi a hűség, és miként kell megtartani a szerződéseket, én magam tanítanálak meg rá, és meghagynám életedet; de mivelhogy gyógyíthatatlan a jellemed, bűnhődésed tanítsa meg az emberiséget, hogy szentnek tekintse, amit te durván megsértettél. És miként kevéssel ezelőtt a lelkedet osztottad ketté Fidenae és Róma között, úgy ma a testedet adod oda, hogy kettészakítsák." Majd odaintett két négylovas kocsit és Mettiust, kezét-lábát szétterpesztve közéjük kötözteti, majd egymással ellenkező irányba meghajtják a lovakat, s a két kocsi kettészakítja a testet, magával vonszolva a hozzákötözött végtagokat. Mindenki

elfordítja tekintetét a szörnyű látványtól. Ez volt az első és utolsó büntetés a rómaiaknál, amely semmibe vette az emberiesség törvényeit: egyébként joggal dicsekedhetünk azzal, hogy enyhébb büntetéseket egyetlen nép sem alkalmazott.

29. Időközben már lovasokat menesztettek Albába, hogy a lakosságot Rómába költöztessék. Majd legiókat vezényeltek ki a város lerombolására. Ezek áthaladtak a város kapuin, de belül nem fogadta őket riadalom, rettegés, amint városok megszállása idején szokás, mikor az ellenség betöri a kapukat, ostromgépekkel lerombolja a falakat, vagy erőszakkal megszállja a fellegvárat, és a katonák dühös lármája, rohanása fegyverek és tűz ropogásával keveredik mindenfelé; hanem keserves csönd és néma bánat szorította össze a szívét mindenkinek. Rémületükben nem gondoltak rá, mit hagyjanak hátra, mit vigyenek magukkal, némelyek bizonytalanul, egymástól kérdezősködve, házuk küszöbén álldogáltak, mások, hogy utoljára még egyszer láthassák, ődöngve járták be lakásukat. És már hátuk mögött a távozást parancsoló katonák lármázása, már hallatszik a város túlsó végéből a háztetők ropogása, oda látszik a távol eső helyekről fölemelkedő por, mely felhőként nyomakodik be mindenfelé; kiki vaktában felkapja, ami keze ügyébe esik, és már megy is, elhagyván családi tűzhelyét, házi isteneit, a házat, melyben született és fölnevelkedett; ellepi az utakat a hurcolkodók végeláthatatlan csapata, és amint egymásra néznek, kölcsönösen elfogja őket a szánalom, s újra könnyekre fakadnak, keserves jajszavak hangzanak, kiváltképpen az asszonyok szájából, amikor elhaladnak fegyveresektől megszállt szent templomaik előtt - mintha csak fogságban hagynák hátra isteneiket. Mihelyt az albaiak elhagyták a várost, a római katonaság a földdel egyenlővé tesz valamennyi házat, köz- és magánépületet, és egyetlen óra alatt négyszáz esztendő - ennyi ideig állt fönn ugyanis Alba - művét romhalmazzá, pusztasággá változtatja. Az istenek templomait azonban - így szólt a királyi parancs - mégis megkímélik.

30. Róma ugyanakkor növekedik Alba romjain. Megkettőződik

lakóinak a száma; a városhoz csatolják a Caelius-dombot, és hogy az emberek sűrűbben lakják, ezt a helyet választja királyi palotája székhelyéül Tullus - elfoglalja és odaköltözik. Az albai előkelőségeket - hogy az állami életnek ez az oldala is megerősödjék - befogadja az Atyák soraiba: így jutnak be a patríciusok közé a Juliusok, Serviliusok, Quinetiusok, Geganiusok, Curiatiusok, Cloeliusok; a maga növelte rend székházának megteszi az egyik templomot, melyet apáink koráig Curia Hostilia néven ismertek. És hogy valamennyi rend erejét az új nép soraiból valamelyest megnövelje, tíz lovasosztagot soroz be az albaiak közül; a legiók közül a régieket ugyancsak velük egészíti ki, és újakat is belőlük szervez.
Erejében ekként bizakodva Tullus hadat üzen a sabinoknak, akiket akkoriban az etruszkok után férfiak és fegyverek dolgában a leggazdagabb népnek ismertek. Mindkét oldalon esett jogtalanság, jóvátételt pedig hiába követeltek. Tullus fölpanaszolta, hogy Feronia templománál, mikor állt a legforgalmasabb vásár, elfogták a római kereskedőket; a sabinok pedig azt, hogy embereiket, akik hajdan Rómában a szent ligetbe menekültek, fogva tartották. Efféle háborús okokat emlegettek. A sabinok nagyon is jól emlékeztek rá, hogy haderejük egy részét még Tatius helyezte át Rómába, továbbá hogy Róma hatalma a nemrégiben hozzácsatolt Alba népességével megnövekedett; épp ezért külső segítség után néztek. Ott volt a szomszédban Etruria, az etruszkok közül is legközelebb Veii városa. A veiibeliek lelkében lappangott még a harag a háború miatt, de forrongásra egyébként is hajlamosak lévén, önkénteseket toboroztak - a nincstelen nép és némely kalandor szemében a zsold is számított egyet-mást: hivatalosan nem segítették meg őket, a veii nép - a többieknél ez kevésbé feltűnő - hűségesen megtartotta a Romulusszal kötött szerződést. Mindkét oldalon nagy erőfeszítéseket téve készültek a háborúra, s már látható volt, hogy a szerencse annak kedvez, aki elsőnek támad, mikor Tullus megindította a támadást, és elsőnek tört be a sabinok földjére. Heves ütközet folyt a Malitiosa-erdőnél, ahol a gyalogság hadereje, de főként a minap megerősített lovasság a római hadseregnek szerzett nagy előnyt. A lovasok heves támadása megzavarta a sabinok csatarendjét, úgyhogy sem az ütközetben helytállni, sem visszavonulni nem tudtak súlyos vereség nélkül.

31. A sabinok legyőzetése után, midőn Tullus katonai és az egész római állam hatalma és dicsősége teljében volt, egyszer csak jelentik a királynak és az Atyáknak, hogy a Mons Albanuson kőzápor hullott. Mivel a hírt alig-alig hitték el, a csoda megtekintésére embereket küldtek ki, akiknek szeme láttára sűrűn hullott a kő az égből, mint a jégeső, ha a szélvihar sodorja nagy tömegben a mezőkön. Hallani véltek egy hatalmas erejű hangot is a hegy tetején zöldellő ligetből: hogy az albaiak áldozzanak hazai szertartásaik szerint - mert azokat a nép, miként isteneit, hazájával együtt elhagyta és elfeledte, és vagy átvette a római vallás gyakorlatát, vagy talán sorsa miatt haragra gyúlva elhanyagolta az istenek tiszteletét. A csodajel hatására a rómaiak is kilencnapos hivatalos ünnepet rendeltek el, akár mert így szólt a Mons Albanusról az égi hang - azt mondják, így történt -, akár mert a haruspexek így tanácsolták: annyi mindenképpen fönnmaradt, hogy valahányszor ugyanerről a csodáról hírt hallanak, kilencnapos ünnepet ülnek.

Nem sokkal ezután járvány tört ki. Ennek következményeként ellustultak kissé a katonáskodástól, pedig a harcias király nem hagyott nekik nyugtot a fegyveres szolgálattal; úgy vélte, hogy a katonáskodás egészségesebbé teszi az ifjakat, mint az otthoni élet; végül maga is hosszan tartó betegségbe esett. És ez nemcsak a testét, hanem szilaj szellemét is annyira megtörte, hogy ő, aki egyáltalán nem tartotta királyhoz méltónak, hogy a vallás kérdéseivel foglalkozzék, egyszerre mindenfajta apró vagy komoly babonának kiszolgáltatta magát, és a népet is vallásos dolgokkal árasztotta el. Széltében-hosszában, mindenki a Numa királysága idején volt állapotokat kívánta vissza, és a betegségtől való menekvésre segítségnek egyedül azt tartotta, ha békéért és kegyelemért könyörögnek az istenekhez. Azt mondják, hogy Numa följegyzéseit lapozgatva, maga a király bukkant rá titkos szertartásokra, melyeket Juppiter Elicius tiszteletére végeztek; ezeket a szent szertartásokat elvonulva, egymaga akarta elvégezni, de helytelenül kezdte meg és végezte el a vallásos gyakorlatot, és nemcsak hogy égi jeladást nem kapott, hanem Juppiter haragjában, amiért a szent szertartást megsértette, villámcsapást küldött rá, és a király házával együtt elégett. Tullus nagy hadidicsőségben harminckét esztendeig uralkodott.

32. Tullus halála után, ősi szokás alapján, az Atyákra szállt a hatalom, ők pedig interrexet neveztek ki. A népgyűlésen a nép Ancus Marciust választotta meg királynak; az Atyák jóváhagyták a választást. Ancus Marcius anyai ágon Numa Pompilius unokája volt. Uralkodása kezdetén jól eszébe véste mind nagyapja dicső emlékét, mind azt, hogy az előző uralkodó egyébként kiváló cselekedeteiben egyetlen fogyatékosság mutatkozott: a vallás elhanyagolása vagy helytelen gyakorlata; ő tehát legfontosabb teendőjének tartotta, hogy a Numa idejében bevezetett hivatalos vallásgyakorlatokat megújítsa, és elrendelte, hogy azokat a pontifex a király följegyzéseiből fehér lapra másolja és nyilvánosságra hozza. Így hát mind a békét áhító polgárok, mind a szomszédos államok népe abban reménykedett, hogy a király nagyapja jellemét és elveit kelti életre. A latinok tehát, akikkel Tullus idejében szövetségi szerződést kötöttek, ezen fölbátorodva betörtek Róma területére; mikor pedig a rómaiak elégtételt követeltek, dölyfös választ adtak, gondolván, hogy a római király puhány, és királyi hivatását csak a szentélyek meg az oltárok között gyakorolja. De Ancus két jellemet egyesített magában: Numáról sem, de Romulusról sem feledkezett meg; meg aztán úgy vélte, hogy nagyapja uralkodása idején, amikor még új és kissé fegyelmezetlen volt ez a nép, jobban kellett a béke; de azt is látta, hogy míg Numának az igazság megsértése nélkül jutott osztályrészül a béke, ő nem kapja meg olyan könnyedén; próbára teszik a türelmét, s ha tehetik, számba sem veszik őt, s ez a kor egyébként is inkább Tullushoz, semmint Numához hasonlatos embert kíván.
Mégis, mint ahogy Numa a békeidők vallásos gyakorlatát szabályozta, akként kívánta ő a háborús szertartásokat megalapozni, hogy a háborúkat ne csak megvívják, hanem valamely szertartás alapján is üzenjék meg; az Aequicole ősrégi népétől másolta le a jogszokást - ma a fetialisok gyakorolják -, amelynek alapján a hadüzenő fél elégtételt követel. Mikor a követ elérkezik annak a népnek a határaihoz, amelytől elégtételt követel, fejét gyapjúszalaggal övezve így szól:

„Halljad, Juppiter, halljátok ti, ilyen és ilyen népnek - s itt megnevezi, hogy melyiknek határai, és te is halld meg, jog. Én a római nép hivatalos követe vagyok; igazságos és szent megbízatással érkezem, adjatok hitelt szavaimnak." Majd előadja a

követeléseket. Azután tanúnak idézi Juppitert: „És ha ezeket az embereket és tárgyakat igazságtalanul és bűnös módon követelem vissza, ne engedd, hogy hazámba valaha is visszatérhessek." A követ néhány szó és az esküminta csekély változtatásával megismétli ezt a szöveget a határ átlépésekor, az első ember előtt, aki szemközt jön vele, belépve a városkapun, és amikor a forumra érkezik. Ha nem adják meg, amit követel, harminchárom nap elteltével - ennyit ír elő a szent törvény - ekképpen üzen hadat: „Halljad, Juppiter, és te is, Janus Quirinus, halljátok valamennyien, ti égi, földi és alvilági istenek! Tanúnak idézlek titeket, hogy ez a nép - és megnevezi, hogy melyik - igazságtalan, és nem teljesíti törvényes kötelességét. De ezekről a dolgokról kikérjük majd az öregek tanácsát hazámban, hogy mi módon szerezzünk érvényt jogainknak." Ezzel a követ tanácskozás céljából visszatér Rómába. A király ezután nyomban ily szavakkal kér tanácsot az Atyáktól: „Ezekről a dolgokról, pörös tárgyakról és panaszokról, amelyekről a Quirisek római népének pater patratusa tárgyalt a régi latin nép pater patratusával és a régi latin emberekkel, amely dolgokat, pörök tárgyát, panaszokat se meg nem adják, se meg nem váltják, holott megadni és megváltani kötelességük volna, mondd szól ahhoz, kinek véleményét elsőként kikéri -, miként vélekedel?" Mire amaz így felel: „Tiszta és szent háborúval kell megszereznünk, ami jár. Így gondolom, ezt javaslom." Majd sorra megkérdeztek mindenkit; és ha a jelenvoltak többsége egyetértett, eldöntötték a háború ügyét. És akkor a fetialis egy vashegyű vagy keményre égetett dárdát elvisz az illető nép határaihoz, és ott nem kevesebb, mint három felnőtt férfiember jelenlétében azt mondja:

„Mivel a régi latinok népei és a régi latin emberek a Quirisek római népe ellen cselekedtek, és mivel a Quirisek római népe háborút rendel el a régi latinok ellen, és a Quirisek római népének senatusa elhatározta, helyeselte és megszavazta a háborút a régi latinok népe ellen, ezért a római nép és én a régi latin népeknek és a régi latin embereknek hadat üzenek, és velük háborút kezdek." Amint ezt elmondta, átdobta a dárdát a határon. Ily módon követeltek elégtételt a latinoktól, és üzenték meg a háborút, és ezt a szokást átvette az utókor is.

33. Ancus ezután a flamenek és más papok gondjaira bízta a vallás ügyeit, és újonnan sorozott hadseregével elindult, és támadással elfoglalta Politorium latin városát; követvén a régebbi királyok szokását, akik az állam határai közé befogadott ellenség számával gyarapították Róma hatalmát, az egész lakosságot átköltöztette Rómába. És miután a Palatinus környéke a régi rómaiak települése volt, a sabinok a Capitoliumot s a fellegvárat, az albaiak a Mons Caeliust lepték el, az új lakosoknak az Aventinust jelölték ki. Nem sokkal később Tellenae és Ficana elfoglalása után újabb polgárság csatlakozott hozzájuk. Politorium ellen nyomban megismételték a háborút, mert mihelyt kiürítették, a régi latinok elfoglalták; a rómaiak azért is látták jó okát a város elpusztításának, hogy ne váljék mindig az ellenség menedékévé. Végezetül a csata teljességgel Medulliánál tömörült össze, ahol váltakozó hadiszerencsével, különféle győzelmekkel folyt a harc: a város ugyanis egyrészt erődítésekkel ellátva, erős őrségtől védve biztonságban volt; másrészt a síkságon táborozó latin hadsereg jó néhányszor megütközött közelharcban a rómaiakkal. Végül Ancus valamennyi csapatának erőfeszítésével először győz nyílt csatában; hatalmas zsákmánnyal megrakodva tér vissza Rómába, ott sok ezer latint az állam határai közé fogad, és hogy az Aventinust a Palatinusszal összekösse, Murcia oltáránál telepíti le őket. A Janiculust is hozzácsatolják a városhoz, nem mintha még nagyobb térségre volna szüksége, hanem inkább hogy a domb az ellenségnek fellegvárként hasznára ne váljék; úgy döntöttek, hogy nemcsak fallal erősítik meg, hanem a kényelmesebb közlekedés céljából cölöphidat vernek - ez volt az első ilyen híd a Tiberisen -, úgy kötik össze a várossal. Ugyancsak Ancus király műve a Quirisek árka, amellyel a síkság felől megközelíthető oldalakon megerősítették a várost. Miután Róma hatalma ily nagy mértékben megnövekedett, lakossága megsokasodott, bonyolult kérdéssé vált megkülönböztetni a helyest a hely telentől, és bizony elszaporodtak a titokban elkövetett bűntettek; a szüntelenül növekvő vakmerőség elrettentésére börtönt építenek a város közepén, mely fenyegetően magaslik a Forum fölé. E király uralkodása alatt nemcsak a város növekszik, hanem kitágulnak a szántóföldek és a határok is: Veiitől elhódították a Maesis-erdőt is, ezzel a tengerig terjesztették ki Róma területét, a Tiberis torkolatánál pedig megalapították Ostia városát, s körülötte sópárolókat rendeztek be; Ancus kiváló haditettei közben Juppiter Feretrius templomát is kibővítette.

34. Ancus uralkodása alatt egy Lucumo nevezetű tevékeny és vagyonos ember költözött Rómába, mert mindenáron valami előkelő tisztséget szeretett volna betölteni, és remélte, hogy ott elérheti, ami Tarquiniiben - mivel ott is idegen származásúnak számított - lehetetlen volt számára.
A corinthusi Demaratus fia volt, apja belső háborúskodás folytán menekült el hazulról, és történetesen Tarquiniiben telepedett le, megházasodott, majd két fia született. Lucumo és Arruns néven nevezték őket. Lucumo túlélte apját, és ő lett vagyonának örököse. Arruns előbb halt meg, mint az apja, és feleségét várandósan hagyta hátra; az apa nem sokkal élte túl a fiát, és mivel nem tudott menye terhességéről, úgy halt meg, hogy végrendeletében nem gondoskodott unokájáról; a fiúcska tehát, aki nagyapja halála után így örökségre nem számíthatott, szűkös anyagi helyzete miatt az Egerius nevet kapta. Lucumónak viszont, a vagyon örökösének, a gazdagság már amúgy is a fejébe szállt; gőgjét csak növelte házassága az igen előkelő házból való Tanaquillal, aki nem egykönnyen nyugodott volna bele, hogy férje házában kevésbé előkelő környezetben éljen, mint ott, ahol született. Az etruszkok lenézték Lucumót, a menekült jövevény fiát; Tanaquil meg nem tűrhette ezt a méltatlanságot, így hát elfojtva természetes ragaszkodását szülőföldjéhez, és azért, hogy férjét megbecsült helyzetben lássa, elhatározta, hogy elköltözik Tarquiniiből. Úgy tetszett, hogy céljának Róma a legalkalmasabb: az új nép körében, ahol minden nemesség még friss, és a rátermettség szülötte, meglesz a helye egy erős és dolgos férfinak; elvégre Tatius király is sabin volt, Numát Curesből hívták el királynak. Ancust is sabin anya szülte, nemességének egyedüli bizonyítéka Numa képmása. Az asszony könnyedén rábírja ezt a becsvágyó embert, akinek Tarquinii amúgy is csak az anyja hazája. Fölkerekednek mindenestül, és átköltöznek Rómába. Épp a Janiculushoz érnek; Lucumo ott ül felesége mellett a kocsin, mikor egy kitárt szárnyú sasmadár leereszkedik, könnyedén lekapja és elviszi sapkáját, majd hangos szárnycsattogással kering a kocsi fölött, és mintha isteni megbízatást teljesítene, ismét szépen a fejére helyezi; azután eltűnik a levegőégben. Azt mondják, Tanaquil boldogan fogadta ezt a csodajelet, mert - mint általában az etruszkok - járatos volt az égi jelek magyarázatában. Megölelte férjét, mondván, kimagasló, nagy

szerencsét remélhet: mivelhogy olyan madár, arról az égtájról, annak az istennek küldötteként érkezett; jóslatát az ember legkiemelkedőbb testrésze körül jelezte; és vajon nem azért vette-e le az ékességet egy ember fejéről, hogy égi rendelésből helyezze rá vissza. Ilyen reményeket és gondolatokat vittek magukkal megérkezvén Rómába, ahol házat vásároltak, s a férfi fölvette a L. Tarquinius Priscus nevet. A rómaiak körében föltűnt a jövevény meg a gazdagsága; ő pedig szíves szóval, nyájas meghívókkal, jó szolgálatokkal segítette elő szerencséjét, hogy akit csak lehet, megnyerjen magának, míg végül eljutott a híre a királyi palotáig. Hamarosan jobban is megismerte a király, mert oly készségesen és ügyesen segített neki, hogy családias barátságába fogadta, és tanácsát kérte akár magántermészetű, akár állami ügyről esett szó, akár békében, akár háborúban; végezetül a király végrendeletében gyermekei gyámjává tette meg a minden dologban kitapasztalt barátot.

35. Ancus huszonnégy esztendeig uralkodott. Rátermettség és dicsőség dolgában mind a háború, mind a békés uralkodás művészetében bármelyik királyi elődjével fölért. Már a fiai is csaknem felserdültek. Épp ezért sürgette Tarquinius, hogy a királyválasztó népgyűlést mielőbb összehívják. A megjelölt időpontban elküldte a két fiút vadászni. Úgy mondják, ő volt az első, aki mindenáron királyságra pályázott, és beszédet mondott, hogy a nép szavazatait megnyerje magának: Nem új dolog, amire törekszik - mondotta -, ha ő volna az első, talán méltatlankodhatna vagy csodálkozhatna valaki, de ő már a harmadik idegen származású ember, ki Rómában királyi hatalomra pályázik, és maga Tatius nemcsak idegen volt, amikor megtették királynak, hanem éppenséggel ellenség. Numa pedig még a várost sem ismerte, nem is vágyott királyi méltóságra, úgy kínálták fel neki önként. Ő azonban - mondta -, mihelyt a maga gazdája lett, feleségestül, vagyonostul Rómába költözött, életének nagyobbik felét, amelyben már közéleti tevékenységet folytat az ember, Rómában élte le, nem pedig régi hazájában; a politikai és hadiélet római törvényeit, a római vallás szertartásait csöppet sem szégyelleni való mestertől, magától Ancus királytól tanulta; mindenkivel vetélkedett a király iránti odaadás és tisztelet dolgában, a mások iránt való jóindulat tekintetében pedig maga a király sem múlta felül. Nem is hazudott, amikor ezeket

kijelentette, s a római nép hatalmas többségének egyetértésével királlyá választotta.

Az egyébként kiváló férfi becsvágya nemcsak addig tartott, amíg a trónra áhítozott, hanem megmaradt uralkodó korában is; volt rá gondja, hogy a maga uralmának megerősítése, de egyszersmind az állam hatalmának növelése végett is még száz főt beválasszon a patríciusok soraiba; ezeket utóbb a „kisebb nemzetségek"-nek hívtak, s szilárdan pártján álltak a királynak, akinek jóvoltából a Curiába bevonultak.

Első háborúját a latinokkal vívta; ott rohammal elfoglalta Apiolae városát; mivel pedig nagyobb zsákmányt ejtett, mint amekkorát a háború híre keltett, fényesebb és szebb kiállítású játékokat rendezett, mint az elődei. Akkor jelölték ki a cirkusz helyét, melynek ma Circus Maximus a neve. A patríciusoknak és a lovagoknak helyet osztottak ki, hogy ki-ki elkészítse nézőtéri ülését, melyeket „fori"-nak neveztek; ezekből a villa formájú, gerendákkal alátámasztott, tizenkét láb magasságban épült páholyokból nézték az előadást. A játékon lovasok és főként Etruriából való ökölvívók szerepeltek. Attól kezdve évről évre fönnmaradtak az ünnepi játékok, melyeket hol Római, hol Nagy Játékoknak hívnak. Ugyanez a király a Forum körül helyeket osztogatott magánosoknak, hogy építkezzenek; oszlopcsarnokokat, üzleteket is létesített.

36. Arra készült, hogy a várost kőfallal körülvegye, amikor vállalkozásában a sabin háború megzavarta. Oly váratlanul jött ez az esemény, hogy az ellenség már az Anio folyón is átkelt, mielőtt még a római hadsereg fölvonulhatott és föltartóztathatta volna őket. Rómában rémület uralkodott; eleinte kétséges volt a győzelem, és mindkét részről nagy veszteséggel folyt a harc. Később az ellenség csapatai visszavonultak táborukba, és időt engedtek a rómaiaknak, hogy erejüket összeszedve, újrakezdjék a csatát. Tarquinius pedig fölismerve, hogy a hadseregnek leginkább a lovasság a gyengéje, elrendelte, hogy a Ramnes, Tities és Luceres nevű lovasszázadok mellé, akiket még maga Romulus szervezett, újakat állítsanak fel, azok az ő nevét viseljék, és azt hagyják az utókorra. Mivel annak idején Romulus jóslatot kért erre rendelkezése előtt, Attus Navius, az akkori idők hírneves augurja kijelentette, hogy a madarak kedvező jelzése nélkül sem a régi szokásokon változtatni, sem újakat bevezetni nem lehet. Haragra gerjedt ettől a király, és gúnyt

űzve - úgy mondják - az augur tudományából, így szólt: „Rajta hát, te szent ember, kérj jóslatot, hogy megtörténhet-e az, amit én most fejemben forgatok?" A jós megkérdezvén a madarakat, annyit szólt csupán, hogy bizony megtörténhet.

„Nekem pedig az járt az eszemben, hogy te majd egy borotva pengéjével kettészelsz egy köszörűkövet. Nosza, fogd csak, és vidd véghez, ha egyszer a madaraid ezt lehetségesnek jövendölik." A jós pedig - állítólag - habozás nélkül kettészelte a követ. Attus födött fejű szobra ott állt valamikor a történet színhelyén, a Comitium lépcsőin a Curiától balra; a köszörűkövet is ott helyezték el - mint mondják - emlékeztetőül e csodás eseményre, az utókor számára. Az biztos, hogy a madárjóslatoknak és a madárjósok papi személyzetének annyira megnövekedett a becsülete, hogy azontúl akár háborúban, akár békében, semmi sem történhetett, amíg jóslatot nem kértek; a népgyűléseket, a katonai sorozásokat, a legfontosabb államügyeket elhalasztották, ha a madarak kedvezőtlen előjeleket küldtek. Tarquinius maga sem változtatta meg akkor a lovas centuriákat: csak megduplázta a létszámot úgy, hogy a három centuria ezernyolcszáz lovast számláljon; ezeket, akik a csapatokhoz csatlakoztak, „utóbbjöttek"-nek nevezik. Manapság, mivel a számuk megduplázódott, „hat centuriá"-nak hívjuk őket.

37. Így megnövelvén a csapatok létszámát, újból fölveszi a harcot a sabinokkal. Hanem azonkívül, hogy megnövelte a római hadsereg erejét, titokban még cselt is alkalmazott; az Anio partján halomban heverő fát fölgyújtva a folyóba dobatta; a szél nemcsak a lángot szította, de jó néhány fatuskót el is sodort, és föltorlaszolt a híd cölöpei körül, s a híd kigyulladt. Ez a dolog már csata közben is megrémítette a sabinokat, s amikor szétszóródtak, menekülésüket is meggátolta: sokan, ha megmenekültek is az ellenségtől, belevesztek a folyóba; fegyverzetüket elsodorta a Tiberis Rómáig, ahol fölismerték őket, mielőtt még a hírmondó elmondhatta jelentését a győzelemről. Ebben a csatában kiváltképpen a lovasság aratott dicsőséget: a két szárnyon helyezkedtek el, és mikor középütt a velük egy vonalban fölsorakozott gyalogságot visszaszorították, úgy törtek elő két oldalról, hogy - mint mondják - nemcsak megállították a hátrálókra egyre hevesebben támadó sabin legiókat,

hanem váratlanul meg is futamították őket. A sabinok rendezetlen sorokban futva menekültek a hegyekbe, de csak kevesen jutottak el odáig; javarészt, mint már említettem, a folyónak szorították őket. Tarquinius úgy vélte, hogy tovább kell üldöznie a megrémült hadat, és miután a zsákmányt s a foglyokat elküldte Rómába, hatalmas halomba rakatta, és - Vulcanusnak ajánlva - fölgyújtotta az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket, majd tovább nyomulva betört seregével a sabinok területére. A sabinok ámbár vereséget szenvedtek, s eredményesebb harcra már reményük sem lehetett, meggondolásra pedig nem maradt idejük, szedett-vedett hadseregükkel ellenálltak; mikor ismét szétszórták őket, és már-már mindent veszni láttak, békét kértek.

38. Collatiát és a városon innen fekvő területet elvették a sabinoktól; Egeriust - a király testvérbátyjának a fiát - hagyták hátra Collatia várósparancsnokaként. Collatia városa, amint olvasom, ekképpen adta meg magát, s a megadás szövege így hangzott: A király megkérdezte: „Ti vagytok-e a követek, akiket Collatia lakossága szószólóiként küldött, hogy magatokat és Collatia lakosságát a kezünkbe adjátok?" „Mi vagyunk." „Hatalmában áll-e Collatia lakosságának, hogy ezt megtegye?" „Hatalmában áll." „Átadjátok magatokat és Collatia népét, a várost, a szántóföldeket, vizeket, határköveket, szentélyeket, a vallási szertartásokhoz és emberi életmódhoz szükséges fölszereléseket az én kezembe, valamint a római nép hatalmába?" „Átadjuk." „Én pedig átveszem."
A sabin háború befejezése után Tarquinius diadalmasan tért vissza Rómába. Majd a régi latinok ellen indított háborút. Ott sohasem került sor döntő jelentőségű ütközetre, hanem az egyes városokat megtámadva végül valamennyi latin nevű települést meghódította: Corniculum, Ó-Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum - ezek vagy régi latin települések voltak, vagy olyan népeké, akik a latinokhoz csatlakoztak. Ezután békét kötöttek.

A békében megindított munkákat még nagyobb lelkesedéssel végezte, mint amilyen lendülettel háborút viselt, s így a nép semmivel sem élt nagyobb nyugalomban otthon, mint amikor katonáskodott. Arra készült ugyanis, hogy a várost, amely részben még nem volt megerődítve, kőfallal veszi körül - e munka

megindítását a sabin háború zavarta meg -, majd a Forum körül elterülő, mélyebb helyeket és más, a dombok határolta völgyeket, mivel a síkságról nehezen folyt le a víz, a Tiberisbe vezető csatornákkal csapolta le, továbbá lerakta az alapjait a capitoliumi Juppiter-templomnak - szinte megsejtvén a hely eljövendő nagyságát -, ekként váltva be a sabin háború idején tett fogadalmát.

39. Ez idő tájt mind látszatra, mind következményeire nézve rendkívüli csoda történt a királyi palotában: egy Servius Tullius nevű alvó fiúcskának - így szól a történet - sok ember szeme láttára lángra lobbant a feje. E nagy esemény keltette hangos lármára fölserkent a királyi pár, és amint egyik házicseléd vízért szaladt, hogy megfékezze a lángokat, a királyné visszatartotta; mihelyt a zajongás elült, megtiltotta, hogy a fiúhoz hozzányúljanak, amíg magától föl nem ébred; s azután az álommal együtt a láng is elszállt. Akkor pedig félrevonta férjét, így szólt Tanaquil: „Látod-e ezt a fiút, akit mi ily szerény módon nevelünk? Elhiheted nekem, válságos időkben ő lesz a mi fénysugarunk, fenyegetett királyságunk védelmezője; ezentúl a legnagyobb figyelemmel neveljük, mert hatalmas dicsőséget hoz még miránk és Rómára egyaránt." Ettől kezdve a fiúval gyermekükként bántak, és lehetővé tették, hogy elsajátítsa valamennyi ismeretet, amely a nagy szerencse várományosainak elméjét csiszolni hivatott. És könnyedén bekövetkezett, amit az istenek is úgy akartak: az ifjú valóban királyi jellemmé fejlődött, és mikor Tarquinius vő után nézett, a római ifjúság egyetlen tagja sem vehette föl vele a versenyt semmilyen tekintetben, a király tehát neki adta leánya kezét.
Bármi volt is az oka ennek a nagy tisztességnek, azt már mégsem hihetjük, hogy Servius anyja, vagy kiskorában éppenséggel ő maga is rabszolga lett volna. Én inkább azoknak a véleményét osztom, akik így mesélik el a dolgot: amikor Corniculum városát elfoglalták, megölték Servius Tullius nevű fejedelmét; feleségét, aki férje halálakor várandós volt, fölismerték a többi rabnő között, és a római királyné, tekintettel kivételes nemesi rangjára, nem engedte, hogy rabszolgasorsra jusson; az asszony Rómában, a királyi palotában hozta világra fiát; e nagy jótétemény nyomán szívbéli barátság fejlődött ki a két asszony között, s a fiúcskát, aki kicsi kora óta a palotában nevelkedett, szeretet és megbecsülés övezte:

anyjának a sorsa, hogy szülővárosának elfoglalása után az ellenség kezére jutott, volt az oka annak, hogy Serviusról azt hitték: rabnőnek a fia.

40. Tarquinius uralkodása kezdetétől számítva mintegy harmincnyolc év elteltével nemcsak a király, hanem az Atyák és a nép is igen nagy megbecsülésben részesítette Servius Tulliust. Akkor Ancus két fia, már előzőleg is erősen méltatlankodott azon, hogy gyámjuk csel útján elüldözte őket atyjuk országából, s hogy Rómába idegenből jött, még csak nem is a szomszédos, itáliai törzsből való király uralkodik; de a méltatlanság most meg is növekedett a szemükben: ha még Tarquiniusról sem rájuk száll vissza a királyi hatalom, hanem még mélyebbre, szolgák kezébe süllyed, hogy ugyanabban az államban közel száz esztendővel az istentől fogant Romulus után, aki még istenként a földön élt, maga uralkodott, hogy tehát őutána egy rabnő, rabszolgafia tartsa kezében a hatalmat; gyalázat a közös római névre, de kiváltképpen az ő családjukra, hogy noha Ancus király férfisarjadéka él, megtűrik, hogy Rómában jövevény, sőt, még annál is alávalóbb szolga uralkodjék. Elhatározzák, hogy a gyalázatot fegyverrel szüntetik meg. A jogtalanság okozta fájdalom azonban főként Tarquinius, nem pedig Servius ellen lobbantotta föl haragjukat; először is azért, mert a király ha életben marad, súlyosabb bosszút áll a gyilkosságért, mint valamely magánember, aztán meg ha megölik is Serviust, választ majd a király másik vőnekvalót magának, s megteszi örökösévé így hát inkább a király ellen szőnek cselt. A gaztettre két szilaj természetű pásztort válasz tanak ki, s azok megszokott, paraszt szerszámaikkal fölszerelve bemennek a királyi palota előcsarnokába, és veszekedést színlelnek hangosan, ahogy a torkukon kifér, hogy magukra vonják a királyi szolgaszemélyzet figyelmét; majd mindketten a királyt szólítják, és zajongásuk eljut a palota belsejébe, míg végül maga elé hívatja őket Tarquinius; előbb mindketten egyszerre hangoskodnak, majd fölváltva igyekeznek túlkiabálni egymást; a lictor csöndet parancsol, és fölszólítja őket, hogy előbb egyik, majd a másik beszéljen, végül fölhagynak vele, hogy egymás szavába vágjanak. Egyik pásztor, úgy, amint eltervezték, belefog a mondókájába; miközben a király figyelmesen, teljesen elmerülve hallgatja, a másik bárdját előrántva, fejbe vágja

Tarquiniust; majd otthagyva, a sebben feledi a szerszámot, mindketten kirohannak az ajtón.

41. Mialatt a haldokló Tarquiniust környezetének tagjai fölemelték, a lictorok már el is fogták a menekülőket. Zajongás, népcsődület, az emberek egymástól tudakolják, hogy mi történt. Tanaquil a fölfordulás közepette elrendeli, hogy zárják be a királyi palota kapuit, kizavarja a bámészkodókat. Nagy serényen összeszedi a seb gyógyításához alkalmas gyógyszereket, mintha még volna remény a gyógyulásra, majd más intézkedésekhez folyamodik, ha mégis csalatkoznék reményében. Hamar elküld Serviusért, kinek jobbját megragadva rámutat mármár halott férjére, s így kéri, álljon bosszút ipáért, s ne tűrje, hogy vele kényük-kedvük szerint bánjanak el ellenségeik. „Tiéd a királyi hatalom, Servius - mondta -, ha férfi vagy, és nem azoké, akik mások keze által követték el ezt a szörnyűséges gaztettet. Talpra hát, kövesd az isteneket, útmutatóidat, akik isteni tűzzel övezve fejedet, jövendölték meg egykor dicső híredet. Most hát lelkesítsen ama isteni láng; most jött el valóban az ébredés ideje. Mi idegenek voltunk, úgy uralkodtunk; mindig arra gondolj csupán, hogy ki vagy, s ne arra, hogy honnan való. S ha ez a váratlan esemény megbénítja a fejedet, menj az enyém után." Már alig tarthatták föl a tömeg zajongását, nyomását, ekkor Tanaquil a palota fölső részén a Nova Viára nyíló ablakból - a király ugyanis Juppiter Stator templomának szomszédságában lakott beszédet intéz a néphez. Azt mondja: legyenek nyugodtak; a király egy váratlan csapástól elkábult: a fegyver nem fúródott mélyen a testébe; már magához is tért; megvizsgálták a sebet, és megtisztították a vértől; jóra fordul minden; bízik benne, hogy mihamar viszontlátják a királyt; időközben arra kéri a népet, Servius Tullius szavának engedelmeskedjék; ő lát törvényt, ő gyakorolja majd a király valamennyi teendőjét. Servius pedig megjelent királyi ruhában, lictoraival, és leülve a királyi székre, némely ügyben meghozta döntését, másban úgy tesz, mintha előbb megbeszélné még a királlyal. Így aztán néhány napon keresztül, mikor Tarquinius már elköltözött az élők világából, halálát eltitkolván, úgy tett, mintha csak helyette működnék, közben pedig a maga hatalmát erősítgette; végül kiderült a dolog, oly nagy volt a sírás-rívás a palotában. Servius erős őrségre támaszkodva volt az

első király, aki a nép határozata nélkül, pusztán a patríciusok akaratából uralkodott. Ancus fiai pedig, mihelyt hírül vették, hogy vétkük segítőit kézre kerítették, hogy a király él, és Servius mekkora hatalmat élvez, száműzetésbe vonultak Suessa Pometia városába.

42. Servius családi kapcsolataival szinte jobban megerősítette hatalmi helyzetét, mint hivatalos intézkedéseivel; s hogy Tarquinius fiai ne tápláljanak olyan indulatokat személyével szemben, mint Ancus fiai Tarquinius ellen, hozzáadta két leányát Lucius és Arruns Tarquiniushoz, a király két fiához; hanem emberi okoskodás csak nem törheti meg a végzet kényszerítő hatalmát; ellenkezőleg, királysága akkora irigységet keltett, hogy még háznépe körében is mindenféle ármánykodás és gyűlölség burjánzott.

A fönnálló nyugalmas helyzet szempontjából éppen jókor tört ki a háború Veiivel - a fegyverszünet ideje ugyanis lejárt -, és más etruszk népekkel. Ebben a háborúban Serviusnak csillogott mind katonai erénye, mind jó szerencséje; az ellenség hatalmas seregét szórta szét, s amikor visszatért Rómába, nem volt többé kétséges a királyi tekintélye, akár a senatus, akár a nép hangulatát tették próbára. Most aztán hozzáfogott a békés idők legnagyobb művéhez; mint ahogy Numa a vallás rendszerének megszervezője, Servius úgy vonul be az utókor emlékezetébe, mint aki államunkban a rendek elkülönítését valósította meg, s ezzel világosan megkülönböztette egymástól az egyes osztályok rang és vagyon szerint való fokozatait. Bevezette ugyanis a censust, a jövendőbeli birodalom legüdvösebb intézményét, amelynek révén az állami kötelezettségeket akár háború, akár béke idején nem személyenként osztották szét, mint annak előtte, hanem az illető vagyoni helyzetének megfelelően; a census alapján osztályokat és centuriákat szervezett, és megalkotta ezt a háborúban és békében egyaránt kitűnő rendet.

43. Azokból, akiknek a vagyona százezer as-ra vagy annál is többre rúgott, nyolcvan centuriát szerveztek, negyvenet az idősebbekből, negyvenet az ifjakból - együttesen első osztály volt a nevük -, az idősek feladata, hogy készen álljanak a város védelmére, a fiataloké,

hogy külháborút viseljenek: előírásos fegyverzetük, mely testük védelmére szolgált, a következő volt: bőrsisak, kerek pajzs, lábszárvédő, mellvért - mindez bronzból; támadó fegyverük a lándzsa és a kard. Ehhez az osztályhoz csatoltak még két kézműves centuriát, melyeknek tagjai nem fegyveres szolgálatot teljesítettek: feladatukká tették, hogy háborúban a hadigépeket kezeljék. A második osztály a százezer és hetvenötezer as között mozgó vagyon birtokosaiból állott, ezekből - öregekből és fiatalokból egyaránt - húsz centuriát írtak össze; kerek pajzs helyett bőrpajzsot viseltek, mellvért kivételével azonos fegyvereik voltak az előbbiekkel. A harmadik osztály számára ötvenezer as vagyont állapított meg; ugyanannyi volt itt is a centuriák száma, ugyanolyan a kor szerinti megoszlás; a fegyverzeten sem változtatott, csak a lábszárvédő maradt el. A negyedik osztály tagjainak vagyona huszonötezer as, a centuriák száma ugyanannyi, mint az előző osztályban, a fegyverzet megváltozik, nem maradt más, csak a lándzsa meg a hajítódárda. Az ötödik osztály létszáma nagyobb a többinél; harminc centuriát szerveznek belőlük; ezek parittyákat és hajításra alkalmas köveket hordanak maguknál; hozzájuk tartoznak még a kürtösök és trombitások, akiket két centuriába osztottak be; ennek az osztálynak a vagyonát tizenegyezer as-ban állapították meg. A lakosság hátralevő része ennél is kevesebb vagyonnal rendelkezett; ezekből egy centuriát alakítottak, és fölmentették őket a katonai szolgálat alól. Miután Servius a gyalogságot ily módon fölfegyverezte és fölosztotta, az állam előkelőiből tizenkét lovas centuriát sorozott be; ezenkívül a Romulus alakította három lovas centuria helyett még hatot szervezett, de régi néven, amelyet a jóslatok idején nyertek. Lovak vásárlására tízezer as-t kaptak közpénzből, az állatok eltartására pedig az özvegyekre kivetett évi két-kétezer as-t juttatták nekik. Ily módon a király a terheket a szegényekről a gazdagokra hárította: és még megtisztelő rangot is adott nekik: nem tartotta fönn ugyanis a Romulustól örökül hagyott, s a többi király által megőrzött, fejenkénti szavazás rendjét, mely azonos érvényességet és azonos jogot biztosított mindenkinek, hanem fokozatokat állapított meg, melyek szerint úgy tetszett, mintha senkit sem zártak volna ki a szavazásból, és a hatalom mégis teljesen az állam előkelőségeinek kezében futott össze: elsőként ugyanis a lovagokat szólították szavazásra, majd az első osztály nyolcvan centuriáját, és ha nem volt meg az egyetértés - ami csak nagy ritkán esett meg -, a második osztály szavazatát kérték, ennél alább jóformán sohasem

kellett ereszkedniök, vagyis annyira, hogy a legalsóbb néposztályokra sor kerüljön. Nem kell csodálkoznunk, hogy ez a mai rendszerünk a maga teljes harmincöt tribusával, valamint az ifjakból és öregekből álló kétszer annyi centuriájával korántsem egyezik a Servius Tullius által meghatározott számmal. Servius a kerületek és a már betelepített dombok figyelembevételével négyfelé osztotta a várost, s az egyes részeket, gondolom, a kirótt adó nevéről (a tributumról) tribusoknak nevezte. Az is az ő gondolata ugyanis, hogy ki-ki vagyoni helyzete szerint egyenlő módon adózzék; ezek a tribusok aztán sem a centuriák számával, sem azok megoszlásával nem álltak semmiféle összefüggésben.

44. Az adóbecslés befejeztével ennek végrehajtását Servius egy igen szigorú törvény meghozatalával kívánta gyorsítani; börtönbüntetéssel, sőt halállal fenyegetvén mindenkit, aki nem becsültette meg vagyonát, elrendelte, hogy valamennyi római polgár, lovas és gyalogos egyaránt ki-ki a maga centuriája körében hajnalban jelenjék meg a Mars-mezőn. Mihelyt ott mind felsorakoztak, disznó-, juh- és birkaáldozat bemutatásával tisztította meg őket bűneiktől, s ekként befejezvén a „lustrum" tisztító ünnepét, így nevezte el a vagyonbecslést is, mivelhogy ezzel ért véget. Ezen a „lustrum"-on állítólag nyolcvanezer polgár nevét vették nyilvántartásba; legrégibb történetírónk, Fabius Pictor, hozzáfűzi, hogy ez csupán a fegyverforgató férfiak száma.
Ennyire nagyszámú lakosság miatt szükségesnek látszott, hogy megnöveljék a város területét. Servius a városhoz csatolta tehát a Quirinalis és a Viminalis dombot; ezután tovább építette az Esquiliaet, és maga is oda költözött, hogy e lakónegyednek kellő megbecsülést biztosítson; továbbá sáncokkal, árkokkal és fallal vette körül Rómát; ily módon kijjebb tolta a pomeriumot is. A pomerium, ha a szó puszta jelentését tekintjük, annyit jelent, mint „postmoerium": tulajdonképpen inkább „circamoerium" (a fal két oldalán húzódó sáv), melyet az etruszkok, hajdanában, amerre a falakat építeni akarták, jóslatokat kérve és mindkét oldalról biztos határokat kijelölvén, szabadnak nyilvánítottak, valahányszor új várost alapítottak, mégpedig úgy, hogy sem befelé ne állhassanak épületek - nem úgy, mint manapság -, és a külső oldalon is maradjon egy emberi művelés nélkül hagyott földsáv. Ezt a keskeny

területet, amelyen akár lakni, akár szántani-vetni tilos volt, „pomerium"-nak hívták a rómaiak, nemcsak mert a városfal mögött feküdt, hanem azért is, mert a fal is mögötte húzódott; és valahányszor a népesség növekedésével kijjebb kellett tolni a falakat, egyszersmind a megszentelt határokat is kiszélesítették.

45. A város állami tekintélye megnőtt, mind háborús, mind békés időkben alkalmas belső szervezettségre tett szert; Servius tehát arra törekedett, hogy ne mindig fegyveres erővel, hanem bölcs előrelátással is növelje Róma hatalmát, s egyszersmind szépségét is emelje valamelyest. Már akkor nagy hírben állt az Ephesusi Diana szentélye; úgy hírlett, hogy ezt az asiai városállamok közösen építették. Servius csodálattal emlékezett meg erről az egyetértésről és közös isteneikről a latin előkelőségek körében, akikkel készakarva mind magánemberként, mind hivatalosan barátságot kötött. Folyton-folyvást ismételgetve szavait, elérte, hogy a latinok a római néppel közösen templomot emeltek Dianának Rómában. Ezzel elismerték Róma felsőbbségét, amiből később oly gyakran támadt háború. A latinok nem is igen törődtek ezzel a dologgal, hisz annyiszor tettek már eredménytelen kísérletet, és akkor mégis akadt egy sabin férfi, aki elérkezettnek látta az alkalmat, hogy a maga elgondolásából visszaszerezze a hatalmat. Az egyik sabin gazda házában világra jött egy csodálatosan nagy és szép üsző; két szarva századokon keresztül Diana templomának csarnokában függött e csoda emlékezetére. A dolgot csodának tekintették, mint ahogy az is volt; s a jósok azt jövendölték, hogy amely város polgára Dianának áldozza az üszőt, azé lesz a hatalom. Ez a mendemonda eljutott a Diana-szentély elöljárójának a fülébe is; a sabin gazda pedig az első napon, amely áldozat bemutatására alkalmasnak mutatkozott, behajtotta az üszőt Rómába, Diana templomához, és ott az oltár előtt fölajánlotta az istennőnek. A templom római papja megbámulta ugyan az áldozati barom hírhedten hatalmas termetét, mégis jól emlékezvén a jóslatra, így szólt a sabinhoz: „Hogyan gondolod ezt, jó idegen? Tisztátalanul mutatnál be áldozatot Dianának? Előbb élő vízben kell megmártanod magadat. Amott, a völgy mélyén folyik a Tiberis." Az idegen tisztelte a vallást, s hogy a jóslat szerint való eredmény bekövetkezzék, mindent a szabálynak megfelelően akart elvégezni; nyomban lement hát a Tiberishez:

eközben a római föláldozta az üszőt Dianának. Örült is neki nagyon a király meg a város népe.

46. Ámbár Servius évek óta kétségtelenül kezében tartotta a hatalmat, mégis fülébe jutott az ifjú Tarquinius itt-ott elejtett szava, hogy ő nem a nép akaratából uralkodik; így hát miután az ellenségtől elfoglalt földeket fejenként, személy szerint kiosztotta, mindenkinek a rokonszenvét elnyerte, bátran odaállt a nép elé, hogy megkérdezze: „Akarják-e, óhajtják-e, hogy ő legyen a király?" Soha nem látott egyetértéssel választották királlyá. Ez azonban mit sem csökkentette Tarquinius reménységét, hogy megszerezze a trónt magának; ellenkezőleg, még biztosabban számított rá, mivel tudta, hogy a senatus helyteleníti a nép javára történt földosztást, úgy vélte, most még hevesebben vádolhatja Serviust az Atyák előtt, és itt az alkalom, hogy megerősítse a maga helyzetét a Curiában - nagyra törő fiatalember volt, és becsvágyát otthon, felesége Tullia is egyre tüzelte.
Mert a római királyi ház is követte a bűnös tragédiák példáját, hogy mihamarabb meggyűlöljék a királyokat, eljöjjön a szabadság, és véget vessen a bűnben fogant királyi hatalomnak. Ennek a L. Tarquiniusnak - nem tudni, Priscus Tarquiniusnak fia-e vagy unokája; én a történetírók többségével együtt a fiának tartom - volt egy bátyja, Arruns Tarquinius, egy szelíd lelkületű ifjú. A két fiatalember - amint már említettem - feleségül vette Tullus király két leányát, akik maguk is különböztek egymástól jellemükben. A véletlen műve volt, hogy nem a két szilaj természetű házasodott össze - úgy vélem, a római nép szerencséjére -, azért, hogy Servius uralkodása valamelyest tovább tartson, és megvethesse az állami élet erkölcsi alapjait. A vad lelkületű Tarquinia fájlalta, hogy férjében a hatalomvágynak, a vakmerőségnek nyomát sem találja. Teljességgel a másik Tarquiniushoz vonzódott, azt csodálta, mondván, hogy az az igazi férfi, az igazán királyi vérből való; húgát megvetette, amiért szerencsésen ilyen férjre találva, asszonyaként nem támogatja merészen. A hasonló természet csakhamar egymáshoz vonzza őket, hiszen rendszerint a gonoszhoz gonosz illik leginkább, de a mindent fölforgató zűrzavar kezdeményezője ezúttal az asszony volt. Rákapott a titkos beszélgetésekre a másik asszony férjével, és nem volt gyalázkodó szó, amivel férjét a bátyja előtt,

húgát a férje előtt ne illette volna, erősen bizonygatta, hogy jobban járt volna, ha maga elözvegyült, a férfi pedig nőtlen maradt volna, mint hogy rossz házasságban élnek, és mindkettőjüket megbénítja házastársuk erőtlen gyávasága; ha az istenek olyan férjet adtak volna neki, amilyet érdemel, egykettőre a maga házában teremtene olyan királyi hatalmat, mint amilyet apjánál lát. Hamarosan eltölti a maga vakmerőségével az ifjú lelkét; Lucius Tarquinius és a kisebbik Tullia, miután csaknem egymás után következő két temetéssel az új nász számára szabaddá tették otthonukat, házasságot kötöttek, melyet Servius inkább nem ellenzett, semmint helyeselt.

47. És most napról napra nagyobb veszély fenyegette Tullius öregségét, egyre bizonytalanabbá vált királysága; mert az asszony egyik bűntett után máris a másik felé sandított. Férjének nem volt tőle se éjjele, se nappala, nehogy végül is kiderüljön: hiába lettek nemrégiben testvérgyilkosok; nem az hiányzott neki, hogy valaki feleségének mondhassa magát, sem az, hogy valakivel némán rabszolgaságban éljen - hanem olyan emberre vágyott, aki méltónak véli önmagát a királyságra, aki nem feledkezik meg róla, hogy Tarquinius Priscusnak a fia, s aki inkább birtokolni akarja a hatalmat, mintsem annak elérését remélni. „Ha te az vagy, akinek véltelek, mikor házasságra léptem veled, uramnak s királyomnak nevezlek; de ha nem az vagy, akkor rosszabbra fordult a sorsom, mert a tunyasághoz bűn is társult. Miért nem fogsz fegyvert? Nem származol se Corinthusból, se Tarqiniiből, mint apád, nem kell idegen trónra törnöd: házad és hazád istenei, atyád képmása és királyi palotád s a palotában a királyi trón, valamint a Tarquinius név - mindez királlyá avat, királlyá tesz téged. Vagy ha ehhez nincs bátorságod, minek vezeted orránál fogva Rómát? Miért tűröd, hogy királyfinak tartsanak? Térj vissza innen Tarquiniibe vagy Corinthusba; süllyedj vissza nemzetségedhez, hiszen olyan vagy, mint öcséd, nem pedig mint apád." Ilyen és ehhez hasonló szidalmakkal ösztökéli az ifjú embert, s maga sem nyugodhat bele, hogy míg Tanaquil, az idegen asszony, véghez tudta vinni, hogy egymás után kétszer is megszerezte a koronát, egyszer a férjének, másszor a vejének, ő, a királyi vérből való leány, mit se számítson, ha arról van szó, ki legyen király, s ki ne.

Felesége őrjöngő becsvágya Tarquiniust is tettre buzdította, meglátogatta a patríciusokat, kiváltképpen a kevésbé előkelő családokat, és támogatásukat kérte; emlékeztette őket, hogy atyja mennyi jót tett velük; úgy illenék, hogy most leróják hálájukat neki, ajándékokkal vesztegette meg a fiatalembereket; fényes ígéreteivel, valamint a királyra szórt vádaskodásaival mindenfelé nagy befolyásra tett szert. Végül úgy látta, elérkezett az ideje, s egy csapat fegyveres kíséretében megrohanta a Forumot. Majd általános rémületet keltve, leült a királyi palotában a trónszékre, és kikiáltó útján a palotába hívatta a patríciusokat, Tarquinius király színe elé. Az Atyák nyomban összegyűltek, némelyek már a dologra felkészülve érkeztek, mások azért jöttek, mert féltek, hogy távolmaradásuk vesztüket okozza; az újszerű, meglepő fordulat megdöbbentette őket, úgy vélték, Serviusnak betelt a végzete. Tarquinius ekkor rágalmazni kezdte a királyt alacsonyrendű származása miatt: „Az a rabnőtől született rabszolga apja szégyenletes halála után meg sem tartotta a interregnumot, mint annak előtte szokásban volt, a királyi széket egy asszony ajándékaként foglalta el, nem pedig a királyválasztó népgyűlés egybehívása, a nép szavazata útján, az Atyák jóváhagyásával. Születésénél fogva, és mivelhogy ily módon jutott királyságra, a nincstelenek kegyét hajhászta, akik közül maga is származott, gyűlölte a tőle idegen előkelő rendbelieket, földbirtokaikat kiosztotta az aljanépnek; valamennyi terhet, melyet azelőtt a közösség viselt, az állam előkelőire hárított át; azért vezette be a censust, hogy a gazdagok vagyonát megirigyeltesse, és minden készen álljon, hogy amikor kedve támad, odaajándékozza a szűkölködőknek."

48. E szónoklat kellős közepén érkezett meg Servius, akit egy rémült hírnök serkentett fel, s a királyi palota csarnokából azt kiáltotta neki: „Mi dolog ez, Tarquinius? Hogyan merészelted, míg én élek, egybehívni az Atyákat, és elfoglalni királyi székemet?" Mire Tarquinius dölyfösen azt válaszolta, hogy ő az apja helyét foglalta el; sokkal jobb, ha egy király fia örökli a trónt, nem pedig rabszolga; Servius épp elég sokáig vezette orránál fogva és sértegette gazdáit. Ekkor a két párt hívei között zajongás támadt; és máris összecsődült a nép a Curiánál; nyilvánvalóvá vált, hogy aki most győz, annak kezében marad a hatalom. Ekkor Tarquinius, a helyzet adta

kényszerűségből a legnagyobb vakmerőségre vetemedve, mivel életkor és testi erő neki kedvezett inkább, derékon kapta Serviust, kivitte a tanács házából, s lehajította a lépcsőn; majd visszatért, hogy a senatus együtt maradjon.

A király szolganépe és kísérete szétszaladt; maga Servius csaknem félholtan, a királyi kíséret nélkül futott háza felé, amikor Tarquinius emberei, akiket az a menekülő üldözésére küldött, megölték. Föltehető - mivel az asszony egyéb gaztettől sem riadt vissza -, hogy a gyilkosság Tullia biztatására történt. Annyi mindenesetre biztos, hogy Tullia kocsin hajtatott a Forumra, és ügyet sem vetve az ottani férfisokaságra, kihívatta férjét a Curiából, és elsőként szólította királynak. Férje fölszólítására, hogy távozzék ebből a kavargásból, hazafelé indult, és a Vicus Cyprius fölső végéhez érkezett, ahol nemrégiben még Diana szentélye állt; ott jobbra kanyarodott a Clivus Urbius felé irányítva a kocsit, hogy az Esquilinus dombra érjen; ekkor a kocsis holtsápadtan megállt, megrántotta a gyeplőt, és megmutatta úrnőjének Servius földön heverő tetemét. Förtelmes és embertelen bűntett emlékezetét őrzi az a hely - Vicus Sceleratusnak hívják -, amelyen, úgy mondják, nénje és férje bosszuló szellemeinek ösztökélésére Tullia keresztülgázolt kocsijával apja holttestén; a vér és az apagyilkosság nyoma meglátszott a vöröslő kocsin, összefröcskölte és beszennyezte Tulliát, ő pedig magával vitte a vérfoltokat férje otthonának házi isteneihez, akiknek haragja folytán a királyi hatalom baljóslatú kezdetét hamarosan hasonló vég követte.

Servius Tullius negyvennégy esztendeig uralkodott oly módon, hogy jó és mértéktartó királyi utód is aligha vehette volna föl vele a versenyt; az is növeli dicsőségét, hogy vele együtt meghalt az igazságos és törvénytisztelő királyi hatalom. De bármily szelíd, bármily mértékletes volt is hatalma, szándékában állott, némely szerzők szerint, hogy lemondjon róla, mivelhogy az egy ember hatalmát jelentette; hogy hazáját szabaddá tegye, le is mondott volna, ha családjának egyik bűnös tagja közbe nem lép.

49. Ezután kezdte meg uralkodását L. Tarquinius, akire a Superbus melléknevét ragasztották rá cselekedetei miatt, mivelhogy vő létére nem engedte apósát eltemetni, mondván, hogy Romulus is

temetetlen pusztult el: továbbá megölette a legelőkelőbb patríciusokat, akikről úgy vélte, hogy Servius oldalán állottak. Csakhamar rádöbbent, hogy a hatalom megszerzésének törvénytelen módja, melyet maga alkalmazott, ellene is például szolgálhat, így hát testőrséggel vette magát körül: a hatalomhoz ugyanis nem volt egyéb joga, csupán az erőszak, mert sem a nép akarata, sem a senatus határozata nem tette királlyá; ráadásul, mivel a polgárok rokonszenvének megnyerésére reménye sem lehetett, rettegésben tartotta őket, hogy megvédje hatalmát. Mind több embert akarván megfélemlíteni, főbenjáró pörökben maga ítélkezett a tanács meghallgatása nélkül: halálra ítélhetett, száműzhetett, vagyonától megfoszthatott nemcsak gyanús vagy bűnös személyeket, hanem olyanokat is, akiktől egyebet nem, csakis zsákmányt remélhetett. A senatorok száma ily módon nagymértékben megcsappant, és Tarquinius elrendelte, hogy újabbak megválasztására nem kerülhet sor; azt akarta ugyanis elérni, hogy a testület kis létszáma miatt jelentéktelenné váljék, és ne méltatlankodjék azon, hogy mit sem cselekedhet. Ő volt az első király, aki szakított az ősi szokással, amely szerint minden közügyet a senatusban tárgyaltak meg; az államot háza népének határozataival igazgatta; háborút üzent, békét, állami szerződéseket és szövetségeket a maga belátása szerint kötött vagy bontott föl, akivel csak kívánt, a nép és a senatus határozata nélkül. Erősen igyekezett, hogy a latin nép rokonszenvét elnyerje, hogy idegen támogatással nagyobb biztonságban élhessen a római polgárok között; a latinok előkelőségeivel nemcsak vendégbarátságot kötött, hanem rokoni kapcsolatra is lépett, például a tusculumi Octavius Mamiliusszal - a legelőkelőbb latinnal, aki, ha a hírnek hihetünk, Ulixestől és Circe istennőtől származott. Ehhez a Mamiliushoz adja férjhez leányát, és ezzel veje számos rokonának, barátjának rokonszenvét megnyeri magának.

50. Tarquinius tekintélye már erősen megnövekedett a latinok előkelő családjainak a körében, s ő egy napon Ferentina ligetébe hívta őket össze, mert közös dolgaikról óhajtott tárgyalni velük. Számosan gyülekeztek már pirkadatkor; Tarquinius maga sem feledkezett meg az időpontról, mégis, csak kevéssel napnyugta előtt érkezett meg. A nap folyamán sokféle dolgot meghánytak-vetettek a

gyülekezetben; az ariciai Turnus Herdonius szilajul támadta a távol levő Tarquiniust: „Nem is csoda, hogy Rómában a Superbus melléknevet adták neki." Titokban ugyanis már ezt suttogták, széltében-hosszában így nevezték. „Van-e dölyfösebb magatartás, mint ily módon gúnyt űzni a latinok nevéből? Távoli házaikból ide rendelni a főembereket, s az, aki a gyűlést meghirdeti, távol marad! Bizonyára ki akarja puhatolni, mekkora a türelmük, s ha magukra veszik a jármot, majd nyakára ül az engedelmeseknek. Ki ne látná, hogy uralomra pályázik a latin nép fölött? Mert hogy polgártársai rábízták a hatalmat - ha ugyan rábízták, és nem maga rabolta el apagyilkosság árán -, megérdemelhetné talán a bizalmat a latinoktól is (még akkor is, idegen!); ha azonban az övéi is megelégelték már, hogy egyiküket a másik után végzik ki, száműzetésbe küldik, javaitól megfosztják, miért remélhetnének jobb jövőt a latinok? Ha rá hallgatnak - mármint Turnus Herdoniusra -, ki-ki hazatér, és nem becsüli többre ezt az összejövetelt, mint az, aki összehívta." Ilyen és ehhez hasonló értelemben beszélt ez a lázadó és bajkeverő ember, aki ékesszólásával befolyásra tett szert hazájában - éppen beszéde közepén tartott, amikor betoppant Tarquinius, és véget vetett a szónoklatnak; mindenki hátat fordított neki, hogy Tarquiniust köszöntse. Az pedig a körülötte támadt csöndben, miután szomszédai fölszólították, hogy tisztázza magát, miért érkezett ily későn, elmondta, hogy döntőbírónak kérték föl egy apa és fia vitás ügyében, és hogy kibékítésük gondja tartotta vissza ennyi ideig; mivelhogy ez ügy miatt egész napját elvesztegette, másnap szándékozik előadni javaslatait. De Turnust állítólag ez sem hallgattatta el; azt mondta ugyanis, hogy nincs annál rövidebb eljárás, mert apa és fia között kevés szóval rendet lehet teremteni: „Ha nem engedelmeskedik atyjának, maga lássa kárát."

51. Ily szitkokat szórva a római királyra, az ariciai polgár eltávozott a gyűlésről. Tarquiniust jobban bántotta ez a dolog, mint ahogy mutatta, és nyomban Turnus megöletésének gondolatát forgatta fejében, hogy a latinokat is hasonló rettegéssel töltse el, mint amivel odahaza honfitársait féken tartotta. Mivel azonban hatalmi szóval nyíltan nem tehette el Turnust láb alól, koholt vád alapján tört az ártatlan ember életére. Rábírt néhány, az ellenpárthoz tartozó ariciait, hogy vesztegessék meg Turnus egyik rabszolgáját: engedje

meg, hogy egy halom kardot helyezzenek el titkon gazdája szállásán. Mindez még akkor éjszaka meg is történt; Tarquinius pedig mintha fölkelés híre keltett volna izgalmat lelkében, kevéssel pirkadat előtt magához kérette a latinok fő embereit, mondván, hogy tegnapi késlekedése úgyszólván isteni gondviselés műve volt mind a maga, mind a többiek üdvére. Hírét vette, hogy Turnus az ő és a nép vezetőinek legyilkoltatására készül, hogy egymaga uralkodjék a latinok fölött; tegnap, a gyűlésen akarta megtámadni őket; a dolgot azonban el kellett halasztania, mert a gyűlés összehívója, akit elsősorban szemelt ki magának, nem jelent meg. Azért kelt ki annyira az ő távolmaradása miatt, mert a késlekedés szétfoszlatta reményét. Nem kétséges, hogy ha igaz a hír, holnap hajnalban, amikor a gyűlésre érkeznek, az összeesküvők csapatával, fölfegyverkezve, Turnus is ott lesz. Úgy mondják, hatalmas mennyiségű fegyver van a szállásán: hogy igaz-e vagy nem, nyomban megtudható. Arra kéri őket, jöjjenek el vele Turnushoz. Gyanússá vált a dolog; Turnus vad indulata és tegnapi beszéde, továbbá Tarquinius késlekedése, mely látszólag elodázhatta a gyilkos merényletet. Elmentek; hajlandók voltak elhinni a dolgot, mégis úgy, hogy ha nem találnak fegyvereket, alaptalannak tekintik a többit is. Odaérkezvén fölkeltik álmából Turnust, őrséggel veszik körül, lefogják rabszolgáit, akik ellenállnak, mert szeretik gazdájukat; mikor azonban a lakásban mindenfelé elrejtett kardokat előhozzák, nyilvánvalóvá válik az ügy, és Turnust bilincsbe verik; nagy zajongással nyomban összeverődik a latinok gyülekezete is. Amint a kardokat kirakták a ház közepén, oly kegyetlen gyűlölet robbant ki Turnus ellen, hogy meghallgatása nélkül újfajta halálos ítélettel sújtották: a Ferentina folyó forrásánál letaszították a mélybe, és kővel megrakott vesszőfonadék alatt a vízbe fojtották.

52. Ezután Tarquinius gyűlésbe hívta a latinokat, és megdicsérte őket, hogy a forradalmi változásokra törekvő Turnust nyilvánvaló főbenjáró bűne miatt méltó büntetésben részeltették, majd így szónokolt: tulajdonképpen ősi jogra hivatkozhatna, hiszen latinok valamennyien, Alba városából származnak, és így ama régi szerződés köti őket, miszerint Tullusról Alba
coloniáival egyetemben - a római államra szállt; ő azonban úgy véli, mindannyiuknak hasznosabb, ha azt az ősi szerződést megújítják, s a latinok ekképpen mintegy részesként osztozhatnának a római nép

szerencséjében, s nem kellene örökké rettegniök és elszenvedniök, hogy fölégetik városaikat, földúlják földjeiket, mint ahogy azelőtt, Ancus és az ő apja uralkodása idején tűrniök kellett. Nem került nagy fáradságába, hogy meggyőzze a latinokat, noha a szerződés a római államnak biztosított előnyt: egyébként látták, hogy a latinok főemberei a király mellett állnak, továbbá ki-ki elegendő bizonyságot nyert Turnus esetéből, hogy miféle veszély fenyegeti, ha netán ellenkeznék a királlyal. Megújították tehát a szerződést; a latin ifjúság pedig parancsot kapott, hogy a szerződés értelmében, meghatározott napon teljes számban jelenjék meg fegyveresen Ferentina ligetében. Róma királyának parancsára el is mentek mindenfelől az ifjak; hogy pedig saját tisztjük, parancsnokságuk, hadi jelvényeik ne legyenek, latin-római vegyes egységeket szervezett, két-két manipulust egyesítve, majd ismét kettéosztva az egyesített csapatot; az ekként megduplázódott manipulusok élére centuriókat állított.

53. Noha igazságtalan király volt is békeidőkben, nem bizonyult rossz hadvezérnek, sőt, a hadiművészetben nem maradt volna el elődei mögött, ha elfajzott természete más tekintetben el nem homályosítja ezt az erényét. Elsőként indította meg a volscusok elleni hadjáratot, mely utána még kétszáz esztendeig tartott, és elhódította tőlük Suessát és Pometiát. Ott, a zsákmány eladásából negyven ezüsttalentumot szerzett, és azt egy akkora méretű Juppiter-templom alapítására ajánlotta föl, mely méltó az istenek és emberek atyjához, a római birodalomhoz és magának a helynek a fenségéhez; a zsákmányolt pénzösszeget tehát félretette a templom fölépítése céljára.

Majd a szomszédos város, Gabii ellen indított háborút, mely tovább tartott, mint gondolta; miután a támadás hiábavalónak bizonyult, és a falaktól visszaűzetve, a város ostromára reménye sem maradhatott, végül is a rómainak a legkevésbé sem mondható módszerhez, cselhez és csaláshoz folyamodott. Úgy tett, mintha fölhagyván a háborúval, a templom alapjainak lerakása és egyéb városi munkálatok kötnék le a figyelmét, s eközben három fia közül a legkisebbik, Sextus, megállapodás szerint Gabiiba menekült, s ott elpanaszolta, hogy immár tűrhetetlen számára apja kegyetlensége. Az idegenek után most már a tulajdon családját sújtja a kegyetlensége, fölingerli gyermekeinek nagy száma, és mint ahogy a

senatust kipusztította, ugyanezt akarná otthonában is elérni, hogy se utódot, se örököst ne hagyjon maga után. Ő tehát elmenekült apja fegyverei és kardja elől, s egyedül csak L. Tarquinius ellenségeinél érzi magát biztonságban. Tévedésbe ne essenek, Tarquinius csak úgy tesz, mintha abbahagyta volna a háborút - tovább tart az, és az első alkalommal megtámadja őket, amikor nem is gondolnak rá. És ha náluk nincs hely a kérelmező számára, bejárja egész Latiumot, a volscusok, továbbá az aequusok és a hernicusok földjét addig-addig, amíg eljut olyan emberek közé, akik majd tudják, miképpen védelmezzék meg a gyermekeket apáik kegyetlen és istentelen kínzásaitól. Ki tudja, hátha talál majd valakit, aki bátor szívvel hadra kel, és fegyvert fog a példátlanul dölyfös király s a páratlanul erőszakos nép ellen. A gabiibeliek, látva, hogy ha nem marasztalják, haragra lobban, és nyomban továbbáll, jószívvel fogadták Sextust. Azt mondják, nincs azon mit csodálkozni, amilyen honfitársaihoz, amilyen szövetségeseihez, éppolyan most már a gyermekeihez is a király; ha más nem marad hátra, végül önmagát emészti majd el. Örülnek, hogy Sextus eljött hozzájuk, és úgy vélik, nincs messze az az idő, amikor éppen az ő segítségével, Gabii kapuitól Róma falai alá teszik át a háború színhelyét.

54. Ettől kezdve Sextus jelen van az állami tanácsüléseken. Ott egyéb kérdésekben a régi gabiibeliek véleményéhez csatlakozik, mondván, hogy ők azokhoz jobban értenek - ő ugyan
ott mindig a háború szószólójaként lép föl, ebben az egy kérdésben kivételes szakértelmet tulajdonít magának, mivelhogy mindkét nép fegyveres erőit ismeri, és tudja, mennyire gyűlölik a római polgárok a királyt, akinek kegyetlenségét még tulajdon gyermekei sem szenvedhetik. Ily módon lassanként lázadásra tüzelte Gabii előkelőit, maga pedig a legharciasabb fiatalok élén portyákra, zsákmányszerzésre indult, valamennyi szavát-tettét úgy irányította, hogy növelje bizalmukat maga iránt, míg végül a hadjárat vezetőjévé választották. A köznép nem is sejtette, mi történik, hiszen Róma és Gabii között apró csatározások folytak, többnyire Gabii javára; így hát Gabii apraja-nagyja szentül hitte, hogy Sextus Tarquinius az istenek küldötte hadvezérük. A katonák körében, mivelhogy társuk volt a veszélyben s a fáradságban, és bőkezűen osztozkodott velük a zsákmányon, akkora szeretetnek örvendett,

hogy Tarquinius, az apa nem volt nagyobb úr Rómában, mint a fia Gabiiban. Mikor aztán úgy látta, elég erőt gyűjtött már, hogy bármit megtehet, egyik emberét elküldi apjához Rómába, mit óhajt, hogy mit tegyen, mert az istenek kegyelméből egyedül tartja kezében a hatalmat Gabiiban. A hírnöknek, gondolom, mert nem tartották teljesen megbízhatónak, nem adtak szóbeli választ; a király, mintha mérlegelné, hogy mit tegyen, kiment a palota kertjébe, fiának hírnöke követte; ott föl s alá járkálva, úgy mondják, pálcájával lecsapdosta a mákvirágok fejét. A hírnök belefáradva a kérdezősködésbe, és abba, hogy választ várjon, hite szerint, dolgavégezetlen tér haza Gabiiba, beszámol arról, hogy maga mit mondott és mit látott: haragból talán vagy gyűlölségből, de meglehet, hogy kevélységből, a király egyetlen szót ki nem ejtett a száján. Sextus pedig mihelyt észbe vette, hogy mit akar apja, és fölfogta a rejtélyes némaság értelmét, az állam előkelőségeit eltette láb alól, némelyeket bűnvádi eljárás alapján, másokat úgy, hogy kihasználta népszerűtlen voltukat. Sokat nyilvánosan végeztek ki, akik ellen viszont csak nehézségek árán tudtak bizonyítékot fölhozni, azokat titkon pusztították el. Némelyeknek megengedték, hogy önként száműzetésbe menjenek, másokat kényszerítettek rá, a távollevők vagy meggyilkoltak javait pedig szétosztották. Folyt az adományozás, a préda; és az egyéni gazdagodás édes érzése elterelte a figyelmet az állam gondjáról, míg végezetül mind józan belátás, mind anyagi erő hiányában Gabii a legcsekélyebb ellenállás nélkül a római király kezére jutott.

55. Tarquinius, mihelyt hatalmába kerítette Gabiit, békét kötött az aequusok népével, és megújította a szövetséget az etruszkokkal. Ezután a Rómában folyó munkálatokra fordította figyelmét; közöttük is elsőnek a Juppiter-templomra a Tarpeii-sziklán, hogy azt neve és uralkodása emlékére úgy hagyja az utókorra: „a két Tarquinius - az apa tett rá fogadalmat, a fiú fölépítette". Ezt a területet a többi vallásos kegyhelytől megszabadítva teljesen Juppiternek és a fölépítendő templomnak akarta átadni; ezért elrendelte, hogy néhány ott álló szentélyt és oltárt, melyeket Tatius király ajánlott az isteneknek hajdanában, a Romulus elleni csata válságos idejében, s amelyeket csak később avattak föl - a szent jellegtől előírás szerint mentesítsenek. Az építkezés alapozási

munkálatainak kezdetén, mint mondják, az istenek maguk is szükségesnek érezték, hogy a hatalom nagyságára utaló jelet küldjenek: a madarak ugyanis valamennyi kegyeleti hely fölszentelésének megszüntetésére kedvező jelet adtak, csupán Terminus berke szent jellegének megszüntetését nem helyeselték; ezt az előjelet és jóslatot úgy fogták föl, hogy Terminus nem mozdul el a helyéről, az istenek közül egyedül ő nem távolítható el a neki szentelt területről - ez az állam megállapodott helyzetét, biztonságát jelenti. A folyamatosságot hirdető jóslat vétele után újabb csodajel következett, amely a hatalom nagyságát jövendölte meg: azt mondják, a templom alapozása közben kiástak egy emberi fejet, melynek orcája épen maradt. A jel kétségtelenül arra mutatott, hogy ez a hely lesz majd a hatalom fellegvára, a világ legfőbb pontja, így jövendölték meg a jósok, nemcsak a városbeliek, hanem azok is, akiket e dolog miatt tanácskérés végett Etruriából elhívattak. A királyt mindez a kiadások növelésére ösztönözte; a pometiai zsákmánynak az építkezés teljes költségét fedeznie kellett volna, de alig futotta belőle az alapozáshoz szükséges összeg. Ami engem illet, én inkább hiszek az idősebbik Fabiusnak, aki azt állítja: a zsákmány negyven talentum volt, mint Pisónak, aki negyvenezer font e célra félrerakott ezüstről ír; ekkora összeget senki sem remélhet egyetlen város megsarcolásából, és több is volna ez, mint amennyibe bármelyik, legnagyszerűbb mai építkezésünk alapozása kerülhetne.

56. Tarquinius most már a templom fölépítésére fordította teljes figyelmét, Etruriából mindenfelől kézműveseket hozatott, s az építkezéshez nemcsak közpénzt használt föl, hanem a nép keze munkáját is. Az pedig nem volt csekélység, ráadásul még a katonai szolgálat tetejében végezték el; a nép azonban mégsem zúgolódott annyira, amiért tulajdon kezével kellett templomot építenie, mint később, ha egyéb, nem oly látványos, de annál fáradságosabb munkákhoz vezényelték ki, így: a Circus padsorainak alapozásához, vagy a Cloaca Maxima, a föld alatt ásandó csatornahálózathoz, melyet az egész város szemetének gyűjtőhelyéül szántak; két akkora mű, mellyel nagyszerű új építményeink is aligha vetekedhetnek. Effajta munkálatokkal foglalkoztatta Tarquinius a népet, mivel arra a meggyőződésre jutott, hogy a dologtalan tömeg terhére van az

államnak; másfelől pedig telepesek szétküldésével szélesebb állami határok között akart velük területet foglaltatni; telepeseket küldött tehát Signiába és Circeiibe, hogy e két város mind a szárazföld, mind a tenger felől Róma erődítményéül szolgáljon.

Miközben e szorgos munka folyt, rémítő jósjel tűnt fel: az egyik faoszlopból kígyó siklott le, s a királyi palotában nagy zűrzavart, rémületet keltett; a király szívét nem annyira a hirtelen támadt félelem járta át, inkább balsejtelem szorongatta. Ezért, noha közérdekű csodajelek megfejtéséhez általában etruszk jósokat hívattak, most, hogy ez a jelenség láthatóan a királyi háznak szólt, megrémült, és elhatározta, hogy elküld Delphibe, a világ leghíresebb jósdájába. A jóshely válaszát senki másra nem merészelte rábízni, csak két fiára - elküldte hát őket az akkoriban még ismeretlen földeken és még annál is kevésbé ismert tengereken át Görögországba. Titus és Arruns útnak is indult; kísérőül adták melléjük L. Junius Brutust, a király húgának, Tarquiniának a fiát, aki teljesen más szellemű ifjú volt, mint amilyennek mutatta magát. Mihelyt megtudta, hogy nagybátyja a római előkelőségeket, köztük az ő testvérbátyját is meggyilkoltatta, elhatározta, nem engedi, hogy jelleme félelmet, vagyona pedig irigységet ébresszen a király lelkében, eldöntvén magában, hogy a megvetés nagyobb biztonságot nyújt neki, mint amekkora védelmet a jog s az igazság. Szabad elhatározásból ostobaságot színlelt tehát, és eltűrte, hogy a király mindenétől megrabolja, s még akkor sem tiltakozott, amikor ráragasztották a Brutus melléknevet - e név leple alatt várakozott a római népnek ez a megszabadítója, míg elérkezett az ideje. Őt vitték tehát magukkal a Tarquiniusok Delphibe, inkább udvari bolondnak, semmint kísérőjükként - azt mondják, Brutus aranypálcát rejtett egy kivájt somfabot burkába, s azt vitte ajándékba Apollónak tulajdon jelleme jelképeként. Apjuk megbízatását teljesítvén, elfogta a vágy az ifjakat, hogy megtudakolják, kire száll majd kettőjük közül Róma királysága. A barlang mélyéről állítólag ez a válasz érkezett: „Róma fölött a legfőbb hatalom azé lesz, aki közületek, ó, ifjak, elsőnek csókolja meg az anyját." A két Tarquinius, hogy a Rómában maradt Sextus tudomást ne szerezzen a válaszról, s így ő is részesévé ne váljék a hatalomnak, megparancsolja, hogy mindenáron hallgatni kell a dologról. Maguk között pedig sorsot húznak, hogy Rómába visszatérve melyikük csókolja meg előbb az anyját. Brutus másképpen értelmezte a Pythia válaszát; úgy tett, mintha

megcsúszott volna, elesett, és megcsókolta a földet, hiszen az valamennyi halandónak közös édesanyja. Majd visszatértek Rómába, ahol nagy erővel készülődtek háborúra a rutulusok ellen.

57. Az Ardeában lakó rutulusok népe - már amennyire azon a vidéken és akkoriban lehetett kitűnt gazdagságával; a háború is azért tört ki, mert Róma királya, miután a középítkezések hatalmas kiadásai kimerítették, mindenáron arra törekedett, hogy újra meggazdagodjék, és a zsákmány révén lecsillapíthassa a népharagot; a nép ugyanis nem csupán kegyetlensége miatt neheztelt uralkodására, hanem leginkább azért, mert a király oly hosszú ideig valójában rabszolgának való munkával foglalkoztatta. Kísérlet történt, hogy egyetlen rohammal bevehető-e Ardea: amikor ez nem sikerült, a rómaiak ostromzárral és erődítésekkel kezdték szorongatni az ellenséget. Ezekben az állandó táborokban - így van ez az inkább hosszan tartó, mint heves harcok közt folyó háborúban - meglehetősen könnyen adtak szabadságot, persze inkább a főembereknek, mint a közkatonáknak; a király fiai is baráti összejöveteleken, vidám lakomákon mulatták magukat. Egyszer éppen Sextus Tarquiniusnál iddogáltak - ott vacsorázott Egerius fia, Tarquinius Collatinus is, amikor, véletlenül, az asszonyokra terelődött a szó. Ki-ki csodálatos módon dicsérte a magáét; a vetélkedés hevében csak azt mondja Collatinus, semmi szükség itt szavakra; néhány óra alatt megtudhatják, mennyivel különb a többinél az ő Lucretiája. „Nos hát, ha ifjú a vér bennünk, szálljunk lóra, és lássuk a magunk szemével, milyenek is az asszonyaink. Ami a férj váratlan megérkezésekor a szeme elé tárul, kinekkinek szolgáljon ékes bizonyítékul." Bortól felhevülve mindnyájan így kiáltottak: „Rajta hát!" Lóra pattantak, és elvágtattak Rómába. Estefelé érkeztek meg, és ellovagoltak Collatiába: Lucretiát, nem úgy, mint a király menyeit, fényűző lakomán, baráti társaságban, vidám időtöltésben, hanem háza előcsarnokában szolgálóleányai körében találták, késő este, lámpavilágnál, gyapjút fonva. A feleségek versenyében Lucretiáé maradt a dicsőség. Nyájasan fogadta érkező férjét és a Tarquiniusokat; a győztes férj pedig barátságosan meghívja a királyi ifjakat. Sextus Tarquinius nyomban bűnös vágyra gyúl, hogy Lucretián erőszakot vegyen; mind szépsége, mind napnál fényesebb erényessége föllobbantja vágyát. Ez alkalommal azonban fiatalokhoz illő játékkal eltöltött éjszaka után mindahányan visszatérnek a táborba.

58. Néhány nappal később Sextus Tarquinius, Collatinus tudta nélkül, egyetlen bajtársa kíséretében megérkezik Collatiába. Szívesen fogadják, mivelhogy mit sem tudnak szándékáról, és vacsora után bevezetik a vendégszobába; a vendég szerelemtől lángolva, miután megbizonyosodott róla, hogy körös-körül mindenki alszik, kivont karddal bemegy az alvó Lucretiához, és bal kezét az asszony keblére tapasztva azt mondja: „Hallgass, Lucretia; Sextus Tarquinius vagyok; a kezemben fegyver; meghalsz, ha egyetlen hang elhagyja a szádat!" Az álmából fölriasztott, rémült asszony nem lát maga körül segítséget, csak a fenyegető halált - ekkor Tarquinius megvallja szerelmét, kérleli, könyörgő szavait fenyegetésekkel tűzdeli meg, és mindenféleképpen szeretné fölkavarni az asszony lelkét. Látva, hogy Lucretia elszánt, és még a halálfélelem sem hajlítja meg, azzal fenyegeti, hogy becstelenségének kelti hírét, s így tetézi az asszony rémületét: ha meghalt, meztelenre vetkőztet és megfojt egy rabszolgát, s mellé fekteti - mondja neki Tarquinius -, hadd beszélje a világ, hogy mocskos házasságtörés miatt gyilkolták meg. Ez a fenyegetés legyőzte a szilárd erényességet; szenvedélyének győzelmes kielégülése után eltávozott Tarquinius, büszkén, hogy megrabolta egy asszony becsületét; Lucretia a nagy bánattól lesújtva egyazon követet küldi apjához Rómába és férjéhez Ardeába: „Jöjjenek - üzeni -, egy-egy bizalmas barátjuk kíséretében; sürgősen cselekedni kell, szörnyűséges dolog történt." Sp. Lucretius P. Valeriusszal, Volesius fiával érkezett meg, Collatinus pedig L. Junius Brutusszal, akivel éppen együtt tért vissza Rómába, mikor felesége hírnökével szembetalálkozott. Lucretiát hálószobájában ülve, mély bánatban találták. Övéinek megérkezésekor könnyekre fakadt, és férjé kérdésére, hogy „Jól vagy?", így felelt: „Csöppet sem. Hogyan lehetne jól egy asszony, aki elvesztette erényességét? Idegen férfi nyomát találod az ágyadban, Collatinus; egyébként csak a testem mocskolódott be, a lelkem ártatlan, tanúm lesz rá a halál. De adjátok jobbotokat és szavatokat, hogy nem marad büntetlen a házasságtörő. Sextus Tarquinius volt, aki tegnap éjjel vendég álarcában ellenségként érkezett, hogy rám, de - ha férfiak vagytok - önmagára is vészt hozó gyönyörűséget raboljon." Rendre szavukat adják mindannyian; vigasztalják a bánatos lelkű nőt, s a bűnt, mivel

erőszakkal kényszerítették, a merénylőre hárítják; a szándék bűnös, nem a test, és ahol nincs gonosz szándék, ott vétek sincsen. „A ti gondotok - mondta Lucretia -, hogy megkapja a magáét; én ha fölmentem is magamat a bűntől, a büntetéstől nem akarok szabadulni; Lucretia nem szolgáltathat példát egyetlen bűnös asszonynak sem arra, hogy életben maradhat." A kést, melyet ruhája alatt rejtegetett, szívébe döfte, és sebére hullva, haldokolva összeesett. Férje és apja fájdalmasan fölkiált.

59. Mialatt a két férfit gyászuk foglalta el, Brutus kirántotta Lucretia sebéből a vértől csöpögő kést, és azt maga előtt tartva így beszélt: „A király e gaztettének megtörténte előtt oly szűzies vérre esküszöm, s titeket hívlak tanúságul, ó, istenek, hogy L. Tarquinius Superbust, bűnös feleségével és valamennyi utódával együtt tűzzel-vérrel és teljes erőmből elüldözöm, és nem tűröm, hogy akár ez a család, akár más Rómában királyként uralkodjék." Ezzel átnyújtja a kést Collatinusnak, majd Lucretiusnak és Valeriusnak, akik elképedve látják a csodát, a Brutus keblében föltámadt új szellemet. Amint kívánja, úgy esküsznek; gyászukból harag támad, és Brutust, aki a királyság kiirtására szólítja őket, vezérükként követik.

Lucretia holttestét a házból a Forumra viszik, az emberek pedig összecsődülnek, és a szokásos módon előbb ámuldoznak a meglepő dolgon, majd méltatlankodnak. Mindenki a királyi gazság, az erőszaktétel miatt háborog. Cselekvésre serkenti őket az apa bánata, de ugyanakkor Brutus is, aki ostorozza a sírás-rívást, az erőtlen jajveszékelést, és arra tüzel, hogy fogjanak fegyvert, amint férfiakhoz, rómaiakhoz illik azok ellen, akik ellenségként merészeltek bánni velük. A legharciasabb ifjak önként jelentkeznek fölfegyverkezve; követi őket az egész fiatalság. A csapat egy részét Collatia kapuinál hátrahagyva, őrszemeket állítanak, hogy hírül ne vihessék a fölkelést a királyi családnak - a többiek pedig Brutus vezetése alatt Rómába vonulnak. Oda érkezvén, amerre csak megfordult a fölfegyverzett tömeg, mindenütt rémületet és riadalmat keltett; de mihelyt az emberek látták, hogy főemberek haladnak az élen, úgy gondolták: bármi is az, nem ok nélkül történik. Rómában sem keltett kisebb megbotránkozást a szörnyű tett, mint Collatiában; a városból mindenfelől a Forumra sereglik a

nép. Amint egybegyűltek, a kikiáltó a királyi testőrgárda tribunusa elé szólította a népet - ezt a tisztséget történetesen épp Brutus töltötte be. És Brutus akkor szónoklatot tartott, föltárva szívét-lelkét, mindazt, amit addig leplezett: beszélt Sextus Tarquinius erőszakos szerelmi szenvedélyéről, Lucretia bűnös megbecstelenítéséről és siralmas haláláról, Lucretius Tricipitinus elárvulásáról, akit leánya halálánál is fájóbban, keservesebben sújtott le a halál oka. Beszélt a király személyes durvaságáról, továbbá a föld alatti árkok, szennycsatornák építésére kényszerített köznép kínlódásáról, nyomorúságos életéről: a római férfiakat - mondta -, akik valamennyi szomszédos népet leigázták, harcosokból kézművesekké, kőfaragókká változtatta. Emlékezetükbe idézte Servius Tullius király méltatlan meggyilkolását, a holttestet, melyen tulajdon leánya gázolt keresztül bűnfertőzte kocsijával, és megidézte a szülőkért bosszúálló isteneket. Ilyen, és gondolom, még nagyobb, a fölháborodás hevében fölidézett szörnyűségek elbeszélésével, amit a történetírónak még előadni is nehéz, föltüzelte a dühöngő tömeget, hogy fossza meg trónjától a királyt, és száműzze Rómából L. Tarquiniust feleségével és gyermekeivel együtt. Majd az önként jelentkező ifjakat besorozza, fölfegyverzi, és elindul Ardeába, a táborba, hogy föllázítsa a hadsereget a király ellen; Róma fölött a hatalmat Lucretiusra, a király által már előbb kinevezett városi praefectusra bízza. A nagy zűrzavarban Tullia elmenekült a palotából; amerre járt, átkot szórt rá férfi s nő egyaránt, megidézvén a fúriákat, hogy álljanak bosszút az apagyilkos asszonyon.

60. Mihelyt hírül vitték a táborba az eseményeket, a király a zendüléstől megrémülve, útra kel Rómába, hogy a forrongást elnyomja, de Brutus értesülvén érkezéséről, megváltoztatja az útirányt, nehogy szembetalálkozzék vele; csaknem ugyanabban az időben, de más-más úton, Brutus Ardeába, Tarquinius Rómába érkezik. Tarquinius zárt kapukra talál, őt pedig száműzöttnek nyilvánítják. Róma szabadítóját viszont örömmel fogadják a táborban, s onnan a király fiait elűzik. Közülük kettő apját követte, és száműzetésbe vonult, az etruriai Caere városába. Sextus Tarquinius Gabiiba ment, tulajdon királyságába, de ott bosszút álltak rajta, és megölték azok, akik erőszakoskodásai, gyilkosságai miatt régtől fogva gyűlölték.

L. Tarquinius Superbus huszonöt esztendeig uralkodott. A királyi uralom korszaka Róma alapításától a város fölszabadításáig, kétszáznegyvennégy esztendeig tartott. Majd a Servius Tullius-féle szabályzat szerint a városi praefectus rendeletéből összehívott comitia centuriata két consult választott. A két consul neve: L. Junius Brutus és L. Tarquinius Collatinus.

MÁSODIK KÖNYV

1. Arról szólok most, miképpen élt ettől fogva a szabad római nép háborúban és békében, amikor évente választott tisztségviselők és emberek akaratánál hatalmasabb törvények kormányozták. Kiváltképpen édes volt a szabadság az utolsó király kegyetlensége után. Elődei ugyanis oly módon uralkodtak, hogy érdemük szerint emlegethették őket mind, legalább egyes városrészek alapítói között, amelyekkel mint az általuk megsokasított lakossággal maguk gyarapították a várost; az sem kétséges, hogy Brutus, aki oly nagy dicsőséget szerzett a gonosz király elűzésével, a legrosszabb szolgálatot tette volna népének, ha idő előtt áhítozván a szabadságra, valamelyik régebbi királyt űzi el trónjáról. Mert ugyan mire vezetett volna, ha az a pásztorokból és kóbor jövevényekből álló, hazájából menekült népség egy sérthetetlen templom védelme alatt, a királyság félelmétől mentesen szerzi meg magának a szabadságot, vagy akár a büntetlenség jogát, s a tribunatus viharos körülményei között zavarogni kezd, majd harcot indít a patríciusok ellen egy idegen városban, mielőtt még a hitvestársi, a gyermekeik iránti szeretet és ragaszkodás magához a földhöz - ehhez pedig hosszú idő kell - eggyé nem forrasztotta? A még ki sem fejlődött államot szétzúzta volna a visszavonás; a mértéktartás azonban kedvezett neki, és az effajta hatalom ápolása oda vezetett, hogy az állami élet a maga teljes kivirágzása idején hozhatta meg a szabadság édes gyümölcsét.

Azt, hogy a szabadság ekkor vette kezdetét, inkább azért mondjuk, mert a consuli hatalmat egy-egy évre korlátozták, és nem azért, mintha a királyi hatalmat bármi kevéssé is csökkentették volna. A királyok valamennyi joga, valamennyi hatalmi jelvénye az első consulokra szállt; attól tartottak csupán, hogy ha mindkét consul megkapja a vesszőnyalábokat, kétszeres félelmet keltenek; hivatali tiszttársa előzékenysége folytán elsőnek Brutus kapta kézbe a vesszőnyalábokat. És ő semmivel sem mutatkozott keményebbnek a szabadság kivívásában, mint annak megőrzésében. A frissen szerzett szabadságra ráéhezett népet, mindenekelőtt, hogy könyörgéssel vagy királyi ajándékokkal senki meg ne lágyíthassa szívét, szent esküvel eskette föl, hogy soha többé nem tűr meg királyt Rómában.

Majd, hogy a senatus ereje számbelileg is gyarapodjék, a király gyilkosságai miatt megfogyatkozott patríciusok számát a lovagi rend vezetőiből háromszázra egészítette ki; állítólag azóta hívják össze a senatust ekképpen: „Atyák és összeírottak"; összeírottaknak nevezték ugyanis az új senatust, a régiekhez választottakat. Csodálatos, mily nagy hasznára vált ez az állami megbékélés ügyének, valamint a patríciusok és a nép között kialakuló egyetértésnek.

2. Most aztán a vallás ügyeire fordítottak nagy figyelmet; és mivelhogy egynémely állami szertartásokat maguk a királyok végeztek, hogy tehát a királyt sehol vissza ne sírják, úgynevezett „áldozókirály"-t választanak. Ezt a papi tisztséget a pontifexnek rendelik alá, hogy a névvel együtt járó tisztség kárára ne váljék a szabadságnak, mert az volt az idő tájt a legfőbb gond.
Nem is tudom, hogy ezt a mindenfelől megnyilvánuló, aprólékos gondoskodást nem vitték-e túlzásba. Az egyik consul semmit nem vétett, csak a neve gyűlöletes volt a nép előtt:

„A Tarquiniusok szerfölött hozzászoktak a királysághoz: az már Tarquinius Priscus idején megkezdődött; utána Servius Tullius került a trónra; de a közbeeső idő sem volt elég ahhoz, hogy Tarquinius Superbus elfeledje, vagy akár csak más ember tulajdonának tekintse a királyi széket, hanem családi örökségeként bűnös úton, erőszakkal kaparintotta vissza: Superbust elűzték, és most Collatinus kezében a hatalom: a Tarquiniusok nem képesek egyszerű polgá rokként élni. Nem tetszik ez a név, veszélyes a szabadságra." Effajta beszéd járja városszerte alig észlelhető módon terjesztik némelyek, akik az emberek véleményét akarják kipuhatolni, és amikor már a nép gyanút fogott, Brutus gyűlést hív össze. Ott először is elismétli a nép eskü alatt tett fogadalmát, hogy nem tűr meg Rómában se királyt, se mást, aki a szabadságot veszélyezteti; mindenáron vigyázni kell rá, és nem szabad, hogy akár a legcsekélyebb dolog is elkerülje a figyelmüket, ha arról van szó; kedve ellen való, hogy egy másik ember dolgát említi, nem is tenné szóvá, ha a hazaszeretete ezt meg nem követelné tőle: úgy véli, a római nép nem nyerte vissza teljes biztonsággal a szabadságát; a királyi nemzetség, a királyi név él még, nemcsak a városban, hanem a kormányhatalomban is; ez fenyegeti a

szabadságot, ez áll az útjában. „Ezt a félelmet, mondta, te oszlasd el, L. Tarquinius, a magad akaratából. Nem feledjük, megvalljuk: te űzted el a királyokat; fejezd is be ezt a jótéteményt, vidd el innét a királyok nevét is. Polgártársaid, gondom lesz rá, nemcsak a vagyonodat adják ki neked, hanem bőkezűen tesznek is hozzá, ha kevés. Barátukként távozz innen; szabadítsd meg a várost a talán hiábavaló rettegéstől: az a meggyőződés él a lelkünkben, hogy a királyság innen csak a Tarquinius nemzetséggel együtt távozik véglegesen." A consulnak a váratlan és új dolog hallatára megdöbbenésében elállt a szava, majd amint beszédbe fog, körülállják az állam főemberei, és nagy könyörgéssel ugyanezt kérik tőle. A többiek kevéssé indítják meg Collatinust; mikor aztán a nála idősebb, nagy tekintélyű Sp. Lucretius, aki ráadásul még tulajdon apósa is volt, váltakozva hol kérlelni, hol rábírni igyekezett, hogy engedjen a város egyhangú óhajának, a consul megijedt, hogy később, magánemberként mindehhez még vagyonának elvesztése és egyéb baj is járulhat, lemondott hivataláról, és magával vivén vagyonát, Laviniumba költözött Rómából. Brutus egy senatusi határozat alapján javaslatot terjesztett a nép elé, hogy a Tarquinius nemzetség valamennyi tagját száműzzék, a comitia centuriatán P. Valeriust választotta tiszttársul, akinek segítségével a királyokat elkergette.

3. Noha senkinek sem volt kétsége felőle, hogy küszöbön áll a háború a Tarquiniusok ellen, az mindenkinek várakozásával szemben, mégis késett; egyébként amitől senki sem tartott, csel és árulás folytán csaknem elveszett a szabadság.

Volt a római ifjúság körében néhány, nem is alacsony származású fiatalember, akik a királyság idején szabadabban folytathatták kicsapongásaikat, s a Tarquinius fiúk egykorú cimboráiként megszokták a királyi életmódot. Ezek most, hogy mindenki egyenlő jogokat élvezett, szerették volna visszaállítani kivételes helyzetüket, és egymás között azon keseregtek, hogy a mások szabadsága nekik szolgaságot hozott: a király mégiscsak ember, akitől megkaphattak bármit, ha kellett, akár jogosan, akár jogtalanul; akkor bizony volt helye kedvezésnek, jótéteményeknek; a király tudott haragudni, de megbocsátani is; különbséget tehetett barátja és ellensége között. A

törvény: zord és könyörtelen, üdvösebb és jobb a nincstelen, mint a vagyonosok számára; nincs enyhítés, nincs kegyelem, ha néha nem bír magával az ember; veszedelmes dolog ily sok emberi gyarlósággal fölruházva, örökké bűntelenségben élni. Így hát rossz hangulatban érték őket amúgy is a király követei, akik csak a Tarquinius-féle vagyon miatt érkeztek, és említést sem tettek hazatérésükről. A senatus meghallgatta kívánságukat, majd néhány napon keresztül vitatkoztak róla; mert ha nem adják ki a vagyont, okot szolgáltatnak a háborúra, ha kiadják, eszközöket és segítséget nyújtanak hozzá. Eközben a követek kétszínű játékba fognak: nyíltan a vagyont követelik, titokban azonban a királyság helyreállítására kovácsolnak terveket; és mintha csupán dolguk után járnának, a nemesifjak hangulatát, kedélyállapotát vizsgálgatják, azt igyekeznek kipuhatolni. Akik szívesen fogadják elbeszélésüket, azoknak átnyújtanak egy levelet a Tarquiniusoktól, és megbeszélik velük, hogy éjszaka, titokban fogadják be a királyi családot a városba.

4. Elsőkként a Vitellius és Aquilius fivéreket avatták be a dologba. A Vitelliusok testvérhúga a consul Brutus hitvese, és ebből a házasságból született, immár ifjúvá serdült két gyermekük, Titus és Tiberius: nagybátyjuk tanácsára őket is bevonják a szövetkezésbe. Rajtuk kívül néhány, ugyancsak nemesi származású fiatalembert is beavattak a tervbe - de hogy azok kik voltak, már feledésbe merült. Eközben, mivel a senatusban győzött a vélemény, hogy a Tarquiniusoknak vissza kell adni javaikat, ugyanez okból a követeknek is további tartózkodást engedélyeztek Rómában, mert a consulok hozzájárulásával járműveket kell szerezniök a királyi család vagyontárgyainak elszállításához; ezt az időt az összeesküvőkkel való tanácskozásra használják föl a követek, és folytonos sürgetéssel rábírják cinkosaikat, hogy adjanak kezükbe egy, a Tarquiniusoknak szóló levelet: másként hogy is hihetnék el, hogy követeik nem légből kapott tájékoztatást adnak nekik ily nagy fontosságú ügyben? - mondták. A hűség zálogaként átnyújtott levél később a bűntett bizonyítékául szolgált. A Tarquiniusokhoz induló követek elutazásának előestéjén ugyanis, épp a Vitelliusok házában gyűltek össze vacsorára az összeesküvők, s ott eltávolítván a fültanúkat, ahogy az már szokás, részletesen meghányták-vetették egymás között az újabb tennivalókat; beszélgetésüket kihallgatta az egyik rabszolga, aki már előbb is észrevette készülődésüket, mégis

várt, amíg elérkezik az alkalom, hogy a levelet a követek kezébe adják, mert ha azt megkaparintják, annál nincs jobb bizonyíték. Mihelyt megtudta, hogy a levelet átadták, jelentette a dolgot a consuloknak. Ezek elindultak a lakásukból, hogy elfogják a követeket és az összeesküvőket, és elkerülve a riadalmat, csírájában elfojtották az egész ügyet; először is a levél kézre kerítésére volt gondjuk, hogy az el ne tűnjék. Az árulókat nyomban bilincsbe verték, a követek dolgában valamelyest tétováztak; és ámbár nyilvánvaló, hogy ellenség módjára cselekedtek, mégis az idegeneket megillető jogot érvényesítették velük szemben.

5. A királyi javak ügye - előzőleg ugyanis visszaadásukra hoztak határozatot -, újabb megfontolás végett, ismét a senatus elé került. Ott pedig felháborodás lett úrrá az Atyákon, és nem engedték se visszaadni, se az állam számára elkobozni a vagyont. Odaadták a köznépnek, hogy hordja széjjel, gondolván, ha királyi préda tapad a kezéhez, elvész a remény is a velük való megbékélésre. A Tarquiniusok földjét, mely a város és a Tiberis között húzódott, Marsnak szentelték, abból lett később a Campus Martius. Azt mondják, aratásra érett termés állt rajta. A Mars-mezőn termett gabona elfogyasztását a vallás tiltotta; az odaküldött nagy embertömeg levágta tehát a kalászokat szárastul, kosarakba rakta és beleöntötte a Tiberisbe, melynek vize, mint nyár derekán mindig, alacsonyan állt. A gabona előbb fönnakadva a homokzátonyokon, kupacokban leülepedett az iszapban; ebből, meg a folyó egyéb hordalékából lassanként sziget képződött. Később, úgy hiszem, építményekkel és emberi munkával kellőképpen feltöltött és megerősített területet csináltak belőle, hogy templomokat, sőt oszlopcsarnokokat is megbírjon.

Miután a királyi család vagyonát széthordták, elítélték az árulókat; az ítélet végrehajtása azért volt különösképpen látványos, mert a consuli tisztség arra kötelezte az apát, hogy gyermekei halálbüntetését elrendelje; ily módon azt, akit egyébként el kellett volna távolítani, hogy ne lássa a dolgot, a sors arra jelölte ki, hogy maga legyen az ítélet végrehajtója. Ott álltak a cölöphöz kötözve, csupa előkelő ifjú; de mintha a többi csupa ismeretlen arc lett volna, csak a consul fiai vonták magukra mindenkinek a tekintetét; az emberek nem is annyira a büntetést fájlalták, mint inkább annak

megérdemelt okát: hogy ezek itt - gondolták magukban az emberek - ebben az évben, amikor hazájuk fölszabadult, s épp az apjuk Róma szabadítója, amikor az újonnan keletkezett consuli tisztség egy Junius házból való férfinak jutott osztályrészül, ezek az ifjak azt tervezték, hogy az isteneket, embereket, Róma apraját-nagyját kiszolgáltatják az egykor oly kegyetlen, ma pedig ellenséges érzéssel eltelt, száműzött királynak. A consulok fölmentek a helyükre, és utasították a lictorokat, hogy hajtsák végre az ítéletet. A meztelenre vetkőztetett bűnösöket megvesszőzik és bárddal lefejezik, közben egész idő alatt az apa vonásait, arcát figyeli mindenki - az állami igazságszolgáltatás képviselőjének arckifejezése mögött megmutatkozott az apai érzés.

A vétkesek megbüntetése után, hogy fényes példamutatással két oldalról is megakadályozzák az effajta bűncselekményeket: a közpénzből jutalmat, továbbá teljes szabadságot és polgárjogot adtak a följelentőnek. Úgy mondják, ekkor szabadítottak föl először rabszolgát a „vindicta" nevű vesszővel; mások úgy vélik, hogy a „vindicta" a rabszolgától veszi a nevét: Vindiciusnak hívták ugyanis. Azóta úgy szokás, hogy aki ily módon szabadul föl, a római polgárjogot is elnyeri.

6. Mikor a történteket hírül vették, Tarquiniust nemcsak fájdalom fogta el, hanem gyűlöletre és haragra is lobbant, amiért nagy reménye szertefoszlott; s látva, hogy a cselszövésnek bezárult az útja, nyílt háború megindítását határozta el, és támogatást kérve, sorra járta Etruria városait; kivált a veii- és tarquiniibelieket ostromolta kérésével: ne engedjék, hogy ő, aki vérükből való, s a minap még egy birodalom ura, most hazátlanul, ínségesen, a szemük láttára pusztuljon el serdülő fiaival együtt. Másokat idegenből hoztak uralkodónak Rómába: s őt, a királyt, aki háború révén gyarapította Róma hatalmát, tulajdon rokonai kergették el bűnös összeesküvéssel. Azok pedig, mivel nem akadt olyan, aki egymaga méltó volna a királyságra, földarabolták a királyi méltóságot; vagyonát odaadták a népnek, hogy hordja széjjel, s így mindenki bűnrészessé váljék. Az a szándéka, hogy visszaszerezze hazáját és trónját, és leszámoljon a hálátlan polgárokkal. Adjanak segítséget, támogassák őt; jöjjenek hát, és álljanak bosszút a maguk hajdani sérelméért is, hogy annyiszor legyilkolták legióikat, s

fosztogatták földjüket.
Ezek a szavak tettre bírták a veiibelieket, és ki-ki azt hangoztatta fenyegetően, hogy „most kell lemosniok a gyalázatot, éspedig egy római vezérletével visszaszerezniök, amit a háborúban elveszítettek". Tarquinii lakosait a név és a rokoni kötelék ösztönözte; jólesett látniok, hogy valaki az övéik közül uralkodik Rómában.
A két város tehát két hadsereget állít ki Tarquiniusnak, hogy harcban visszaszerezze trónját, és megbüntesse a rómaiakat. Amint római területre érkeznek, a consulok az ellenség elébe mennek. Valerius a négyszögletes csatarendbe fölsorakozott gyalogságot vezeti; Brutus földerítőként a lovasság élén halad. Ugyanígy első lovas az ellenség seregében, aki legelöl léptet, Arruns Tarquinius, a király fia, maga a király mögötte jön, a legiókkal. Amint Arruns előbb a távolból, a lictorokról látja, hogy ott a consul, majd közelebbről az arcvonásairól fölismeri Brutust, haragra gyúlva szól: „Íme a férfi, aki bennünket száműzöttként elkergetett hazánkból. S ő lépked itt a mi fejedelmi jelvényeinkkel ékesen. Legyetek tanúim, ó, királyokat megbosszuló istenek."

Megsarkantyúzza lovát, és dühöngve páront egyenest a consulra. Brutus észreveszi, hogy őt éri támadás; akkoriban dicsőségszámba ment, hogy a hadvezér szívvel-lélekkel belevesse magát a csatába; Brutus tehát lelkesen veszi föl a harcot; gyűlölködve csapnak össze; és miközben ki-ki az ellenfél testén üt sebet, nem gondol rá, hogy magamagát fedezze, így aztán egymás bőrpajzsát keresztülszúrva, a két lándzsa hegyén ki-ki fönnakad, és haldokolva csúszik le lováról. Egyidejűleg a lovasság is harcba indul, és nem sok idő múltán támadásba lendül a gyalogság is. Váltakozó kimenetelű volt a csata, s a harc szinte egyforma hadiszerencsével végződött: a jobbszárny mindkét oldalon győzött, a balszárnyat mindkét helyen visszaverték. A veii sereg, mely hozzászokott, hogy a római hadsereg legyőzi, szétszóródva megfutamodott; a tarquiniibeliek ellenben, az új ellenfél, nemcsak hogy helytálltak, de a maguk oldalán vissza is verték a rómaiakat.

7. Noha így folyt le a csata, Tarquiniust és az etruszkokat akkora félelem szállta meg, hogy dolgukvégezetlen abbahagytak mindent, és éjszaka mindkét hadsereg, mind a veii, mind a tarquinii visszavonult a maga városába. E csatához egy csoda fűződik: a

következő éjszaka csöndjében Arsia erdejéből harsány hang szólalt meg, úgy vélik, Silvanus hangja volt; ezt mondta: „Eggyel több etruszk esett el a csatában; a háborúban a római sereg győzött." Annyi bizonyos, hogy a rómaiak győztesekként, az etruszkok pedig mint vesztesek vonultak el; másnap hajnalhasadáskor ugyanis, amikor már egyetlen ellenséges katona sem volt a láthatáron, P. Valerius consul összeszedette a zsákmányt, és diadalmenetben tért vissza Rómába. Hivatali tiszttársának az akkoriban lehetséges legpompásabb temetést rendezte; de még ennél is nagyobb dicsőséget jelentett a köznép bánata Brutus halála miatt, kiváltképpen az asszonyoké, akik egy éven keresztül atyjukként gyászolták a megsértett erényesség e kérlelhetetlen bosszulóját.
Az életben maradt másik consul népszerűségét - ennyire változékony a nép rokonszenve nemcsak gyűlölködés, hanem gyanú, sőt kegyetlen vádaskodás váltotta föl.
Elhíresztelték, hogy királyságra törekszik, mivel Brutus helyébe nem választott tiszttársat, ellenben a Velia domb tetején házat építtetett magának: „Ott a magasan fekvő, erődített helyen, bevehetetlen fellegvár készül." Ez a széltében-hosszában szállongó szóbeszéd hitelre talált, és felháborodással töltötte el a consult. Gyűlésbe hívta a népet, és leeresztvén a vesszőnyalábokat, a szónoki emelvényre lépett. A tömeg szívesen látta, hogy meghajtják színe előtt a hatalom jelvényeit, nyílt elismerése ez annak, hogy a nép fensége és ereje nagyobb, mint a consulé. A consul, fölszólítva a népet, hogy hallgassa meg őt, magasztalni kezdte tiszttársa jó sorsát, hogy hazája fölszabadítójaként, a legmagasabb méltóságban, a köztársaságért folyó harc közben, ragadta el a halál, dicsősége teljében, mielőtt az még gyűlölködés tárgyává lehetett volna: ő ellenben túlélte saját dicsőségét, azért maradt meg, hogy vád és gyűlölet célpontja váljék belőle; lesüllyedt a haza fölszabadítójából az Aquiliusokig és a Vitelliusokig. „Hát sohasem lehet akkora erény a szemetekben, hogy gyanúval meg ne sérthesse senki? Tarthattam-e attól én, a királyok elszánt ellensége, hogy egykor azzal vádolnak, hogy királyi hatalomra török? Gondolhattam-e valaha, hogy tőlem, még ha a Capitolium tetején lakom is, félnek honfitársaim? Ilyen gyönge szálon függ az én jó hírem a ti szemetekben? Olyan ingatag alapokon nyugszik becsületem, többet nyom-e a latban, hogy hol vagyok, mint hogy ki vagyok? Publius Valerius háza nem áll útjában a szabadságotoknak, polgárok; biztonságban lehettek a Velia felől; a síkságon építem föl a házamat, de nem, inkább a domb

lábánál, hogy ti meggyanúsított polgártársatok fölött lakozzatok; a Velián azok építkezzenek, akikre a köztársaságot nyugodtabban rábízhatjátok, mint P. Valeriusra." Nyomban elszállíttatta az építőanyagot a Velia lábához, és a házat a völgy legmélyén, azon a helyen építette föl, ahol ma Vica Pota szentélye áll.

8. Ezután törvényjavaslatokat terjesztett elő, amelyek nemcsak fölmentették a consult a gyanú alól, hogy királyi hatalomra vágyik, hanem annak ellenkezőjére fordítva a dolgot, a néphatalom barátjává tették: ezek miatt kapta a Publicola melléknevet. Kiváltképpen szívesen fogadta a nép e törvényt, amely arról intézkedett, hogy a tisztviselők döntése ellen a néphez lehet föllebbezni, valamint azt, amely kimondta, hogy aki a királyság visszaállítására terveket sző, vagyonával együtt személye is átkozott lesz.

E törvényeket, hogy a nép kizárólag az ő érdemének ismerje el, maga emelte jogerőre, s csak később hívott össze gyűlést, amelyen tiszttársát megválasztották. Az idős Sp. Lucretiust választották consullá, akinek erejéből azonban már nem futotta, hogy a consuli tisztséggel járó feladatokat ellássa, és néhány nap múlva meg is halt. Lucretius helyét M. Horatius Pulvillus töltötte be. Némely régebbi történetírónál nem találom Lucretius consul nevét; Brutus után nyomban Horatius következik náluk; úgy vélem, azért merült feledésbe az alakja, mert semmilyen esemény nem teszi emlékezetessé consulságát.

Még mindig nem szentelték föl Juppiter templomát a Capitoliumon; Valerius és Horatius, a két consul, sorsot húzott, hogy ki avassa fel. A sors választása Horatiusra esett; Publicola pedig elment a háborúba, Veii ellen. Valerius rokonsága a kelleténél jobban a szívére vette, hogy az ily nagy hírű templom felszentelése Horatiusnak jutott osztályrészül. Arra törekedtek, hogy mindenáron megakadályozzák, és mert egyébbel hiába próbálkoztak, mikor a consul már rátette kezét az ajtófélfára, és közben az istenekhez könyörgő imádságát mondta, elterjesztették a hírt, hogy meghalt a fia, s a gyászoló család tagja nem szentelhet föl templomot. Nem hitt-e a hírnek Horatius, vagy akkora lelkierőről tett-e tanúságot - erről nem maradt ránk bizonyossággal semmi, és magyarázatot

találni sem könnyű: foglalatoskodásától elfordulva egyebet nem is szólt erre a hírre, csak rendelkezett, hogy gondoskodjanak a tetemről, majd kezét le sem véve az ajtófélfáról, folytatta az imát, és felavatta a templomot. Ezek az események zajlottak le a város határain belül és kívül a királyok elűzetése után az első esztendőben. A következő évre P. Valeriust másodízben és T. Lucretiust választották consullá.

9. A Tarquiniusok már Lars Porsennánál, Clusium királyánál kerestek menedéket. Ott pedig kérést jó tanáccsal vegyítve, hol könyörögtek - ne tűrjék el, hogy ők, akik etruszk eredetűek, egyazon vérből valók, s a nevük is azonos, szűkölködve, száműzöttként éljenek -, hol arra intettek, hogy ne hagyják bosszulatlan a királyok elűzetésének újonnan fölvett szokását. Épp elég édes a szabadság íze: hacsak a királyok legalább akkora erővel meg nem védik trónjukat, amekkorával a városok megdönteni törekszenek őket - egyenlővé válik a legmagasabb a legalacsonyabb rendűvel; nem marad az államokban semmi kiváltságos, semmi, ami a többi fölé emelkednék; vége a királyság intézményének, amely pedig a legszebb intézmény istenek és emberek között.
Porsenna úgy véli, Etruriának csak kedvező, ha Rómában király, mégpedig etruszk nemzetségbeli király uralkodik - ellenséges hadsereggel Rómába indul hát. Sohasem ismert rémület szállta meg a senatust: oly erős hatalomnak számított akkortájt Clusium, s oly nagy volt Porsenna híre. Nemcsak az ellenségtől féltek, hanem tulajdon polgártársaiktól is, attól tudniillik, hogy a római köznép rettegéstől lenyűgözve visszafogadja a királyokat Rómába, vagy akár szolgaság árán is megszerzi a békét. A senatus tehát ez idő tájt sok kedvezményt nyújtott a népnek. Elsősorban az élelmiszerellátásra fordított gondot, és némely megbízottat a volscusokhoz, másokat Cumaeba küldött, hogy gabonát vásároljanak. A só eladásának kizárólagos joga, mivel az ára magasra szökött, teljesen az államra szállt, s azt a magánosoktól megvonták; a népet fölmentették a vámfizetés és adózás alól, hogy ezt a terhet a gazdagok viseljék, mert ők elbírják: a szegények épp eléggé teljesítik fizetési kötelezettségüket azzal, hogy gyermekeket nevelnek. A patríciusoknak ez a jóindulata az elkövetkező válságos körülmények között, Róma ostroma és az éhínség idején, oly nagy egyetértésben forrasztotta eggyé a várost, hogy a „király" nevétől

semmivel sem rettegtek jobban a hatalmasok, mint akár a legnyomorultabbak, és nem akadt később egyetlen ember sem, aki népbolondító szólamaival akkora népszerűségre tett volna szert, mint annak idején bölcs igazgatásával a senatus testülete.

10. Az ellenség közeledtére mindenki bemenekül a földekről a városba; magát a várost is védőőrséggel veszik körül. Egyfelől a falak, másfelől a behatolást gátló Tiberis miatt biztonságosnak tetszett a város: a cölöphíd azonban csepp híján utat nyitott az ellenségnek, ha nincs az az egyetlen férfi, Horatius Cocles: Róma városának őt adta azon a napon oltalmazójául a szerencse. Éppen őrt állt a hídon, amikor látja, hogy hirtelen támadással bevéve a Janiculust, az ellenség beözönlik, övéinek megrettent tömege pedig fegyverzetét, csatarendjét odahagyja. Horatius Cocles egyenként föltartóztatva a katonákat útjukat állja, az istenek és emberek hűségére esküdve bizonygatja, hogy hiába menekülnek, ha őrhelyüket elhagyják; ha a hátuk mögött átjárást engednek a hídon, egyszeriben több lesz az ellenség a Palatinuson és a Capitoliumon, mint a Janiculuson. Így hát arra figyelmezteti, buzdítja őket, hogy tűzzelvassal, minden lehetséges módon pusztítsák el a hidat: ő pedig, amennyire egyetlen test képes rá, egymaga föltartóztatja addig az ellenséget. A híd feljáratához lépked hát, alakja kimagaslik a csatából megfutók között, akiknek csak a háta látszik, s előreszegezvén fegyvereit, készen áll a küzdelemre, és csodálatra méltó bátorságával még az ellenséget is ámulatba ejti. Két embert mégis vele tartott szégyenérzete, Sp. Larciust és T. Herminiust - mind családjuk, mind tetteik miatt jó hírű férfiak. Velük együtt tartóztatta föl Horatius Cocles egy kevéssé a végveszedelem első viharát, mely egyúttal a csata legzajosabb szakasza is volt; végezetül kettőjüket is biztonságba kényszerítette a keskeny átjárón keresztül, amikor a hidat időközben leromboló bajtársaik figyelmeztetően visszahívták őket. Majd fenyegető tekintetét körülhordozta az etruszkok főemberein, és hol egyenként szólítva őket párviadalra, hol együttesen szidalmazva valamennyit, mondja, hogy dölyfös királyok szolgáiként, mit sem gondolva tulajdon szabadságukkal, mások leigázására érkeztek ide. Egy darabig tétováznak az etruszkok, s méregetik egymást, hogy ki kezdje meg a viadalt; aztán szégyenükben mégis mozdul a csatasor, és lármát

csapva mindenfelől kivetik a dárdát az egymagában álló ellenfélre. A dárdák fönnakadtak a bőrpajzson, ő pedig továbbra is elszántan állt szemben velük, hatalmas lábát szétterpesztve; már-már azon voltak, hogy rohammal elsodorják az útból a férfit, amikor egyazon időben hallatszott mind a recsegő híd robaja, mind a rómaiak diadalordítása - kellő gyorsasággal vitték véghez munkájukat; a váratlan rémület megállította a rohamot. És ekkor megszólalt Cocles: „Ó, Tiberinus atyám, te szent, könyörgök hozzád, fogadd kegyes folyódba ezeket a fegyvereket s ezt a harcost." És azon mód, fegyveresen beugrott a Tiberisbe, s a rázuhanó sok fegyver között sértetlenül átúszott övéihez - olyan dolgot merészelt, amely az utókor előtt inkább csodaszámba megy, semmint hitelesnek tetszik. Az állam hálás volt páratlan bátorságáért: szobrot emeltek neki a Comitiumon; továbbá akkora darab földet ajándékoztak neki, amekkorát ekevasával egy nap alatt bekeríthetett. A hivatalos tiszteletadás számos fajtája között az egyes emberek buzgalma is megcsillant: nagy szükség idején ugyanis ki-ki a maga élelmiszerkészleteihez mérten, önmagát fosztva meg a tápláléktól, vitt neki ajándékba valamicskét.

11. Miután első kísérletét visszaverték, Porsenna megváltoztatta tervét, most már nem rohammal igyekezett bevenni a várost, hanem körülzárta, őrséget helyezett el a Janiculuson, maga pedig a síkságon, a Tiberis partján ütött tábort; majd hajókat vont össze mindenfelől, úgy őrködött, hogy gabonát semmiképpen se szállíthassanak Rómába, ha viszont alkalom adódik a portyára, átszállíthassák a folyón a katonaságot, hol itt, hol ott; rövid idő alatt oly bizonytalanná tette a szántóföldeket Róma körül, hogy nemcsak a föld terményeit, de valamennyi jószágot is behajtották a városba, és többé senki sem merészelt a kapukon kívül legeltetni. Az etruszkoknak ezt a kihívó magatartását nemcsak félelemből tűrték el a rómaiak, hanem bölcs belátásból is. Valerius consul ugyanis csak az alkalmat várta, hogy egy nagyobb létszámú, szétszóródott csapaton rajtaüssön, elnézte hát az apróbb dolgokat, s a kemény bosszúállást fontosabb eseményekre tartogatta. Hogy tehát a fosztogatókat tévútra vezesse, elrendelte, hogy övéi hajtsanak ki rengeteg lábasjószágot az Esquilinusi-kapun, mely az ellenségtől

legtávolabb esett; gondolta, hogy az ellenség bizonyára megtudja ezt, mivelhogy az ostrom meg az éhínség miatt több hűtlen rabszolga átszökött hozzá. Meg is tudta az ellenség az egyik szökevény jelentéséből; és a teljes zsákmány reményében sokkal számosabban keltek át a folyón, mint máskor. Ekkor P. Valerius meghagyja, hogy T. Herminius csekély létszámú csapattal rejtőzködjék el a Gabii felé vezető útra a második mérföldkőnél, Sp. Larcius pedig könnyű gyalogosaival álljon a Porta Collinánál, amíg az ellenség el nem halad mellettük; akkor vágják el az útját, hogy vissza ne térhessen a folyóhoz. A második consul, T. Lucretius néhány egységgel a Porta Naevián vonul ki; maga Valerius a Mons Caeliusról vezeti le válogatott cohorsait, s az ellenség először őket pillantja meg. Mihelyt Herminius a zajongást meghallotta, előrohant rejtekéből, és hátba támadta az etruszkokat, akik Lucretius felé fordultak; jobbról-balról itt a Porta Collina, amott a Porta Naevia felől ugyancsak fölhangzik a csatazaj; közrefogva leöldösik hát a fosztogatókat, mert nem elég erősek a harchoz, aztán meg mindenfelől el is van zárva a menekvés útja. Így végződtek hát az etruszkok nagyszabású portyái.

12. Az ostrom azonban mégsem maradt abba, sem a gabonahiány, sem a drágaság; Porsenna pedig reménykedett, hogy ha tovább tart a gyűrű, végül elfoglalja a várost. Ekkor C. Mucius, egy előkelő ifjú, méltatlannak ítélve, hogy a római népet, melyet szolgasága idején, a királyok alatt, háborúban egyetlen ellensége sem tartott ostrom alatt, most fölszabadultan éppen az etruszkok zárják körül, akiknek hadseregét oly gyakran szalasztotta meg - ez a C. Mucius tehát elhatározta, hogy valami nagy és vakmerő cselekedettel megbosszulja ezt a méltánytalanságot, és nyomban saját elhatározásából behatol az ellenség táborába; később azonban tartván tőle, hogy ha a consulok egyetértése és mindenki tudta nélkül indul útnak, a római őrség elfogja és szökevényként visszaviszi; mert a város akkori helyzete elfogadhatóvá tette ezt a vádat. Elment hát a senatusba. „Az a szándékom, Atyák - mondta -, hogy átkelek a Tiberisen, s ha sikerül, behatolok az ellenség táborába, nem a zsákmány kedvéért, se nem azért, hogy pusztításaikért bosszút álljak; nagyobb tettre vállalkozom, ha megsegítenek az istenek." A senatorok megadják az engedélyt. Ő

pedig fegyvert rejtve ruhájába, útnak indul.

Megérkezik s megáll a tömeg sűrűjében a királyi trón emelvényéhez közel. Történt pedig, hogy ott éppen zsoldot osztottak a katonáknak, s az írnok a királyéval egyforma öltözékben s mellette ülve foglalatoskodott, a katonák meg csoportosan eléje járultak; Mucius nem merészel kérdezősködni, melyikük vajon Porsenna; hiszen azzal, hogy nem ismeri a királyt, fölfedte volna magát; így aztán vaktában szerencsét próbálva, az írnokot öli meg a király helyett. Miközben vértől csepegő fegyverével a rémüldöző tömegben utat vágva menekülni igyekszik, a zajra odacsődülő királyi csatlósok megfogják, visszahurcolják és odaállítják a királyi emelvény elé; ő azonban még ebben a fenyegető helyzetben is inkább félelmetesen, semmint félve, ezeket mondta: „Római polgár vagyok, C. Mucius a nevem. Ellenség az ellenséget megölni jöttem, lelkem éppúgy el van szánva a halálra, mint a gyilkolásra: cselekedni, de tűrni is egyaránt római erény. Nem egyedül én táplálok ilyen érzést irántad; hosszú a sora azoknak, akik utánam ugyanerre a dicsőségre szomjaznak. Ezentúl, ha úgy tetszik, vértezd föl magad a lehetőségre, hogy bármely órában életedért küzdj, s hogy királyi csarnokodban ott találd ellenségedet fegyverrel a kézben. Mi, a római ifjúság így üzenünk néked hadat. Sose félj te fegyveres erőtől vagy ütközettől: egymagadnak lesz találkozásod mindegyikünkkel." A király a veszedelemtől megrettenve haragra lobban, fenyegetőzve parancsot ad, hogy gyújtsanak tüzet körülötte, ha egykettőre föl nem fedi a cselszövést, amire kétértelmű célzásokkal utalt: „Nos hát, hogy meglásd - mondta Mucius -, mily silány dolog a test azok szemében, akik nagy dicsőségre tartanak igényt", jobbját beletartja az áldozat számára meggyújtott tűzbe. És mintha semmit sem érezne, elégeti a kezét; e csodától megdöbbenve felugrik székéről a király, és megparancsolja, hogy távolítsák el az ifjút az oltártól. „És most menj mondja Porsenna -, mivelhogy önmagad ellen kegyetlenebb dolgot műveltél, mint énellenem. Dicsőíteném bátorságodat, ha az hazám szolgálatában állana; most pedig a hadijog következményei alól fölszabadítva, épen és sértetlenül bocsátalak el." Mire Mucius mintegy viszonozva a nemes tettet, így szólt: „Mivelhogy becsülete van szemedben a bátorságnak, jó szóért megkapod tőlem, amit fenyegetéssel hiába próbáltál kivenni belőlem: háromszázan vagyunk előkelő római ifjak, akik esküvel fogadtuk, hogy ily módon törünk az életedre. A

sors engem választott elsőnek; a többi, bármi történjék is az elsőkkel, megjelenik mindahány, ha eljön az ideje, míg csak téged kezünkre nem juttat a szerencse."

13. Mucius elbocsátása után - attól fogva jobb keze elvesztése miatt a Scaevola melléknevet kapta - Porsenna követei is megérkeztek Rómába; a királyt annyira megdöbbentette az első életveszély, amelyből csak a merénylő tévedése miatt menekült meg, továbbá az annyiszor elkövetkező küzdelem lehetősége, ahány összeesküvő életben marad, hogy önszántából kínált békeföltételeket a rómaiaknak. A föltételek között, hiábavalóan, szó esett a Tarquiniusok uralmának helyreállításáról, nem mintha nem tudta volna, hogy a rómaiak úgyis megtagadják, hanem inkább mert ő maga nem tagadhatta meg ezt a feltételt a Tarquiniusoktól. Eleget tettek azonban a Veii terület visszaadásáról szóló kérésének, s annak, hogy a rómaiak túszokat állítsanak, ha azt akarják, hogy visszavonja őrcsapatait a Janiculusról. Ilyen föltételekkel megkötötték a békét, Porsenna elvezényelte hadseregét a Janiculusról, és elhagyta Róma földjét.
A senatus C. Muciusnak vitézségéért földet adományozott a Tiberis túlsó partján - később Mucius-féle mezőknek nevezték ezt a területet. A vitézségnek effajta megbecsülése a nők lelkében is fölkeltette a vágyat, hogy állami kitüntetésben részesüljenek; Cloelia, egy hajadon leány a túszok között, mikor az etruszkok táborában a Tiberis partjának közelében helyezték el őket, rászedvén az őröket, egy leánycsapat élén az ellenség hajítófegyvereinek záporában átúszta a Tiberist, és valamennyi társát épségben visszavezette Rómába családjaik körébe. A király, mihelyt jelentették neki, hogy mi történt, haragra gerjedt, és elküldte Rómába megbízottait, hogy követeljék vissza túsznak Cloeliát: a többiekkel nem is igen törődik. Később csodálatba csapott át dühe, mondván, hogy „a Coclesek és Muciusok tettét fölülmúlja ez a cselekedet", majd kijelenti, hogy „amennyiben nem szolgáltatják ki a túszt, úgy tekinti, hogy megszegték a szerződést, de ha kiszolgáltatják, épségben és sértetlenül küldi vissza övéihez". Mindkét fél megtartotta szavát; a rómaiak a szerződés értelmében visszaadták a béke zálogát, az etruszkok királyánál pedig nemcsak biztonságban volt, hanem nagy becsben is állt a hősiesség.

Megdicsérte a leányt, és azt mondta, neki ajándékozza a túszok egy részét, válassza ki maga, akiket csak akar. Cloelia elé vezették valamennyi túszt, ő pedig, úgy mondják, a serdületlen gyermekeket választotta; szűz lányhoz méltó elhatározás, maguk a túszok is helyeselték, hogy azokat kell mindenáron az ellenség kezéből kiszabadítani, akikben életkoruk miatt leginkább tehetnek kárt. Miután helyreállt a béke, a rómaiak az újfajta női vitézséget újfajta tiszteletadással, lovasszoborral jutalmazták: a Sacra Via fölső végén helyezték el a lovas szűz szobrát.

14. Az etruszk királynak ez a békés visszavonulása ellenkezik azzal az ősidőkből egyéb szertartásokkal együtt mai napig fönnmaradt szokással, hogy „elárusítják Porsenna király javait". A szokás eredete vagy az, hogy háborúban született, és béke idején sem feledték el, vagy hogy szelídebb forrásból nőtt ki, mint amivel az ellenség „javainak eladása" elnevezés hivalkodik. Azok a történetírók járnak legközelebb az igazsághoz, akik azt mondják, hogy a Janiculusról távozó Porsenna a szomszédos és termékeny Etruria szántóföldjeiről összehordott élelemmel gazdagon fölszerelt tábort ajándékul hagyta a rómaiaknak, mivelhogy a város a hosszan tartó ostromzár miatt nagy szükséget látott; s hogy a nép, mint ellenséges tulajdont szét ne hurcolja, később „Porsenna javai" néven áruba bocsátották - ezzel a címmel inkább az ajándék miatt érzett hálájukat óhajtották jelezni, semmint a királyi vagyon eladását, hiszen az sohasem volt a római nép tulajdonában.

Felhagyván a római háborúval, Porsenna, nehogy úgy lássék, mintha hiába vezette volna hadseregét erre a vidékre, Arruns nevű fiát a csapatok egy részével elküldte, hogy rohanja meg Ariciát. A város lakosságát előbb megdöbbentette a váratlan támadás; később azonban segítség érkezett mind a latin népektől, mind Cumaeből, s ez akkora reménységgel töltötte el őket, hogy nyílt csatába merészeltek bocsátkozni az etruszkokkal. Az ütközet kezdetén oly heves támadást indítottak az etruszkok, hogy menten szétszórták az ariciaiakat. A cumaei csapatok azonban cselfogást alkalmaztak az erővel szemben, így hát egy kissé oldalvást kitértek támadóik elől, hogy azok vágtában elrobogjanak mellettük, majd megfordulva, hátba támadták őket. Ekképpen a már-már győztes etruszkokat

közrefogva lekaszabolták. A sereg csekély töredéke, vezérét és fegyvereit elvesztvén, mivel közelebbi menedéket nem találhatott, mind állapotát, mind külső megjelenését tekintve szánalomra méltó menetben Rómába érkezett. Ott szívélyesen fogadták és egyes házakba osztották szét őket. Mikor sebeik begyógyultak, némelyek vendéglátóik jószívűségének hírvivőiként visszatértek hazájukba; közülük sokat visszatartott a szeretet Róma és házigazdáik iránt; ezeknek lakóterületet jelöltek ki, melynek azóta Vicus Tuscus a neve.

15. Consullá P. Lucretiust és P. Valerius Publicolát, majd utánuk Sp. Larciust és T. Herminiust választották. Abban az esztendőben jött utoljára követség Porsennától, hogy hívják vissza a trónra a Tarquiniusokat; azt válaszolták nekik, hogy a senatus követséget küld majd a királyhoz, és nyomban menesztik is a legelőkelőbb patríciusokat. „Nem mintha röviden meg nem adhatnák a választ, hogy nem kell nekik többé király, mégis inkább válogatott patríciusokból álló küldöttséget indítanak a királyhoz, ahelyett hogy követeinek Rómában adnák meg a választ; azért teszik ezt, hogy végérvényesen szűnjön meg most már ennek az ügynek az emlegetése, különben hiába a sok kölcsönös jó szándék, csak ingerlik egymást, ha a király olyasmire törekszik, ami a római nép szabadsága ellen való, a rómaiak pedig, hacsak könnyelműen önmaguk pusztulását nem kívánják, megtagadják a kérését annak, akitől legszívesebben semmit sem tagadnának meg. A római nép már nem királyságban, hanem szabad államban él. Épp ezért el is határozta, hogy kapuit inkább az ellenségnek nyitja meg, semmint a királyoknak; mindannyiuknak egybehangzó fogadalma, hogy a köztársaság végórája egyúttal Róma végórája is legyen. Ha tehát Porsenna boldogulást kíván Rómának, arra kérik, hagyja szabadságban élni." A király tisztelettől áthatva így felelt: „Mivelhogy ez szilárd elhatározástok, nem terhellek többé benneteket hiábavaló zaklatásaimmal, és nem kecsegtetem a Tarquiniusokat sem olyan segítség reményével, melyet megadni úgysem áll módomban. Keressenek immár, fegyveres erővel vagy békességgel, száműzetésük idejére más helyet maguknak, hogy többé ne zavarja semmi a békét közöttünk." Szíves szavait még barátságosabb tettek követték: hazabocsátotta a még hatalmában levő túszokat; a Janiculuson kötött szerződéssel neki juttatott Veii

területét visszaadta. Tarquinius, miután reménysége a hazatérésre szertefoszlott, vejéhez, Mamilius Octaviushoz tette át száműzetése székhelyét, és Tusculumba költözött. A rómaiak pedig híven megőrizték a Porsennával kötött békét.

16. M. Valerius és P. Postumius lett ezután consul. Abban az esztendőben szerencsés kimenetelű háborút vívtak a sabinokkal; a consulok diadalmenetet tartottak. Ezután a sabinok nagyobb erőfeszítéssel készültek föl a háborúra. Ellenük, valamint azért, hogy Tusculumból, ahonnan nyíltan ugyan nem, de mégis gyanítható volt a támadás, váratlan veszedelem ne keletkezzék, P. Valeriust negyedszer, T. Lucretiust pedig másodszor választották consullá. Ekkor visszavonás támadt a háború és a béke hívei között a sabinok táborában, s ez jelentős erőket vitt át a rómaiak oldalára. Attius Clausust ugyanis - akit később Rómában Appius Claudiusnak neveztek -, a békepárt vezetőjét, annyira üldözték a háborús zavarkeltők, hogy nem bírt szembeszállni, és tulajdon párthívei nagyszámú csapatának kíséretében elhagyta Inregillum városát, majd Rómába menekült. Polgárjogot és földet adományoztak nekik az Anio folyó túlsó partján, és „régi" Claudius tribunusnak nevezték őket, amikor később ugyanonnan újabb tribus-társak csatlakoztak hozzájuk. Appiust a senatus tagjává választották, és nem telt bele sok idő, a legelőkelőbbek méltóságára emelkedett. A consulok ellenséges hadsereg élén betörtek sabin területre s annyira földúlták, majd az ütközet során annyira megtörték az ellenség erejét, hogy sokáig nem kellett lázadástól tartani. Diadalmenetben tértek vissza Rómába.

P. Valerius, akit egyhangúlag a legkiválóbb hadvezérnek és államférfinak tartottak, egy évvel később, Agrippa Menenius és P. Postumius consulsága idején meghalt dicsősége teljében, de oly szerény anyagi viszonyok között, hogy hagyatékából még a temetés költségeire sem futotta; állami pénzből fizették meg. A római asszonyok éppúgy meggyászolták, mint Brutust. Ugyanabban az esztendőben két latin colonia, Pometia és Cora, az auruncusokhoz pártolt. Megkezdődött a háború az auruncusok ellen; szétszórták a hatalmas hadsereget, mely a határokat átlépő consuloknak szilajul útját állta, s ezzel az auruncusok ellen viselt háború teljes egészében

Pometia előtt torlódott össze. A gyilkolás nem mérséklődött jobban az ütközet után sem, mint harc közben; holttest is több akadt, mint ahány fogoly, a foglyokat is legyilkolták válogatás nélkül; a háborús gyűlölet nem kímélte még a háromszáz átadott túsz életét sem. Ez évben is volt diadalmenet Rómában.

17. A következő két consul, Opiter Verginius és Sp. Cassius előbb emberi erővel, majd fonott védőtetők és más alkalmatosságok igénybevételével, megtámadta Pometiát. Az auruncusok inkább engesztelhetetlen gyűlöletből, semmint reménykedve vagy kedvező alkalmat találva törtek ki ellenük; többnyire gyújtószerszámmal, nem pedig fegyverrel fölszerelve rohannak elő, és ölnek, gyújtogatnak mindenfelé. Fölgyújtják az ostromgépeket, és sok ellenséget megsebesítenek, legyilkolnak: az egyik consult is - de hogy melyiket a kettő közül, azt nem mondják meg a történetírók -, aki súlyosan megsebesülve lecsúszott lováról, egy hajszálon múlt, hogy meg nem ölték. E balul végződött vállalkozás után visszatérnek Rómába; a nagyszámú sebesült között viszik az élethalál között lebegő consult is. Majd elég hamarosan, alighogy a sebesültek meggyógyultak, s a hadsereg létszámát kiegészítették, még nagyobb haraggal és megnövekedett hadierővel ismét megtámadják Pometiát. És mikor a kijavított ostromgépekkel és egyéb hadifölszerelésekkel odáig jutottak, hogy a katonaság éppen felhágjon a falakra, a város megadta magát. Az auruncusok egyébként éppoly kegyetlen bánásmódban részesültek a város megadása után, mintha csak elfoglalták volna; a főembereket bárddal lefejezték, a colonia lakosait eladták rabszolgának, a várost lerombolták, a földet pedig áruba bocsátották. A consulok is inkább kemény bosszúállásuk emlékére tartottak diadalmenetet, nem pedig a befejezett háború jelentősége miatt.

18. A következő évben Postumus Cominius és T. Largius viselte a consuli tisztséget. Abban az esztendőben az ünnepi játékok idején egy csapat sabin fiatalember bolondos kedvében cifralányokat rabolt el; csődület, nagy ricsaj, dulakodás támadt, és úgy látszott, hogy ebből a jelentéktelen dologból fegyveres zendülés lesz. A latin háború fenyegető veszélyén kívül ráadásul még az a hír is elterjedt, hogy Octavius Mamilius fölbujtására harminc nép szövetségre lépett

egymással.

Ily döntő események izgalmában történt első ízben említés arról, hogy dictatort kell választani. De sem azt, hogy melyik évben, sem hogy kik voltak akkor a consulok, akik a Tarquiniusok pártján álltak - ez a hír járta ugyanis -, nem tudjuk hitelesen. Azt sem tudjuk, hogy kit választottak meg elsőként dictatornak. A legrégibb történetíróknál mégis azt találom, hogy elsőnek T. Larciust kiáltották ki dictatornak, Sp. Cassiust pedig a lovasság parancsnokának. Consuli tisztséget viselt férfiak jöhettek csak szóba: ezt mondta ki a dictator választásáról szóló törvény. Ezért is hajlok inkább arra a véleményre, hogy Larciust, aki már viselt consulságot, és nem Mannius Valeriust, Marcus fiát, Valesus unokáját, aki még nem volt consul, választották meg, hogy feljebbvalója és irányítója legyen a consuloknak; ha pedig mindenáron ebből a családból akartak volna dictatort választani, sokkal inkább megválaszthatták volna az apját. M. Valeriust, aki elismerten érdemes és consulviselt férfi volt.

Megválasztották tehát az első dictatort Rómában, és amikor meglátták az előtte hordozott bárdokat, a népet a nagy félelem arra ösztönözte, hogy feltétel nélkül engedelmeskedjék a parancsszónak; nem fordulhattak ugyanis segítségért a másik tisztségviselőhöz, mint a consulok esetében, akik egyenlő hatalommal rendelkeztek, a néphez sem fellebbezhettek nem volt más segítség, csakis a teljes engedelmesség. A sabinok körében is félelmet keltett, hogy Rómában dictatort választottak, kiváltképpen, mivel azt hitték, miattuk történt az intézkedés. Követeket küldenek hát, hogy tárgyaljanak a békekötésről. Küldötteik arra kérik a dictatort és a senatust, hogy bocsássák meg egynémely fiatalember hibáját, de azt kapják válaszul, hogy „fiatalembereknek elnéznek egyet-mást, de koros férfiaknak, akik háborút háborúra tetéznének, már nem". Mégis, megkezdődtek a béketárgyalások, és meg is kötötték volna a békét, ha a sabinok kezességet vállalnak akkora összeg fizetésére, amekkorát háborús készülődésükre fordítottak - a rómaiak ugyanis ezt követelték tőlük. Megtörtént a hadüzenet; de hallgatólagos megegyezésre csöndben folyt le az esztendő.

19. Servius Sulpicius és Manius Tullius consulsága következik;

semmi említésre méltó nem történik. Ezután Titus Aebutius és Caius Vetusius a consul. Az ő consulsága alatt ostrom alá fogják Fidenaet és beveszik Crustumeriát; Praeneste a latinoktól átáll a rómaiakhoz, és most már halaszthatatlanná válik a jó néhány év óta fenyegető háború a latinokkal.

Aulus Postumius, dictator, és Titus Aebutius, a lovasság főparancsnoka, nagy gyalogos- és lovascsapatok élén elindul a Regillus-tóhoz, hogy ott, Tusculum mezején megütközzék az ellenség seregével; mikor azonban meghallották, hogy a Tarquiniusok ott vannak a latinok hadseregében, nem bírták haragjukat türtőztetni, és azon nyomban támadást indítottak. Az ütközet jóval keményebb és véresebb volt, mint a többi. A vezérek ugyanis nem elégedtek meg a hadmozdulatok irányításával, hanem maguk is elvegyültek a harcosok soraiban, s a római dictator személyén kívül nem akadt senki a két hadsereg előkelőségei között, aki sebet ne kapott volna. Postumiusra, aki az első sorban buzdítja és vezényli katonáit, lóháton rohan rá Tarquinius Superbus, aki pedig már idős, az ereje is fogytán, de oldalsebet kap: övéi köréje sereglenek, és biztonságba helyezik. A másik szárnyon Aebutius, a lovasság főparancsnoka, Octavius Mamiliust támadja meg; az etruszk parancsnok látja jól, hogy közeledik, és elébe lovagol: a gyűlöletnek akkora erejével döfi egymásba dárdáit a két szembevágtató, hogy Aebutiusnak a karjába fúródik, Mamiliusnak pedig a keblébe hatol a fegyver. Emezt is hátraviszik a latinok a második csatasorba; Aebutius, mivelhogy sebesült karjával nem tud fegyvert fogni, elhagyja a harcteret. A latinok vezérét nem tartja vissza sebe az ütközet irányításától, és mivel látja, hogy övéi megzavarodnak, magához szólítja a száműzött rómaiak csapatát, melynek élén L. Tarquinius fia áll. Elveszett javaik, elrabolt hazájuk miatt iszonyú haraggal küzdöttek, s a csata egyensúlyát valamelyest helyreállították.

20. A rómaiak már-már visszavonultak ezen a részen, amikor M. Valerius Publicola öccse megpillantotta a száműzöttek csapatának első sorában hivalkodó ifjú Tarquiniust, és föllángolt benne a családi büszkeség, hogy háza dicsősége ne csak a királyok elűzéséből, hanem megöletésükből is álljon, megsarkantyúzza lovát, és dárdát szegezve Tarquiniusra ront. Tarquinius övéi közé húzódik vissza haragos támadója elől; Valerius

vakmerően a száműzöttek arcvonalára tör, de valaki oldalról rátámad és keresztülszúrja; lovasának sebesülése nem gátolja futásában lovát, és a haldokló római, miközben fegyverei ráhullanak, földre zuhan. Postumius dictator, amint látja a kiváló férfi elestét, a száműzöttek szilaj támadását, és övéinek zavart futását, fölszólítja tulajdon csapata válogatott testőrgárdáját, és jelt ad nekik, hogy ha övéik közül valakit menekülni látnak, úgy bánjanak vele, mint ellenséggel szokás. A kettős rémülettől ösztönözve a rómaiak felhagynak a futással, az ellenség felé fordulnak, és helyreáll a csatarend. A dictator cohorsa akkor először veti bele magát az ütközetbe; a csorbítatlan erejű és harci kedvű ifjak megtámadják s kaszabolják a száműzötteket. És íme, más harc tör ki ismét az előkelőségek között. Mihelyt a latinok hadvezére látja, hogy a száműzöttek csapattestét a római dictator körülzárja, a kisegítő csapatokból néhány manipulust szervez, és élükre állva, néhányadmagával az első sorba tör. T. Herminius, a legatus látva, hogy ezek csatarendben közelednek feléje, ruhájáról és fegyverzetéről felismeri köztük Mamiliust, és még nagyobb erővel támadja meg, mint épp az imént a lovasság főparancsnoka, mikor az ellenség vezérével harcba bocsátkozott; egyetlen döfés az oldalába, és Mamiliusnak vége - de őt is szúrás éri, miközben ellenfele holttestét megfosztja fegyverzetétől, és amikor győztesen hátraviszik a táborba, kileheli lelkét, mihelyt sebeit kötözni kezdik. Ekkor lovasaihoz röpül a dictator, és biztatja őket, hogy ha a gyalogság kifáradt, szálljanak le a lóról, és gyalogosan vessék be magukat a harcba. Engedelmeskednek a szavának: leugrálnak lovaikról, az első sorok elé rohannak, és pajzsaikkal födözik őket. Nyomban visszanyeri bátorságát a gyalogos sereg, mikor látja, hogy az előkelő ifjakból álló csapat éppúgy harcol, mint ők, és megosztja vele a veszedelmeket. Most végre visszaverik a latinokat, csatarendjük zavarodottan meghátrál. A lovasok ismét lóra szállnak, hogy üldözhessék az ellenséget, nyomukban jár a gyalogság. Ekkor a dictator, hogy semmiféle isteni vagy emberi segítség igénybevételét ne mellőzze, állítólag fogadalmat tett, hogy szentélyt emel Castornak, és jutalmat ígér azoknak, akik elsőnek vagy másodiknak lépnek be az ellenség táborába; oly magasra csapott a lelkesedés, hogy a rómaiak ugyanazzal a lendülettel, amellyel az ellenséget szétszórták, a tábort is elfoglalták. Így folyt le a csata a Regillus-tó partján. A dictator meg a lovasság főparancsnoka diadalmenetben tért vissza Rómába.

21. A következő három esztendőben sem béke nem volt, sem háború. A consulok: Q. Cloelius és T. Larcius, utánuk pedig A. Sempronius és M. Minucius. Emezeknek consulsága idején szentelték föl Saturnus templomát, és alapították a Saturnalia ünnepet. Majd A. Postumiust és T. Verginiust választották meg consuloknak. Némely történetírónál azt olvasom, hogy ebben az esztendőben folyt le a Regillus-tó melletti csata; A. Postumius, mivelhogy nem bízott meg hivatali tiszttársa hűségében, lemondott a consulságról. Később dictatornak tették meg. Oly sok az időrendi tévedés, kinél-kinél eltérő a tisztviselők névsora, így aztán meg sem állapítható, hogy melyik consul ki után következett sorra, vagy hogy egyik-másik esztendőben mi zajlott le, oly régi dolgok ezek, s annyira eltérnek egymástól a régi történetírók is.

Majd Ap. Claudius és P. Servilius töltötte be a consuli tisztet. Ez az esztendő arról nevezetes, hogy megérkezett Tarquinius halálhíre. Cumaeben halt meg, ahol a latinok hatalmának összeomlása után Aristodemus tyrannusnál húzódott meg. Ez a hír fölrázta a patríciusokat, de fölrázta a népet is; a patríciusok körében túlontúl nagy volt az öröm; a köznéppel, holott mindaddig a legnagyobb figyelemben részeltették, igazságtalanul kezdtek bánni az előkelőségek. Ugyanabban az évben a Tarquinius király alapította Signia Coloniát újabb telepesek kiküldésével újraszervezték. Rómában huszonegy tribust állítottak föl. Mercurius templomát május tizenötödikén avatták föl.

22. A volscusok népével a latin háború alatt sem békében, sem harcban nem éltek a rómaiak: a volscusok ugyanis fölszerelték segélycsapataikat, hogy a latinok segítségére küldjék őket, ha a római dictator nem cselekszik idejében; a római azonban idejében cselekedett, hogy ne kényszerüljön a latinokkal és a volscusokkal egyszerre harcolni. Ezzel a haraggal lelkükben vezették a consulok legióikat a volscusok földje ellen. A volscusok csöppet sem tartottak tőle, hogy tervük miatt büntetést kapnak, s a váratlan esemény megdöbbentette őket; fegyveres ellenállásra nem is gondolnak, hanem Cora és Pometia előkelőségeinek háromszáz gyermekét ajánlják föl túszokként. Erre a rómaiak harc nélkül kivonják legióikat a területükről. A volscusok nem sokkal később,

megszabadulván a félelemtől, visszanyerték tulajdon jellemüket: készülnek is mindjárt a titkos háborúra, és fegyveres támadásra szövetkeznek a hernicusokkal. Kiküldik megbízottaikat, hogy széltében-hosszában szítsanak lázadást Latiumban; de a minapában a Regillus-tónál elszenvedett vereség óta a latinok haraggal és gyűlölettel néznek mindenkire, aki harcra biztatja őket, s még a követek bántalmazásától sem riadnak vissza: a volscusokat elfogják, és elviszik Rómába. Ott átadják őket a consuloknak, és kitudódik, hogy a volscusok meg a hernicusok háborúra készülnek a rómaiak ellen. Amikor a senatus előtt tárgyalják a dolgot, az Atyák annyira megörülnek neki, hogy hatezer latin hadifoglyot szabadon bocsátanak, és a szövetség kérdését, melyet csaknem egyszer s mindenkorra elutasítottak, most az újonnan megválasztandó consulok elé terjesztik. Ennek meg a latinok örvendeznek: nagy a becsülete a béke híveinek. Aranykoszorút küldenek ajándékba Juppiternek a Capitoliumra. A követekkel és az ajándékkal együtt érkeznek az övéikhez a hazabocsátott hadifoglyok - zajongó, nagy tömeg. Fölkeresik a házakat, ahol addig szolgáltak; megköszönik, hogy szívélyesen és tisztességgel bántak velük nehéz helyzetükben; majd vendégbarátságot kötnek gazdáikkal. Azelőtt sohasem fűzte össze ily szoros állami és családi kötelék a latin népet a római állammal.

23. Kitörőfélben volt azonban a háború a volscusokkal, az állam határain belül pedig békétlenség uralkodott, föllángolt a gyűlölet a patríciusok és a plebejusok között, kiváltképpen az adósság révén rabszolgaságra vetett emberek miatt. Azon méltatlankodtak, hogy a határokon kívül ők harcolnak a szabadságért, az állam hatalmáért, otthon pedig polgártársaik rabságban tartják és elnyomják őket; szabadabban élnek háborúban, mint békében, biztonságosabban az ellenség, mint polgártársaik körében. Az elégedetlenség észrevétlenül erősbödött, majd egyetlen személy kivételesen méltatlan sorsa lángra lobbantotta. Egy idős ember, nyomorúsága valamennyi nyomát magán viselve, megjelent a Forumon; csupa mocsok a ruhája, de még undorítóbb, sápadt és csontig lesoványodott teste; torzonborz haja és szakálla miatt szinte elvadult az arca. De még így, alakjából kivetkőzve is fölismerték, és azt mondogatták, hogy valamikor egy centuria parancsnoka volt, s

nagy sajnálkozva sorolgatni kezdték katonai érdemeit; hőstettei bizonyságául maga is megmutogatta csupasz mellén a csatatéren szerzett számos sebesülése nyomát. Az emberek érdeklődésére, hogy honnét ez az öltözék, ez az ijesztő külső, mikor csaknem egy gyűlésre való nép csődült köréje, elmondta, hogy a sabin háborúban verekedett, s ezalatt a fosztogatók nemcsak a termést vitték el szántóföldjéről, hanem a tanyáját is fölgyújtották, széthordták mindenét, a jószágot elhajtották, s ő, mivelhogy a legrosszabbkor követelt adóját meg nem fizethette, adósságba verte magát. Az adósság a kamatokkal egyre gyarapodott, s előbb az apjától és nagyapjától rámaradt földet vitte el, utóbb egyéb vagyonkáját is; végül mint valami fertőző kórság, a testét is ellepte; hitelezője pedig nem is szolgaságra vetette, hanem gyötrelmes kényszermunkával kínozta. Megmutatta a hátát, melyet ütlegek friss nyoma éktelenített. Erre a látványra s a hallottak nyomán hatalmas zajongás keletkezett. A tömeg már nem marad meg a Forumon, hanem keresztül-kasul bejárja a várost. A szolgaságra vetett adósok láncra verve vagy bilincs nélkül mindenfelől a nyilvánosság elé tódulnak, és a polgárok pártfogásáért rimánkodnak. Mindenfelé akadnak önkéntes csatlakozók a lázadáshoz; a sok csapat szerte ellepi az utakat, és lármázva a Forumra rohan. Nagy veszélybe került az a senator, aki történetesen a Forumon tartózkodott, és e tömegbe ütközött; és nem kímélték volna meg a veréstől egyiket sem, ha a consulok, P. Servilius és Ap. Claudius hamar közbe nem lépnek, hogy megfékezzék a lázadást. Most hozzájuk fordul a tömeg, s mutogatja nekik bilincseit és egyéb nyomorúságát: „Ezt érdemelték", mondják, és ki-ki átkozza katonáskodását, akárhol harcolt, és már inkább fenyegetőzve, semmint kérve követelik, hogy hívják egybe a senatust; körülveszik a Curiát, hogy az állami tanácskozásnak maguk is szemtanúi és irányítói legyenek. A consulok még csak néhány senatort tudtak összeszedni - aki éppen az útjukba akadt; a többieket a rémület nemcsak a Curiától, de még a Forumtól is távol tartotta - így hát a senatus, mivel nem volt meg a kellő létszám, mit sem tehetett. És ekkor a nép úgy vélte, hogy a senatorok a bolondját járatják vele, csak időt akarnak nyerni, és nem véletlenül maradtak távol, nem is félelmükben, hanem mert meg akarják buktatni az ügyet, maguk a consulok is csak alakoskodnak, nem is kétséges már, hogy csak gúnyt űznek nyomorúságából. S már közel volt a pillanat, hogy még a consuli tisztség fensége sem fékezheti meg az emberek dühét, amikor végül

mégis megérkeztek a senatusba azok, akik eddig nem tudták bizonyossággal eldönteni, hogy nagyobb veszélyt jelent-e, ha eljönnek, mint ha távol maradnak. Végre kellő számban összegyűlt a senatus, de sem az Atyák, sem a consulok nem bírtak egymással megegyezni. Az erőszakos természetű Appius azt kívánta, hogy a consulok hatalmi szóval intézzék el az ügyet: „ha egyet-kettőt lefognak, majd lecsillapodik a többi", a szelídebb, orvoslásra hajlamos Servilius viszont úgy gondolta, hogy biztonságosabb is, könnyebb is meghajlítani, mint megtörni a lázadó lelkületű tömeget.

24. Időközben még félelmetesebbé válik a helyzet: latiumi lovasok vágtatnak Rómába a riasztó hírrel, hogy a volscusok ellenséges hadsereggel közelednek, hogy megostromolják a várost. A viszály oly mértékben kettéosztotta a lakosságot, hogy ez a hír egészen különböző módon érintette a patríciusokat és a népet. A köznép ujjongott örömében, mondván, íme, ez az istenek bosszúja az Atyák dölyfössége miatt; arra biztatják egymást, hogy ne álljanak be katonának: „Pusztuljon el mindenki, csak ők ne; katonáskodjanak csak a patríciusok, fogjanak fegyvert az Atyák, viseljék a háború veszélyeit is ők, akik a hasznát látják." A senatust azonban kétfelől - a polgárok és az ellenség oldaláról - szorongatta félelem és aggodalom, arra kérték Servilius consult, tudván, hogy a kettő közül inkább ő érez együtt a néppel: szabadítsa meg az államot ebből az ijesztő helyzetből. Ekkor a consul fölfüggeszti a tanácsülést, és odaáll a népgyűlés elé. Ott bizonygatja, hogy az Atyáknak gondjuk van a népre; a vitát, amely az állam legnagyobb osztályának érdekéről folyt - noha az mégis csak egy része a lakosságnak - félbeszakította egy, mindannyiukat megdöbbentő hír; lehetetlen, hogy bármit előbbre valónak tekintsenek a háborús védelem kérdésénél, amikor az ellenség úgyszólván a kapuk előtt áll, s még ha nem szorítana is az idő, sem a népnek nem válik becsületére, hogy addig nem fog fegyvert hazájáért, amíg a díjat meg nem kapta érte, sem az Atyákra nézve nem dicsőség, hogy polgártársaik baján inkább félelmükben segítenek most, mint jóakaratból valamelyest későbbi időben. A gyűlésen mondottak hitelét megerősítette egy rendelettel, mely kimondja, egyetlen római polgárt sem szabad

bilincsbe verni vagy fogva tartani, hogy aztán ne jelentkezhessék a consuloknál katonának, egyetlen katona vagyonát sem szabad szolgálatteljesítésének ideje alatt lefoglalni vagy eladni, sem gyermekeit, sem unokáit szabadságukban korlátozni. Mihelyt nyilvánosságra hozták a rendeletet, valamennyi jelen volt adós-rab nyomban jelentkezett katonának; de városszerte elősiettek mindenfelől a magánosok házaiból is, mivelhogy hitelezőjüknek immár nem volt joga, hogy akadályozza őket - és a Forumra özönlöttek, hogy katonának föleskűdjenek. Nagy csapat alakult belőlük, mely a volscusok

ellen viselt háborúban mind vitézségével, mind állóképességével kitűnt a többi közül. A consul felvonultatja a csapatokat, és nem messze az ellenségtől tábort üt.

25. A volscusok számítva arra, hogy a rómaiakat viszály osztja meg, s hogy az éjszaka sötétje kedvez az átszökésnek vagy az árulásnak, a következő éjjel óvatosan megtámadják a tábort. Az őrség észreveszi őket, fölserkenti a hadsereget; adott jelre fegyverhez kap mindenki; a volscusok vállalkozása tehát nem sikerült. Az éjszaka hátralevő része mindkét oldalon nyugalomban telt el. Másnap hajnalhasadáskor a volscusok betömik az árkokat, és megrohanják a sáncot. Már-már minden oldalról elérik a tábor falait, s ekkor a consul, ámbár körülötte valamennyien, de elsősorban az adós-rabok hangosan követelik, hogy adja már meg a jelet, egy kissé húzza-halasztja a dolgot, hogy megtapasztalja a katonák harci kedvét; majd amikor teljesen nyilvánvaló a hatalmas lelkesedés, végezetül megadja a jelt a harcolni vágyó katonaságnak a kitörésre. Nyomban, már az első összecsapásra szétfut az ellenség; a menekülőket üldözi a gyalogság, ameddig csak bírja, és hátulról kaszabolja, a lovasság egészen a táborukig űzi a megrettent támadókat. Majd a tábort is körülzárják a legiók, és miután a volscusokat a rémület kikergeti onnan, elfoglalják és kifosztják. Másnap Suessa Pometia alá vonulnak a legiók, ahová az ellenség menekült - a várost néhány nap alatt beveszik; megszállják és

prédára bocsátják. A szűkölködő katonák valamelyest összeszedik magukat; a consul, dicsősége teljében, visszavezeti Rómába győzelmes hadseregét. Útban Róma felé, Ecetra városbeli volscusok követei közelednek feléje, akik városuk sorsát féltik most, hogy Pometia elesett. Ezeknek senatusi határozattal békét biztosítottak, földjüket azonban elvették tőlük.

26. Nyomban ezután a sabinok is megriasztották a rómaiakat: inkább riadalom volt ugyanis, mint háború. Egy éjjel bejárta Rómát a hír, hogy a fosztogató sabin hadsereg elérkezett az Anio folyóhoz; földúlják a vidéket, és gyújtogatják a majorokat. Azonnal odavezényelték valamennyi lovascsapat élén A. Postumiust, aki a latin háború idején dictator volt; követte őt Servilius consul válogatott gyalogsággal. A szerte kóborlókat a lovasság bekerítette, de a sabin legio sem bírt szembeszállni a szembejövő gyalogsággal. A meneteléstől meg az éjszakai fosztogatástól kifáradva, a tanyákon rabolt élelemtől és bortól eltelve, legnagyobb részüknek még a meneküléshez is alig maradt ereje.
Ugyanezen az éjszakán, amelyen hírül vették, be is fejezték a sabin háborút, de másnap, amikor mindenfelé megszületett a béke reménysége, auruncus követek érkeztek a senatushoz, jelentvén, hogy ha a rómaiak ki nem vonulnak a volscusok területéről, ők hadat üzennek. A követekkel egy időben az auruncusok hadserege is elindult hazájából; a hír, hogy Ariciától nem messze már látták is az ellenséget, akkora zűrzavart keltett Rómában, hogy a senatus nem volt képes sem rendszabályokat hozni, sem nyugodt választ adni a fegyvercsörtetőknek, hiszen közben maguk a patríciusok is fegyverkeztek. Csatarendbe sorakoznak, elindulnak tehát Ariciába; nem messze onnét megütköznek az auruncusokkal, s egyetlen csatában szétverik őket.

27. Szétszórván az auruncusokat, mivelhogy néhány nap alatt annyi hadigyőzelmet aratott a római nép, várta volna, hogy a consul ígéreteit, a senatus pedig adott szavát teljesíti; Appius azonban mind vele született gőgös lelkülete miatt, mind azért, hogy tiszttársa ígéretét meghiúsítsa, a lehető legszigorúbb ítéleteket hozta az adósságok ügyében. Ettől kezdve nemcsak az addigi adós-

rabszolgákat (nexi) szolgáltatták ki hitelezőiknek, hanem még újabbakat is szolgaságra vetettek. Valahányszor katonával történt ilyesmi, az a másik consulhoz föllebbezett. Serviliusnál egész csődület támadt: volt, aki ígéreteit hánytorgatta fel; mások háborús érdemeiket és kapott sebeiket fitogtatták; követelték, hogy vagy terjessze ügyüket a senatus elé, vagy legyen segítségükre, mint consul a polgártársainak, mint hadvezér a katonáinak. A consult megindította mindez, mégis rákényszerült, hogy halogassa a dolgot: oly heves ellenzője volt az ügynek nemcsak tiszttársa, hanem az előkelőek egész pártja is. Így aztán a középutat járva sem a nép gyűlöletét el nem kerülte, sem a senatus jóindulatát el nem nyerte: a patríciusok gyönge kezű és bajkeverő consulnak tartották, a nép kétszínűnek, és csakhamar éppúgy meggyűlölték, mint Appiust. A consulok azon versengtek egymással, hogy melyikük szentelje föl Mercurius templomát. A senatus a nép elé utalta a dolgot: amelyiküket a nép parancsa a fölszentelésre kijelöli, az rendelkezik majd a gabona elosztásáról, az állítja fel a kereskedők egyesületét, és végzi pontifexként az ünnepi szertartásokat. A nép M. Laetoriust, az egyik rangidős centuriót bízta meg a fölszentelés feladatával, hogy nyilvánvaló legyen: nem őt kívánják e rangját meghaladó feladat tisztességében részesíteni, hanem a consulokat megszégyeníteni. Iszonyúan megdühödött erre az egyik consul meg a senatorok. A népnek azonban megnőtt az önbizalma, és teljesen más úton járt, mint annak előtte, már most lemondott a consulok meg a patríciusok segítségéről, és ha meglátta, hogy egy adóst a bíróságra kísérnek, mindenfelől összesereglett; úgy zajongott, úgy kiabált, hogy senki sem hallgatta meg a consulok rendeleteinek kihirdetését, és ha mégis kihirdették, senki sem engedelmeskedett nekik. Erőszak uralkodott és félelem, most már nem az adósok, hanem a hitelezők szabadsága forgott veszélyben, mert az összeverődött sokaság a consulok szeme láttára elagyabugyált egyeseket. Mindezeken kívül még a sabin háború is fenyegetett, és a sorozási fölhívásra senki sem jelentkezett. Appius őrjöngött, és csalárdsággal vádolta tiszttársát, aki elárulta a haza ügyét, azért, hogy a nép lecsillapodjék, és nemcsak hogy adósügyekben nem ítélkezett, de nem hajtotta végre a sorozásról szóló senatusi határozatot sem; azért mégsem maradt teljesen magára az állam, és nem bukott még el a consuli hatalom; majd ő egymaga megvédi az Atyák és a maga hivatalának fenségét. És mikor a napról napra újabb szabadosságokra buzdult tömeg körülállta, parancsot adott,

hogy fogják el a lázadás egyik föltűnően viselkedő vezérét. Az, miközben a lictorok elvonszolták, a néphez föllebbezett; a consul, mivel nem volt kétséges előtte a nép döntése, nem adott helyt a fellebbezésnek, makacskodását azonban mégis megtörte az előkelőek bölcs belátása és tekintélye, nem pedig a nép zajongása: annyi bátorság lakozott benne a gyűlölet elviselésére. Napról napra sűrűsödtek a bajok, nem csupán nyilvános tüntetések zajlottak, hanem ami sokkal veszélyesebb, csoportosulások és titkos megbeszélések is folytak. Végül lejárt a nép szemében gyűlöletes két consul hivatali ideje, Serviliust mindkét párt megutálta, Appius legalább a patríciusoknál nagy becsben állott.

28. Utánuk A. Verginius és T. Vetusius töltötte be a consuli tisztséget. A nép pedig, mivel nem tudta, mit várhat a consuloktól, éjszakai összejöveteleket tartott hol az Esquilinuson, hol az Aventinuson, hogy meggondolatlan lépések folytán szorult helyzetbe ne kerüljön a Forumon, és ne csak vaktában, a véletlen szerint cselekedjék. Ezt a consulok veszélyesnek tartották - az is volt -, és jelentést tettek róla a senatusnak, de nem volt rá mód, hogy előterjesztésükről szabályosan határozzanak: az Atyák oly zajosan, oly nagy kiabálással fogadták mindenfelől, mondván, hogy a consulok, amit hatalmuknál fogva intézniök kellene, ha népszerűtlen a dolog, a senatusra hárítják. Annyi bizonyos, hogy ha a köztársaság élén igazi tisztviselők állanának, Rómában nem tartanának egyebet, mint az állam érdekében összehívott gyűléseket; most, ezer senatusra és gyűlésre (hiszen némelyek az Esquilinuson, mások az Aventinuson gyűléseznek) oszlik, szakad szét az állam. Egyetlen férfi, nem consul kellene, Herculesre - amilyen Ap. Claudius, és az egy szempillantás alatt szétszórná az effajta csődületeket. A consulok e támadásra azt tudakolták, mit tegyenek hát - úgy fognak eljárni, határozottan és keményen, amint az Atyák óhajtják; elhatározzák, hogy a lehető legerélye sebben lebonyolítják a sorozást; a tétlenség miatt ragadtatja magát szabadosságokra a nép. A senatusi ülés feloszlott, s a consulok a forumi emelvényre lépnek; név szerint szólítják az ifjakat. Senki sem válaszol, amikor a nevét fölolvassák, körös-körül özönlik-hullámzik a tömeg, és mintegy gyűlésen mondja ki, hogy nem

csaphatják be többé a népet; sohasem kapnak többé egyetlen katonát sem, ha helyre nem áll a bizalom az állam iránt; adják vissza tehát kinek-kinek a szabadságát, mielőtt fegyvert adnak a kezébe, hogy hazájukért, polgártársaikért harcoljanak, ne pedig gazdáikért. A consulok pontosan tudták, hogy milyen megbízatást adott nekik a senatus, de akik a senatus épületének falain belül oly szilajul szónokoltak, azok közül senki sem mutatkozott, hogy megossza velük gyűlöletes szerepüket; pedig az összecsapás a néppel hevesnek ígérkezett. Mielőtt a consulok a végső rendszabályokhoz folyamodtak volna, jónak látták, hogy még egyszer meghányják-vessék a dolgot a senatusban. De akkor az Atyák szinte odaseregletteK a consulok székei köré, és még a legifjabb senator is azt követelte, hogy mondjanak le hivatalukról, és vonuljanak vissza a hatalomtól, melyet megvédelmezni nincs bátorságuk.

29. Mindkét fél hangulatát kellőképpen megismervén, végül is így beszélnek a consulok: „Azt ne mondjátok, egybegyűlt Atyák, hogy nem szóltunk idejében, mily hatalmas lázadás van kitörőben. Követeljük, hogy akik leghangosabban vetik szemünkre a gyávaságot, legyenek ott velünk, amikor a sorozást megtartjuk. Akkor majd a legkíméletlenebb senator belátása szerint járunk el, ha úgy kívánjátok." Ezzel visszatértek a forumi emelvényre; szántszándékkal olyasvalakinek a nevét olvastatják fel, aki a többiekkel együtt ott áll a szemük előtt. Az nem felel, és néhány ember, hogy erőszakkal hozzá ne nyúljanak, köréje tömörül, a consulok pedig odaküldik hozzá a lictort. De a tömeg elkergeti. „Ez aztán a méltatlan gaztett", kiabálnak a senatorok, akik a consuloknak segédkeznek, s leszállnak az emelvénytől, hogy a lictor segítségére siessenek. A lictorral még nem történt egyéb, csak megakadályozták abban, hogy letartóztassa az illetőt, aki nem jelentkezett, hanem a tömeg dühe most a senatorok felé fordult; a consulok közbelépésére azonban lecsillapodott a forrongás: sem kő, sem fegyver nem röpült, nagyobb volt a ricsaj, a dühkitörés, mint az erőszaktevés. A senatust nagy lármával összehívják, s az még annál is nagyobb lármával tanácskozik; akiket megkergettek, vizsgálatot követelnek, mások nagy hangon helyeselnek, inkább zajongással és

zsibongással, semmint bölcs érvekkel. Végül is elült a haragjuk, s amikor a consulok szemükre lobbantották, hogy a Curiában semmivel sem több a józan ész, mint a Forumon, megkezdődött a szabályos tanácskozás. Három javaslat hangzott el, P. Verginius az általános érvényű rendelkezés ellen emelt szót; csak azok ügyében kívánt intézkedni, akik P. Servilius consul szavát követve a volscusok, az auruncusok s a sabinok ellen viselt háborúban katonáskodtak. T. Larcius szerint nem olyan idők járnak, hogy csupán azokat az adósokat oldozzák föl, akik a múltban érdemeket szereztek; a köznép teljesen eladósodott, és nem képes talpra állni, ha gyökeres megoldást nem találnak a számára: ellenben ha ki-ki a másiktól eltérő helyzetbe kerül, inkább a viszály élesedik közöttük, semmint hogy megbékélnének egymással. Ap. Claudius, akinek kegyetlen természetét a nép gyűlölete meg a patríciusok elismerő véleménye csak jobban elvadította, azzal érvelt, hogy nem a nyomorúság, hanem a zabolátlanság okozta ezt a nagy zavargást, s a nép nem haragos, hanem pimasz. Ez a baj is a föllebbezés jogából származott: a consulok fenyegetőzhetnek csupán, hatalmuk nincs, mivelhogy azokhoz föllebbezhet bárki, akik vele együtt vétkesek. „Rajta hát - mondja -, kiáltsunk ki valakit dictatornak, akinek a szava ellen nincs föllebbezés; és máris lelohad a lángja mindannak, ami most lobog. Akkor üssön meg valaki egy lictort, ha majd bizton tudja, hogy a háta meg az élete annak az egy embernek a kezében van, akinek a méltóságát megsérti."

30. Sokan szörnyűnek és kegyetlennek ítélték Appius javaslatát - s valóban az is volt -, de Verginius és Larcius javaslatát sem tartották éppen üdvösnek, ami a példaadást illeti, így kivált Larcius, amely teljesen megszüntetné a hiteléletet; mindkettőnél inkább a középúton járt, és mértéktartóbbnak tekintették Verginius indítványát. De a pártérdek és az egyéni előny hajhászása, ami mindig sértette és sérteni is fogja a közérdeket, Appiust segítette győzelemre, és kicsin múlott, hogy személy szerint őt ki nem kiáltották dictatornak; az pedig igen fölháborította volna a népet, éppen a legveszélyesebb időpontban, amikor a volscusok, az aequusok és a sabinok, mindnyájan egyszerre fogtak fegyvert. De a consuloknak és a korosabb senatoroknak volt rá gondjuk, hogy ezt a tulajdon súlyánál fogva nyomasztó hatalmat szelíd természetű férfira bízzák. M. Valeriust, Volesus fiát választják meg dictatornak. És habár a nép jól látta, hogy dictatort ellene választottak, mégis,

mivel Valerius testvérbátyja jóvoltából jött létre a föllebbezési törvény, nem félt, hogy bántalom vagy kegyetlenség éri e család részéről; megerősítette hitében egy, a dictator által kibocsátott rendelet, mely szinte megegyezett Servilius consul rendeletével; végül is úgy vélték, jobb hinni az embernek és a hatalomnak, s felhagyván a küzdelemmel, beálltak katonának. Soha nem volt még ekkora hadsereg, tíz legio alakult meg; hármat-hármat a consuloknak, négyet pedig a dictator rendelkezésére adtak.

A háborút már nem halogathatták. Az aequusok betörnek Latium földjére. A latin nép követei arra kérik a senatust, hogy küldjenek segítséget, vagy engedjék meg, hogy határaik védelmére maguk fogjanak fegyvert. Biztonságosabbnak tetszett, ha a rómaiak védik meg a lefegyverzett latinokat, mint megengedni, hogy azok újra fegyvert ragadjanak. Elküldik Veturius consult; ő véget vetett a pusztításnak: az aequusok visszavonulnak a síkságról, és inkább helyzetükben, mint fegyvereikben bízva, a hegyek magas hágóin biztosítják állásaikat. A másik consul a volscusok ellen vonul, s nem akarván hiába tölteni idejét, kiváltképpen a termés elpusztítása révén csalogatta elő az ellenséget, hogy az ő táborához közelebb eső helyen ütközzék meg vele nyílt csatában. A táborok között a mezőn, ki-ki a maga sánca előtt, sorakozik föl a két ellenséges hadsereg. A volscusok hadereje nagyobb; így hát laza rendben, fennhéjázóan bocsátkoznak harcba. A római consul meg sem indítja seregét, azt sem engedélyezi, hogy válaszoljanak a csatakiáltásokra, hanem parancsot ad, hogy hajítódárdáikat földbe szúrva, mozdulatlanul álljanak: mihelyt kartávolságnyira érkezik az ellenség, akkor támadjanak kardot rántva, teljes erőből. A volscusok a rohanástól meg az ordítozástól kifáradva azt hitték, a rómaiaknak a rémülettől földbe gyökerezett a lábuk, és mikor észreveszik, hogy ellentámadást kapnak, s a kardok szemük előtt villognak, megzavarodnak, mintha csapdába estek volna, és megfutamodnak; de még a meneküléshez sem futotta most már az erejükből, hiszen rohamra kezdték is meg az ütközetet. A rómaiak viszont, mivel a csata kezdetén nyugodtan álltak, pihent erővel könnyen utolérték a fáradt sereget, rohammal elfoglalták a tábort, s a táborától megfosztott ellenséget Velitrae városáig üldözték, ahová győztes és legyőzött egy időben tört be; ott aztán az öldöklés valahány módján több vért ontottak, mint magában az ütközetben. Csak némelyeknek kegyelmeztek, akik fegyvertelenül megadták magukat.

31. Miközben ez történik a volscusok ellen, a dictator szétszórja és megszalasztja a sabinokat, a legádázabb háborús ellenfelet, s elpusztítja a táborukat. Lovasrohammal áttörte középen az első sorokat, ahonnan kiindulva a két szárny a kelleténél szélesebbre nyílik, és nem alkalmas többé, hogy megszilárdítsa a hátraszorított sorokat; majd a gyalogság tör rá a megzavarodott seregre; egyazon rohammal foglalják el a tábort és vetnek véget a hadjáratnak. A Regillus-tó menti csata óta nem volt ennél nevezetesebb ütközet azokban az években. A dictator diadalmenetben vonul be Rómába. A szokványos tiszteletadásokon kívül neki és utódainak ülőhelyet adományoznak a cirkuszban; azon a helyen sella curulist állítanak föl.

A legyőzött volscusoktól elveszik Velitrae földjét; lakosságot küldenek ki Velitraebe Rómából, és ott coloniát alapítanak. Röviddel ezután az aequusokkal bocsátkoznak harcba a rómaiak, noha a consul ezt helytelenítette, mivel a terület alkalmatlannak bizonyult az ellenség megtámadására; katonái azonban meggyanúsították, mondván: húzza-halogatja a hadműveletet, hogy a dictator lemondjon hivataláról, mielőtt ők még hazatérhetnének, és éppúgy semmivé váljanak az ígéretei, mint annak idején a consuléi; kényszerítik tehát, hogy vaktában és kockázatosan, egyenest a hegynek irányítsa seregét. Ez a hibás vállalkozás az ellenség gyávasága miatt mégis kedvező véget ért, mert mielőtt még a római dárdák elérték volna az aequusokat, a rómaiak vakmerőségén elképedve, elhagyták a kiválóan megerősített helyen épült táborukat, és hanyatt-homlok rohantak le a túloldali völgybe. Ez pedig elegendő zsákmányt és vértelen győzelmet hozott a rómaiaknak.
Hiába volt a három győztes háború, az állam belső gondjai továbbra is foglalkoztatták mind a patríciusokat, mind a plebejusokat: az uzsorások hol hízelgéssel, hol furfanggal, nemcsak a nép, hanem a dictator törekvéseit is meghiúsították. Valerius ugyanis, mihelyt Vetusius consul hazatért, mindenekelőtt a győzelmes nép ügyét terjesztette a senatus elé, és napirendre tűzte javaslatát a szolgaságra vetett adósok helyzetéről. A javaslatot elvetették. „Nem tetszik nektek - mondta erre Valerius -, hogy a belső béke szószólója vagyok. Hitemre mondom, nincs messze a nap, hogy azt óhajtjátok,

bárcsak magamfajta védelmezője támadna a római plebsnek. Ami engem illet, sem polgártársaimat nem ringatom tovább hiú reményben, sem magam nem maradok hiábavalóan dictator. A belső viszály és a háború miatt kellett ez a hivatal az államnak; határainkon túl béke uralkodik, de azt nem engedik meg, hogy falaink között is megszülessék; inkább vagyok magánember, mint dictator, ha a lázadásban részt kell vennem." Ezekkel a szavakkal távozott a Curiából, és lemondott dictatori tisztségéről. A nép pedig világosan látta, hogy önszántából, fölháborodásában hagyta el hivatalát; így hát, mintha csak beváltotta volna szavát - mert hiszen nem rajta múlott, hogy nem állhatott helyt érte -, üdvrivalgással és dicsérő szavakkal kísérték házába, amikor kivonult a Curiából.

32. Most aztán félelem szállta meg a patríciusokat, hogy ha elbocsátják a hadsereget, nyomban megkezdődnek ismét a titkos összejövetelek és összeesküvések. Így, ámbár a dictator sorozta be a katonákat, mivelhogy a consuloknak esküdtek föl, úgy vélték, továbbra is köti őket az esküszó, és annak ürügyén, hogy az aequusok újrakezdik a háborút, kivezényelték a legiókat a városból. Ez a cselekedet csupán siettette a fölkelést. Előbb állítólag arra gondoltak, meggyilkolják a consulokat, hogy föloldozzák magukat az eskü alól: utóbb megtudták, hogy semmiféle bűncselekmény nem mentesít az eskü erejétől, s így egy Sicinius nevű ember buzdítására, a consulok parancsát semmibe véve, a nép kivonult a Mons Sacerre. Ez a hegy az Anio folyó túlsó partján, Rómától háromezer lépésnyire emelkedik. Ez a hír általánosabb, mint ama másik, melynek Piso a szerzője, hogy tudniillik az Aventinusra vonultak volna ki. Ott, vezér nélkül, sánccal-árokkal erődítvén táborukat, nyugalomban éltek - csupán élelmiszert vittek magukkal -, és néhány napon át tartották is magukat, sem ők nem zavartak mást, sem őket nem zavarta senki.

Rómában szörnyű rémület uralkodott, az egymástól való rettegés mindent megbénított: osztályos társaitól elhagyatva a nép a patríciusok erőszakos támadásától félt; a patríciusok viszont a városban hátramaradt néptől remegtek, nem tudván, mi a jobb, ha az is elmegy, vagy ott marad: „Vajon meddig marad nyugton a kivonult tömeg? Mi lesz, ha közben kitör a háború?" Ha nincs egyetértés a polgárok között, semmi jót sem remélhetnek; szép

szóval vagy másként, de mindenáron el kell érni a megbékélést. Megszületett hát a határozat, hogy követségbe küldik Menenius Agrippát, egy ékesszóló férfiút, aki származásánál fogva eleve kedves a népnek. Amikor bebocsátották a táborba, úgy hírlik, ősi és fésületlen beszédmódján nem is tett egyebet, csak ezt a mesét mondta el: „Valamikor réges-régen, amikor az ember teste még, nem úgy, mint manapság, nem forrott eggyé, hanem valamennyi testrésznek megvolt a maga saját véleménye, a maga szava, méltatlankodni kezdett valahány, hogy övé a gond, a munka és a fáradság, amivel mindent megszerez a gyomornak, az pedig ott középen mit sem tesz, csak élvezi a gyönyörűségeket, amiket a többi nyújt neki; összeesküdtek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem fogadja el, amit adnak neki, a fogak pedig nem rágják meg. Haragjukban éhséggel akarván megzabolázni a gyomrot, azzal együtt az egész testet teljes sorvadásra juttatták a tagok. Ekkor értették csak meg, hogy a gyomor sem jelentéktelen szolgálatot teljesít, és legalább annyira táplálja a többi tagot, mint amennyire őt táplálják, visszaadván a test valamennyi részének azt, amiből élünk, erősödünk, és egyaránt osztja el az ereken keresztül a megemésztett étel termékét, a vért." Ekként vont párhuzamot a test belső lázadása és a patríciusok ellen föltámadott népharag között, és megváltoztatta az emberek szándékát.

33. Ezután tárgyalni kezdtek a megbékélésről, és elfogadták a föltételeket, hogy a népnek legyenek meg a maga sérthetetlen tisztviselői, akik segítségére lehetnek a consulokkal szemben, és ezt a tisztséget patrícius be ne tölthesse. Megválasztottak hát két néptribunust, C. Liciniust és L. Albinust; azok pedig három tiszttársat vettek maguk mellé. Közöttük volt Sicinius, a lázadás értelmi szerzője; hogy ki lehetett a másik kettő, az kevésbé ismeretes. Némely történetíró szerint csupán két néptribunust választottak a Mons Saceren, és ott is hozták meg a sérthetetlenségi törvényt.

Mialatt a nép a városon kívül tartózkodott, Sp. Cassius és Postumus Cominius lépett consulként hivatalba. Az ő hivatali évük alatt kötöttek szövetséget a latin népekkel. A szerződéskötés szertartása végett az egyik consul Rómában maradt. A másik, akit a volscusok elleni hadjárat vezetésére küldtek, szétveri és megszalasztja az

antiumi volscusokat; Longuláig űzi őket, és hatalmába ejti a várost. Onnét nyomban Ploscülára támad - a volscusok városa ez is -, és elfoglalja; majd nagy erővel Coriolira tör. Volt a táborban egy előkelő nemesifjú, Cn. Marcius, értelmes, cselekvésre kész fiatalember, aki később a Coriolanus melléknevet kapta. Hirtelen, midőn a Coriolit ostromló római hadsereg csak a város falai közé zárt lakosságra fordította figyelmét, és kívülről semmiféle fenyegető hadművelettől nem tartott, Antiumból volscus legiók özönlöttek elő, és ugyanakkor a városból is kitört az ellenség; éppen Marcius állt őrséget. Válogatott ifjak csapatával nemcsak visszaszorította a kitörők támadását, hanem a nyitott kapun át nagy bátran berontott a városnak oda legközelebb fekvő térségébe is, hatalmas öldöklést vitt véghez, és a vaktában keze ügyébe eső tűzcsóvát a városfal mögött emelkedő épületekre dobta. A lakosság kiáltozása, mint mindig, most is összekeveredett az asszonyok és gyermekek első rémület okozta zokogásával, nagymértékben növelte a rómaiak harci kedvét, és zavarba ejtette a volscusokat, hiszen elesett a város, melynek segítségére siettek. Így hát szétverték az antiumi volscusokat, és elfoglalták Corioli városát; Marcius dicsérete elhomályosította a consul hírét, s ha a latin népekkel kötött szerződés ércoszlopra vésett szövege nem emlékeztetne rá, hogy azt Sp. Cassius, hivatali tiszttársa távollétében egymaga kötötte, senki sem tudná már, hogy Postumius Cominius háborúskodott a volscusokkal.

Ugyanebben az évben meghalt Menenius Agrippa, az a férfi, akit életében egyformán szerettek mind a patríciusok, mind a plebejusok, de aki a kivonulás után még kedvesebbé vált a nép szemében. Az ő magyarázata és bölcs ítélete révén született meg az egyetértés Róma polgárai között, őt küldték követségbe a patríciusok a néphez, ő vezette vissza a római népet a városba - de annyi sem maradt utána, amennyiből a temetés költségeire futotta volna: a nép fejenként egy-egy hatod as-t adományozott, hogy abból eltemessék.

34. T. Geganius és P. Minucius lépett hivatalba ezután. Abban az esztendőben, noha külső háború sem fenyegetett, s a belső béke is helyreállt, még nagyobb baj érte a várost: előbb az, hogy a nép kivonulása idején megműveletlen maradt a föld, s így magasra szökött a gabona ára, majd akkora éhínség keletkezett, amilyen

ostromlott városokban szokásos. Mindez a rabszolgák és a köznép éhenpusztulásához vezetett volna, ha a consulok idejében nem gondoskodnak és embereket nem küldenek szét mindenfelé, hogy vásároljanak gabonát nemcsak Etruriában az Ostiától jobbra eső partokon, és balra, a volscusok földjén keresztül le egészen Cumaeig, hanem még Szicíliába is: annyira gyűlölték szomszédaik a rómaiakat, hogy ily messziről kellett segítséget kérniük. Amikor Cumaeben megvásárolták a gabonát, hajóikat a Tarquiniusok vagyona fejében Aristodemus tyrannus, a királyi család örököse, visszatartotta; a volscusok földjén, azaz Suessa Pometia környékén nem volt mit vásárolni: a gabonakereskedőknek még az élete is veszélyben forgott a lakosság támadásaitól. Etruriából a Tiberisen érkezett gabona; a nép azon élt. E szorongató élelmiszerhiány kellős közepén még egy alkalmatlan háború is rászakadt volna a rómaiakra, ha ki nem tör a már-már fegyverkező volscusok között valami hatalmas méretű járvány. A csapás annyira megfélemlítette az ellenséget, hogy amikor a vész alábbhagyott, még mindig rémület uralkodott rajtuk; Róma ellenben megnövelte telepeseinek számát Velitraeben, Norbába pedig a hegyvidékre új telepeseket küldtek, hogy Pometia vidékét megerősítsék.
M. Minicius és A. Sempronius consulsága idején aztán nagy gabonaszállítmány érkezett Szicíliából, s a senatusban azt vitatták, hogy milyen áron adják majd a népnek. Sokan úgy vélték, eljött az ideje, hogy megszorongassák a népet, és visszavegyék tőle azokat a jogokat, amelyeket a kivonulás révén és erőszakkal csikart ki magának a senatustól. Elsősorban Marcius Coriolanus, a tribunusi hatalom ellensége lépett föl, mondván, hogy ha a gabonát a régi áron akarják megkapni, adják meg a régi jogot is a senatusnak. „Miért kell nekem plebejusi tisztviselőket látnom, vagy a nagy hatalommal felruházott Siciniust, s úgy éreznem, hogy én magam iga alá hajtom a fejemet, mintha rablók fosztottak volna ki? Vajon tovább tűrjem a méltánytalanságokat, mint ameddig szükséges? Én, aki nem szenvedhettem Tarquinius királyt, most Sicinius királykodását viseljem el? Távozzék, de nyomban, maga után szólítván a népet: nyitva áll az út a Mons Sacer vagy bármely más domb felé. Csak rabolják el továbbra is földjeinkről a gabonát, mint ahogy harmadéve is elrabolták: takarítsák be annak a termését, amit őrjöngésükben vetettek. Bátran állíthatom, ez a nyomorúság inkább rákényszeríti őket, hogy visszatérjenek a földműveléshez, mintsem hogy fegyvert fogva és holmi kivonulgatással akadályozzák mások

földműves munkáját." Nehéz megmondani, hogy a senatusnak ezt kellett volna-e megtennie, mindenesetre megtehette volna, hogy a gabonaárak mérséklése fejében mind a tribunusi hatalmat, mind a többi rákényszerített korlátozó intézkedést visszavonja.

35. Ezt a javaslatot a senatus maga is rendkívül kegyetlennek ítélte, a nép pedig haragjában csaknem fegyvert fogott. „Íme, ki akarják éheztetni, mint az ellenséget szokás; megfosztani őket az élelemtől, létfenntartásuk lehetőségétől; a külországi gabonát, mely egyedüli táplálékukként a vakszerencse váratlan ajándéka, a szájuktól ragadják el, hacsak bilincsbe verve ki nem szolgáltatják néptribunusaikat Cn. Marciusnak, s ha a római köznép hátát tartva elégtételt nem szolgáltat neki; új hóhérjuk támadt, aki azt akarja, hogy a nép elpusztuljon, vagy rabszolgasorsra jusson." Mikor Cn. Marcius kilépett a Curiából, meg is támadták volna, ha a tribunusok kellő időben bíróság elé nem idézik. Akkor lecsillapodott a népharag: magát ki-ki az ellenség bírájának, élet és halál urának tekintette. Marcius előbb megvetően hallgatta a tribunusok fenyegető szavait: „Csak a védelem, de nem a büntetés joga illeti őket - a nép tribunusai ők, nem pedig a senatoroké." A nép körében akkora volt a felháborodás, hogy a patríciusok úgy döntöttek, föl kell áldozniok egy maguk közül valót. Azért ők is keményen ellenálltak a gyűlölködésnek, ki-ki latba vetette mind a maga, mind egész rendje erejét. Elsősorban is utasítást adva clienseiknek, megkísérelték, hogy némelyeket elriasszanak az összejövetelektől, gyűlésektől, s ekképpen szétrobbantsák a nép szervezkedését. Majd együtt vonultak föl - azt hihette az ember, hogy valahány senator mind vádlott -, s kérve kérték a népet, hogy „azt az egy polgárt, azt az egy senatort, ha már fölmenteni nem akarják, bűnösként nem adnák-e ki nekik". De mikor a perbe idézés napján Coriolanus nem jelent meg a bíróság előtt, a harag csak még erősebben föllángolt. Távollétében elítélték, és ő száműzetésbe vonult a volscusokhoz, fenyegetőzve s máris ellenséges érzést táplálva hazája ellen.

A volscusok szívesen fogadták Coriolanus érkezését, s napról napra szívélyesebben bántak vele, mihelyt észrevették, miként növekszik haragja honfitársaival szemben, s hogy egyre sűrűbbek szitkozódásai és fenyegetőzései. Attius Tullius vendégszeretetét

élvezte. Házigazdája, a volscusok népének legelőkelőbb főembere esküdt ellensége volt mindig a rómaiaknak. Most hát egyiket az ősi gyűlölet, másikat a friss harag ösztökéli, s háborús tervet kovácsolnak Róma ellen. Tudták, hogy annyi sikertelen kísérlet után nehéz a népet fegyveres harcra tüzelni: a sok háborús veszteség meg a legutóbbi, az ifjúság körében pusztító járvány miatt elernyedt a harci kedv; csínján kellett bánni a már-már kihunyóban levő ősi gyűlölettel, hogy valamely újkeletű harag újból fölkavarja a lelkeket.

36. Történetesen épp folyt a készülődés a nagy ünnepi játékok megismétlésére Rómában. A szertartás megismétlésének pedig a következő oka volt. A játékok reggelén, e látványosságok megkezdése előtt, egyik családfő rabszolgáját ütlegelve hajtotta végig a cirkuszon, nyakát villába szorítva; majd megkezdődtek a játékok, mintha a jelenetnek nem is lett volna köze a vallásos szertartáshoz. Nem sokkal később Titus Latinius, egy plebejus, álmot látott: Juppiter jelent meg előtte, s azt mondta, hogy nem tetszett neki a játékok előtáncosa; s ha nagy pompával meg nem ismétlik ezeket a játékokat, veszedelem szakad Rómára; menjen és jelentse ezt a consulnak. S ámbár Latinius korántsem volt mentes a vallás kötelékeitől, mégis a tisztviselők iránt érzett nagy tisztelet győzedelmeskedett rajta, s a félelem, hogy az emberek a szemébe kacagnak. Habozásáért drágán fizetett: néhány napon belül ugyanis elvesztette a fiát. Hogy a váratlan csapás oka felől semmi oka ne legyen a kétségre, ebben a feldúlt lelkiállapotban ismét megjelent álmában ugyanaz a látomás, s azt kérdezte tőle, vajon nem adta-e meg még eléggé az árát, hogy semmibe vette az istenséget? Nagyobb csapás is éri még, ha nem siet, és jelentést nem tesz a consuloknak. Mármost sürgetővé vált a dolog. Ő azonban még mindig habozott, és halogatta az ügyet, amikor is heves betegség támadta meg, és váratlanul megbénult. Akkor végre figyelmeztetésnek fogta föl az istenek haragját. Kimerülve a nemrégiben lezajlott s még mindig fenyegető betegségtől, tanácskozásra maga köré gyűjtötte rokonságát, és eléjük tárta mindazt, amit látott és hallott, hogy hányszor jelent meg álmában Juppiter, valamint az égiek fenyegetéseit és haragját s a belőlük következő szerencsétlenségeket; azután a jelenlevők egyhangú tanácsára hordszéken a Forumra vitette magát: a consulok színe elé.

Onnét a consulok parancsára a Curiába vitték, s amikor az Atyák legnagyobb ámulatára mindezt sorra előadta, íme, újabb csoda: az ember, akit úgy vittek a Curiába, hogy minden tagja béna volt, miután küldetését befejezte, a hagyomány szerint a maga lábán tért vissza otthonába.

37. A senatus elhatározta, hogy igen fényes játékokat rendez. Az ünnepségekre Attius Tullius ösztökélésére tömegestül érkeztek volscusok is. A játékok megkezdése előtt, a Marciusszal odahaza kieszelt terv szerint, Tullius elmegy a consulokhoz; és elmondja, hogy titkos dolgot
akar velük a köztársaság érdekében közölni. Mihelyt nincs tanú a közelben, így kezdi: „Nem szívesen beszélek kedvezőtlenül honfitársaimról. Nem is azért jövök, mintha valami bűntényt követtek volna el, hanem szeretném megakadályozni, hogy bármit is elkövessenek. Hazám fiai állhatatlanabb lelkületűek, mint amilyennek tudni kívánnám őket. Tapasztalhatjuk ezt sok vereségünkből is, mert hiszen nem a mi érdemünkön múlt, hanem a ti türelmes magatartástokon, hogy még élünk. Itt most rengeteg volscus sereglett össze; folynak a játékok; a város apraja-nagyja a látványosságokat bámulja. Jól emlékszem, mit követett el egyszer ilyen alkalommal a sabin ifjúság ebben a városban; borzad a lelkem, hogy valami meggondolatlanság, valami erőszaktétel történik. Úgy véltem, consulok, nektek is, nekünk is érdekünk, hogy ezt előre megmondjam. Ami engem illet, az a szándékom, hogy nyomban hazasietek, mivel ha jelen vagyok, bármely szó vagy tett bemocskolhat." Ezekkel a szavakkal távozott. A consulok a senatorok elé tárták a vajmi kétes igazságú hírt, melyet biztos forrásból kaptak, s mint már nemegyszer, a hírmondó személye ezúttal is többet számított, mint maga a hír, így aztán légből kapott elővigyázatossági rendszabályokat hoztak; a senatus határozata a volscusokat távozásra szólította fel a városból. Hírnököket menesztettek városszerte, akik gondoskodtak róla, hogy még az éj beállta előtt hagyják el Rómát. Előbb nagy rémület fogta el a volscusokat, és fejvesztetten rohantak vendéglátóik házába, hogy összeszedjék holmijukat; majd távozásukkor méltatlankodás tört ki, hogy mint valami bűnözőket, szentségteleneket űzik el őket a játékoktól, az ünnepnapokról, bizonyos értelemben az emberek s az istenek együttes köréből.

38. S amint szinte megállás nélküli menetben vonultak, az élükön lovagló Tullius megáll a Ferentinus-forrásnál, s fogadja sorjában, ahogy érkeznek, az előkelőket, panaszos szóval, méltatlankodva, s őket, mivelhogy szívesen hallják a haragjuknak tetsző kifejezéseket, mind velük együtt a sokaságot az út alatt elterülő mezőre vezeti. Ott, mintha gyűlést tartana, beszédbe kezd: „Még ha a római nép régi igazságtalanságairól, a volscusok vereségeiről s minden egyebekről megfeledkezünk is, vajon milyen lélekkel viselitek el a tegnap esett gyalázatot, mely a mi megaláztatásunkat avatta az ünnepi játékok nyitányává? Nem értitek, hogy ma diadalt ülnek fölöttetek, hogy látványosságul használták fel elvonulástokat mindenkinek, honfitársaiknak, a külföldieknek, annyi szomszédos népnek egyaránt? Hogy kiszolgáltatott feleségeiteken, gyermekeiteken legeltették szemüket az emberek? Ugyan mit gondolnak, akik hallották a kikiáltók szavát, akik láttak elvonulni bennünket, akik szembetalálkoztak ezzel a szégyenletes menettel? Nyilván azt, hogy bűnös dolog volna, ha részt vennénk a látványosságokon, hogy beszennyeznénk a játékokat, és szentségtörés következnék belőle - ezért űznek el bennünket a kegyesek székhelyéről, azok társaságából és gyülekezetéből? És aztán eszetekbe jut-e, hogy élnénk-e még, ha sietve útra nem kelünk? Ha ezt ugyan útra kelésnek s nem menekülésnek nevezhetjük! S vajon nem ellenséges városnak tekintitek-e az olyat, ahol ha egyetlen napig késlekedtek, mindnyájatokra halál vár? Hadat üzentek nekünk, de a hadüzenők nagy szerencsétlenségére - ha férfiak vagytok." Ilyenformán a maguk haragjától is föltüzelve és fölizgatott állapotban hazatérnek, s ott honfitársaikat fölserkentve, az egész volscus földet föllázítják.

39. E háború hadvezéreinek valamennyiük egyetértésével megválasztották Attius Tulliust és Cn. Marciust, a római száműzöttet, akiben még jobban megbíztak. Reményükben nem is csalatkoztak, mert csakhamar kitűnt, hogy Róma a maga erejét inkább vezéreinek, mintsem hadseregének köszönheti. A vezér legelőbb is Circeiibe vonult, elűzte onnét a római telepeseket, s a fölszabadított várost a volscusok kezére adta. Majd elhódította a

rómaiaktól Satricum, Longula, Polusca, Corioli és Mugilla városait; és visszavette Laviniumot. S akkor átvágva a keresztbe futó ösvényeken, kijutott a Latin útra, elfoglalta Corbio, Vetelia, Trebium, Labici és Pedum városokat. Végül Pedumból Róma alá vonult, és a várostól mintegy ötezer lépésnyire a Cluilius-féle árkok mentén vert tábort, onnan fosztogatta, dúlta a római földeket, de akár azért, mert mindenekelőtt a népet gyűlölte, akár pedig hogy ekképpen viszályt keltsen a patríciusok és a plebejusok között, a portyások közé őröket küldött, akik vigyáztak, hogy a patríciusok birtokaiban kárt ne tegyenek. A viszály ki is tört volna - a néptribunusok annyira fölingerelték már az előkelőkkel szemben a népet, de a külső ellenségtől való félelem, a belső egyetértésnek ez a legerősebb köteléke mégis megteremtette az összefogást - hiába élt a gyanú, a gyűlölet. Csak egyetlen kérdésben nem egyeztek: a senatus és a consulok csupán a fegyverek erejében reménykedtek, a nép azonban bármit szívesebben választott, mint a háborút. Ekkor már Sp. Nautius és Sex. Furius volt a consul. Épp a legióknál tartottak szemlét, és kijelölték, hogy a falakon és másutt hová kell őrszemeket állítani és őrjáratokat küldeni, amikor békét követelő és lázongva kiáltozó tömeg fenyegetően körülvette őket, és kierőszakolta, hogy hívják össze a senatust, s küldjenek követeket Cn. Marciushoz. A patríciusok elfogadták a javaslatot, miután a nép hangulata láthatóan ellankadt; a Marciushoz küldött békekövetek azonban kemény választ hoztak magukkal: „Ha a volscusoknak visszaadják földjüket, akkor szó lehet a békéről; ha azonban a hadizsákmányt tétlenül óhajtják élvezni, ő nem felejti sem honfitársainak igazságtalanságát, sem vendéglátóinak szívélyességet, s igyekszik megmutatni, hogy a száműzetés nemhogy megtörte volna, hanem inkább fölszította harci kedvét." Másodszor is elküldték hozzá a követeket, de most már be sem bocsátották őket a táborba. Állítólag szent jelvényeikkel ellátott papokat is menesztettek az ellenség táborába, hogy kérleljék, de éppúgy, mint a követek, azok sem tudták megváltoztatni elhatározását.

40. Ekkor az asszonyok összegyülekeztek Coriolanus anyja, Veturia és Coriolanus felesége, Volumnia házánál. A hagyomány nem egyértelmű abban, hogy vajon állami döntés vagy asszonyi rémület

folyományaként-e: de rábírták mind az idős Veturiát, mind Volumniát, hogy Marciustól való két kisfiát kézen fogva menjenek az ellenség táborába, ha már a férfiak fegyverrel nem védhetik meg Rómát, védelmezzék meg az asszonyok könyörgéssel és könnyhullatással. A táborba érve, jelentik Coriolanusnak, hogy hatalmas asszonycsapat érkezett; de Coriolanus, akit sem a követség állami fensége, sem a papok szemet-lelket elborító vallásos áhítata meg nem indított, először még jobban megkeményíti szívét a női könnyekkel szemben; majd egyik bizalmasa, aki föltűnő szomorúságáról fölismerte a többiek között a menye és unokái között álldogáló Veturiát, azt mondja neki: „Ha a szemem nem csal, anyád, feleséged és gyermekeid is eljöttek." Coriolanus a döbbenettől csaknem eszét vesztve fölugrik székéről, és anyja ölelésére siet; az öregasszony azonban könyörgésből haragba csap át: „Mielőtt ölelésedet fogadom, hadd tudnom, ellenségemhez vagy fiamhoz érkeztem-e, hadifogolyként vagy mint édesanyád tartózkodom-e táborodban. Hát ezt kellett hosszú életemben, boldogtalan vénségemben megérnem, hogy előbb száműzöttnek, majd ellenségemnek lássalak? Képes voltál földúlni ezt a földet, mely szült és táplált téged? Nem párolgott el haragod, ha mégoly ellenséges szívvel s indulattal érkeztél is ide, amikor átlépted a határt? S amikor szemedbe ötlött Róma, nem gondoltál-e rá, hogy ama falak között ott van a házam és házi isteneim, ott él anyám, feleségem, két gyermekem? Bizony, ha világra nem hozlak, most nem állna ostrom alatt Róma; ha nincs fiam, szabad hazában szabad nőként halok meg! Hanem most már nem kell olyasmit elviselnem, ami rám még nagyobb nyomorúságot, reád nagyobb becstelenséget hoz, s az én nagy nyomorúságom nem tart már soká: de ezekre nézz, akikre ha így folytatod, korai halál vagy hosszan tartó szolgaság vár." Ekkor felesége és gyermekei átölelték Coriolanust; zokogásba tört ki a sok asszony, és hazájuk siratása végül is megtörte a kemény férfit. Megölelte és hazaküldte övéit; maga pedig visszavonta a tábort Róma alól. Majd a legiók is elvonultak a római területről. Coriolanus pedig, úgy mondják, az ügyből fakadó gyűlölet áldozataként pusztult el - mások szerint másfajta haláltól. Fabiusnál, legrégibb történetírónknál azt találom, hogy késő öregkort ért meg; szerinte Coriolanus élete vége felé gyakran hangoztatta, hogy a száműzetés még keserűbb, ha megöregszik az ember. A római férfiak nem irigyelték meg az asszonyok jó hírét - úgy éltek, hogy nem bántotta őket a mások dicsősége -, s hogy

fönnmaradjon tettük emlékezete, templomot fogadtak és avattak föl az Asszonyi Szerencse tiszteletére.

Később a volscusok, szövetségben az aequusokkal, újra betörtek Róma területére. Az aequusok azonban nem sokáig tűrték Attius Tullius vezérségét; ebből a vetélkedésből, hogy a volscusok vagy az aequusok adjanak-e vezért az egyesült hadseregnek, előbb lázadás, majd elkeseredett harc keletkezett. A római nép szerencséjére a két ellenséges hadsereg éppoly pusztító, mint makacs küzdelemben elemésztette egymást.
Következő évben T. Sicinius és C. Aquilius a consul. Siciniusra a volscusok, Aquiliusra a hernicusok provinciáját bízták - mindkét nép fegyverben állt ugyanis. Abban az évben legyőzték a hernicusokat; a volscusoktól döntetlen csata után váltak el.

41. Majd Sp. Cassiust és Proculus Verginiust választották consulokká. Békét kötöttek a hernicusokkal; földjük kétharmadát elvették. Cassius consul a területet felerészben a latinoknak, felerészben a népnek akarta kiosztani. Ezt az adományt megtoldotta még bizonyos mennyiségű állami tulajdonban levő földdarabbal, melyről azt állította, hogy illetéktelenül magánosok tartják birtokukban. Ez a dolog sok patríciust megrettentett, mivel maga is a birtokosok sorába tartozott, vagyonát veszélyben látta; de a közállapotok szempontjából is aggasztotta az Atyákat az, hogy a consul bőkezűsége a szabadságra nézve veszedelmessé válhatik. Akkor történt először, hogy földosztásról szóló törvényjavaslatot hoztak nyilvánosságra, és attól kezdve mindmáig efféléről csak a legsúlyosabb zavargások közepette tárgyalhattak. A patríciusok támogatta másik consul ellenezte a földosztást, s egészében a nép sem volt mellette, mivel kezdettől fogva kifogásolta, hogy az adományt a római polgárokról a szövetségesekre is kiterjesztik; de a nép gyakran hallotta is, hogy Verginius consul a gyűléseken azt jósolgatja: „Tiszttársa (ti. Sp. Cassius) adakozása vészhozó: a földek szolgaságba döntik azokat, akik elfogadják; ez az út a királysághoz vezet. Miért kellene különben bevonni a szövetségeseket s a latin népet, mire jó visszaadni az elfoglalt föld harmadrészét tegnapi ellenségünknek, a hernicusoknak, hacsak ezért nem, hogy Coriolanus helyett Cassius legyen e népek vezére?" A földtörvény

ellenzője és akadályozója hovatovább a nép szószólója lett. Ettől kezdve a két consul versengett egymással a nép kegyéért: Verginius kijelentette, nem bánja, ha kiosztják a földeket, de csak akkor, ha római polgároknak osztják; Cassius, mivel a földbirtokrendezési javaslattal meg akarta nyerni a szövetségeseket, de polgártársainál annál rosszabbul járt, most egy másfajta juttatással igyekezett enyhíteni a hangulatot, és elrendelte, hogy a szicíliai gabonáért beszedett pénzt fizessék vissza a népnek. A nép azonban megvetően visszautasította ezt, mert a királyi hatalom nyilvánvaló árának tekintette: annyira mélyen gyökerezett az emberek lelkében a királyságra való törekvés gyanúja, hogy visszautasították az adományokat, mintha bővében lettek volna mindennek. Alighogy Cassius hivatali esztendeje lejárt, elítélték és kivégezték - ez bizonyos. Némelyek szerint kivégeztetését tulajdon apja indítványozta, azt mondják; tulajdon házában ítélkezett fölötte, megvesszőzte, megölte, és fia vagyonát Ceresnek áldozta; az istennőnek állított szobor fölirata ez volt: „A Cassius család adománya." Más szerzőknél az igazsághoz közelebb álló tudósítást találok, hogy tudniillik a qeastorok, Caeso Fabius és L. Valerius, hazaárulás címén perbe fogták Cassiust, a nép elítélte, és házát hivatalosan lerombolták. Ez a mai Tellus temploma előtt

fekvő térség. Egyébként akár magánjellegű, akár hivatalos volt az ítélet, Servius Cornelius és Q. Fabius consulsága alatt hozták meg.

42. A nép haragja Cassiusszal szemben nem tartott sokáig. A földreformjavaslat előnyössége, miután szerzője már nem élt, vonzotta az embereket; vonzóerejét még növelte a rosszindulat, amivel a senatorok abban az évben, a volscusok és aequusok leverése után, álnokul megfosztották a katonaságot a hadizsákmánytól: amit az ellenségtől elvettek, azt Fabius consul mind eladta, és az árát befizette a kincstárnak.

A nép e legutóbbi consul miatt nem kedvelte a Fabius nevet; az Atyák azonban mégis elérték, hogy Caeso Fabiust válasszák meg consulnak L. Aemiliusszal együtt. Ez még inkább elkeserítette a

népet, s e belső lázongó hangulat a külső ellenséget is harcra csábította. A háború kitörésekor azonban abbamaradt a belső viszálykodás; a patríciusok és a plebejusok - egyesült erővel - Aemilius vezetése alatt győzelmes csatában verték le a lázadó volscusokat és aequusokat. Az ellenség menekülése közben mégis nagyobb veszteséget szenvedett, mint az ütközetben: oly makacsul üldözték szétszórt soraikat a lovasok. Abban az esztendőben Quintilis (július) 15-én avatták föl Castor templomát: a latin háború alatt Postumius dictator tett fogadalmat építésére; az ő fiát nevezték ki duumvirnek az avatási szertartáshoz. A földreform kívánatossága abban az évben is élénken foglalkoztatta a népet. A néptribunusok ugyanis ezzel a nép javát szolgáló törvényjavaslattal igyekeztek megmutatni, hogy hatalmuk mennyire a nép érdeke; a patríciusok azonban úgy vélték, már eddig is túl sokat engedtek önként a nép dühének, és vonakodtak az újabb engedményektől, mivel az csak vakmerőségre ösztökél. Az ellenállás legelszántabb vezetői köztük is a consulok voltak. Az állami hatalomnak ez a része győzött tehát, s nemcsak most, hanem a következő évben is, mert M. Fabiust, Caeso öccsét juttatta consulságra, hivataltársául pedig Sp. Cassius vádlóját, Lucius Valeriust, akit a nép még jobban gyűlölt.
Abban az esztendőben is folyt a küzdelem a tribunusokkal. A törvényből nem lett semmi, a törvényjavaslat szerzőinek fecsegése a meg nem valósuló adományozásról felelőtlenségnek látszott. A Fabius nevet a három egymást követő consulság naggyá tette, s ezalatt szinte egyfolytában a tribunusokkal való küzdelmekben jeleskedtek; mivel pedig ez a hivatali méltóság jól bevált, egy ideig meg is maradt a családban. Később kitört a háború a veiibeliekkel, és felújult a volscusokkal. A külső háborúhoz azonban csaknem fölös erő állt rendelkezésre, melyet kártékonyan az egymás között föltámadt harcokra fordítottak. Ezt a rossz közhangulatot fokozta még, hogy mind Rómában, mind a város határában úgyszólván naponta nyilvánvalóan fenyegető, égi csodajelek mutatkoztak; az istenség haragjának egyéb okát nem találták sem az állami, sem a magánjósok, akár állati belekből, akár a madarak repüléséből jövendöltek, mint hogy a vallásos szertartásokban hiba esett; az ijesztő jelek azonban végül is arra vezettek, hogy erkölcstelenséggel vádolva elítélték és kivégezték Oppiát, a Vesta-szüzet.

43. A következő évre Q. Fabiust és C. Juliust választották

consulokká. Abban az esztendőben a belső viszály semmivel sem enyhült, a külső háború pedig még keményebben dúlt: fegyvert fogtak az aequusok; a veiibeliek pusztítva törtek be Róma alá.

Egyre tornyosuló háborús gondok között jelölték consulokká Caeso Fabiust és Spurius Furiust. Ortona latin városát az aequusok tartották ostrom alatt; a veiibeliek a fosztogatástól eltelve, magát Rómát fenyegették támadással. Ezek a riasztó események, noha azt várta volna az ember, hogy letörik, szerfölött megnövelték a nép bátorságát; ha nem is magától, de visszatért a katonai szolgálat megtagadásának szokásához; Sp. Licinius néptribunus úgy vélte, eljött az ideje, hogy a végső szükség alkalmából kicsikarják a senatustól a földreformot, s ezért mindenáron akadályozta a háborús készülődést. A gyűlölet a tribunusi hatalommal szemben egyébként teljesen a javaslat kezdeményezője ellen fordult; a consulok semmivel sem támadták keményebben, mint tulajdon tiszttársai, akik a sorozás ügyében a consulokat támogatták.

Egyidőben kétféle háborúra folyt a sorozás: Veii ellen Fabius vonul, az aequusok ellen Furiusra bízzák a hadvezetést. Az aequusok elleni hadjáratban nem történt semmi említésre méltó dolog; Fabiusnak azonban jobban meggyűlt a baja polgártársaival, mint az ellenséggel. Mint férfi és consul, egyedül ő óvta meg az állam méltóságát, amelyet a hadsereg, a consul elleni gyűlölete miatt, amennyire tőle telt, elárult. A consul ugyanis egyebeken kívül mind az előkészület, mind a hadviselés terén kiváló hadvezéri képességről tett bizonyságot, s a csatarendet oly módon állította föl, hogy egyetlen lovassági rohammal szétszórta az ellenséget, a gyalogság azonban nem akarta a menekülőket üldözőbe venni; s ha már gyűlölt vezérük buzdítása nem is, de tulajdon szégyenük és hazájuk jelen való gyalázata, sőt annak veszélye sem bírhatta rá őket, hogy gyorsan meginduljanak, hogy az ellenségnek visszatér a bátorsága, vagy ha egyebet nem, legalább csatarendbe sorakozva helytálljanak. A parancsot megtagadva hátat fordítanak, és gyászos ábrázattal - mintha őket győzték volna le -, hol a hadvezért, hol a lovasság eredményes haditettét szidalmazva visszatérnek. Erre az oly ártalmas példára semmiféle orvosságot nem talált a hadvezér; így van az, hogy kiváló képességű emberek akárhányszor kevésbé értenek polgártársaik kordában tartásához, mint az ellenség legyőzéséhez. A consul visszatért Rómába - hadidicsősége nem

növekedett, katonáinak ingerültsége és keserű gyűlölete azonban végigkísérte útján. A senatus mégis elérte, hogy a consuli tisztség a Fabius nemzetség körében maradjon: M. Fabiust választották meg consulnak; tiszttársul a nép Cn. Manliust adta mellé.

44. Ebben az évben is akadt tribunus, aki a földosztásra törvényjavaslatot terjesztett elő: ez a tribunus Tiberius Pontificius volt. Ő is, mintha csak Sp. Liciniusnak sikerült volna, ugyanarra az útra lépett, s egy darabig akadályozta a sorozást. A senatorok között ismét zavar támadt, de Ap. Claudius kijelentette, hogy a tribunusi hatalmat már tavaly megtörték, jelenleg is meg van törve, s így marad továbbra is, mivel kiderült, hogy tulajdon erői bomlasztják szét. Mindig akad valaki, aki szívesen arat győzelmet egyik tiszttársa fölött, s egyúttal az állam javát szolgálva megszerzi magának a társadalom jobbik részének kegyét; több tribunus is - ha több szükséges - készségesen támogatja a consulokat, egyébként egy is elegendő valamennyiükkel szemben. A consulok és a vezető senatorok azzal törődjenek csupán, hogy ha nem is valamennyi, de legalább néhány tribunust az állam ügyének és a senatusnak megnyerjenek. Appius figyelmeztetését megfogadták, a patríciusok és valamennyien szívélyesen és jóindulatúan szóltak a tribunusokhoz, a volt consulok pedig, mivelhogy mindegyiknek volt valamelyes személyes, a hivatali szolgálatból eredő befolyása egyes tribunusokra, részint szívességgel, részint tekintélyük révén elérték, hogy a tribunusi hatalom erőit üdvös módon az állam szolgálatába állították; a consulok négy tribunus segítségével az állami érdek egyetlen kerékkötőjével szemben is véghezvitték a sorozást.

Ezután megindult a háború Veii ellen, ahová a segítő csapatok Etruriából mindenfelől összesereglettek, nem is Veii kedvéért, inkább abban a reményben, hogy Róma hatalmát a belső viszályok miatt megtörhetik. Etruriában valamennyi népgyűlésen azt harsogták a vezetők, hogy Róma hatalma örökké fennmaradna, ha belső lázongások nem pusztítanák; ez az egyetlen halálos méreg, a gazdag államoknak egyetlen vészes betegsége, mely a nagy birodalmakat pusztulásra juttatja. Hosszú ideig részint a senatus bölcsessége, részint a nép türelmes magatartása révén föltartóztatták ezt a veszedelmet, de most elérkezett a végórája: két állam keletkezett az egyből; mindegyik félnek megvannak a maga

hivatalnokai, a maga törvényei. Valamikor, habár gyakran tiltakoztak a sorozás ellen, háborúban mégis engedelmeskedtek a vezéreiknek. Bárhogyan alakult is a belső helyzet, amíg megvolt a katonai fegyelem, fennállhattak. Ma már a szokás, hogy nem engedelmeskednek hivatalnokaiknak, egészen a haditáborokig elkíséri a római katonaságot: a hadsereg a legutóbbi háborúban kinn az arcvonalban, sőt a nyílt ütközetben egyhangúan, önként engedte át a győzelmet a megvert aequusoknak, s eldobva a hadijelvényeiket, otthagyták a harcmezőn hadvezérüket, és parancsát megszegve, visszatértek a táborba. Mindenesetre ha most nekifognak, tulajdon hadseregével leverhetik Rómát: nem is kellene egyéb, csak a hadüzenet és a jeladás, hogy készülődnek a háborúra; a többit maga is elvégzi a sors meg az istenek. Ilyenfajta reménység adott újra fegyvert az etruszkok kezébe, noha a váltakozó hadiszerencse folytán oly gyakran voltak hol győztesek, hol legyőzöttek.

45. A római consulok azonban semmi egyébtől nem féltek, csupán a maguk erőitől, a maguk fegyvereitől; a legutóbbi háború igen rossz emlékű példája miatt rettegtek olyasmibe kezdeni, aminek eredményeképpen egyidőben két hadseregtől kell félniök. Így hát a kettős veszedelem miatt táborukban tartózkodtak: „Az idő s az események talán majd megenyhítik a haragot, és meghozzák a józanságot." Az ellenség azonban, veiibeliek és etruszkok, csak annál inkább sürgölődtek; harcra szólítgatták a rómaiakat, előbb kilovagoltak a tábor elé, és kihívóan viselkedtek, utóbb, mivel kimozdítani nem bírták őket, hol a consulokat, hol a hadsereget kezdték sértegetni. „A belső viszályt - mondották - csak azért találták ki, hogy félelmüket leplezzék; a consulok nem a katonák hűségével, hanem inkább erejével szemben bizalmatlanok; újfajta lázadás ez a csönd és nyugalom a fegyveresek körében!" Mindezekhez részint igaz, részint valótlan kijelentéseket fűztek a rómaiak nemzetségének és eredetének újkeletű voltáról. Noha mindez a sánc alján s a kapuk előtt hangzott el, a consulok eléggé egykedvűen tűrték; a tapasztalatlan tömegnek azonban hol a fölháborodás, hol a szégyenkezés érzése dúlta fel a lelkét, s megfeledkezett belső bajairól; nem akarta bosszulatlan hagyni az

ellenséget; de nem kívánta a sikert sem a senatusnak, sem a consuloknak; a külső és belső ellenség gyűlölete küzdött egymással lelkében. Végül mégis győzött az idegenek gyűlölete: oly gőgösen és hányaveti módon csúfolódott az ellenség. A katonák ismételten összegyűltek a fővezér sátránál; követelték a nyílt csatát, követelték, hogy adják meg a harci jelet. A consulok, mintha csak határozni kívánnának, hosszasan tanácskoznak. Harcolni akartak ők is, de leplezniök, fékezniök kellett óhajukat, hogy az ellenkezéstől, késlekedéstől egyszer már föllelkesült katonaság harci lendülete fokozódjék. Azt válaszolják hát, hogy korai a dolog; nem érkezett még el a cselekvés ideje; maradjanak csak a táborban. Majd kihirdetik, hogy tartózkodjanak az ütközettől; ha valaki a parancsot megszegve harcba bocsátkozik, azzal úgy bánnak el, mint ellenséggel szokás. Miután szétoszlatták a tömeget, az minél inkább hitte, hogy a consulok nem akarnak megütközni, annál erősebben lobogott benne a harci kedv. Csak tüzelte őket az ellenség egyre növekvő izgágasága, mihelyt kitudódott a consulok döntése, hogy nem harcolnak: hiszen most büntetlenül sértegethettek; „Nem bíznak fegyvert a katonaságra - mondogatták -, lázadásba torkollik végül a dolog, Róma hatalma végéhez érkezett." Ebben a meggyőződésben a kapuhoz rohannak, csak úgy szórják a sértéseket; aligalig türtőztethetik magukat, hogy meg ne támadják a tábort. Ezt a gyalázatot nem tűrhették tovább a rómaiak; az egész táborból mindenfelől a consulokhoz sereglenek; most már nem tartózkodóan, mint annak előtte, a rangidős centuriók útján követelőznek, hanem lármázva járnak-kelnek mindenfelé. Megérett az ügy; mégis tétováznak. Ekkor Fabius, mivel tiszttársa az egyre sűrűsödő tömeg láttán a lázadástól félve már-már engedni kész, kürtjellel csöndet teremt: „Cn. Manlius, én úgy vélem, győzhetnének ezek az emberek; de ők tehetnek róla, hogy nem tudom, akarnak-e vajon. Így hát szentül elhatároztam, hogy nem adom meg a harci jelet, amíg meg nem esküsznek, hogy csakis győztesen térnek vissza a csatából. A római consulnak adott szavát megszegte egyszer már harc közben a hadsereg: az isteneknek tett esküjét sosem szegheti meg." Volt egy centurio, Marcus Flavoleius, aki legelsők közt követelte a harcot: „Győztesként térek vissza - mondta -, M. Fabius, a csatából"; s hogyha megszegi szavát - így fogadkozik -, Juppiter atya, Mars Gradivus és a többi isten haragja szálljon rá. Ugyanezt az esküt elmondja egyenként az egész hadsereg. Esküttétel után jelt adnak; fegyvert fognak; haraggal s reménységgel eltelve mennek a

csatába. Most próbálják csak sértegetni az etruszkok, most, hogy náluk a fegyver, most kerüljön elébük valamelyik mocskos szájú ellenség. Azon a napon plebejus, patrícius egyaránt, kivételes bátorsággal küzdött; a Fabius név kiváltképpen fényeskedett: a sok belső harcban ellenük fordult a nép haragja, most elhatározták, hogy ebben a csatában megnyerik a kegyét.

46. Fölállítják a csatarendet, és sem a veii ellenfél, sem az etruszk legiók nem térnek ki a harc elől. Csaknem bizonyosan remélik, hogy nem különbül akarnak velük megverekedni a rómaiak, mint az aequusokkal; talán még valami nagyobb gaztett is remélhető, annyira háborognak a kedélyek, s oly bizonytalan a helyzet. Teljesen másként történt; soha római katona nem szállt még nagyobb gyűlölettel harcba - annyira elkeserítette az ellenség gyalázkodása meg a consulok késlekedése. Az etruszkoknak alig maradt idejük, hogy csatarendbe sorakozzanak, máris zúdult rájuk az első rohamban az inkább vaktában, mint célozva elhajított dárda, és máris folyt a közelharc s a fölöttébb kegyetlen küzdelem, amikor kard harcolt kard ellen. Az első sorokban a kiváló Fabius nemzetség szolgált látványosságul és például polgártársainak. Közülük Q. Fabius - a két évvel korábbi consul - egy csapat veiibelire támadt rá, és nem vette észre, hogy egy szilaj erejű és remek kardforgató etruszk az ellenség sűrűjéből felé tör, s szíven szúrja; mikor a fegyvert kihúzták, Fabius arccal előrebukva, belehalt sebébe.
Mindkét hadseregre nagy hatást tett ennek az egy férfinak a halála, s a római sereg már-már visszavonul, ha M. Fabius consul át nem ugorja az ott heverő tetemet, és bőrpajzsával elfödve, el nem kiáltja magát: „Arra esküdtetek hát föl, katonák, hogy menekülve tértek vissza a táborba? Jobban féltek e gyalázatos ellenségtől, mint Juppitertől és Marstól, akiknek nevére fogadalmat tettetek? Én ugyan nem esküdtem meg, de vagy győztesként térek vissza, vagy harcolva melletted esem el, Q. Fabius." Mire az előző évi consul, Caeso Fabius, így felelt a consulnak: „Azt hiszed-e, bátyám, ezekkel a szavakkal rábírhatod őket, hogy harcoljanak? Majd rábírják őket az istenek, akiknek a nevére megesküdtek. Mihozzánk, előkelőségekhez és a Fabius névhez pedig úgy illik s az a méltó, hogy inkább fegyverrel, semmint buzdítással lelkesítsük harcra a katonákat." És lándzsát szegezve röpül az első sorba a két Fabius,

maguk után vonva a sereget.

47. Az egyik oldalon már helyreállt a harc; Cn. Manlius consul éppoly erélyesen hadakozott a másik szárnyon, ahol csaknem hasonló szerencsével folyt a küzdelem. Miként a másik szárnyon Q. Fabius, lelkes katonái élén, úgy itt Manlius consul maga üldözte a már-már megfutamodó ellenséget, amikor súlyosan megsebesülve elhagyta az arcvonalat, s mivel azt hitték, hogy megölték, a hadsereg megkezdte a visszavonulást: el is hagyták volna a csatateret, ha a másik consul néhány lovascsapat élén oda nem vágtat, s azt nem kiáltja, hogy tiszttársa él, maga pedig megszalasztván az ellenséget, győztesként érkezik, s így föl nem tartóztatja a visszavonuló sereget. Manlius maga is megjelenik, hogy helyreállítsa a csatarendet. A két consul jól ismert arca föllelkesíti a katonákat. Egyidejűleg az ellenség csatarendje is megritkul, mivel számbeli fölényükben bizakodva elküldik tartalék csapataikat, hogy ostromolják meg a római tábort.

Nem sok küzdelem után be is törtek a táborba, és idejüket inkább fosztogatással, semmint a fegyveres harc gondjával töltötték; a római sereg triariusai, akik az első rohamot nem bírták feltartóztatni, miután helyzetükről tájékoztatták a consulokat, a fővezér sátra köré gyülekez nek, és a maguk erejéből újra fölveszik a harcot. Manlius consul pedig, akit visszaszállítottak a táborba, katonaságot állít valamennyi kapu elé, és elzárja az ellenség útját. Ez a kétségbeejtő helyzet az etruszkok körében inkább dühöt ébreszt, nem pedig vakmerőséget. Amint ugyanis hirtelen támadással megrohanták a kijáratot, ahol kiutat reméltek, egy ifjakból álló csapat a fegyverzetéről fölismerhető consulra támadt. A körülötte állók előbb fölfogják a fegyvereket; később azonban már nem tartóztathatják föl a túlerőt; a consul halálos csapástól találva összeesik, környezete pedig szétfut. Az etruszkok bátorságra kapnak; a rómaiakat a rémület űzi szerte a táborban, és a végsőkre került volna sor, ha a tisztek a consul tetemét fölemelve, egyik kapun át utat nem nyitnak, hogy az ellenség elvonulhasson. Kitörnek a kapun; a fölbomlott sorokban elvonuló sereg a másik győztes consul útjába akad: ott újból öldösik, szétkergetik őket. Nagyszerű, de két ily nagy hírű férfi halála miatt mégis szomorú győzelem született. A consul épp ezért így válaszolt, amikor a

senatus megszavazta neki a diadalmenetet: „Ha a hadsereg diadalmenetet tarthat hadvezére nélkül, ő szívesen beleegyezik a háborúban tanúsított nagyszerű magatartása miatt. Őt öccse, Q. Fabius halálával családi gyász érte, az állam pedig a másik consul halála miatt árvult el félig, így hát nem fogadhatja el a családi és állami gyász következtében meghervadt babért." Ez az elhárított diadalmenet híresebbé vált, mint valamennyi, amit megtartottak: mert egy idejében visszautasított megtiszteltetés néha bőségesen megtérül. Később ő vezette öccse és tiszttársa temetését, ő mondta el mindkettőjük fölött a halottdicsérő beszédet, rájuk ruházva tulajdon dicsőségét, mely azonban legnagyobbrészt visszaszállott reá. Nem feledkezett meg arról sem, amit hivatalba lépésekor célul tűzött maga elé, hogy megbékítse a népet, s a sebesült katonákat ápolás végett a patríciusok házaiban helyezte el. A Fabiusoknak juttatta a legtöbbet, és sehol sem részesültek gondosabb ápolásban a sebesültek. Innen való a Fabiusok népszerűsége, melyet az állam ügyének józan szolgálatával meg is érdemeltek.

48. A következő évre tehát a nép, de éppúgy a patríciusok közreműködésével is, consullá választották Caeso Fabiust Titus Verginiusszal együtt. Ez a Fabius nem törődött sem a háborúval, sem a sorozással, sem más egyébbel, mint a várva várt s a valamelyest már megvalósult belső béke ügyével, hogy a patríciusok és a nép mielőbb megenyhüljenek egymás iránt. Már az év elején azt javallotta, hogy mielőtt még valamelyik néptribunus napirendre tűzeti a földosztásról szóló törvényjavaslatot, előzzék meg az Atyák, és tegyék ezt a maguk feladatává, a lehetőség szerint egyenlően elosztva adományozzák a népnek az ellenségtől elhódított földet: jogos, hogy az övék legyen, mivelhogy vérrel-verejtékkel ők szerezték meg. A patríciusok elutasították a javaslatot; némelyek azt panaszolták, hogy Caeso egykor friss észjárása a szerfölött nagy dicsőségtől ellustult és meggyöngült.

Rómában semmiféle zűrzavar sem keletkezett; a latinokat azonban az aequusok betörései zaklatták. Caesót küldik oda egy hadsereg élén, s ő átmegy az aequusok területére, hogy ott tomboljon a pusztítás. Az aequusok visszavonultak városaikba, és a falak mögött húzódtak meg; nem folyt emlékezetes csata. A veii ellenségtől

viszont a másik consul vakmerősége miatt vereséget szenvedtek a rómaiak, s a hadsereget szétverték volna, ha Caeso Fabius kellő időben tiszttársa segítségére nem siet. Attól kezdve sem háború, sem béke nem volt Veiivel; a helyzet rabló portyákká fajult: a veiibeliek városukba húzódtak a római legiók elől; mihelyt észrevették, hogy a legiók elvonultak, megrohanták a földeket, és csalárd módon váltogatták hol a háborút nyugalommal, hol a nyugalmat háborúval. Így aztán sem figyelmen kívül hagyni, sem befejezni nem lehetett a dolgot; de másfelől is fenyegetett háború, legelőbb az aequusok és a volscusok részéről, akik csak addig maradtak nyugton, amíg legfrissebb vereségük okozta bánatukat ki nem heverték, továbbá világos, hogy csakhamar fegyvert fognak Róma mindenkori ellenségei, a sabinok és egész Etruria is. Az inkább kitartó, mint erős veii ellenségről viszont, mely gyakori gyalázkodásával, nem pedig veszedelmes erejével háborgatta a kedélyeket, sohasem feledkezhettek meg, és nem fordíthatták másra figyelmüket. Ekkor a Fabiusok nemzetsége a senatus színe elé járult. Nemzetsége nevében a consul beszélt: „Amint magatok is tudjátok, összeírott Atyák, a veii háborúhoz nem nagyszámú, hanem állandó jellegű haderő szükséges. Gondoskodjatok ti a többi háborúról, s rendeljétek a Fabiusokat ellenfélként a veiibelieknek. Felelősséget vállalunk érte, hogy biztosítjuk a római név becsületét. Az a szándékunk, hogy ezt a háborút családi ügyként, a magunk költségén viseljük; az államnak itt se katonára, se pénzre ne legyen gondja." Forró köszönetet mondanak neki. A consul elhagyván a tanácstermet, a Fabiusok csapatának kíséretében - a többiek a Curia előcsarnokában várták ugyanis a senatus határozatát - hazatér. A Fabiusok parancsot kapnak, hogy másnap fegyveresen jelentkezzenek a consul háza előtt; aztán ki-ki otthonába távozik.

49. Városszerte száll a hír; a Fabiusokat égig dicséri mindenki, mondván, hogy egyetlen család magára vállalta az állam terhét; a veii háborút családi üggyé, családi háborúvá változtatják. Ha akadna a városban két hasonló erejű nemzetség, s egyik a volscusokat, másik az aequusokat követelné magának, a római nép nyugalmasan, békében élhetne, mert leigázhatná valamennyi szomszédos népet. A Fabiusok másnap fegyvert fognak, és összegyűlnek ott, ahová a parancs szólította őket. Kilép a consul

fővezéri köpenyben, s az előcsarnokban ott látja nemzetségét csatarendbe sorakozva; közrefogják, s ő jelt ad az indulásra. Soha kisebb számú, de fényesebb hírű és inkább megcsodált hadsereg nem vonult még a városon keresztül: háromszázhat katona - valamennyi patrícius, valamennyi egy nemzetségből való s közülük bárki bármikor első ember lehetne a senatusban - vonult föl, egyetlen család erejével végpusztulást ígérve a veii népnek. Nyomukban a tömeg, előbb tulajdon rokonságuk, barátaik nem hétköznapi reményt és gondot, hanem mérhetetlen nagy dolgokat hánytorgatva lelkükben, majd mások, izgalomtól fölkorbácsolva, vagy a csodálattól és lelkesedéstől némán. „Járjanak bátorsággal, járjanak szerencsével - hangzik a jókívánság -, vállalkozásukhoz méltó legyen az eredmény is; ezentúl consuli tisztséget, diadalmenetet, mindennemű kitüntetést, mindennemű megtiszteltetést bizton elvárhatnak részükről." Elhaladván a Capitolium, a fellegvár és más templomok előtt, bármelyik isten ötlik a szemükbe vagy jut eszükbe, a járókelők csak azért imádkoznak, hogy jó szerencsével, kedvező előjelekkel indítsák útnak ezt a csapatot, és hozzák vissza mielőbb sértetlenül hazájukba, családjuk körébe. Hiábavaló könyörgések. Szerencsétlen út, Carmentis kapujának jobb íve alól kikanyarodva a Cremera folyóhoz érkeznek. Alkalmas helynek tetszett, hogy ott erődített tábort üssenek.

L. Aemilius és C. Servilius volt a két következő consul. Mind az ideig csupán portyázásokból állt a hadművelet, s a Fabiusok nemcsak az erődítmény biztosításához mutatkoztak számbelileg elegendőnek, hanem az egész római területtel határos etruszk föld védelmére is: nyugalmat biztosítottak maguknak, izgalmat keltettek az ellenség körében kóborlásaikkal a határ mindkét oldalán. Később valamelyes szünet állt be a portyázásokban, amíg az etruszk csapatok a veiibeliekkel kibővülve a Cremera-parti erődített tábort támadták, a római legiók pedig L. Aemilius consul vezérlete alatt az etruszkokkal bocsátkoztak nyílt csatába; a veiibelieknek alig maradt idejük, hogy elrendezzék soraikat; első rémületükben visszahúzódnak zászlóik mögé, fölállítják tartalék csapataikat, amikor is a római lovasság hirtelen oldalba kapja őket, és nemcsak harci támadásra, de még helytállásra sem ad alkalmat. Rendezetlen sorokban vonulnak vissza a Vörös Sziklákhoz - ott táboroztak -, és könyörögve békét kérnek. De mihelyt ez teljesül, könnyelmű

természetük lévén, már meg is bánják kérésüket, mielőtt még a római őrség elvonulna a Cremera mellől.

50. Megújult a veii nép küzdelme a Fabiusokkal, akik nagyobb szabású háborúra nem voltak felkészülve; nemcsak portyázások folytak a szántóföldeken, vagy támadások a fosztogatók ellen, hanem több ízben nyílt harc is a csatamezőn, s a római nép egyetlen nemzetsége gyakran aratott győzelmet Etruriának akkortájt leggazdagabb városállama fölött. A veiibeliek eleinte keserű szívvel és méltatlankodva szemlélték ezt; később megfontolva a dolgot rájöttek, hogy cselvetéssel kell legyőzniök kevély ellenségüket; annak is örültek, hogy a Fabiusok a sok sikertől egyre vakmerőbbé váltak. Olykor nyájakat hajtottak hát a portyázók útjába, hogy azok mintegy véletlen folytán ráakadjanak, máskor parasztgazdák tettek úgy, mintha menekülnének elhagyott, puszta földjükről, majd védelmül a fosztogatók ellen fegyveres csapatokat küldtek, melyek gyakran színlelésből, de nem valódi rémületből, megfutottak előlük. A Fabiusok pedig már annyira megvetették az ellenséget, hogy szentül hitték, győzhetetlen fegyvereiknek soha, sehol sem állhatnak ellen. Ez a könnyelmű remény arra bírta őket, hogy egyik, a Cremerától jókora távolságnyira elterülő mezőn megrohanjanak egy csordát, noha ittott ellenséges csapatokat is láttak arrafelé. Majd gyanútlanul, vágtában haladtak el az út mentén fölállított csapda mellett, hogy az ijedtükben szertefutott barmokat befogják; akkor rejtekéből hirtelen föltámad, és szemben, körös-körül mindenütt ott az ellenség. Előbb a mindenfelől fölhangzó csatazaj keltett rémületet, majd mindenfelől röpködni kezdtek a fegyverek, s amint az etruszkok egyre sűrűbben gyülekeztek, a katonák áttörhetetlen fallal zárták körül őket, s minél jobban előrehatolt az ellenség, annál kisebb területre, annál kisebb körre kényszerültek ők maguk: ez alkalommal kiváltképpen kitűnt, mily kevesen vannak a Fabiusok, mily sokan az etruszkok, amint azok megsokszorozva soraikat, sarokba szorították őket. És akkor fölhagyván a harccal, melyet pedig minden irányba megfelelően állni szerettek volna, egyetlen pontra húzódnak vissza valamennyien; onnan pedig testük és fegyvereik erejével ék alakban utat törnek maguknak. Enyhén emelkedő domb felé vitt az útjuk; ott előbb megpihennek; a magas fekvésű helyen maradt idejük lélegzetvételre, és arra, hogy a kiállott ijedségtől magukhoz térjenek; már-már visszaverik a támadókat, és a hely kedvező fekvése révén győzött volna is a maroknyi sereg, ha

a veii ellenség a hegyvonulat mentén mögéjük kerülve el nem özönli a dombtetőt. Így aztán győzött a túlerő. A Fabiusok mind egy szálig elestek, táborukat elpusztították. Ismeretes, hogy háromszázhatan meghaltak, egyetlen, csaknem serdületlen ifjút hagyván maguk után, a Fabius nemzetség törzse gyanánt, aki válságok idején, háborúban és békében, a római népnek még gyakran lesz nagy-nagy segítsége.

51. E vereségek idején már C. Horatius és T. Menenius töltötte be a consuli tisztséget. Meneniust nyomban elküldték a győzelmüktől elkapatott etruszkok ellen. Ezúttal is rosszul végződött a harc, s az ellenség megszállta a Janiculust; elfoglalta volna a várost is, melyet nemcsak a háború, hanem az éhínség is fenyegetett - az etruszkok ugyanis átkeltek a Tiberisen -, ha Horatius consult a volscusok földjéről haza nem rendelik. A háború már közvetlen közelből veszélyeztette Róma falait, előbb a Remény templománál folyt eldöntetlenül a csata, majd a Porta Collinánál, ott igen csekély módon, Rómának kedvezett a szerencse; ez jó hangulatot keltett a katonaság körében, visszanyerték régi bátorságukat az eljövendő harcokra.

A. Verginius és Sp. Servilius consulsága következett. Az elszenvedett vereség után a veiibeliek tartózkodtak a nyílt harctól a legközelebbi csatában; portyázgattak, és a Janiculusról, mint erődített magaslatról, meg-megtámadták a római szántóföldeket: sem jószág, sem ember nem volt biztonságban tőlük. Később ugyanannak a cselnek estek áldozatul, mint amellyel a Fabiusokat kézre kerítették. Üldözőbe vették a nyájat, mely szerteszéjjel legelészett, hogy odacsalogassa őket, és ők egyenesen belerohantak a csapdába; mivelhogy számosabban voltak (mint a Fabiusok), többen is pusztultak el közülük. E vereség miatt szörnyű haragra gerjedtek, amiből még nagyobb vereség oka támadt. Átkelvén ugyanis éjjel a Tiberisen, azon iparkodtak, hogy elfoglalják Servilius consul táborát. De szétverték őket, és súlyos vérveszteséggel, csak nagy keservesen bírtak visszavonulni a Janiculusra. A consul maga is nyomban átkel a Tiberisen, és a Janiculus tövében üti föl táborát. Másnap a kora hajnali órákban az előző napi csata szerencsés kimenetelétől föllelkesülten, és ráadásul, mivel az élelmiszerínség minél gyorsabb, sőt akár kockázatos cselekvésre is sürgetett,

vakmerően szemközt támadja az ellenség táborát a Janiculuson, ahonnan még csúfosabban kergetik vissza, mint ő az ellenséget az előző napon; csak tiszttársa megérkezése folytán menekült meg hadseregével együtt. Az etruszkok, két hadsereg közé szorulva, hol az egyik, hol a másik elől menekülnek; nagy vérontás közben lekaszabolják őket. Ekként végződött szerencsés kimenetelű vakmerőséggel a veii háború.

52. A békével együtt az élelmiszerellátás is bőségesebbé vált a városban, mivel Campaniából is hoztak be gabonát, és miután a szűkös jövendőtől senki sem félt többé, előkerült az is, amit addig elrejtettek. A bőség és a nyugalmas élet csakhamar fejébe szállt a népnek, és mivel háború nem folyt, ismét a belső viszonyokban fedezte föl a régi bajokat. A néptribunusok a maguk sajátos mérgével, a földreformmal izgattak; izgattak az ellenálló patríciusok ellen, mégpedig nemcsak az egész senatusi testület, hanem egyes senatorok személye ellen is. Q. Considius és T. Genucius, a törvényjavaslat előadói, a nép színe előtt törvénybe idézték T. Meneniust. Bűnéül rótták föl, hogy pusztulni engedte a Cremera-parti tábort, holott consulként onnan nem messzire ütötte föl állandó táborát; ez okozta a bukását, noha a patríciusok éppúgy síkraszálltak érte, mint Coriolanusért, s atyja, Agrippa népszerűsége sem halványult még el. A büntetést mértéktartó módon szabták meg a tribunusok: habár halált kértek rá, mégis mindössze kétezer as megfizetésére ítélték. Ez a büntetés mégis az életébe került: azt mondják, nem bírta elviselni a gyalázatot és a bánatot; megbetegedett és meghalt.
A másik vádlott, Sp. Servilius, akit mihelyt hivatali ideje lejárt, C. Nautius és P. Valerius consulsága alatt, L. Caedicius és T. Statius idézett törvénybe, nem úgy, mint Menenius, a maga vagy a senatorok kéréseiben, hanem tulajdon ártatlanságában és érdemeiben bízva nézett szembe a tribunusok kirohanásaival. Neki is az etruszkok ellen a Janiculus alatt lefolyt ütközetet rótták föl bűnéül. Ez a férfi azonban éppoly keményen védte magamagát, mint egykor, veszély idején, az állam ügyét, s nemcsak a tribunusokat, hanem a népet is szilajul ostorozta, szemére lobbantva T. Menenius elítéltetését és halálát, mondván, hogy az ő atyja jóvoltából tért vissza Rómába a nép, s kapta meg azokat a

hivatalokat, azokat a törvényeket, amelyekkel most visszaél. Bátorsága eloszlatta feje felől a veszélyt. Segítségére volt tiszttársa, Verginius is, akit tanúnak idéztek meg, s aki tulajdon dicsőségét megosztotta vele; még inkább hasznára vált Menenius elítéltetése - annyira megváltozott a közvélemény.

53. Rómában véget ért a viszály: kitört a háború a veiibeliekkel, akikhez fegyveres szövetségesként csatlakoztak a sabinok. P. Valerius consult a latinok és hernicusok segédcsapataival kiegészített hadsereg élén Veii ellen küldik, s ő nyomban megtámadja a szövetségesek falai előtt berendezett tábort; akkora zűrzavart támaszt, hogy azok szétszóródva futkosnak ide-oda kisebb egységekben, hogy föltartóztassák az ellenséges haderőt, maga pedig megszállja a kaput, melyet elsőnek megostromolt. A sáncon belül aztán inkább öldöklés, mint harc folyik. A fejvesztettség nem állt meg a táborban, a városba is behatolt; a megrémült veiibeliek úgy ragadnak fegyvert, mintha Veii városa esett volna el. Némelyek a sabinok segítségére sietnek, mások a rómaiakra rohannak rá, akik a támadás súlyát a táborra irányítják. A rómaiak egy kissé megtorpannak és megzavarodnak; de aztán ők is megfordulnak és ellenállnak, ugyanakkor a consul odairányítja a lovasságot, mely szétszórja, megszalasztja az etruszkokat. A két leghatalmasabb és legközelebbi szomszéd nép két hadseregét ugyanabban az órában verik le. Míg Veiinél ez folyik, a volscusok és az aequusok latin földön ütnek tábort, és fosztogatnak a határ mentén. A latinok a hernicusokkal szövetkezve és a maguk erejéből - római vezér és segédcsapatok nélkül - feldúlják az ellenséges tábort; visszaszerezvén tulajdon javaikat, hatalmas zsákmányt is ejtenek. Rómából mégis elküldik a volscusok ellen C. Nautius consult: úgy vélem, nem jó szemmel nézték a szokást, hogy ezek a népek római vezér és hadsereg nélkül, a maguk elhatározásából viseljenek háborút. A gyalázkodás, a kihívás valamennyi fajtáját alkalmazták a volscusok ellen, mégsem bírhatták rá őket, hogy nyílt csatába bocsátkozzanak.

54. A következő év consulai: L. Furius és C. Manlius. Veiit Manlius

gondjára bízzák; de háborút nem viselnek: a veiiek kérésére negyven évre megadják nekik a fegyverszünetet és gabonaadót, hadisarcot vetnek ki rájuk. Mihelyt a külső béke helyreáll, folytatódik a viszály a határokon belül. A tribunusok a földreformjavaslattal ösztökélik zavargásokra a népet. A consulok, akiket sem Menenius elítéltetése, sem Servilius veszélyes helyzete nem félemlített meg, ellenállnak. Hivatali tisztségük lejártával Cn. Genucius, néptribunus, pörbe fogatja őket.
L. Aemilius és Opiter Verginius lép ezután consuli hivatalba; némely évkönyvben Vopiscus Juliust találom consulnak bejegyezve. De abban az esztendőben, bárki volt is a két consul, a nép színe előtt bevádolt Furius és Manlius gyászöltözetben keresi föl nemcsak a népet, hanem a fiatalabb patríciusokat is. Intik, figyelmeztetik őket, hogy ne vállaljanak tisztségeket, se kormányzati megbízatásokat; a consuli vesszőnyalábokat, a bíbor tógát, az elefántcsont széket ne tekintsék másnak, mint gyászpompának: e fényes jelvényekkel, mint áldozati barmok a szalagokkal fölékesítve, halálra ítéltetnek. Ha pedig a consuli tisztség oly vonzó a szemükben, jól véssék az eszükbe, hogy a consuli tisztséget már a tribunusi hatalom tartja a markában, annak van alávetve; a consulnak, tribunusi hivatalszolgaként mindent a tribunus intésére és parancsára kell cselekednie; ha csak egyet moccan, ha tiszteletben tartja a patríciusokat, ha úgy véli, hogy az állam nem csupán a nép fiaiból áll - lebegjen szeme előtt Cn. Marcus száműzetése, Menenius elítéltetése és halála. E szavak gyújtó hatására a patríciusok nem nyilvánosan, hanem magánosok házaiban, kevesek tudomásával összejöveteleket tartottak: megegyeztek abban, hogy a vádlottakat akár törvényes, akár törvénytelen eszközökkel meg kell szabadítani; a legvadabb terv aratta a legnagyobb tetszést, és volt, aki a legvakmerőbb bűn elkövetését is javasolta. Az ítélethirdetés napján tehát, mikor a nép feszült figyelemmel állt a Forumon, előbb csak furcsállották, hogy a tribunus nem érkezik meg; majd amint gyanússá vált a késlekedés, úgy vélték, az előkelőek ijesztettek rá, és azon háborogtak, hogy cserbenhagyta és elárulta az állam ügyét; végezetül azonban olyan emberek, akik a tribunus háza előtt jártak, meghozták a hírt, hogy a tribunust holtan találták otthonában. Mihelyt a hír a gyűlésen elterjedt, mint ahogy a csatarend fölbomlik, ha megölik a vezért, szerteszéled a nép, megy, ki merre lát. Kiváltképpen a tribunusokat fogja el a félelem, mert tiszttársuk halála arra inti őket, hogy nem segít ám a sérthetetlenségi törvény

sem. A patríciusok nem bírják féken tartani örömüket, bűnösnek senki sem érzi magát közülük, annyira, hogy még az ártatlanok sem bánnák, ha azt hinnék róluk, elkövettek valamit, és nyíltan hangoztatják, hogy gonosz eszközökkel kell megfékezni a tribunusi hatalmat.

55. Közvetlenül e nagyon rossz emlékű győzelem után elrendelik a sorozást, s miután a megrémült tribunusok nem tesznek ellenvetést, a consulok végre is hajtják. Akkor pedig a nép nagyobb haragra gerjed a tribunusok hallgatása, mint a consulok hatalmaskodása miatt, és azt hangoztatja: „Vége a szabadságnak; máris visszatértek a régi szokásokhoz; Genuciusszal együtt meghalt és sírba szállt a tribunusi hatalom. Mást kell tenni, egyebet kell kitalálni, hogy szembeszálljanak a patríciusokkal; egyedül annak van értelme, hogy a nép maga védje meg magát, mert máshonnan nem várhat segítséget. Huszonnégy lictor kíséri a consulokat, maga is plebejus valahány: nincs ennél megvetendőbb, nincs a gyöngeségnek nagyobb jele, ha akadna, aki nem félne tőle; az emberek maguk teszik ezt nagy és félelmetes dologgá." Már ezekkel a szavakkal is feltüzelték egymást az emberek, midőn egy Volero Publilius nevű plebejushoz, aki - mivel már parancsnoki tisztet viselt - vonakodott beállni közkatonának, odaküldték a consulok a lictort. Volero a tribunusokhoz föllebbez. De mivel nem siet segítségére senki, a consulok megparancsolják, hogy vetkőztessék le és korbácsolják meg. „A néphez föllebbezek - mondja Volero -, mivel a tribunusok szívesebben vállalják, hogy szemük láttára megkorbácsoljanak egy római polgárt, mint hogy ti a tulajdon ágyában meggyilkoljátok." Egyre hangosabban kiabált a lictor, egyre bőszebben rángatta és megpróbálta az embert levetkőztetni. Ekkor Volero birokra kelvén maga is, de többek segítségével lerázta magáról a hivatalszolgát, s a tömeg sűrűjébe menekül, ahol igen zajosan méltatlankodnak miatta, és így kiabál: „Föllebbezek és a nép hűségére hivatkozom. Segítsetek, polgárok, segítsetek, bajtársak: semmit sem várhattok a tribunusoktól, hiszen nekik van szükségük a ti segítségetekre." A felizgatott emberek mintha csatába készülnének, fegyverkeznek; ebben a helyzetben úgy tetszett, bármiféle törvénytelenség megtörténhet, senki szemében nem szent többé a hivatalnok, sem a magánember joga. A consulok ekkora viharral szembetalálkozván,

könnyűszerrel megtudhatták, mily kevés biztonságot ad a hivatal felsőbbsége, ha nincs meg hozzá az erő: lictoraikat bántalmazták, a vesszőnyalábokat összetörték, őket a Forumról a Curiába kergették, s azt sem tudják, meddig terjed immár Volero győzelme. Majd amint a zajongás elül, parancsot adnak, hogy hívják össze a senatust, és fölpanaszolják a rajtuk esett sérelmeket, a nép erőszakoskodását, Volero vakmerőségét. Sok kemény javaslat hangzott el, mégis az idősebb senatorok véleménye győzött, akik ellenezték, hogy most a patríciusok haragja összecsapjon a nép dühével.

56. Volerót népszerűsége teljében a legközelebbi választógyűlésen megválasztották néptribunussá arra az évre, amelyben a consuli tisztséget L. Pinarius és P. Furius töltötte be. Szemben mindazoknak a véleményével, akik azt várták tőle, hogy tribunusi hatalmát az előző év consulainak zaklatására használja majd föl, egyéni sérelménél fontosabbnak tekintvén az állam érdekét, egyetlen szóval meg nem sértette a consulokat, hanem törvényjavaslatot terjesztett a nép elé arról, hogy a nép tisztviselőit ezentúl a tribusokként szavazó gyűléseken válasszák meg. Fontos javaslat volt ez, bár első pillantásra nem tekintették csöppet sem veszélyesnek, pedig megfosztotta a patríciusokat minden lehetőségüktől, hogy clienseik szavazata révén kedvük szerint válasszanak tribunusokat. Ezzel a népnek igen kedvére való kezdeményezéssel a leghevesebben szembeszálltak a patríciusok, s az ellenállásra velük szemben csak egyetlen lehetőség maradt, a tribunusi testület ellenvetési joga, melyet sem a consulok, sem a rangidős senatorok tekintélye nem befolyásolhatott; hanem ez az ügy a maga súlyossága miatt súlyos vitákat váltott ki az egész év folyamán. A nép újra megválasztotta tribunusnak Volerót; a patríciusok pedig, mivel úgy vélték, hogy itt a végső küzdelem ideje, megválasztják consulnak Appius Claudiust, Appius fiát, aki már apja harcai miatt is gyűlöletes és ellenséges személy a nép szemében. Tiszttársul T. Quinctiust adják melléje.

Már az év elejétől fogva mindenekelőtt a törvényjavaslatról tárgyaltak. Ha Volero volt is a törvény kezdeményezője, annak még nála is frissebb és lelkesebb szószólója akadt tiszttársának,

Laetoriusnak személyében, kit szilajjá edzett roppant hadidicsősége, mert nála jobb fegyverforgató nem akadt a maga korában. Míg Volero egyébről, mint a törvényjavaslatról nem beszélt, és tartózkodott a consulok gyalázásától, ő mindjárt kezdetben hevesen vádolta Appiust és családját, mely a legdölyfösebb, legkegyetlenebb ellensége a római népnek, meg hogy a patríciusok nem consult választottak, hanem hóhért, hogy kínozza és tönkretegye a népet. A kiváló hadierényekkel ékes és szabadságszerető férfi azonban nem értett a szónokláshoz. Beszéd közben elakadt a szava, és csak ennyit tudott mondani: „Nem kenyerem a beszéd, polgártársak, de amit mondok, azért helytállok. Jöjjetek ide holnap; én itt vagy meghalok a szemetek láttára, vagy keresztülviszem a törvényjavaslatot." Másnap elfoglalják a szószéket a tribunusok; a consulok s az előkelőségek is mind ott maradnak a gyűlésen, hogy megbuktassák az új törvényt. Laetorius elrendeli, hogy aki nem szavazhat, azt távolítsák el. Az ifjú patríciusok csak állanak, nem engedelmeskednek a kikiáltó szavának. Laetorius erre parancsot ad, hogy tartóztassanak le némelyeket közülük. Appius consul azonban azt állítja, hogy a tribunus csak a plebejusok fölött gyakorolhatja jogát; mivelhogy nem az egész nép, hanem csak a plebs tisztviselője: s az ősi jogszabály alapján sem távolítható el senki, mivel az így hangzik: „Távozzatok, ha úgy tetszik, polgárok." Jogi kérdésről lévén szó, könnyedén és megvetéssel megzavarhatta Laetoriust. A tribunus haragra gyúlva hivatali szolgáját küldi rá a consulra, a consul meg a lictort a tribunusra, miközben azt kiabálja: „Magánszemély, se hatalma, se hivatali tisztsége!" Mit sem törődtek volna a tribunus sérthetetlenségével, ha egyfelől az egész gyűlés erélyesen meg nem védi a consullal szemben, másfelől meg az egész városból a Forumra rohanó emberek felizgatott tömeggé nem alakulnak. Hanem Appius makacskodása miatt nem csillapult a nagy vihar, és bizony véres küzdelemmé fajult volna, ha Quinctius, a másik consul megbízást nem ad a consuli rangú férfiaknak, hogy tiszttársát, ha kell, erőszakkal is távolítsák el a Forumról, maga pedig a dühöngő népet szép szóval meg nem nyugtatja, s a tribunusokat meg nem kéri, hogy oszlassák szét a gyűlést: „Ne adják ki egyszerre haragjukat; az idő nem tompítja a harag erejét, hanem bölcs belátással még fokozza is; a senatus a nép akaratát, éppúgy a consul is a senatus akaratát hajtja végre a jövőben."

57. Quinctius csak nagy keservesen csillapíthatta le a népet, hanem a patríciusok még annál is keservesebben a másik consult. Mihelyt végre szétoszlatták a népgyűlést, a consulok összehívták a senatust. Az ülésen hol félelem-, hol haragszülte javaslatok váltakoztak egymással, majd amint az idő heves kitörések helyett meggondolásra intett, már húzódoztak a további küzdelemtől a kedélyek, sőt végül köszönetet mondtak Quinctiusnak, hogy közreműködésével lecsillapodott a zavargás, Appiustól azt kérik, hogy csak annyi méltóságot követeljen a consul számára, amennyi a belső békével összeegyeztethető; míg ugyanis a tribunusok és a consulok közül ki-ki magához igyekszik ragadni mindent, a középen álló erőknek semmi sem marad; darabokra tépték, marcangolták az államot; inkább volt gondjuk, hogy ki tartsa kézben, mint az, hogy épségben fennmaradjon. Erre Appius tanúul hívja az isteneket és embereket, hogy félelmükben elárulják, cserbenhagyják a köztársaságot; nem a consul nincs segítségére a senatusnak, hanem a senatus nem segíti a consult; súlyosabb törvényeket fogadnak el most, mint amilyeneket a Mons Saceren elfogadtak. Végül is a patríciusok egyetértő véleményétől meggyőzetve megnyugszik; a törvényjavaslatot csöndben megszavazzák.

58. Akkor választottak első ízben tribunusokat a tribusonként szavazó gyűléseken. Piso arról tudósít, hogy számukat hárommal megtoldották, azelőtt ugyanis csak ketten viselték ezt a tisztséget. Piso meg is nevezi a tribunusokat: Cn. Siccius, L. Numitorius, M. Duillius, Sp. Icilius, L. Maecilius.

A római zavargások kellős közepén tört ki a háború a volscusok és az aequusok ellen. Feldúlták a szántóföldeket, arra számítva, hogy ha a nép kivonulna Rómából, menedéket adnak neki maguknál: de miután Rómában rendeződött a helyzet, visszavonták seregüket. Appius Claudiust a volscusok ellen küldték, Quinctiusra pedig rábízták az aequusok földjét. Appius éppoly keményen bánt a katonasággal, mint otthon, Rómában, sőt még szabadabban, mivel nem korlátozták a tribunusok. Atyjánál is jobban gyűlölte a népet: „Még mit nem? Hogy őt legyőzte a plebs; hogy ő, akit elsősorban a tribunusi hatalom ellenzőjeként választottak meg consulnak, elfogadott olyan törvényjavaslatot, melyet consul elődei - pedig

azokhoz nem fűztek akkora reményt a senatorok - kisebb erőfeszítéssel megakadályoztak." A harag és méltatlankodás csak ingerelte a szilaj természetű embert, hogy őrjöngő hatalmaskodásával gyötörje a hadsereget. Azt azonban semminemű erő meg nem zabolázhatta: az ellenállás oly mélyen gyökerezett lelkükben. Lustán, kényelmesen, hanyagul, gyalázatosan végeztek mindent; sem a megszégyenülés, sem a félelem nem törte meg őket. Ha Appius gyorsabb menetelést vezényelt, ők szorgosságot színlelve lassabban lépkedtek; ha munkára buzdította őket, valamennyien önkényesen meglassították tevékenységüket; ha őt meglátták, elfordították tekintetüket, ha elhaladt mellettük, halkan átkot mormoltak, míg végül ez a nép gyűlölete láttára közömbös lélek is megdöbbent. Miután hiábavalónak bizonyult bárminemű szigorúság, tudni sem akart többé a közkatonákról; azt állította, hogy a hadsereget megrontották a centuriók, akiket csúfondárosan „néptribunusoknak" és „Voleróknak" nevezett.

59. Mindezekről tudomást szereztek a volscusok, és egyre fenyegetőbben viselkedtek. Abban reménykedtek, hogy a római hadsereg éppúgy föllázad Appius, mint annak idején Fabius consul ellen. Pedig a hadsereg Appiusszal még hevesebben szállt szembe, mint Fabiusszal: mert nemcsak hogy győzni nem óhajtott, mint a Fabius-féle hadsereg, hanem egyenesen azt kívánta, hogy megverjék. Csatasorba állva csúfos futással a tábor felé iparkodott, és meg sem állt, míg azt nem látta, hogy a volscusok megrohanják az erődítményeket, és szégyenletes módon öldöklik az utóvédet. Csak ekkor támadt fel harci kedvük, hogy a már-már győztes ellenséget visszakergessék a falakról, annyi mindenesetre meglátszott: a római katonaság csak azt nem akarja, hogy elfoglalják táborát, egyébként örültek tulajdon vereségüknek és gyalázatuknak. Mindez csöppet sem törte meg Appius kevélységét, még fokozni is óhajtotta hatalmaskodását, és gyűlést hívott össze. Ekkor azonban odamentek hozzá legatusai és tribunusai, s arra intették, hogy ne iparkodjék érvényesíteni hatalmát, melynek ereje teljesen alárendeltjei egyetértő akaratától függ; a katonák széltében-hosszában mondogatják, hogy nem mennek el a gyűlésre, és mindenfelé hangoztatják követelésüket, hogy vonuljanak ki a volscusok földjéről; a győztes ellenség az imént csaknem a rómaiak

kapuiban és sáncain állt, s az óriás veszedelemnek nemcsak sejtése, hanem nyilvánvaló képe játszódott le szemük előtt! Végül is meggyőzték, hogy mivel a katonák a büntetés elhalasztásánál egyebet úgysem nyernek, egyelőre tekintsen el a gyűlés összehívásától, és hirdettesse ki, hogy másnap útra kelnek. Hajnalban fel is hangzik a kürtjel az indulásra. De amint a sereg kiözönlik a táborból, a volscusok szinte azonos jelszóra fölserkenve, megtámadják az utóvédet. A legelső sorokig úrrá lesz a félelem, és annyira megzavarja az egységeket, a csatarendet, hogy sem a vezényszavaknak engedelmeskedni, sem harci alakulattá fejlődni nem képesek többé. Mindenki csak arra gondol, merre fusson. Fölbomlott sorokban, holttestek és fegyverek halmazán keresztül, hanyatt-homlok menekülnek úgy, hogy az ellenség hamarább hagy föl az üldözéssel, mint a római sereg a futással. Fejvesztett menekülés után végül összegyűlnek a katonák, s a consul, aki hiába igyekezvén megállítani őket, szorosan a nyomukban járt, most nyugalmas helyen felüti táborát; gyűlést hív össze, és jogosan támad rá a hadseregre, mely megszegte a katonai fegyelmet, hűtlenné vált a zászlókhoz. „Hol a zászlód, hol a fegyvered?", kérdezgeti egyenként a fegyvertelen közemberektől, a zászlójukat vesztett zászlóvivőktől; aztán a centuriókat s a dupla adagot élvező katonákat, akik elhagyták kijelölt helyüket a sorban, megvesszőzteti és lefejezteti; a közkatonák sorát megtizedelteti.

60. Az aequusok ellen viszont, consul és katonaság jó hangulatban, egyetértésben vívta a harcot: Quinctius maga is szelídebb természetű volt, és tiszttársának bukásra ítélt kegyetlensége csak erősítette a maga tulajdonságait. Látván a nagy egyetértést vezér és serege között, az aequusok mutatkozni sem merészeltek, csak tűrték, hogy az ellenség dúlja-fosztogassa
földjüket: soha bőségesebb zsákmányt nem ejtettek még háborúban, s azt teljes egészében a katonáknak adták. De fűztek hozzá dicséretet is, mert az éppolyan jólesik a katona szívének, mint a jutalom. Mivel a vezért szívesen fogadták, a vezér kedvéért a senatorokat is jobb szemmel nézték hazatérésük idején a katonák: „Nekik apát, a másik hadseregnek teljhatalmú urat adott a senatus", mondogatták.
A váltakozó hadiszerencsével lefolyt háborúban, kemény belső és külső viszálykodásban eltelt esztendőt kiváltképpen a tribusonként

szavazó népgyűlések tették emlékezetessé, melyek nem annyira gyakorlati hasznuk, mint a megkezdett harc győzelme miatt voltak jelentősek: a patríciusok kizárásával ugyanis maguk a gyűlések veszítettek méltóságukból, anélkül, hogy akár a nép ereje növekedett, akár a patríciusoké meggyöngült volna.

61. Izgalmasabban kezdődött a következő év, L. Valerius és T. Aemilius consulsága alatt, a rendeknek a földreform okozta harca, valamint Ap. Claudius pöre miatt - Claudiust ugyanis, aki a törvényjavaslat esküdt ellensége lévén, az állami földek birtokosainak ügyét szinte harmadik consulként képviselte, M. Duillius és Cn. Siccius törvénybe idézte. Soha nem állott még a plebs szemében gyűlöletesebb ember vádlottként a nép ítélőszéke előtt, akire mind a maga személye, mind apja emléke miatt ennyire haragudtak volna. A patríciusok sem erősködtek még soha ennyire így senkinek az érdekében, mondván, hogy a senatus bajnokát, méltóságának védelmezőjét, aki ha a küzdelem hevében néminemű túlzással is, de mindenkor szembeszállt a tribunusok s a plebs zavarkeltő szándékaival, most odadobják a nép haragjának? Egyetlen patrícius volt, maga Ap. Claudius, aki tribunusokat, népet, pört egyaránt semmibe vett. Sem a nép fenyegetése, sem a senatus kérése rá nem bírhatta, hogy gyászruhát öltsön; vagy könyörögve az emberekhez forduljon, de akár csak beszédének szokásos élességén, ha már a nép előtt védekeznie kell, tompítson vagy szavát halkabbra fogja. Arcának kifejezése, megvető pillantása, csípős beszéde éppolyan volt, mint azelőtt, s a nép közül igen sokan éppúgy féltek most e vádlottól, mint az egykori consultól. Egyetlen védőbeszédet mondott szokásához híven, de a vád hangján szólva. Magabiztossága annyira elképesztette mind a tribunusokat, mind a népet, hogy tulajdon indítványára elnapolták a tárgyalást - és megengedték, hogy az még továbbra is elhúzódjék. De nem sok idő telt bele: a kijelölt nap eljövetele előtt Appius megbetegedett és meghalt. Egyik néptribunus szerette volna megakadályozni, hogy elmondják fölötte a halottdicsérő beszédet, a nép azonban nem akarta, hogy ezt a nagy embert megfosszák a végtisztességtől; halottdicséretét éppoly figyelmesen meghallgatta, mint életében az ellene szóló vádat, és tömegesen részt vett a temetésén.

62. Még ugyanabban az évben Valerius consul hadseregével az aequusok ellen vonult, és mivel az ellenséget nyílt csatára nem bírhatta, elhatározta, hogy megostromolja a táborukat. Egy jégesővel, mennydörgéssel vegyes szörnyű vihar azonban meggátolta tervét. Majd a sereg egyre növekvő csodálkozására, mihelyt megadták a jelt a visszavonulásra, oly tiszta, csöndes idő állt be újra - mintha égi hatalom védelmezné a tábort, és istenkáromlás volna ismét megtámadni. A katonák háborús haragja a földek elpusztítására fordult. A másik consul, Aemilius, a sabinok ellen viselt hadat. Mivel az ellenség ott is falak mögé húzódott - a földeket fosztogatták. Fölégették nemcsak a majorokat, hanem a sűrűn lakott falvakat is, s ily módon előcsalogatták a sabinokat, hogy szálljanak szembe a fosztogatókkal; a kétséges kimenetelű harc után azonban másnap visszavonultak; és táborukat biztonságosabb helyen ütötték föl. A consulnak ez épp elegendő volt, hogy legyőzve lássa és otthagyja az ellenséget anélkül, hogy a döntést kivívta volna.

63. Mialatt ezek a háborúk folytak, és Rómában tovább tartott a belső viszály, consullá választották T. Numicius Priscust és A. Verginiust. Látható volt, hogy a nép nem tűri tovább a földosztásról szóló törvény halogatását, és végső leszámolásra készül, amikor a fölégetett falvak füstje s a földművesek menekülése tudtul adta, hogy jönnek a volscusok. Ez a hír elnyomta a már kirobbanásra érett lázadást. Az, hogy a senatus parancsára a consulok nyomban távoztak, és Rómából az ifjúságot háborúba vezényelték, lecsillapította a nép többi részét. Az ellenség egyébként, mely csak vaklármával zavarta meg a rómaiakat, gyorsított menetben visszavonult; Numicius Antiumba, a volscusok ellen, Verginius pedig az aequusok ellen vezette hadát. Ott egy csapda miatt csaknem vereséget szenvedtek, de a katonák bátorsága megmentette a consul hanyagsága miatt megromlott helyzetet. Szerencsésebben irányította a hadjáratot Numicius a volscusok ellen: az ellenséget már az első ütközetben szétszórták, és az akkori idők leggazdagabb városáig, Antiumig kergették. A consul Antiumot nem merészelte megostromolni, hanem elfoglalta Caenót, egy másik, kevésbé gazdag várost. Mialatt az aequusok és a volscusok a római hadsereget lekötik, a sabinok portyáikkal Róma kapui elé érkeznek. Néhány nap múlva azonban két hadsereg, két consul tör be bosszúból határaikon, s ők súlyosabb csapást szenvednek, mint amit

maguk a rómaiakra mértek.

64. Az év vége felé egy darabig béke uralkodott, de mint máskor is mindig: a patríciusok és a plebs között dúló háborúságtól megzavart béke. A haragvó nép nem akart részt venni a consulválasztó gyűlésen; a patríciusok s a patríciusok cliensei T. Quinctiust és Q. Serviliust választották meg consulnak. Az előző consulok alatt hasonlóan folyt le az esztendő; az év elején lázongás, majd a külső háború nyomán beálló nyugalom. A sabinok gyorsított menetben átlépték a Tiberist, és az Anio folyó mentén gyilkoltak, gyújtogattak; bár a Porta Collina és a városfalak tövéből visszavonulásra kényszerültek, mégis igen nagy zsákmányt ejtettek emberben, jószágban egyaránt. Servilius consul támadásra kész hadseregével üldözőbe vette őket, de mivel ütközetre alkalmas helyen nem tudta utolérni a sereget, hatalmas területen akkora fosztogatást vitt véghez, hogy katonasága semmit nem hagyott érintetlen, és az elvesztett zsákmány többszörösével tért haza.

A volscusok ellen is sikeresen folytak Róma hadműveletei, mind a hadvezér, mind a katonák érdeme folytán. Először sík területen kézitusában ütköztek meg véres harcban, és mindkét oldalon nagy veszteséget szenvedve; s a rómaiak, mivel kevesebben voltak, jobban érezték a csapást, és már-már visszavonultak volna, ha a consul üdvös hazugságot kieszelve el nem kiáltja magát, hogy a másik szárnyon menekül az ellenség, s így föl nem lelkesíti katonáit. Rohamra mennek, és bízva győzelmükben, győznek is; a consul attól fél, hogy a túlzott lendület újabb harcot idéz föl, jelt ad tehát a visszavonulásra. Eltelt néhány nap - mintha csak néma egyezséget kötöttek volna -, mégpedig mindkét oldalon teljes nyugalomban, s ezalatt a volscusok és az aequusok egész vidékéről igen sok ember érkezett a táborba; nem kételkedtek benne, hogy amint ezt a rómaiak észreveszik, éjjel elvonulnak. A harmadik őrségváltáskor tehát megostromolják a római tábort. Quinctius eloszlatja a hirtelen ijedségtől támadt zűrzavart, és megparancsolja, hogy a katonák maradjanak nyugodtan sátraikban, őrségbe állít egy cohors hernicust, s elrendeli, hogy a kürtösök és trombitások lóháton a sánc alatt szüntelenül fújják szerszámukat, és hajnalig tartsák ébren az ellenséget. Az éjszaka hátralevő óráiban oly nagy nyugalom uralkodott a táborban, hogy a rómaiak még jól aludhattak is. A

volscusokat viszont a fegyveres gyalogság látványa, melyről azt hitték, hogy nagyobb létszámú, meg hogy római, továbbá a lovak rémült nyerítése - a szokatlan lovas s a fülüket sértő lárma miatt ugyanis megvadultak a lovak - arra intette, hogy az ellenség támadásra készül.

65. Mihelyt megvirradt, csatasorba állt a friss, jóllakott, az éjszakai alvástól kipihent római sereg, s az ácsorgástól, álmatlanságtól elgyötört volscusokat első támadásával szétverte; az ellenség inkább meghátrált ugyanis, semmint megverve szétfutott, mivel a hátánál dombok húzódtak, melyek az első sorok mögött épségben maradt egységeiket biztonságban befogadták. A consul, mihelyt a kedvezőtlen terephez érkezik, megállítja a sereget. A katonaság azonban rossz néven veszi, hogy föltartóztatják, és kiabál, követeli, engedjék meg, hogy tovább üldözhesse a menekülőket. Legszilajabb a lovasság; a hadvezér köré sereglik hangoskodván, hogy majd a hadi jelvények előtt halad. És míg a consul tétovázik, katonai bátorságában föltétlenül, de a terep lehetőségeiben vajmi kevéssé bízva, mindenfelől lármáznak, hogy indulni akarnak, s a zajongást tett követi. Földbe szúrván dárdáikat, hogy könnyebben fölkapaszkodjanak a domboldalon, futva elindulnak. A volscus sereg az első rohamban kihajítja támadófegyvereit, majd a lába előtt heverő szikladarabokat görgeti a fölfelé kapaszkodó rómaiakra, akiknek soraiban a magas fekvésű helyről érkező sűrű dobások zavart keltenek. A rómaiak balszárnyát csaknem áttörik, ha a consul hol ostobán vakmerőnek, hol gyávának becsmérelve már-már meghátráló katonáit, szégyenérzetet és félelmet nem olt szívükbe. Elszánt lélekkel előbb megvetik lábukat; majd miután teret nyernek, összeszedik erejüket, merészen új támadást indítanak, és csatakiáltást hallatván, ismét előrenyomulnak; majd újabb lendülettel nekigyürkőznek a meredélynek, és legyőzik a terepakadályokat. Már csaknem följutottak a dombtetőre, de ekkor az ellenség hátat fordít, mire eszeveszett futással, menekülők és üldözőik szinte egy lendülettel érik el a tábort. Az általános rémületben elfoglalják a tábort: aki a volscusok közül megmenekülhet, Antium felé igyekszik. Antium alá vonult a római hadsereg is. Néhány napi ostromzár után megadja magát a város, de nem az ostromlók újabb támadására, hanem azért, mert a volscusok bátorsága a szerencsétlen kimenetelű csata és táboruk elvesztése miatt megingott.

HARMADIK KÖNYV

1. Antium elfoglalása után T. Aemilius és Q. Fabius consuli éve következett: az utóbbi a Cremeránál kiirtott nemzetség egyetlen életben maradt sarja. Aemilius már korábbi consulsága idején javasolta, hogy osszanak földet a népnek; második consulsága ennélfogva reményt keltett a törvény megvalósulására mind a földosztás iránt érdeklődők, mind a tribunusok körében, akik már gyakran ütköztek a consulok ellenállásába, és most, gondolván, hogy a consul segítségével keresztülvihetik, újra felvetették a törvényjavaslatot. A consul pedig kitartott véleménye mellett. A birtokosok - a legtöbb patrícius család - azon keseregve, hogy az állam egyik vezető embere a tribunusok törekvéseivel való egyetértését fitogtatja, és mások javainak bőkezű osztogatásával akar népszerűséget szerezni, az ügy miatt támadt gyűlöletet a tribunusokról teljes egészében a consul személyére terelték. Kegyetlen harc keletkezett volna, ha Fabius mindkét fél számára elfogadható indítvánnyal meg nem oldja a kérdést. „T. Quinctius vezetésével és elgondolásai alapján nagyobb földterületet foglaltunk el a volscusoktól; Antium velünk szomszédos, kedvező fekvésű, tengerparti város, coloniát lehetne ott alapítani; ily módon a birtokosokkal való hadakozás nélkül földhöz juthatna a nép, s az állam békességben élhetne." Ezt a javaslatot elfogadták. A föld kiosztására három embert jelöl ki, T. Quinctiust, A. Verginiust és P. Furiust; ők pedig elrendelik, hogy aki földet akar kapni, jelentkezzék. A bőséges lehetőségtől, amint az szokás, nyomban elment az emberek étvágya, és oly kevesen iratkoztak föl, hogy a településhez kellő létszám elérése végett volscusokat is fölvesznek a névsorba; a többiek inkább választják a földkövetelést Rómában, mint hogy másutt földet kapjanak.
Az aequusok Q. Fabiustól - aki hadseregével földjükre érkezett -, békét kérnek, majd megszegve azt, váratlanul betörnek a latinok területére.

2. Q. Serviliust - a következő évre Sp. Postumiusszal együtt

megválasztott consult - az aequusok ellen küldték, s ő állandó táborát latin földön ütötte föl. A betegségtől meglepett sereget kényszerű pihenő tartotta vissza a táborban. A háború a harmadik esztendőre, Q. Fabius és T. Quinctius consulsága évére is elhúzódott. Mivel annak idején Fabius kötött békét győztesként az aequusokkal, a senatus rábízta a háború vezetését. Abban a biztos meggyőződésben, hogy az aequusok pusztán neve hallatára meghunyászkodnak, követeket küldött törzsi gyűlésükre és megüzente: „Q. Fabius consul, aki az aequusok békekérését egyszer már elvitte Rómába, most Róma hadüzenetét hozza az aequusoknak fegyveres jobbjában, melyet annak idején békejobbként nyújtott nekik. Hogy kinek a hitszegése, kinek az árulása miatt, annak most a tudói, a jövőben pedig bosszúállói lesznek az istenek. Bárhogy áll is a helyzet, a maga részéről szívesebben látná, ha az aequusok önként megbánnák tettüket, mintha ellenségeskedést kellene elszenvedniök. Ha megbánást tanúsítanak, biztos menedékre találnak egyszer már megismert kegyelmében; ha viszont hitszegésükben találják örömüket, a háborút inkább a haragvó istenekkel szemben viselik majd, semmint ellenségükkel." Ezek a szavak csöppet sem indították meg az aequusokat, ellenkezőleg, csöpp híja, hogy nem bántalmazták a követeket, a hadsereget pedig az Algidus-hegy felé irányították, hogy megütközzék a rómaiakkal. Mihelyt megvitték a hírt Rómába, inkább az ügy sérelmessége, semmint veszélye miatt a másik consul is elhagyta a várost. Így hát két consuli hadsereg közeledett hadirendbe sorakozva az ellenség felé, hogy nyomban megütközzék vele. Már-már beesteledett, amikor az egyik ellenséges őrszem így kiált: „A háború mutogatása ez csupán, rómaiak, nem hadviselés: most vonultok föl, amikor leszáll az éjszaka? Nekünk az előttünk álló küzdelemhez hosszabb nappalra van szükségünk. Holnap virradatkor térjetek vissza csatarendben, lesz idő a harcra, sose féljetek." E szavaktól haragra gyúlva visszavezénylik a hadsereget a táborba - a katonák számára hosszú az éjszaka, mely elválasztja őket a harctól. Mindenesetre élelemmel, alvással gondoskodnak testük erejéről; másnap hajnalban elsőnek sorakozik fel a római hadsereg; végre előjönnek az aequusok is. Mindkét részről elkeseredett küzdelem folyik - a római sereg haragosan és gyűlölettől eltelve harcol, az aequusokat pedig az kényszeríti, hogy önhibájukból idézték föl a veszedelmet, hogy ezentúl hitelt sem adnának szavuknak, vakmerően a végsőt is megkísérelték. A római hadsereget azonban nem bírják

föltartóztatni az aequusok; de szívük még akkor sem hajlik a békére, amikor visszaveretve, határaik mögé húzódnak vissza, s a szilaj tömeg vezéreit szidalmazza, amiért nyílt csatába bocsátkoztak, pedig az effajta harci művészetben a rómaiak kiválóak; az aequusok portyákban, rajtaütésekben jobbak, így hát a hadviselés helyes módja náluk a szétaprózott sok csapat, nem pedig egyetlen, nagy tömegű hadsereg bevetése.

3. Tehát őrséget hagyván táborukban, lendületes támadásra indultak, és annyira elözönlötték a római határokat, hogy Rómát is rettegés töltötte el. A váratlan esemény már csak azért is nagy zavart keltett, mert legkevésbé sem gondolhattak arra, hogy az imént legyőzött és táborában csaknem körülzárt ellenség betörésétől kell félniök; a földműves nép rémülten igyekezett a kapuk mögé, de nem portyázásokról és apró fosztogató csapatokról adott hírt, hanem alaptalan félelmében mindent fölnagyítva jajveszékelt, hogy ellenséges hadseregek legiói érkeztek, és gyorsított menetben Róma felé tartanak. A tőlük hallott bizonytalan és felettébb változékony híreket a legközelebbi szomszédok továbbadják másoknak. A zűrzavar, a fegyverbe hívások zsivaja alig különbözik bármely megszállott város rémületétől. Quinctius consul éppen akkor tért vissza az Algidus-hegyről: ez volt a rémület orvossága. Lecsöndesítette a zajongó tömeget, lehordta a népet, hogy a megvert ellenségtől ijedezik, és őrséget állított a kapuk elé. Majd összehívta a senatust, s a patríciusok egyetértésével beszüntetve a törvénylátás munkáját, elindult, hogy megvédje a határok biztonságát. Q. Serviliusra hagyván a praefectus urbis hatáskörét; ellenséggel azonban nem találkozott a csatamezőn. A másik consul kiválóan végezte el feladatát; mivel tudta, hogy merre veszi útját az ellenség, melynek menetelését a súlyos zsákmány akadályozta, megtámadta s gyászosan kifosztotta az elvonuló sereget. A csapdából kevés ellenséges katona menekült meg, a zsákmányt pedig teljes egészében visszaszerezték tőlük. A négy napig tartó törvénykezési szünet Quinctius consul visszatérésével be is fejeződött.

Ezután vagyonbecslést tartottak, melynek befejeztével Quinctius végezte a tisztító szertartást. Állítólag száznégyezer-hétszáztizennégy polgárt számláltak össze, nem számítva az

özvegyeket és az árvákat.

Az aequusok ellen folyó hadjáratban nem történt semmi említésre méltó: visszavonultak városukba, és eltűrték, hogy javaikat fölégessék, széthurcolják. A consul, miután az ellenség területét zsákmányszerzés céljából többször keresztül-kasul bejárta, dicsőséggel és hatalmas prédával megrakodva tért vissza Rómába.

4. A következő consulok: A. Postumius Albus és Sp. Furius Fuscus. (Furiust némely történetíró Fusiusnak írja: azért hívom föl erre a figyelmet, hogy mindenki tudja, nem személycseréről, hanem az írásmód változásáról van szó.) Nem volt kétség afelől, hogy egyik consul hadba vonul az aequusok ellen. Az aequusok tehát segítséget kértek az Ecetrában lakó volscusoktól; ők pedig szívesen teljesítették kérésüket - hiszen ezek az államok szüntelen gyűlöletben hadakoztak a rómaiak ellen -, és teljes erőből készülődtek a háborúra. Megtudják ezt a hernicusok, jelentik a rómaiaknak, hogy Ecetra az aequusokhoz pártolt. Gyanússá vált Antium colonia is, mivel sokan az aequusokhoz menekültek, amikor a várost elfoglalták: az aequus háborúban ez a nép igen kemény katonának bizonyult. Midőn az aequusokat városukba kergették, ez a sok ember szétszóródva visszatért Antiumba, és az amúgy is hűtlenné vált telepeseket elidegenítette a rómaiaktól. A dolog még meg sem érett teljesen, amikor a senatusnak hírül vitték, hogy árulás készül; ekkor a consulok feladatává tették, hogy idézzék Rómába a colonia vezető embereit, és kérdezzék meg tőlük, hogyan áll ez az ügy. Emezek jöttek is szaporán, s amikor a consulok a senatus elé vezették őket, hogy a kérdésekre válaszoljanak, gyanúsabb színben távoztak, mint amikor megérkeztek. A háború felől most már nem lehetett kétsége senkinek. Sp. Furius, az egyik consul, akire a hadjárat vezetését bízták, elindult az aequusok ellen, és a hernicusok földjén talált rá a fosztogató ellenségre; a consul nem ismervén haderejük létszámát, mivel együtt senki sem láthatta őket, vaktában, csapataiknál kisebb hadsereggel bocsátkozott harcba. Az első ütközetben vereséget szenvedve visszavonult táborába. Ezzel azonban még nem ért véget számára a veszély: aznap éjjel és másnap akkora haderő vette körül és ostromolta meg a tábort, hogy még hírvivőt sem küldhetett Rómába. A hernicusok jelentették, hogy szerencsétlenül folyt le a csata, s a consult

seregestül körülzárták. A hír annyira megrémítette a patríciusokat, hogy meghozták a végszükség esetén szokásos senatusi határozatot, és megbízást adtak Postumiusnak, a másik consulnak: gondoskodjék róla, hogy az államot károsodás ne érje. Legbölcsebbnek tetszett, ha a consul maga Rómában marad, és összeíratja a fegyverforgatásra alkalmas férfiakat; továbbá ha T. Quinctiust a szövetséges csapatok élén proconsulként a tábor segítségére küldi. Ennek végrehajtására elrendelték, hogy a latinok, a hernicusok és Antium colonia „subitarius"-okat küldjenek - így hívták akkoriban a hirtelen szükségessé vált segélycsapatokat.

5. Sok hadmozdulatot, sok rajtaütést hajtott végre itt is, ott is azokban a napokban az ellenség, és számbeli fölényénél fogva többfelől támadta meg a római egységeket, mivel bízott benne, hogy annak úgy sincs elegendő ereje mindezekkel megküzdeni: megrohamozta a tábort, de a hadsereg másik részét ugyanakkor elküldte, hogy dúlja föl a római területeket, és ha alkalom adódik, kíséreljen meg támadást Róma városa ellen is. L. Valeriusra a város őrizetét bízták, Postumius consult pedig elküldték, hogy védje meg a határokat a fosztogatástól. Egyik részről sem kíméltek se gondot, se fáradságot: a városban éjjeli őrjáratokat, a kapuk előtt őrszemeket, a falakon védelmi csoportokat állítottak föl, és ami ily nehéz helyzetben szokásos, néhány napra beszüntették a közügyek intézését. Ezalatt a táborban Furius consul, aki eleinte egykedvűen viselte el, hogy körülzárták, az ellenség vigyázatlanságát kihasználva kitört a főkapun, és bár üldözőbe vehette volna őket, megállott, nehogy a másik oldal felől erőszakos támadás érje a tábort. Furius legatus - a consul testvéröccse - azonban tovább rohant, és a roham hevében nem vette észre sem azt, hogy övéi elmaradnak, sem pedig hogy az ellenség a háta mögött támadni készül, így aztán a többiektől elzárva, hiába kísérletezett, hogy utat vágjon magának a tábor felé; hősiesen küzdve elesett. Midőn a consul megtudja, hogy öccsét körülfogták, nyomban visszafordul maga is, és vakmerően, a kellő óvatosság híján veti magát a küzdelembe. Megsebesülése és az, hogy kísérete alig tudja kimenteni, övéinek lelkületét is megzavarja, az ellenséget pedig még több önbizalommal tölti el; a legatus megöletése és a consul

sebesülése úgy föllelkesíti őket, hogy most már semmiféle erő nem állhatja útjukat: a táborba visszaűzött rómaiakat ismét körülzárják. Reményük és erejük még kevesebb, mint annak előtte; a legnagyobb veszély is bekövetkezett volna, ha T. Quinctius az idegen csapatokkal (a latin és hernicus hadsereggel) segítségükre meg nem érkezik. Hátulról támadja meg a római legatus fejével büszkélkedő aequusokat, akik csupán a táborra fordítják figyelmüket, egyszersmind messziről jelt ad, hogy a rómaiak törjenek ki a táborból, és így az ellenséges sereg jókora részét körülzárja. Halottakban kisebb volt a veszteségük, viszont felettébb fejvesztetten szóródtak szét a római földön, de a zsákmányt magukkal cipelték; Postumius pedig néhány alkalmas helyen őrséget állított fel, és rájuk rontott. A rendetlen sorokban kóborló menekülők a győztes Quinctius útjába akadtak, aki a sebesült consullal éppen visszatérőben volt; ekkor a consuli hadsereg jeles csatában megbosszulta mind a consul sebesülését, mind a legatus és a cohorsok lemészárlását.

Súlyos csapásokat mértek és szenvedtek el azokban a napokban mindkét oldalon. Nehéz volna ily régmúlt eseményről hitelesen megállapítani, hogy hányan vettek részt a csatában, vagy mennyi volt a halottak száma. Valerius Antias megkísérli, hogy megközelítő számot adjon: hernicus területen ötezer-nyolcszáz római esett el; az aequus rablók közül, akik fosztogatás végett a római határokon túl kóboroltak, A. Postumius consul kétezer-négyszázat ölt meg, a zsákmányt cipelő tömeg pedig, amely Quinctius útjába akadt, még több halottat veszített: megöltek ugyanis közülük négyezret, azaz hogy pontos számot mondjunk: négyezer-kétszázharmincat.
Amint Rómába visszatértek, és újra megkezdődött a közügyek intézése, nagy tüzet láttak kigyúlni az égen, de akadt más csodajel is, melyet valóban megfigyeltek, vagy félelmükben csak látni véltek az emberek. A félelmetes jóslatok elhárítására háromnapos ünnepet rendeltek el, s ezalatt valamennyi szentélyt megtöltötte az istenek kiengesztelődéséért könyörgő férfiak és asszonyok tömege. A senatus kifejezte köszönetét a latinoknak és a hernicusoknak lankadatlan harci készségükért, és hazabocsátotta őket. Ezer antiumbeli katonát, mivel a csata után, elkésve érkeztek segítségül, gyalázattal oszlattak szét.

6. Az ezután megtartott gyűléseken L. Aebutiust és P. Serviliust választották consullá. Sextilis hónap elsején, mely akkortájt a hivatali év kezdete volt, léptek hivatalba. Súlyos korszak, vészhozó esztendő volt ez városon és falun egyaránt, embernek éppúgy, mint a jószágnak. A járványos betegség elterjedését még fokozta, hogy a fosztogatásoktól rettegve a parasztok a városba menekültek jószágaikkal együtt. A sokfajta élőlénynek ez az egyvelege, a szokatlan bűz kínozta a városlakókat, a szűk férőhely, a hőség és az álmatlanság pedig a falusiakat, és már maga a kölcsönös érintkezés, egymás ápolása is terjesztette a járványt.

Alig-alig tudják a máris meglevő bajokat elviselni, s a hernicusok követei váratlanul már jelentik is, hogy földjükön egyesült aequus és volscus csapatok ütöttek tábort, és hatalmas sereggel dúlják az országot. Már a senatus csekély létszáma is elegendő bizonyságul szolgált a követségeknek, hogy vészes járvány sújtja Rómát, de megkapták a szomorú választ is, hogy a hernicusok a maguk erejéből és a latinok segítségével védjék meg földjüket: Róma városát az istenek váratlan haragja miatt kórság pusztítja; ha ez a vész enyhül, éppúgy, mint az elmúlt évben, s mint máskor mindig, megsegítik a szövetségeseket. Hazatérnek a követek a szomorú hírnél is szomorúbb válasszal, hiszen most a maguk erejéből kell föltartóztatniuk a háborút, pedig azt még a római erők támogatásával is aligha tarthatták volna fel. Az ellenség azonban nem sokáig időzött hernicus földön; folytatta támadását a háború nélkül is kipusztult római területek ellen. Mivel a még fegyvertelen lakosság közül sem találkozott senkivel, átvágott az őrjáratoktól elhagyott, úgyszólván teljesen megműveletlen földeken, és elérkezett a Gabii felé vezető út harmadik mérföldkövéig. Közben meghalt Aebutius, a római consul; tiszttársa, Servilius is alig remélhetett egyebet, már csak hálni járt belé a lélek; megbetegedett a vezető emberek java része, a patríciusok többsége, csaknem valamennyi katonaköteles férfi nemhogy a hasonlóan veszélyes helyzetben szükséges vállalkozásokhoz, de még a nyugalmi állapot esetén felállítandó őrségre sem futotta erejükből. Az éjjeli őrség feladatát a senatorok már akinek a kora és az egészsége megengedte - vállalták el; az őrjárati szolgálat és annak elrendezése a plebejus aedilisekre hárult: rájuk szállott a legfontosabb ügyek intézése és a consuli hatalom méltósága.

7. A vezetőjétől és erőitől megfosztott államot mégis megmentették az oltalmazó istenek és a város szerencséje, aki a volscusoknak és az aequusoknak inkább rabló, mint ellenséges lelkületet adott. Nem is reménykedtek benne, hogy birtokukba vehetik Rómát, de még csak abban sem, hogy közelébe juthatnak - mihelyt messziről észrevették a házakat s a magasba nyúló dombokat, megváltoztatták szándékukat. Táborszerte zúgolódtak az emberek, mondván: „Minek is töltik idejüket ezen az elhagyatott puszta földön, emberek és lábasjószágok tetemei között a pusztulásban, ahol zsákmányra sem tehetnek szert, amikor szűz területre, a bőségesen termő, gazdag Tusculumba is eljuthatnának." Nyomban elindulnak, és megrövidítvén az utat, Labici mezőin átvágva, eljutnak a tusculumi dombokig: arra zúdul rá minden erő, a háború vihara. Közben a hernicusok és a latinok nemcsak szánalomból, hanem azért is, mert restellenék, ha a Rómára törő közös ellenségnek útját nem állják, és valamelyest meg nem segítik sarokba szorított szövetségesüket, hadseregeiket egyesítve Róma felé vonulnak. Az ellenséget azonban már nem találják ott, elindulnak hát a hír s a nyomok jelzése nyomán, és szembetalálkoznak vele, amint Tusculumból az albai hegy egyik völgyébe ereszkedik le seregük. Fölöttébb egyenlőtlen küzdelem alakult ki, és a szövetségesek hűsége ezúttal nem sok szerencsét hozott. Rómában a járvány semmivel sem okozott csekélyebb pusztítást, mint a fegyver a szövetségesek soraiban. Meghal a consul is, aki tiszttársát túlélte; meghalt több nevezetes ember, Marcius Valerius és T. Verginius Rutulus, a két augur, Ser. Sulpicius curio maximus; a dühöngő járvány városszerte pusztít a kevéssé ismert nevű polgárok között; a senatus, mivel emberi segítség már nem remélhető, az istenekhez irányítja a nép imádságát; elrendeli, hogy feleségével és gyermekeivel mindenki járuljon könyörögve az istenek elé, és imádkozzék a békéért. Az emberek a maguk bajától indíttatva, egyszersmind eleget téve a hivatalos felszólításnak, valamennyi kegyhelyet megtöltik; mindenfelé földre borulnak az anyák, hajuk a templomok padozatát söpri, úgy könyörögnek a haragvó istenek kegyelméért, hogy vessenek véget a járványnak.

8. Lassanként aztán, akár mivel az istenek meghallgatták békekönyörgésüket, akár mivel az év súlyos szakasza már elmúlt, gyógyulni kezdtek a betegségtől meggyötört testek; mihelyt az

emberek figyelme ismét a közügyek felé fordult, néhány interregnum után P. Valerius Publicola, immár harmadnapos interrex, megválasztja consulnak L. Lucretius Tricipitinust és T. Veturius - vagy Vetusius - Germinust.

Sextilis hónap 11-én léptek hivatalba, és ekkor az államnak már nemcsak védelmi háború folytatásához volt meg az ereje, hanem akár a támadáshoz is. Így aztán amikor a hernicusok jelentik, hogy az ellenség betört határaikon, nyomban megígérik a segítséget. Összeállítanak két consuli hadsereget. Veturiust megbízzák, hogy indítson támadást a volscusok ellen; Tricipitinus, akinek az volt a feladata, hogy megvédje a szövetségesek földjét a rablótámadásoktól, nem jutott tovább a hernicusok területénél. Veturius az első ütközetben szétszórja és megfutamítja az ellenséget; Lucretius, míg a hernicusoknál időzik, elszalasztja a fosztogatók csapatát, amely így átkelvén a praenestei dombokon, leereszkedett a síkságra. Feldúlják Praeneste és Gabii földjét; Gabiiből a tusculumi dombok felé kanyarodnak. Róma városának is iszonyú rémületben van része, főként, mivel az eset váratlanul éri, nem pedig azért, mivel a védelemhez kevés az ereje. Q. Fabius - mint praefectus urbis - fölfegyverzi az ifjúságot, őrséget állít városszerte, biztonságot és nyugalmat teremt. Az ellenség a szomszédos területekről összerabolt zsákmánnyal nem merészelte a várost megközelíteni, hanem kerülőt téve megfordult, és minél távolabb került Rómától, annál kevesebb óvatossággal járt el. Így akadt össze Lucretius consullal, aki jó előre földerített utakon, zárt csatarendben, harcra készen érkezett. A rómaiak bátran fölkészülve, váratlanul megtámadják az ijedségtől megbénult ellenséget, és noha kevesebben vannak, szétverik és megszalasztják a hatalmas tömeget, mély völgyekbe kergetik be, ahonnan kijáratot aligha találhatnak, és körülzárják őket. A volscusok törzse csaknem teljesen megsemmisült ott; tizenháromezer-négyszázhetvenen estek el a csatában és menekülés közben, ezerhétszázötven fogoly és huszonhét katonai zászló jutott római kézre - így olvasom némely történetíró művében; lehet ebben némi túlzás, annyi mégis biztos, hogy nagy vereséget szenvedtek. A győztes consul hatalmas zsákmánnyal tért vissza állandó táborába. A consulok egyesítik táboraikat, a volscusok és az aequusok is összeolvasztják maradék csapataikat. Ez már a harmadik csata volt ebben az esztendőben. A szerencse további győzelmet hozott; az ellenséget szétverték,

táborát is elfoglalták.

9. Rómában visszatért minden a régi kerékvágásba, s a háború szerencsés kimenetele nyomban fölélesztette a belső villongásokat. C. Terentilius Harsa volt a néptribunus abban az esztendőben. Gondolván, hogy a consulok távolléte jó alkalmat nyújt a tribunusi tevékenységre, néhány napon keresztül vádat emelt a népnél a patríciusok gőgje és kiváltképpen a mértéktelen consuli hatalom ellen, ami tűrhetetlen egy szabad államban: „A neve csak valamicskével kevésbé gyűlöletes, maga azonban csaknem olyan kíméletlen, mint a királyi hatalom: bizony, két urat kaptak egy helyett korlátozatlan, meghatározatlan hatalommal, és mivel maguk nem felelősek senkinek, nem köti őket semmi, a törvények teljes szigorát, valamennyi büntető rendelkezését a néppel szemben alkalmazzák. Korlátlan szabadságuknak határt kell szabni, ő tehát javaslatot terjeszt elő: válasszanak meg öt férfit, aki a consuli hatalomról szóló törvényt kidolgozza; a nép maga határozza meg a jogot, melyet a consul fölötte gyakorol, és ezentúl majd nem a consul kénye-kedve helyettesíti a törvényt." A javaslat elhangzása után a patríciusok aggodalmukban, hogy a consulok távollétét kihasználva nyakukra teszik a jármot, Q. Fabius városi praefectust megbízzák, hogy hívassa össze a senatust; az pedig oly irgalmatlan kirohanást intézett a javaslat és szerzője ellen, hogy semmi sem lehetett volna annál fenyegetőbb és félelmetesebb - még ha a két ellenséges consul szállott volna is szembe a tribunusszal: „Csapdát állított és alkalmas időben támadta meg az államot. Ha az elmúlt évben, a járvány és a háború idején adtak volna ilyen tribunust a haragvó istenek, elpusztultunk volna mindannyian. Miközben mindkét consul meghalt, az egész város betegen feküdt, és teljes felfordulás uralkodott mindenütt, ez az ember törvényt hozott volna a consuli hatalom megszüntetéséről, és megmutatta volna az utat Róma ostromához a volscusoknak és az aequusoknak. Hiszen végül is nem állott-e jogában, hogy vádat emeljen a consulok ellen, ha önkényeskedve vagy kegyetlenül jártak el valamelyik polgárral szemben, és mondjon róluk ítéletet maga a nép, ha valamelyik fiával kegyetlenkedtek? Nem a consuli hatalmat, hanem a tribunusok hatalmaskodását teszi gyűlöletessé és tűrhetetlenné; a patríciusok egyszer már lecsillapították és megbékéltették, és íme,

most Harsa visszahozza a régi áldatlan állapotokat. Ő nem is kéri, csak haladjon tovább (ti. Harsa) a megkezdett úton." „De titeket - mondta Fabius -, többi tribunust kérünk, mindenekelőtt arra gondoljatok, hogy ezt a hatalmat egyes személyek védelmére és nem az egyetemes állam végveszedelmére hoztuk létre; néptribunusnak, nem pedig a patríciusok ellenségének választottak meg benneteket. Nekünk balszerencse, de rátok nézve becstelenség, hogy olyankor támadtok rá az államra, amikor védtelen. Ne a jogaitokat, hanem a szégyeneteket kisebbítsétek. Bírjátok rá tiszttársatokat, hogy az ügyet egészében halassza el a consulok hazaérkezése idejére. Tavaly, amikor a járvány elvitte a két consult, még az aequusok és a volscusok sem támadtak ránk szörnyű és kegyetlen háborúval." A tribunusok beszéltek Terentiliusszal, s az ügyet színleg elhalasztották, valójában levették a napirendről, mivel a consulokat sürgősen hazahívták.

10. Lucretius igen nagy zsákmánnyal, s még annál is nagyobb dicsőséggel tért haza. Dicsőségét csak öregbítette, hogy megérkezvén az egész zsákmányt közszemlére bocsátotta a
Mars-mezőn, hogy bárki, ha tulajdonát három nap alatt fölismerte, magával vihesse. A maradékot, mivel gazdája nem akadt, eladták. A consulnak egyhangúlag megszavazták a diadalmenetet; megtartását azonban elhalasztották, mivel a tribunus elő akarta terjeszteni a törvényjavaslatot: „Az fontosabb ügy", mondta Lucretius. A javaslatot napokon keresztül tárgyalták a senatusban és a nép színe előtt, végezetül a tribunus meghátrált a consuli méltóság előtt, és elállt a javaslattól. Ekkor adták meg hivatalosan is a tiszteletet a hadvezérnek és seregének. Diadalmenetet tartott a volscusok és aequusok fölött aratott győzelme alkalmából; mögötte vonultak a legiók. A másik consul ovatiót tartván katonái nélkül lépte át Róma kapuit.
A következő esztendőben a Terentilius-féle törvény az egész tribunusi testület támogatásával ismét rászakadt az új consulokra: P. Volumniusra és Ser. Sulpiciusra. Abban az évben tűz fényét észlelték az égen, hatalmas dübörgés rengette a földet. Most elhitték, aminek előző évben nem adott hitelt senki, hogy egy tehén megszólalt. Egyéb csodajelek között hús hullott alá eső módjára az égből, és rengeteg madár állítólag röptében kapkodott a húsdarabok után; ami földre hullott, napokig hevert ott anélkül, hogy

megbüdösödött volna.
A duumvirek áttanulmányozták a szent könyveket. A jóslatok szerint idegen csődület hoz veszedelmet Rómára, a város legmagasabb pontjait éri támadás, és vérontás következik; mindenekfölött a belső villongástól tartózkodjanak. A tribunusok vádaskodni kezdtek, hogy ez csak a törvényjavaslat megzavarására való - nagy küzdelem volt kitörőben. Íme esztendőről esztendőre egyazon körben mozog minden; a hernicusok jelentik, hogy a volscusok és aequusok, bármennyire meggyöngült is a hatalmuk, talpra állították hadseregüket. Antiumban helyezkedett el fő erejük; Ecetrában nyíltan gyűléseznek Antium lakói; az a háború fészke, ott gyűlt össze legfőbb ereje. Erre a hírre a senatus elrendeli a sorozást; meghagyja a consuloknak, hogy a háború irányítását osszák meg egymással, egyik a volscusok, másik az aequusok ellen vonuljon. A tribunusok nyíltan kiabálják szerte a Forumon, hogy a volscus háború csak kitalált mese, a hernicusok meg szívesen eljátsszák a szerepeket. Most már nyílt, bátor föllépéssel nem nyomhatják el a római nép szabadságát, csalással akarják hát kijátszani. Mivel a vérontás folytán csaknem teljesen kiirtott volscusokról és aequusokról úgysem hiszi el senki, hogy a maguk erejéből képesek fegyvert fogni, új ellenséget keresnek hát: gyalázatos hírbe hozzák a hűséges szomszéd coloniát (ti. Antiumot). Hadat üzennek az ártatlan antiumiaknak, valójában a római népnek, melyet fölfegyverezve, gyorsított menetben kívánnak kivezényelni a városból, hogy a polgárok eltávolítása és távolléte idején bosszút álljanak a tribunusokon. Ily módon ne is gondoljanak egyebet, megbuktatják a törvényt, hacsak tető alá nem hozzák, míg szavazó polgárokként Rómában tartózkodnak; jól vigyázzanak tehát, hogy meg ne fosszák őket a város birtoklásától, és nyakukba ne vegyék az igát. Ahol bátorság van, nem marad el a segítség: a tribunusok egyetértenek egymással; nincs semmi külső fenyegetés, semmi veszedelem: az elmúlt évben gondoskodtak róla az istenek, hogy a nép biztonságban megvédhesse a szabadságot. Így beszéltek a tribunusok.

11. Hanem a másik oldalon, a consulok, a tribunusok szeme láttára fölállították a székeket, és megkezdték a sorozást. A tribunusok oda rohannak, és magukkal viszik a gyűlés hallgatóságát. Kísérletképpen kikiáltják egy-két ember nevét, és nyomban kitör a verekedés. Akit

a consul parancsára a lictor megfog, azt a tribunus szavára el kell engednie. Egyik sem szabott korlátot a maga jogkörének, hanem az erejében bízott, csupán erőszakkal érhetett célt.

Mint ahogy a tribunusok a sorozást akadályozták, éppen úgy akadályozták a senatorok a törvényjavaslat elfogadását, melyet valamennyi népgyűlés napján előterjesztettek. A rendbontás akkor kezdődött, amikor a tribunusok fölszólították a népet, hogy oszoljék szét tribusonként, a patríciusok pedig nem akartak helyükről elmozdulni. Az idősebbek nem is avatkoztak bele az eseményekbe, hiszen bölcs belátással mit sem igazíthattak el ott, ahol eleve a meggondolatlanságra, a vakmerőségre volt rábízva minden. A consulok maguk is távol tartották magukat, hogy a nagy felfordulásban folt ne essék hivatali méltóságukon.

Élt Rómában egy ifjú, Caeso Quinctius, aki rendkívül büszke volt nemes származására, valamint szép alakjára és erejére; ezekhez az isteni adományokhoz maga is szerzett némelyeket, sok hadi kitüntetést, kiváló szónoki készséget - senki sem múlta felül Róma-szerte sem az ékesszólásban, sem a kardforgatásban. Ott állt a patríciusok csoportjában, jó fejjel kimagasodva közülük, mintha csak hangjában és erejében valamennyi dictatori és consuli tulajdonság egyesülne, készen arra, hogy egymaga tartóztassa föl a tribunusok támadását s a nép viharos kitörését. Az ő vezetése alatt gyakran elűzték már a tribunusokat a Forumról, gyakran szétkergették, megszalasztották a népet; aki útjába állott, az végül összeverve, mezítelenül ment tovább, nyilvánvaló tehát, hogy ha őt cselekedni hagyják, megbukik a törvényjavaslat. Egyszer csak, mikor a többi tribunus már majdnem megingott, A. Verginius, a tribunusi testület egyik tagja, főbenjáró bűncselekmény ügyében vádat emel Caeso ellen. A zabolátlan szellemű ifjú csak nagyobb haragra gerjed, de nem rémül meg; annál nagyobb hévvel utasítja el a javaslatot, ostorozva a népet, és szinte hadat üzen a tribunusoknak. A vádló csak tűrte, hogy a vádlott önmaga vesztét okozza, gyűlöletet ébresszen maga iránt, és anyagot szolgáltasson az elhangzott vádakhoz; közben előterjesztette a törvényjavaslatot, nem mintha keresztülviteléhez reményt fűzött volna, hanem inkább, hogy Caesót további vakmerőségre ingerelje. Ekkor az ifjúság sok, gyakran meggondolatlan szavát és tettét egyedül Caeso fölhevült lelkületének rótták fel. Ő mégis ellene szegült a tervnek, A.

Verginius pedig csak ismételgette a népnek: „Látjátok-e már magatok is, polgárok, hogy Caeso, mint polgár s a törvény, melyre áhítoztok, egyidejűleg nem fér meg itt egymással? De miért is szólok a törvényről? A szabadságnak áll ő útjában; dölyfösség dolgában valamennyi Tarquinius elmarad mögötte. Várjatok csak, még király vagy consul lesz belőle, hisz látjátok, hogy már magánemberként is fegyveresen és vakmerően úgy viselkedik, mint egy király." Sokan helyeselték a szavait, fölpanaszolván, hogy kaptak ők is verést tőle, és a tribunust az eljárás folytatására biztatták.

12. Már eljött a bírói tárgyalás napja, és nyilvánvalónak tetszett, hogy az emberek szerint a szabadság elnyerése Caeso elítéltetésén múlik. Az ifjú végezetül rákényszerült, hogy nagyban méltatlankodva bár, mégis fölkérjen némely embert a maga védelmére. Rokonsága, a város előkelőségei kísérték el. T. Quinctius Capitolinus, aki háromszor viselt már consuli tisztséget, sűrűn emlegette Caeso és családja érdemeit, kijelentvén, hogy sem a Quinctius nemzetségben, sem Róma városában nem akadt még párja ily tehetséges, ily bátor fiatalembernek; Caeso a keze alatt szolgált, gyakran látta tehát, miként harcolt az ellenséggel. Sp. Furius elmondta, hogy Quinctius Capitolinus parancsára Caeso válságos helyzetben sietett neki segítségére; úgy véli, Caeso segítségének köszönhető leginkább, hogy helyreállt a rend. L. Lucretius, az előző évi consul, friss győzelmének csillogásában megosztotta Caesóval a maga dicsőségét, fölemlegette a harcokat, utalt kiváló tetteire, akár a portyákon, akár nyílt csatában, intette, figyelmeztette az embereket, hogy ez a természettől és szerencséjétől minden jóval megáldott, kiváló ifjú igen nagy erőssége lesz bármely városnak, ahová csak megy, jobb, ha római polgár marad, és nem válik idegenné. Ami sértő tulajdonsága, az indulat, a vakmerőség, napról napra csökken, amint múlnak az évek; ami ellenben kívánatos, a bölcsesség, napról napra növekedik; mivelhogy hibái elsatnyulnak, erényei azonban érlelődnek, engedjék meg, hogy ez a kitűnő férfi itt öregedjék meg Rómában. Közöttük volt Caeso apja, L. Quinctius, kinek mellékneve Cincinnatus, ő azonban nem ismételgette a dicséreteket, hogy ne szítsa ezzel is a gyűlöletet, hanem kérte, hogy kegyelmezzenek fia

tévelygésének és fiatalságának, hagyják meg fiát neki, aki sem szóval, sem tettel nem vétett soha senkinek - könyörgött. Némelyek azonban tisztességből vagy félelemből nem hajlottak a könyörgésre, mások a maguk és hozzátartozóik megveretését panaszolván oly keserű választ adtak, hogy az jelezte is már ítéletüket.

13. Az általános gyűlöleten kívül még egy bűntett nehezedett a vádlottra, melyet M. Volscius Fictor, néhány évvel előbbi néptribunus tanúsított. Előadta, hogy nem sokkal a városi járvány pusztítása után, a Suburában egy ott csatangoló ifjú társaságba ütközött. Verekedés támadt, és testvérbátyját, aki még jóformán föl sem épült a betegségből, Caeso egy ökölcsapással leütötte; ő karjában vitte haza testvérét félholtan, s az később, nyilván az ütéstől, meg is halt; a bűnügyet azonban nem volt tanácsos az elmúlt évek consulainak hivatali ideje alatt nyomoztatni. Volscius kiabálása akkora izgalmat keltett az emberek körében, hogy Caesót a nép csöpp híján megölte. Verginius parancsot ad, hogy fogják el és verjék bilincsbe. A patríciusok erőszakra erőszakkal felelnek. T. Quinctius azt kiáltozza, hogy akit főbenjáró bűnnel vádolnak, és aki fölött rövidesen ítélkezni fognak, azt bántalmazni nem szabad, míg ki nem hallgatják és el nem ítélik.
A tribunus kijelenti: Nem áll szándékában, hogy ítélethozatala előtt kivégeztesse; mégis őrizetben kívánja tartani az ítélethirdetés napjáig, hogy azt az embert, aki gyilkolt, a római népnek alkalma legyen ugyanazzal a büntetéssel sújtani. Most a többi tribunushoz fordulnak, s ők, egy közbeeső határozat alapján a segítségadás jogát gyakorolják: tiltakoznak a bebörtönzés ellen: elrendelik, hogy a vádlottnak bíróság elé kell állnia, pénzbeli óvadékot kell szolgáltatnia a népnek arra az esetre, ha a tárgyaláson nem jelenne meg. Az összeg méltányos nagyságát nem állapították meg; ezt a senatus elé utalták, amíg az Atyák tanácskoznak, a vádlottat a nyilvánosság előtt tartják őrizetben. A döntés szerint kezeseket kell állítani; egyegy kezest háromezer as megfizetésére köteleznek; hogy hány kezes kell, döntsék el a tribunusok. Végül tízben állapodnak meg: ennyi jótálló kezességére bízta a vádló a vádlottat. Ekkor adtak először kezességet a népnek. Mihelyt elbocsátották a Forumról, Caeso másnap éjjel száműzetésbe vonult Etruriába.
A tárgyalás napján kezesei kérték, hogy önkéntes száműzetésbe

vonulása miatt vegyék le ügyét a napirendről, Verginius mégis szerette volna megtartani a tárgyalást, tiszttársai azonban feloszlatták a tanácsülést. Caeso apjától kegyetlenül behajtották a pénzt, s ő áruba bocsátván javait, egy ideig a Tiberis túlsó partján szinte száműzöttként egy elhagyott, ütöttkopott kunyhóban lakott.

14. Ez a pör és a törvényjavaslat vitája fölbolygatta a várost; különben nyugalom volt, külső háború nem fenyegetett. A tribunusok, mivelhogy Caeso száműzetését a patríciusi hatalom megdöntésének ítélvén, szinte győzteseknek látták magukat, úgy vélték, hogy törvényjavaslatuk úgyszólván életbe is lépett; ami az idősebb patríciusokat illeti, visszavonultak a hatalom gyakorlásától, a fiatalok azonban, kiváltképpen Caeso cimborái, csak annál jobban gyűlölték a népet, bátorságukból mit sem veszítettek, de ugyancsak hasznukra vált, hogy támadó kedvüket féken tartották. Amikor Caeso száműzetése után először bocsátották vitára a törvényjavaslatot, clienseik nagy seregével fölsorakozva és fölkészülve, oly módon támadtak rá a javaslattevő tribunusokra, hogy dicsőséget sem aratott, szégyent sem szenvedett egyikük sem, a nép pedig azt panaszolta, hogy egy Caeso helyébe ezer támadt föl. A közbeeső napokon, amikor a tribunusok nem tárgyaltak a javaslatról, nem volt náluk nyájasabb, békésebb senki: szívélyesen köszöntötték, meg-megszólították a plebejusokat, meghívták őket otthonukba, segítségükre voltak ügyes-bajos dolgaik intézésében, s ha a tribunusok egyéb ügyekben hívtak össze gyűlést, azt rendbontás nélkül megtűrték; soha semmilyen állami érdekű vagy magánjellegű ügyben nem léptek föl erőszakosan, csak ha a törvényjavaslat került szőnyegre: egyébként a nép barátja volt ez az ifjúság. A tribunusok nyugodtan végezhették felőlük egyéb teendőiket, azt is megengedték, hogy a következő esztendőre újraválasszák őket - egyetlen szóval sem zavarták a választást, nem hogy erőszakhoz folyamodtak volna. Lassanként hízelgéssel, okos bánásmóddal meglágyították a népet. Ily módon egész éven át elodázták ravaszkodásukkal a törvényjavaslat tárgyalását.

15. A következő év consulai, C. Claudius, Appius fia és P. Valerius

Publicola, nyugalmasabb körülmények között vették át Róma városát. Az új esztendő semmi újat sem hozott; a városnak a gondja csupán a törvény előterjesztése vagy elfogadása volt. Minél inkább igyekeztek a fiatalabb patríciusok megnyerni a nép kegyét, annál jobban keresztezték útjukat a tribunusok, hogy vádaskodásaikkal gyanússá tegyék őket a nép szemében. Mondogatták: „Összeesküvést szőttek: Caeso Rómában van; határozatot hoztak a tribunusok meggyilkolására és a nép lemészárlására; az idős patríciusok feladatul tűzték ki, hogy az ifjúság gyomlálja ki a tribunusi hatalmat az állam életéből és állítsa vissza az igazgatásnak a Mons Sacer elfoglalása előtti idők kormányformáját." Félő volt, hogy ismét föltámad a már-már ünnepnapokhoz hasonlóan évről évre visszatérő háború a volscusokkal és az aequusokkal, de még hamarább új veszedelem tört váratlanul Rómára: mintegy kétezer-ötszáz számkivetett és rabszolga Appius Herdonius Sabinus vezetésével egy éjjel elfoglalta a Capitoliumot és a fellegvárat. Az erődben nyomban legyilkoltak mindenkit, aki nem óhajtott az összeesküvésben részt venni és fegyvert fogni; voltak, akik a nagy zűrzavarban a rémülettől űzve hanyatthomlok rohantak le a Forumra, és csak ezt a két mondatot ordították: „Fegyverbe!" „Az ellenség a városban van."

A consulok a népet fölfegyverezni is, de fegyvertelenül hagyni is féltek, mivel nem tudták, hogy külső vagy belső eredetű-e az új vész, mely a várost meglepte; mi az oka: a nép gyűlölete-e vagy a rabszolgák csalárdsága; csöndesíteni akarván az izgatott tömeget, megnyugtató szavaikkal olykor még inkább fölizgatták; a rémült és megzavarodott sokaságot nem lehetett parancsszóval irányítani. Végül mégis fegyvert osztanak, de nem mindenkinek, mivel azt se tudják, mekkora az ellenség - mindenesetre megbízható őr-csapatot állítanak föl. Az éjszaka hátralevő óráit azzal töltik, hogy őrséget állítanak városszerte a város fontos pontjain; izgatott és nyugtalan mindenki, mivel nem tudják, kik azok az emberek, és mekkora az ellenség száma. A napvilág végül fölfedi mind a háborús felet, mind a háborús fél vezérét. Appius Herdonius a Capitoliumból fölhívja a rabszolgákat, hogy vívják ki szabadságukat: „Ő valamennyi nyomorult ember ügyét magáévá tette, hogy az igazságtalanul száműzöttek visszatérhessenek hazájukba, a rabszolgák pedig levethessék magukról a súlyos igát; jobban szeretné, ha ezt a római nép végezné el; de ha erre nincs remény, a végsőket is megkísérli és behívja akár a volscusokat és az aequusokat is."

16. Most már jobban megvilágosodott az ügy a patríciusok meg a consulok szemében. A jelentésekből ismeretes tényeken kívül attól féltek, hogy ez a veiibeliek és a sabinok mesterkedése, s majd megjelennek a sabinok és az etruszkok egyesült seregei is, ha megtudják, mily nagyszámú ellenség van benn a városban, végül jelentkeznek örök ellenségeik, a volscusok és az aequusok, ezúttal nem úgy, mint annak előtte, hogy a vidéket kifosszák, hanem hogy a félig-meddig már megszállott Rómába bevonuljanak. Sok mindentől kellett félni; többek között, de kiváltképpen a rabszolgáktól, attól ugyanis, hogy ki-ki ellenséget tart a házában, mivel egyaránt veszélyes, akár hisznek neki, akár nem, hiszen ily módon a bizalom megvonásával csak fölgerjesztik haragjukat; vajmi kevés remény volt a belső béke helyreállítására. Mivel akkora bajok tornyosultak, és fojtogatták a várost, nem félt már senki sem a tribunusoktól, sem a néptől: ártalmatlan ügy az, mely mindjárt feléled, valahányszor egyéb baj elpihen, most azonban elaludt, mivel külső ellenség tart rémületében mindenkit. A válságos helyzetben mégis ez nehezedett leginkább Rómára. A tribunusokat annyira hatalmában tartotta elvakultságuk, hogy azt állították, nem háborúról, hanem csak a háború látszatáról van szó, amit csak megrendeztek a Capitoliumon, hogy eltereljék a nép figyelmét a törvényjavaslatról: „A patríciusok vendégbarátai és cliensei azok - mondták -, s ha a törvény megszavaztával meglátják, hogy hiábavaló a zavarkeltés, még csöndesebben fognak távozni, mint ahogy jöttek." Gyűlést tartanak tehát, hogy megszavaztassák a javaslatot, és a zászlók alól elszólítják a népet. Közben a consulok összehívják a senatust, látván, hogy a tribunusok részéről nagyobb baj fenyeget, mint amit az ellenség éjszakai támadása keltett.

17. Mihelyt jelentették, hogy az emberek letették a fegyvert, és elhagyták őrhelyeiket, P. Valerius tiszttársát a senatusi ülésen hátrahagyva, kirohan a Curiából, és a gyűlésre fölszentelt helyen a tribunusokhoz érkezik. „Mi dolog ez, tribunusok? - mondja. - Appius Herdonius vezetésével és fennhatósága alatt forgatjátok föl

az államot? Ekkora szerencsével sikerült megvesztegetnie titeket annak, aki a rabszolgákat nem bírta föllázítani? Nyakunkon az ellenség, de ti arra biztattok, hogy az emberek hagyják el helyüket, és tegyék le a fegyvert?" Majd a tömeghez intézte szavait: „Polgárok, ha már Róma, ha a magatok sorsával mit sem törődtök is, tiszteljétek legalább az ellenségtől fogságba ejtett isteneiteket: a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter, Juno királynő, Minerva és a többi isten és istennő az ellenség foglya; a rabszolgák táborukban fogva tartják városotok védő istenségeit; úgy vélitek, ez az állam kormányzásának üdvös formája? A nagyszámú ellenség nemcsak a falakon belül tartózkodik, hanem a fellegvárban, a Forum és a Curia fölött; a Forumon közben gyűlést tartanak, a senatus a Curiában ülésezik; mintha csak béke volna, a senatus határozatokat hoz, más polgárok pedig szavaznak! Vajon nem mindannyiunk, patríciusok és plebejusok, consulok és tribunusok kötelessége-e, hogy fegyveresen siessünk az istenek és emberek segítségére, fölrohanjunk a Capitoliumra, fölszabadítsuk és megbékítsük a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter ama fölséges házát? Romulus atyám, ajándékozd meg utódaidat a magad lelkületével, mert hiszen azzal vívtad vissza egykor a fellegvárat, melyet ugyanezek a sabinok csak arany fejében foglalhattak el; parancsold meg, hogy arra az útra lépjenek, amelyen te, vezérként, hadseregeddel együtt jártál. Elsőnek követlek téged, a nyomodban járok, már amennyire halandó ember egy istent követhet." Beszédét így végezte: maga is fegyvert fog, és fegyverbe szólítja valamennyi polgárt; ha valaki megakadályozná benne, nem törődik consuli felhatalmazásával, ügyet sem vet a tribunusi hatalomra és a sérthetetlenségi törvényre, bárki legyen is, bárhol, akár a Capitoliumon, akár a Forumon, ellenségnek tekinti. A tribunusok megtiltották, hogy Appius Herdonius ellen fegyvert fogjanak, most parancsolják csak meg, hogy P. Valerius ellen viszont ragadják kézbe: de neki lesz bátorsága ugyanazt elkövetni a tribunusokkal, mint amit családjának őse megtett a királyokkal szemben. Végső erőszaktételre kerül sor, úgy tetszett, és az ellenségnek része lesz egy római zendülés színjátékában. De sem a törvény nem léphetett életbe, sem a consul nem tudott a Capitoliumra fölmenni: éjszaka borult a lázadásra, alighogy megkezdődött; a tribunusok, félve a consulok fegyvereitől, meghátráltak az éj leple alatt. A patríciusok - eltávolítván a zendülés értelmi szerzőit - a nép közé vegyültek, részt vettek a csoportosulók mondanivalóiban, és az alkalomhoz illő

kérdésekről beszélgettek velük; figyelmeztették az embereket, nézzék, miféle bajba sodorták az államot: nem a patríciusok és a plebejusok között folyik a harc, hiszen a patríciusok és plebejusok, Róma fellegvára, az istenek templomai, az állam és a magánházak védőistenei egyaránt az ellenség kezére kerültek. Míg a Forumon a viszály elcsöndesítése kedvéért ez folyik, a consulok a veii vagy sabin ellenség megmozdulásától félve, körbe járják a kapukat meg a városfalakat.

18. Ugyanazon az éjszakán Tusculumba is hírül viszik, hogy a fellegvár elesett, a Capitoliumot elfoglalták, és a felbolydult városban rendkívüli állapotok uralkodnak. Akkoriban L. Mamilius volt a dictator Tusculumban. Nyomban összehívja a senatust, bevezeti a követeket, és mindenáron azt javallja, hogy ne várják meg, amíg Rómából követek érkeznek, hogy segítséget kérjenek; a veszedelem, a válságos helyzet maga, de a szövetséget védő istenek s a szövetségi szerződés is ezt követeli meg tőlük; soha többé nem nyílik hasonló alkalom az istenek jóvoltából, hogy ily hatalmas, szomszédos államnak jó szolgálatot tehessenek. Megszavazzák a segítséget: az ifjúságot besorozzák, és kiosztják a fegyvereket. Virradatkor érkeznek Rómába; messziről ellenségnek vélik őket; mintha az aequusok vagy a volscusok érkeznének; majd amint a vakrémület eloszlott, befogadják őket a városba, és katonai alakulatként bevonulnak a Forumra. Ott P. Valerius, a kapuk őrizetét tiszttársára bízván, már állítja is föl a csatarendet. E férfi tekintélye mindenkire nagy hatással volt, amikor kijelentette: ha majd visszafoglalják a Capitoliumot, és helyreállt a rend a városban, engedjék meg neki, hogy fölvilágosítást adjon róla, mifajta csalárdság rejtőzik a törvényjavaslatban; ő pedig híven őseihez, híven melléknevéhez, mely a nép érdekeinek ápolása miatt örökségképpen szállt rá őseiről, nem fogja megakadályozni a népgyűlés összehívását. Hiába tiltakoztak a tribunusok, őt követve vezérként elindul a harci alakulat föl a Capitolium oldalán; csatlakozik hozzá a tusculumi legio is. Szövetségesek és rómaiak úgy verekszenek, hogy versengenek egymással a fellegvár visszafoglalásának dicsőségéért; mindkét vezér buzdítja a maga katonáit. Megzavarodik az ellenség, csak előnyös helyzetében bízik; fejvesztettségüket látva, a rómaiak és szövetségeseik megrohamozzák őket. Már a templom előcsarnokába is betörtek, amikor P. Valeriust, aki az előkelők között az első sorban küzd,

megölik. P. Volumnius, volt consul látja, amint elesik. Parancsot ad övéinek, hogy födjék be a holttestet, maga pedig a consul helyébe a sereg élére áll. Az ütközet hevében, súlyos helyzetben a katonák nem tudják meg, hogy mi történt; előbb győznek, csak később veszik észre, hogy hadvezér nélkül harcoltak. Sok száműzöttnek a vére szennyezte be a templomot, sokat élve elfogtak, Herdoniust megölték. Így foglalták vissza a Capitoliumot. A foglyok, ki-ki helyzetének megfelelően, aszerint, hogy szabadon született-e vagy rabszolga, szenvedte el büntetését. A tusculumiaknak köszönetet mondtak, a Capitoliumot kitakarították, és vallásos szertartással megtisztították. A nép állítólag fejenként egy negyed as-t tett le a consulok házában, hogy minél nagyobb pompával rendezzék meg a gyászszertartást.

19. Amint helyreállt a béke, a tribunusok szorongatni kezdték a patríciusokat, hogy váltsák valóra P. Valerius szavát, szorongatják C. Claudiust is, hogy szabadítsa meg tiszttársa halotti szellemét a hazugságtól, és egyezzék bele a törvényjavaslat megvitatásába. A consul kijelenti, hogy amíg be nem töltötték tiszttársának a helyét, addig nem bocsátja tárgyalásra a javaslatot. Ez a vita eltartott az új consulválasztó gyűlés napjáig. Decemberben a patríciusok teljes támogatásával consullá választották L. Quinctius Cincinnatust, Caeso apját, aki nyomban el is foglalta hivatalát. Ez erősen megdöbbentette a népet, mivel a consul, aki haraggal volt eltelve iránta, a patríciusok kegyeit élvezte, érdemes ember, és három fia közül egyik sem maradt el bátorság dolgában Caeso mögött, sőt bölcsebbek nála, ha a helyzet éppen úgy kívánja.

Cincinnatus hivatalba lépése napjától fogva a szónoki emelvényről, véget nem érő gyűléseken még hevesebben ostorozta a senatust, mint amennyire a népet zabolázta, mondván, hogy ennek a testületnek a tespedése miatt az immár örökös néptribunusok nem a római nép államához, hanem egy züllött háztartáshoz méltóan, szájukkal és bűnös üzelmeikkel uralkodnak: az ő Caeso fiával együtt kiűzték és elüldözték Rómából a vitézséget, az állhatatosságot, az ifjúság valamennyi közéleti és hadierényét; a fecsegő, lázongó, bajkeverő, másodszor, sőt harmadszor megválasztott tribunusok, csúf mesterkedéseik révén királyt megillető korlátlan szabadságban élnek. „Amaz Aulus Verginius - mondta -, mivel nem volt ott a

Capitoliumon, csekélyebb büntetést érdemel-e vajon, mint Appius Herdonius? Herculesre mondom, még nagyobbat, ha jól meggondolja az ember. Herdonius, ha egyebet nem is, de azzal, hogy ellenségnek vallotta magát, szinte fegyverbe szólított benneteket; a másik azonban tagadván, hogy háború van, kivette kezetekből a fegyvert, és védtelenül dobott oda rabszolgáitoknak s a száműzötteknek. Ti pedig (kérdésemmel nem akarom bántani sem C. Claudiust, sem a halott P. Valeriust) előbb ostromoltátok meg a Capitoliumot, nem ezt az ellenséget űztétek el a Forumról? Szégyen reátok az istenek és az emberek előtt! Az ellenség a fellegvárban, a Capitoliumon, a száműzöttek és rabszolgák vezére mindent meggyalázva a Legjobb és Legnagyobb Juppiter szentélyében - és Tusculum előbb fog fegyvert, mint Róma; senki sem tudhatta, hogy L. Mamilius, a tusculumi vezér, vagy a consulok, P. Valerius és C. Claudius szabadítják-e fel Róma fellegvárát; és mi, akik hajdan azt sem engedtük meg, hogy a latinok, habár ellenség állt a földjükön, önmaguk védelmében fegyvert fogjanak, most, ha a latinok önként fegyvert nem ragadnak, fogságba esünk és elpusztulunk. Hát így segítik a tribunusok a népet - védtelenül odadobják az ellenségnek, hogy az lemészárolja? Természetesen, ha nektek a legnyomorultabb plebejus - hiszen ti a nép többi részétől elszakítottátok a plebset, külön hazát és külön államot formáltatok belőle - szóval ha a plebsből valaki jelentené nektek, hogy a házát fegyveres szolganép szállta meg, úgy vélnétek, segítségére kell sietnetek: a Legjobb és Legnagyobb Juppiter, akit száműzöttek és rabszolgák zártak körül, vajon nem érdemes ekkora emberi segítségre? És ezek követelik, hogy szentnek és sérthetetlennek tekintsük őket, amikor maguk az istenek se nem szentek, se nem sérthetetlenek a szemükben? De ti, noha szentségtörés és egyéb bűnök szennyezik lelketeket, arról beszéltek, hogy még ez évben életbe léptetitek a törvényt. Márpedig, Herculesre, szerencsétlen napja lesz az a köztársaságnak, amelyen engem consulnak megválasztottatok, sokkal szerencsétlenebb, mint amelyen P. Valerius, a consul, elpusztult - abban az esetben, ha azt a javaslatot előterjesztitek. Mert én, polgárok - mondja -, tiszttársammal egyetértésben mindenekelőtt a volscusok és az aequusok ellen akarom vezetni a legiókat. Nem tudom, a sorsnak mely végzéséből, de háborúban kegyesebbek hozzánk az istenek, mint béke idején. Azt pedig, hogy mekkora veszély fenyegetett volna a népek részéről, ha tudomást szereznek róla, hogy a Capitoliumot a száműzöttek foglalták el, jobb gyanítani

a múlt eseményeiből, semmint a tényekből megtapasztalni."

20. A népet megindította a consul beszéde; a patríciusok fölbátorodtak, gondolván, hogy helyreállt a rend. A másik consul, aki lelkesebb végrehajtója, mint kezdeményezője volt a tennivalóknak, szívesen vette, hogy tiszttársa ily szigorú rendszabályokat jelent be, a consuli tisztség teendőiből azonban részt kért magának. A tribunusok pedig gúnyolódva, mintha üres beszédet hallottak volna, támadó hangon kérdezgették, vajon miként óhajtják a consulok kivezényelni a hadsereget, amikor senki sem engedi meg, hogy sorozást tartsanak. „Nekünk ugyan semmi szükségünk a sorozásra - mondta Quinctius -, mert amikor P. Valerius fegyvert adott a nép kezébe, hogy foglalja vissza a Capitoliumot, valamennyien fogadalmat tettek, hogy a consul parancsára összesereglenek, s a consul parancsa nélkül nem hagyják el helyüket. Elrendeljük hát, hogy valamennyien, akik föleskütdtetek, holnap a Regillus-tónál fegyveresen gyülekezzetek." A tribunusok csak csúfolkodtak és szerették volna föloldani a népet fogadalma alól, mondván, hogy Quinctius még magánszemély volt, amikor fogadalmat tettek neki. De akkor még, nem úgy, mint a mi korunkban, jobban tisztelték az isteneket, és nem értelmezte ki-ki a maga módján az esküt, nem a törvényeket formálta a tulajdon képére, hanem a maga életmódját alkalmazta a törvényekhez. A tribunusok látván, hogy semmi reményük sincs a vállalkozás megakadályozására, a hadsereg kivonulásának elhalasztását javasolták már csak azért is, mert híre járt, hogy az augurokat kirendelték a Regillus-tóhoz, ama hely megszentelése végett, ahol a szertartások elvégzése után megtarthatják a nép tanácskozását, és mindazt, amit Rómában a tribunusi hatalom kényszere alatt megszavaztak, ezen a gyűlésen új szavazással visszavonják: valamennyien a consulok parancsát fogják követni; fellebbezésnek ugyanis a várostól ezer lépésnyire volt csupán tere, és a tribunusok, ha odamennének is, éppúgy, mint a többi polgár, a consuli hatalomnak volnának alávetve. Félelmetes hírek voltak ezek; de leginkább az rémítette meg őket, amit Quinctius gyakran mondogatott, hogy nem fog consulválasztó gyűléseket tartani: az állam betegsége nem olyan természetű, hogy szokványos

gyógyszerekkel meggyógyítható volna; a köztársaságnak dictatorra van szüksége, hogy aki fölforgatásra törekszik, megtudja: dictatura idején nincs föllebbezés.

21. A senatus a Capitoliumon tartózkodott; oda érkeztek a tribunusok is a fölbolydult néppel. A sokaság nagy zajongással hol a consulok, hol a patríciusok pártfogásáért könyörög; a consul azonban megmarad elhatározásánál, míg csak a tribunusok meg nem ígérik, hogy alávetik magukat a senatus akaratának. Majd miután a consul beszámol a tribunusok és a nép követeléseiről, senatusi határozatot hoznak, miszerint a tribunusok nem terjesztik be a javaslatot az év folyamán, a consulok pedig nem viszik ki a hadsereget a városból; a senatus egyébként úgy véli, hogy valamely hivatali tisztség meghosszabbítása és ugyanazon tribunusok újraválasztása az állam érdeke ellen való. A consulok elismerték a senatus felsőbbségét; a tribunusokat, hiába tiltakoztak a consulok, újraválasztották. A patríciusok, hogy engedményt ne tegyenek a népnek, maguk is újra szándékoztak választani L. Quinctiust. Nem hallottak még abban az esztendőben olyan dörgedelmes beszédet, mint amilyet erre a consul mondott: „Meglepő-e - mondta -, ha tekintélyeteknek csupán az árnyéka van meg a nép előtt, összeírott Atyák? Hiszen magatok járatjátok le: íme, mivel a nép megszegte a tisztségek meghosszabbításáról szóló senatusi határozatot, ti is megszegni szándékoztok, hogy vakmerőség dolgában el ne maradjatok mögötte. Mintha a nagyobb felelőtlenség és önkényeskedés nagyobb hatalmat jelentene a kormányzásban. Pedig ugyancsak nagyobb felelőtlenség és ostobaság, ha a magunk határozatait és rendeleteit szegjük meg, mint ha a máséit. Utánozzátok csak, senatorok, a meggondolatlan tömeget... ti, akiknek példaképül kellene szolgálnotok, kövessétek csak inkább mások rossz példáját, ahelyett, hogy mások a tietek nyomán helyesen cselekednének. Én azonban nem majmolom a tribunusokat, és nem engedem meg, hogy a senatusi határozatnak szembeszegülve újra megválasszanak consulnak. Téged pedig, C. Claudius, megkérlek, térítsd el a római népet ettől az önkényességtől, és hidd el nekem, nem úgy értelmezem majd tettedet, mintha megakadályoznád kitüntetésemet, hanem csak növeled a megtiszteltetés visszautasításának dicsőségét, mivel úgy

érzem, megszabadulok a hivatal meghosszabbítása miatt támadó gyűlölettől." Erre egyhangúan kimondják, hogy senki se szavazzon L. Quinctius consulságára; ha valaki mégis megtenné, annak szavazatát nem teszik figyelembe.

22. A következő év consulai Q. Fabius Vibulanus - immár harmadízben - és L. Cornelius Maluginensis. Abban az esztendőben vagyonbecslést is tartottak: a tisztító szertartást azonban a Capitolium elfoglalása és a consul megöletése miatt nem végezhették el, Q. Fabius és L. Cornelius consulsága idején az év elejétől kezdve zűrzavaros helyzet állt elő. A tribunusok tüzelték a népet; a latinok és a hernicusok iszonyú volscus és aequus háborúról adtak hírt, mondván, hogy a volscusok legiói máris megérkeztek Antium alá. Tarthattak tőle, hogy a colonia maga is elpártolni készül; a tribunusokat csak nagy keservesen bírhatták rá, hogy a háború előbbi végrehajtásához hozzájáruljanak. A consulok ezután megosztották a tennivalókat: Fabius megbízatása úgy szólt, hogy vezesse Antiumba a hadsereget, Cornelius pedig gondoskodjék Róma védelméről, hogy az ellenség egyik része, aequus szokás szerint, meg ne sarcolja. A hernicusok és latinok a szövetségi szerződés alapján adtak katonát, a hadsereg kétharmadrészt szövetségesekből, harmadjában pedig polgárokból állott. A szövetségesek az előre meghatározott napon megérkeztek, a consul a Porta Capena előtt üti föl táborát. Majd szemlét tartva hadserege fölött, elindul Antiumba, s a várostól és az ellenség állandó táborától nem messze állapodik meg.

A volscusok nem merészelnek addig ütközetbe bocsátkozni, amíg az aequus sereg meg nem érkezik, hanem biztonságos sánc mögött készülnek föl a védelemre. Fabius a következő naptól kezdve ahelyett, hogy a szövetségesekből és polgárokból vegyesen szervezné meg a sereget, a három nép katonáit külön-külön állítja csatasorba az ellenség sánca körül: maga a római legiókkal a középen helyezkedik el. Parancsot ad, hogy figyeljék a vezéri jelvényt, hozzá igazodjanak, akár támadásra, akár visszavonulásra adja meg a jelet. Minden egységnek meghagyja a lovasságát, s azt a második sorban helyezi el. Ily módon három oldalról támadást indítva, körülveszi a tábort, és mindenfelől szorongatván a

volscusokat, azok nem állják a harcot, lekergeti őket a völgybe. Ezután keresztültörvén az erődítményen, egyetlen területre szorítja össze, majd kiűzi a táborból a megrémült tömeget. A lovasság, mely a sáncon keresztülhatolni aligha tudott, a hanyatt-homlok menekülőket a sík mezőn éri utol, s a fejvesztett sereg legyilkolásával maga is kiveszi részét a győzelemből. Nagy öldöklés folyt mind a táborban, mind az erődítményen túl, a menekülők között, de annál is nagyobb zsákmány esett, mivel az ellenség jószerivel a fegyverét sem igen vihette magával; a hadsereg megsemmisült volna, ha az erdő el nem rejti a menekülőket.

23. Míg Antiumnál ez történik, az aequusok ifjúságuk színe-virágát küldik előre, és éjjel, váratlan rajtaütéssel elfoglalják Tusculum fellegvárát; a hadsereg többi része pedig Tusculum falaitól nem messze foglalja el helyét, hogy az ellenség erejét megossza. Ez a hamarosan Rómába, majd Rómából Antium táborába szálló hír annyira megdöbbentette a rómaiakat, mintha azt jelentették volna, hogy a Capitoliumot foglalták el: oly frissen élt még a tusculumiak érdemének emléke, és annyira hasonló veszély szorongatta most őket, hogy a kapott segítség viszonzását csak helyeselte mindenki. Fabius mindent otthagy, s a zsákmányt a táborból nyomban Antiumba szállíttatja; csekély őrséget hagyván hátra, gyorsított menetben Tusculumba igyekszik. Nem engedélyezte, hogy katonái fegyverükön és az éppen kéznél levő főtt ételen kívül bármit is magukkal vigyenek; az élelmezést Cornelius consul szállította Rómából. Néhány hónapig eltartott a háború Tusculumban. A hadsereg egyik felével a consul az aequusok táborát ostromolta; a másikat átengedte a tusculumiaknak, hogy visszafoglalják a fellegvárat. Erőszakkal azonban sehogy sem bírták bevenni; végül is az éhínség előcsalta az ellenséget. Mikor aztán a végsőre került sor, fegyvertelenül és egy szál ingben, iga alatt hajtották őket keresztül a tusculumiak, azokat pedig, akik gyalázatos futással hazafelé igyekeztek, a római consul az Algidusnál utolérte, és mind egy szálig lekaszabolta. Columennél aratott győzelme után - így nevezik a helyet - visszavonva seregét, tábort ütött. A másik consul, miután az ellenséget Róma falai alól elűzték, és a veszély megszűnt, maga is elhagyta a várost. Így aztán a consulok két oldalról törtek be ellenséges területre, és a hatalmas hadsereggel az egyik a volscusokat, a másik az aequusokat pusztította.

A legtöbb történetíró művében azt olvasom, hogy Antium abban az esztendőben elpártolt; L. Cornelius consul vezette ellene a háborút, és elfoglalta a várost. Bizonyosat nem merek állítani, mivel a legrégibb szerzők erről említést sem tesznek.

24. Alig fejeződött be a háború, máris a tribunusok belső villongása rémíti a patríciusokat. Hangos szóval híresztelik, hogy csalárdságból tartják távol Rómától a hadsereget; ez a halogatás csak a törvényjavaslatot akadályozza; ők azonban keresztülviszik, amire vállalkoztak. L. Lucretius városi praefectus mégis elérte, hogy a tribunusok kezdeményezését a
consulok visszatéréséig elodázzák. Volt azonban újabb ok is a zavargásra. A. Cornelius és Q. Servilius qaestorok törvénybe idézték Volsciust, mert hamis tanúvallomást tett Caeso ellen. Sok bizonyíték merült fel arra nézve, hogy Volscius bátyja - megbetegedése napjától fogva soha többé nem mutatkozott a nyilvánosság előtt, de még csak föl sem kelt betegágyából, hanem hosszú hónapok múlva sorvadásban halt meg, épp a tanú szerint a bűncselekmény időpontjául megjelölt napokban. Caesót sem láthatták Rómában: katonatársai tanúsították, hogy állandóan a táborban volt, és soha nem is tért haza szabadságra. Ha nem így van, álljon Volscius magánszemélyként bíró elé, javasolták többen. Mivel Volscius nem merészelt bíró elé állni, mindezek az egybevágó tények arra mutattak, hogy Volscius elítéltetése éppoly bizonyos, mint amilyen Caeso elítéltetése volt Volscius tanúságtétele alapján. A tribunusok késleltették az ügyet; addig nem engedik meg - mondták -, hogy a quaestorok tárgyalásra hívják össze a gyűlést, amíg a törvényjavaslat ügyében a gyűlést meg nem tartották. Ily módon mindkét ügy elhúzódott a consulok megérkezéséig. Mikor ezek hadseregükkel diadalmenetben vonultak be a városba, mivel senki sem beszélt a törvényről, az emberek többsége azt hitte, hogy jobb belátásra bírták a tribunusokat; ők azonban - már közeledett ugyanis az év vége - negyedszer is pályáztak a tribunusi tisztségre, és a törvényjavaslatért folyó harcot választási küzdelemmé változtatták. És habár a consulok éppen akkora erővel szegültek ellene a tribunatus meghosszabbításának, mint ha a hatalmi jogkörüket csorbító törvényt akarták volna megszavaztatni, a harc a tribunusok javára dőlt el.
Ugyanebben az esztendőben teljesítették az aequusok békekérését.

Befejeződött az előző évben megkezdett vagyonbecslés; ez volt állítólag a tizedik lustrum a város alapítása óta.

25. L. Minucius és L. Nautius, a következő két consul, átvette az előző évről függőben maradt két ügyet. Ugyanúgy, mint akkor, a consulok a törvényjavaslatot, a tribunusok pedig most Volscius elítéltetését akadályozták. Az új quaestoroknak azonban több volt az erejük, nagyobb a tekintélyük. M. Valerius, Manius fia, Volesius unokája együtt volt quaestor T. Quinctius Capitolinusszal, aki már háromszor viselt consuli tisztséget; mivel sem Caesót a Quinctius családnak, az ifjúság e díszét az államnak visszaadni nem áll módjában, igazságos és kegyes háborút üzen a hamis tanúnak, aki egy ártatlan embert megfosztott a lehetőségtől, hogy a maga védelmében szólhasson. Kiváltképpen Verginius, az egyik tribunus szónokolt a törvényjavaslatról: a consuloknak két hónap időt adtak, hogy tanulmányozzák a törvényt, és világosítsák fel a népet, miféle csalárdság rejlik benne, utána pedig bocsássák szavazásra a kérdést. Ez idő alatt csöndesen folytak az események Rómában.

Az aequusok azonban nem sokáig nyughattak, hanem megszegvén előző évben kötött szerződésüket a rómaiakkal, Gracchus Cloelius kezébe adták a hatalmat: ő volt akkoriban az aequusok legelőkelőbb embere. Gracchus vezetésével Libici földjére, majd Tusculumba törnek be, ellenségként fosztogatva, majd zsákmánnyal megrakodva ütnek tábort az Algiduson. Oda érkeznek követségbe Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius Rómából, hogy számon kérjék a sérelmet, és a békeszerződés alapján jóvátételt követeljenek. Az aequusok hadvezére hangoskodik, hogy ami megbízatást a római senatustól kaptak, azt mondják el egy tölgyfának; neki azalatt más a dolga. A fővezéri sátor fölött magaslott egy hűs árnyékot adó hatalmas tölgyfa. Az egyik követ távozás közben így szólt: „Tanúm legyen ez a szent tölgy és valamennyi isten, hogy a békét ti szegtétek meg, legyenek tanúi panaszainknak, és segítsék fegyvereinket, ha majd az isteneken és embereken esett sérelem miatt jogos bosszút állnak." Mihelyt a követek visszaérkeztek Rómába, a senatus elrendelte, hogy az egyik consul vezesse a hadsereget Gracchus ellen az Algidusra, a másik pedig dúlja fel az aequusok földjét. A tribunusok a maguk módján akadályozták a sorozást; és talán véglegesen megakadályozták volna, ha váratlanul újabb csapás nem következik

be.

26. A sabinok hatalmas serege szörnyű pusztítással csaknem Róma falaihoz érkezett, fosztogatta a vidéket, s a várost rémülettel töltötte el. Ekkor már szívesen fogott fegyvert a nép; hiába tiltakoztak a tribunusok, két nagy hadsereget állítottak ki. Az egyiket Minucius vezette a sabinok ellen, és letáborozva Eretumnál, apró portyákkal s többnyire éjszakai rohamokkal akkora pusztítást vitt véghez sabin földön, hogy ahhoz képest a római terület csaknem sértetlennek tetszett. Minuciusnak sem ekkora szerencséje, sem ereje nem volt vállalkozása végrehajtásához; az ellenségtől nem messzire ütötte fel ugyanis táborát, és noha nem szenvedett súlyos vereséget, nagy óvatosan mégis a táborban lapult. Alighogy ezt az ellenség észrevette, félelme az idegen seregtől - így szokott ez történni - vakmerőségbe csapott át, s éjjel megrohamozta a tábort, de mivel a támadástól nyilvánvalóan csekély sikert várhatott, másnap sáncépítésbe fogott körülötte. Mielőtt még a mindenfelől fölhúzott sánc elzárta volna a kijáratot, öt lovast menesztettek az ellenséges állások között Rómába a hírrel, hogy a consuli hadsereget körülzárták. Ennél váratlanabb és kiszámíthatatlanabb baj nem is történhetett volna. Akkora rémület, akkora fejvesztettség tört ki, mintha nem is a tábort, hanem már magát Rómát vették volna ostrom alá. Hivatják Nautius consult. Mivel azonban tőle vajmi kevés segítséget várhattak, L. Quinctius Cincinnatust közös egyetértéssel dictatornak választották meg.
Érdemes ezt meghallgatni azoknak, akik a vagyon kivételével minden emberi dolgot megvetnek, és úgy vélik, hogy erénynek és becsületnek ott van csupán helye, ahol árad a bőség. A római nép államának egyetlen reménysége, L. Quinctius, négy hold földjét művelte a Tiberisen túl, szemben azzal a hellyel, ahol most a hajós műhelyek állanak - ma Quinctiusféle rét a neve. Éppen árkot ásott, egy ásónyélnek nekifeszülve, vagy szántott, annyi bizonyos, hogy néminemű mezei munkával foglalatoskodott, amikor a követek, kölcsönös üdvözlések után megkérték: öltse fel tógáját, s mind a maga, mind az állam javára, hallgassa meg a senatus megbízását. Cincinnatus csodálkozva kérdezi: „Talán nincs rendben minden?" Majd arra kéri feleségét, Raciliát, hozza elő hamarosan kunyhójából a tógáját. Aztán letörölvén magáról a port, a verítéket, felöltözve lefelé indul, a követek pedig szerencsét kívánva neki, mint dictatort köszöntik, és meghívják Rómába; elmondják neki, mekkora a

rémület a hadseregben. Quinctiusért állami hajót küldtek, a túlsó partra érvén elébe járul három fia, hogy fogadja, majd egyéb rokonsága, barátai, végül a patríciusok többsége. Ez a tömeg veszi körül, előtte a lictorok haladnak, úgy kísérik házába. A nép is összecsődül; de nem örül túlságosan, amikor Quinctiust meglátja, mivel a dictatori hatalmat szélsőségesnek, s ezt a férfit ekkora hatalomban még keményebbnek véli. Azon az éjszakán éppencsak őrséget állítottak Rómában.

27. Másnap a dictator már virradatkor a Forumra érkezett; a lovasság parancsnokává a patríciusi családból való L. Tarquitiust nevezte ki, aki szegénysége miatt gyalogos szolgálatot teljesített ugyan, mégis a római ifjúság legkiválóbb katonájaként tartották számon. Cincinnatus a lovasság parancsnokának kíséretében érkezik a gyűlésre, elrendeli, hogy szüneteltessék a törvénykezést, zárják be a kocsmákat városszerte, és megtiltja, hogy bárki magánszemély foglalkozását űzze; továbbá, „valamennyi katonaköteles férfi fegyveresen, öt napra való főtt étellel és tizenkét karóval fölszerelve napkelte előtt ott legyen a Mars-mezőn; aki már túl van a katonakoron, az főzze meg az ételt katona szomszédjának, amíg az fegyverzetét előkészíti, és karók után jár". Az ifjúság tehát szétszalad, hogy megszerezze a karókat; ki-ki amit leghamarabb megfog, viszi; senki sem tiltakozik; valamennyien vonakodás nélkül készen állnak a dictator parancsára. Majd inkább csatarendbe, mint meneteléshez sorakoztatván föl a sereget, a dictator a legiókat, a lovasság főparancsnoksága pedig a lovasságot vezeti. Mindkét hadseregben elhangzanak az alkalomhoz illő buzdítások: „Szaporábban haladjanak"; sietni kell, ha éjszakára az ellenséghez akarnak érkezni; a consult és a római hadsereget gyűrűbe fogták, már harmadik napja körül vannak zárva; nem tudni, mit hozhat egyetlen éj vagy nap; „a legfontosabb események" gyakran egyetlen pillanaton múlnak. „Lépj ki, zászlótartó!" „Utánuk, katonák!", kiabálnak azok, vezéreik kedvében járva. Éjféltájban érkeztek meg az Algidusra; és mihelyt észrevették, hogy közel vannak az ellenséghez, megállapodtak.

28. Ekkor a dictator szemlét tartott, már amennyire az éjszaka megengedte, körbelovagolt és szemügyre vette, mekkora és milyen alakú a tábor, majd meghagyta a katonai tribunusoknak, hogy rakassák halomba a poggyászt, és a katonák fegyverzetükkel és karókkal fölszerelve sorakozzanak föl újból. Úgy történt, amint megparancsolta. Akkor elrendeli, hogy menetoszlopban, hosszú sort formálva vegyék körül az ellenség táborát, és adott jelre csatakiáltást hallassanak; mihelyt a kiáltás elhangzott, ki-ki ásson árkot a lába előtt, és emeljen sáncot eléje. Alighogy a parancs körüljárt, megadták a jelt. A katonák a parancs szerint cselekszenek: kiáltás hangzik mindenfelé az ellenség körül, behatol az ellenség táborába, s elhat a consul táborába is; amott rémületet kelt, emitt örömöt. A rómaiak ujjonganak: „Ez a mieink hangja, megjött a segítség." És maguk is ijesztgetik az ellenséget védőállásaikból és őrhelyeikről. A consul kijelenti, nincs vesztegetni való idő: a zaj nemcsak azt jelenti, hogy megjöttek a rómaiak, hanem hogy meg is kezdték a támadást; túloldalról nyilván már rajta is ütöttek az ellenséges táboron. Parancsot ad, hogy fogjanak fegyvert és kövessék. Éjszaka indult meg az ütközet; a dictator legiói a csatakiáltásokból megtudják, hogy a döntő támadás a másik oldalról is megkezdődött. Az aequusok épp azon fáradoznak, hogy körülzáratásukat megakadályozzák, midőn ellenfelük belülről indít ellenük támadást; hogy pedig onnan táborukba ne hatolhassanak, az erődítéseket építő seregtől befelé fordulva, (a dictatornak) szabaddá teszik az éjszakát a bekerítési művelete számára: hajnalig a consul ellen hadakoznak. Pirkadatra a dictator már be is kerítette őket, és alig tudtak már csak egy hadsereggel is megküzdeni. Quinctius serege pedig, mihelyt befejezte a munkát, ismét fegyvert ragad, és megrohamozza az ellenség sáncait. Máris új ütközet fenyeget; az előbbi még el sem csitult. Két tűz közé szorulva föladják a harcot az aequusok és könyörgésre fogván a dolgot, hol a dictatort, hol a consult kérlelik: „Ne gyilkolásból álljon a győzelmük, és engedjék meg, hogy fegyverüket letéve elvonulhassanak." A consul a dictatorhoz utasítja őket; az pedig haragjában még tetézi is gyalázatukat: parancsot ad, hogy vezérüket, Gracchus Cloeliust és a többi előkelőséget megbilincselve vezessék elébe, továbbá hagyják el Corbio városát; az aequusok vére nem kell neki - elmehetnek. Hanem hogy végül kifejezésre jusson vereségük és megaláztatásuk, iga alatt kell elvonulniok. Három dárdanyélből igát állítanak össze, kettőt a földbe szúrnak, egyet vízszintesen föléjük kötöznek. Ilyen

iga alatt vonultatta el a dictator az aequusokat.

29. Az ellenség mindenféle holmival megtelt táborát elfoglalván - hiszen egy szál ruhában bocsátotta el őket - (a dictator) az egész zsákmányt a katonáknak ajándékozza; a consuli hadsereget s magát a consult pedig így korholja: „Nem kaptok semmit annak a hadseregnek a zsákmányából, amelynek csepp híján magatok is zsákmányul estetek. Te pedig, L. Minucius, amíg megtanulod, hogyan viselkedik egy consul, legatusomként e legiók parancsnoka leszel." Erre Minucius lemondott consuli tisztségéről, és a parancs szerint a hadseregnél maradt. Akkoriban a jó parancsnoknak szívesen engedelmeskedtek, és a hadsereg inkább a dictator jó cselekedeteire, mint sok szidalmazására emlékezve, egy font súlyú aranykoronát szavazott meg neki, és oltalmazójaként köszöntötte, amikor távozott. Rómában Q. Fabius városi praefectus összehívta a senatust, mely határozatot hozott, hogy Quinctius csapatai kíséretében diadalmenetben vonuljon be a városba. A diadalkocsi előtt az ellenség vezérei haladtak; elöl vitték a hadijelvényeket; utána a zsákmánnyal súlyosan megrakott hadsereg következett. Azt beszélik, terített asztalokat állítottak föl a házak előtt, és a lakomázók győzelmi dalt énekelve és az ünnepi hangulathoz illően tréfálkozva, csoportokba verődve vonultak a kocsi után. Azon a napon valamennyi jelenlevő helyeslésével római polgárjogot nyert a tusculumi L. Mamilius. A dictator nyomban lemondott volna hivataláról, ha M. Volscius nyilvános hamistanúzási pöre vissza nem tartja. A tribunusok a dictatortól való félelmükben nem gördítettek akadályt a tárgyalás elé; Volscius elítéltetése után Lanuviumba vonult száműzetésbe. Quinctius a tizenhatodik napon lemondott a hat hónapra szóló dictatori hatalomról.

Ezalatt Nautius consul Eretumnál sikeresen hadakozott a sabinokkal; hazájuk elpusztulása után most már ez a vereség is sújtotta a sabinokat. Minucius utódaként Fabiust küldték az Algidusra. Az év vége felé a tribunusok ismét sürgették a törvényt; mivel azonban mindkét hadsereg távol volt Rómától, a patríciusok semmit sem bocsátottak tárgyalásra a nép elé; a plebs győzelme volt, hogy ötödször is ugyanazokat választották néptribunusokká. A Capitoliumon állítólag farkasokat láttak, de a kutyák elkergették

őket; e csodajel következtében tisztító szertartást végeztek a Capitoliumon. Ezek voltak az év eseményei.

30. A consuli tisztségben Q. Minucius és M. Horatius Pulvillus következnek. Ebben az évben külső háborútól nyugalma volt Rómának, de ugyanazok a tribunusok ugyanazzal a törvénnyel ismét zavargásokat idéztek elő; tovább is mentek volna - oly izgatott volt a hangulat -, ha mintegy megrendelésre hírül nem viszik nekik, hogy az aequusok éjszaka megtámadták Corbiát, és legyilkolták az őrséget. A consulok összehívják a senatust; elrendelik, hogy sebtiben írják össze a hadsereget, és vezessék az Algidus felé. Erre megszűnik a harc a törvényjavaslat körül, de újabb összeütközés támad a sorozás miatt; a consuli hatalom ismét vereséget szenved a tribunusok ellenvetési jogától. Ekkor más veszedelem támad: egy sabin hadsereg tör be fosztogatva római területre, és már vonul is a város felé. A rémület a tribunusokon is úrrá lesz, és hozzájárulnak a sorozáshoz, azonban nem feltétel nélkül: „Mivel öt év óta csak csúfot űznek belőlük, és alig-alig képesek megvédeni a nép érdekeit, válasszanak ezentúl tíz néptribunust." A kényszer egyetértésre bírja a patríciusokat, de azzal fogadják a javaslatot, hogy ezentúl ugyanazok a tribunusok nem választhatók meg újra. Nyomban megtartották a tribunusválasztó gyűlést, attól féltek ugyanis, hogy a háború befejezése után, mint a többi határozat, füstbe megy ez is. Harminchat esztendővel az első tribunusok megválasztása után, tíz néptribunust választottak, kettőt-kettőt osztályonként; intézkedés történt, hogy (a tribunusokat) ezután is így válasszák. Utána megtartották a sorozást, és Minucius elvonult a sabinok ellen, de ellenséget sehol sem talált. Horatius, minthogy az aequusok már lemészárolták a corbiói helyőrséget, és elfoglalták Ortonát, az Algiduson harcol; elűzi az ellenséget nemcsak az Algidusról, hanem Corbióból és Ortonából is. Corbiót le is rombolja, mivelhogy elárulta a helyőrséget.

31. Ezután M. Valerius és Sp. Verginius az új consulok. Nyugalom van a városban is, kívül is; a gabonaellátás azonban keservesen folyik a viharos esőzések miatt. Törvényt hoznak, hogy osszanak földet az Aventinuson. Újraválasztják az előző tribunusokat.

A következő esztendőben, T. Romilius és C. Veturius consulsága idején a tribunusok valamennyi gyűlésén szóba került a törvény: „Szégyenletes rájuk nézve, hogy hiába növekedett a számuk, ez az ügy kétéves szolgálatuk alatt éppoly kevéssé haladt előre, mint az előző öt esztendőben." Mialatt erről nagyban folyik a szó, rémült követek érkeznek Tusculumból, hogy „az aequusok Tusculum földjén állnak".

Szégyen lett volna a rómaiakra, ha e nép legutóbbi szolgálata fejében késlekedtek volna a segítség megadásával. Mindkét consult elküldik seregével, s az ellenséget a maga helyén, az Algiduson találják. Ott ütköznek meg. Több mint hétezer embert megölnek, a többi elmenekül; hatalmas zsákmány kerül kézre. A consulok azonban áruba bocsátják, mivel szegény a kincstár. A hadseregnek nem tetszik a dolog, s ez jó okul szolgál a tribunusoknak, hogy a consulokat a nép színe előtt bevádolják.
Mihelyt letelik hivatali idejük, Sp. Tarpeius és A. Aternius consulsága alatt, törvénybe idézik őket, Romiliust C. Calvius Cicero néptribunus, Veturiust L. Alienus aedilis plebis. A patríciusok nagy fölháborodására mindkettőt elítélik, Romiliust tízezer, Veturiust tizenötezer as megfizetésére. Az előző consulok kellemetlensége csöppet sem kedvetleníti el az új consulokat. „Elítélhetik őket is - mondják -, de sem a nép, sem a tribunusok nem hozhatnak törvényt." Akkor aztán felhagyván a törvény erőltetésével, amely javaslat formájában már el is avult, a tribunusok szelídebben kezdenek tárgyalni a patríciusokkal: vessenek már véget a marakodásnak. Ha nem jó nekik a plebejusok törvénye, engedjék meg, hogy a népből és a patríciusok közül való, közös törvényhozó testületet válasszanak, amely majd mindkét félnek hasznos, és egyenlő szabadságot biztosító törvényeket javasol. A patríciusok nem utasították el a javaslatot: de kijelentették, hogy a törvénytervezetet csak patrícius terjesztheti elő. A törvényt illetően egyetértettek, csak a törvényhozó személyét tekintve tértek el a vélemények; bizottságot küldtek ki Athénba, Sp. Postumius Albust, A. Manliust, P. Sulpicius Camerinust; meghagyván nekik, hogy másolják le Solon híres törvényeit, és tanulmányozzák más görög városállamok intézményeit, szokásait, törvénykezését.

32. Külső háború nem háborgatott abban az évben, de a következő,

P. Curiatius és Sex. Quinctius consulságának esztendeje még nyugodtabban folyt, s a tribunusok is véges-végig csöndben voltak elsősorban azért, mert hazavárták a külföldi törvények tanulmányozására kiküldött bizottságot, és mert két hatalmas csapás, éhínség és járvány zúdult Rómára, s embert, jószágot egyaránt pusztított. A vidék elnéptelenedett, a városban egymást érték a temetések; sok nevezetes család gyászolt. Meghalt Ser. Cornelius flamen Quirinalis, és C. Horatius Pulvillus augur, kinek helyébe a többi augur a népgyűlöletéről hírhedt C. Veturiust választotta. Meghalt továbbá Quinctius consul és négy néptribunus. Sokféle bajt hozott ez az esztendő; de ellenség nem zaklatott.
A következő consulok: C. Menenius és P. Sestius Capitolinus. Külső háború ebben az évben sem volt, hanem belső zavargás támadt. Hazaérkezett a küldöttség a törvényekkel Attikából. A tribunusok igen erősen szorgalmazták, hogy végre kezdjenek már neki a törvények megfogalmazásának. Határozat született, hogy válasszanak meg tíz férfit, akiknek döntése fellebbezhetetlen, és függesszék föl annak az évnek a tartamára az összes többi hivatali tisztséget. Egy darabig azon vitatkoztak, hogy lehet-e plebejus tagja a testületnek; végül a patríciusok álláspontja győzött azzal a föltétellel, hogy az Icilius-féle - az Aventinusról szóló törvény és a többi sérthetetlenségi törvény érvényben marad.

33. Róma alapítása után a háromszázkettedik esztendőben ismét megváltozott a kormányzás formája; a hatalom a consulokról a decemvirekre szállt, éppen úgy, mint egykor a királyokról a consulokra. Ez a változás, mivel nem tartott sokáig, kisebb jelentőségű volt. A hivatalos testület ugyanis szerencsés kezdet után túlkapásokra vetemedett; ez meggyorsította összeomlását, és helyreállt a régi szokás, hogy két emberre bízzák a consuli címet s a vele járó hatalmat.

Decemvirnek választották a következőket: Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius; Claudius és Genucius, akiket erre az évre consulnak jelöltek, hivatalukért kárpótlásként kapták ezt a tisztséget. Sestius pedig, a múlt évi consul azért, mivel tiszttársa véleményével szemben maga javasolta ezt a rendeletet a

senatusnak; rajtuk kívül kinevezték még az Athénba küldött bizottság három tagját, hogy e kitüntetéssel megjutalmazzák őket hosszan tartó megbízatásukért, s mert úgy vélték, a külföldi jogalkotás jó ismeretében haszonnal működnek majd közre a törvények megszerkesztésében. A többiekkel csak kiegészítették a tízes számot: az utóbbiakat állítólag tekintélyük és magas koruk miatt választották meg, hogy a többiek döntéseivel minél kevésbé vitázzanak. A testület irányításával népszerűsége miatt Appiust bízták meg, aki jellemének új oldaláról mutatkozott be, és mint nagy népbarát a nép kegyének legkisebb jelére is nyomban figyelmes lett, holott valamikor irgalmatlan és kérlelhetetlen haragosa volt. Tíznaponként váltakozva törvénykeztek a nép színe előtt. Ilyen napokon a törvényszék elnökénél volt a tizenkét vesszőnyaláb: kilenc tiszttársát pedig csak egy-egy lictor illette meg. Maguk között nagy egyetértés uralkodott, ami alkalomadtán károssá válhatott volna az egyszerű emberek számára, mégis a legnagyobb méltányossággal jártak el mások ügyében. Mértéktartásuk bizonyítására elég egyetlen példát megemlíteni: fellebbezhetetlen hatalommal ruházták föl őket megválasztásuk alkalmával, és mégis amikor egy patrícius, P. Sestius házában elásott hullát találtak, s a dolgot a népgyűlés elé tárták, habár a bűncselekmény nyilvánvaló és egyszersmind szörnyűséges volt, C. Julius decemvir mégis törvénybe idézte Sestiust, és vádlóként állt a nép elé, holott az ügy törvényes bírájaként amúgy is ítélkezhetett volna; ő azonban lemondott e jogáról, hogy hivatalos hatalma megrövidítésével a nép szabadságát megnövelje.

34. Gyors, a jóshelyek ítéletéhez hasonló, gazdagok és szegények ügyében egyaránt megvesztegethetetlen igazságszolgáltatás után a törvények megszerkesztésének szentelték munkájukat; az emberek nagy várakozással tekintettek a tíz törvénytábla bemutatása elé, amikor gyűlésbe hívták, és fölszólították őket: „az állam, a maguk és gyermekeik üdvére, boldogulására és boldog jövőjére, menjenek és olvassák el a bemutatott törvényeket", ők, amennyire tíz ember okosságából tellett, egyenlő jogokról gondoskodtak gazdagok és szegények számára: sok ember azonban bölcsebb határozatokat hozhat. Hányják-vessék meg egyenként a cikkelyeket, vitassák meg őket egymás között, majd hordják össze itt a nyilvánosság előtt, mit kellene még hozzátenni, vagy talán elvenni belőle: olyan törvényei

lesznek ezek a római népnek, hogy mindenki úgy érezheti, nem is mindannyiuk egyetértésével hagyták jóvá, hanem inkább közösen alkották meg őket. Mikor az emberek valamennyi törvénycikkről egyenként elmondták észrevételeiket, s úgy tetszett, elegendő helyesbítést javasoltak, a gyűlésen centuriánként szavazva elfogadták a törvényeket, amelyek az egymásra halmozott törvények hatalmas sokasága közepette, mind a mai napig minden köz- és magánjog forrása.
Nemsokára arról kezdtek beszélni, hogy hiányzik két tábla, pedig csak azzal együtt lenne teljes a római jog gyűjteménye. Ennek reményében, mivel közeledett a választások napja, született meg a kívánság, hogy válasszanak újra decemvireket: a nép pedig, mivel a consul elnevezést éppúgy gyűlölte, mint a „király" szót, nem is igen törődött már a tribunusok beavatkozási jogával, hiszen fellebbezés esetén a decemvirek megszívlelték egymás véleményét.

35. Bejelentették, hogy huszonnégy nap múlva tartják meg a decemvirválasztó gyűlést. Ez időpontig annyira föllángolt a választási láz, hogy még az állam előkelőségei is - gondolom, félelmükben, hogy ekkora hatalom, ha ők szabadon hagyják, s a hely üresen marad, méltatlan
személyek számára nyitva áll - korteskedni kezdtek, és könyörögve kérték a tisztséget a néptől, holott nem is oly régen még elkeseredett harcot vívtak vele a tisztség létrehozása ellen. A tény, hogy hivatali méltósága kétségessé vált mind kora, mind eddig betöltött tisztségei miatt, cselekvésre ösztökélte Ap. Claudiust. Az ember nem tudta, a decemvirek vagy a jelöltek közé sorolja-e: inkább e tisztségre pályázó módjára, semmint hivatalos emberként viselkedett. Gyalázta az előkelő férfiakat, a leghitványabb és legalacsonyabb rendű jelöltet magasztalta, maga a volt tribunusok, a Duilliusok és Iciliusok társaságában sürgött-forgott a Forumon, rajtuk keresztül kellette magát a népnek, míg végül tiszttársai, akik mindaddig odaadó hívei voltak, görbe szemmel kezdték méregetni, és csodálkoztak rajta, mit akarhat vajon: bizonyos, hogy valami oka van rá; akkora gőg nem változik nyájassággá semmiért; a szerfölött nagy igyekezet, hogy köztük sürögjön és nagyban pajtáskodjék az egyszerű emberekkel, nem olyan emberre vall, aki visszavonulni szándékozik hivatalától, hanem olyanra, aki mindenáron annak meghosszabbítására törekszik. De nyíltan nem merészelték útját

állni becsvágyának, inkább helyesléssel próbálták tompítani. Mivel ő volt a legfiatalabb, egyhangúlag megbízták, hogy elnököljön a választási gyűlésen; cselfogás volt ez, hogy önmagát ne jelölhesse, mivel ilyesmit, nem számítva a néptribunusokat - és azt is csúf dolognak tekintették -, soha senki sem tett. Ő azonban kijelentvén, „azért, hogy jól menjen minden, elnökölni fog a gyűlésen", a gátló tényezőt jó alkalomnak tekintette; titkos mesterkedések révén kirekesztette a tisztségből a két Quinctiust, Capitolinust és Cincinnatust, továbbá nagybátyját, C. Claudiust, az optimaták ügyének állhatatos bajnokát, és más, hasonló rangú polgárokat, és ezekhez korántsem mérhetően fényes decemvireket jelölt, elsősorban önmagát, ami annál jobban megdöbbentette a becsületes embereket, mivel nem hitték, hogy ekkora merészségre vetemedik. Vele együtt a következőket választották meg: M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, C. Duillius, Sp. Oppius Cornicen, Manius Rabuleius.

136. Ezzel véget ért Appius kétszínű magaviselete. Mostantól kezdve már a maga természete szerint élt, és tiszttársait még hivatalba lépésük előtt a maga képére formálta. Naponta összejöttek, eltávolítván a szemtanúkat; terveket főztek titkon a korlátlan hatalom megszervezéséről, dölyfösségüket már nem is leplezték; ritkán közelíthette meg őket bárki, ügyfeleikkel gorombáskodtak - így érkezett el május tizenötödike. Akkoriban évről évre május tizenötödikén léptek hivatalba a tisztviselők. A decemvirek hivatalba lépésük kezdetén tisztségük betöltésének első napját szörnyű rémületkeltéssel tették emlékezetessé: az előző decemvireknél az volt ugyanis szokás, hogy hivatalos munkájuk teljesítése közben mindig csak egyikük előtt hordták a vesszőnyalábot, s ez a királyi jelvény váltakozva járt körbe mindannyiuknál: ezek most váratlanul tizenkét-tizenkét vesszőnyalábbal jelentek meg. Százhúsz lictor lepte el a Forumot, s a vesszőnyalábokba a bárdokat is belekötözték: „nem szükséges kivenni a bárdokat, mivel úgy választották meg őket, hogy hatalmuk ellen nincs fellebbezés", így értelmezték a dolgot. Tíz király látványát nyújtották, s nemcsak az alsó néposztályok, de a legelőkelőbb patríciusok félelme is megsokszorozódott, mert

mindenki arra gondolt, hogy okot keresnek a mészárlás megkezdésére, és ha valaki csak egy szóval is megemlékezne a szabadságról akár a senatusban, akár a nép előtt, a többiek megfélemlítésére nyomban működésbe léptetnék a vesszőket meg a bárdokat. Mert nem elég, hogy a nép védelme megszűnt, amióta megvonták a fellebbezés jogát, hanem közös egyetértéssel mindenféle beavatkozási jogot is megszüntettek; míg az előző decemvirek, ha valaki bármelyik tiszttársukhoz fellebbezett, annak kérésére megváltoztatták ítéletüket, sőt, a nép elé is utaltak ügyeket, amelyekről úgy vélték, hogy elbírálásuk a népre tartozik. Egy darabig egyforma rémület fogott el mindenkit; lassanként egész önkényük kezdett a népre nehezedni: a patríciusokat kímélték; az alsóbb rendűekkel kényük-kedvük szerint, kegyetlenül bántak. Nem az ügy, az ember személye számított, és a kegy egyet jelentett náluk az igazsággal. Ítéleteiket otthon főzték ki, s a Forumon csak kihirdették. Ha valaki egyik tiszttársukhoz fellebbezett, attól, akihez fordult, úgy távozott, hogy megbánta, amiért nem nyugodott meg az előző ítéletben. El is terjedt az a névtelenül föltámadt vélemény, hogy nemcsak a jelenlegi önkényre szőttek összeesküvést, hanem esküszóval titkos szövetséget pecsételtek meg, hogy többé nem tartanak választásokat, és örökös decemviratussal egyszer s mindenkorra megtartják maguknak a hatalmat.

37. A plebejusok ekkor figyelni kezdték a patríciusok arcát, onnan lesték a szabadságnak egy fuvallatát is, pedig azelőtt féltek tőlük, hogy szolgaságra vetik őket, s ezért juttatták az államot erre az állapotra. Az előkelő patríciusok gyűlölték a decemvireket, gyűlölték a népet is; nem helyeselték ugyan a nép jelenlegi helyzetét, de úgy vélték, megérdemli sorsát: mivel mohó szabadságvágya döntötte szolgaságba, nem kívánnak segíteni rajta; gyűjtögessék csak a sérelmeket, s a jelenlegi helyzettől undorodva, áhítozzanak végre két consul hatalmára és a régi állapotokra. Eltelt már az esztendő nagyobbik fele, és a két törvénytáblát is hozzáfüggesztették az előző tízhez - nem volt már semmi szükség rá, mivel ezeket a törvényeket is a comitia centuriata szavazta meg, hogy a decemvirek hivatala fönnmaradjon. Arra várt mindenki, hogy rendeletet adjanak ki a consulválasztó népgyűlés összehívásáról; a nép azon izgult, hogy miként kellene a tribunusi

hatalmat, a szabadság bástyáját, szüneteltetése után helyreállítani; csakhogy a népgyűlés összehívásáról időközben nem esett szó. A decemvirek pedig, akik előzőleg a volt - népszerű - tribunusokat maguk mellé véve népbarátoknak mutatkoztak, most oldalukon ifjú patríciusokkal jelentek meg: ezeknek csoportja tolongott szónoki emelvényük körül; zsarolták a népet, fosztogatták javait, a szerencse a hatalmasoknak kedvezett, ki-ki elvette, amire vágyott: nem riadtak vissza a fenyítéstől sem: vesszőztek, de akár kivégzéseket is végrehajtottak; s hogy ne hiába kegyetlenkedjenek, a gazda kivégzése után vagyona rájuk szállt. Ilyen jutalmakkal annyira megvesztegették az ifjúságot, hogy az nemcsak a gazságoknak nem állta útját, hanem a maga szabados életmódját nyíltan többre becsülte a közösség szabadságánál.

38. Elérkezett május tizenötödike. A hivatalnokokat nem választották meg újra, és a decemvirek hajlandósága a hatalom megtartására csöppet sem csökkent és a nyilvánosság előtt - noha magánszemélyek lettek - továbbra is a hatalom jelvényeivel jelentek meg. Nem volt többé kétséges, hogy ez már nyílt zsarnokság. A rómaiak örökösen a szabadságot siratják - szabadítójuk nincs, és úgy látszik, nem is lesz. De nemcsak ők csüggednek el, hanem a szomszéd népek is kezdik megvetni őket, méltatlankodnak, hogy azoknál, akik fölöttük uralkodnak, nincsen szabadság. A sabinok nagy sereggel betörnek a rómaiak területére; széltében-hosszában dúlják az országot, és bosszulatlan hajtanak el zsákmányként embert, jószágot egyaránt, majd miután ide-oda kóboroltak, visszavonulnak Eretumba, és tábort ütnek a rómaiak viszálykodásában reménykedve: „Ez bizonyára akadálya lesz a sorozásnak", mondják. Nemcsak a hírvivők, hanem a faluról menekülők is riadalmat keltenek. A decemvirek magukra hagyatva a nemesség és a nép gyűlölködése között, tanácskoznak, hogy mitévők legyenek. A sors rémületet rémületre halmoz. Az aequusok egyfelől az Algiduson helyezkednek el, és portyázó csapataikkal végigpusztítják Tusculum földjét; Tusculumból követeket küldenek, hogy segítséget kérjenek Rómától. A decemvireket rákényszeríti a félelem, hogy tanácskozzanak a senatusszal, mivel a várost két oldalról fenyegeti háború. A Curiába hívatják a senatorokat, noha ismerik a feléjük áradó gyűlölet viharát, azt, hogy rájuk hárítanak

majd minden felelősséget a földek letarolásáért s a fenyegető veszedelmekért; megpróbálnak majd szabadulni a decemviratustól, ha egyesült erővel ellenállást nem tanú sítanak, és kormányzó hatalmuk révén el nem bánnak egy-két szélsőségekre hajlamos személlyel, hogy ily módon más irányú törekvéseiket elfojtsák. Mikor a Forumon meghallották a kikiáltó hangját, amint a senatorokat a Curiába hívja a decemvirekhez, ez újdonságként csodálkozással tölti el a népet, mivel oly régen fölhagytak a szokással, hogy a senatus tanácskozzék: „Mi történhetett vajon, hogy ily hosszú szünet után újra fölélesztik a régi gyakorlatot; az ellenségnek és a háborúnak köszönhető, hogy a szabad állam egyik szokása ismét életbe lépett." A Forumon mindenfelől a senatorokat lesik, de csak itt-ott ismernek föl egyet-egyet; majd az üres Curiára pillantanak, ahol csak a decemvirek üldögéltek - ezt a decemvirek maguk is egyetértően a hatalmuk ellen föltámadt gyűlöletnek fogják fel, a nép pedig úgy értelmezte, hogy mivel a decemvirek most már magánszemélyek, nincs joguk összehívni a senatust, és ezért nem gyűlnek össze a senatorok: „Íme, a szabadság visszaszerzésének az az útja, hogy a nép a senatus mellé szegődik, és ahogyan a patríciusok nem mennek el a decemvirek hívására a senatusba, éppúgy a sorozásnál a nép is megtagadja az engedelmességet." Így sustorgott a nép. De patríciust alig látni a Forumon, még a városban is meglehetősen ritkán; megundorodva a közügyek állapotától, visszavonultak birtokaikra, és fölhagyván közéleti tevékenységükkel, a maguk dolgaival foglalkoztak, gondolván, hogy oly mértékig távol tartják magukat a gazságoktól, amennyire távol maradnak önkényeskedő gazdáik gyülekezetétől és összejöveteleitől. Miután a hívó szóra nem gyűltek össze, hivatali szolgákat küldtek lakásukra, hogy bírságpénzt szedjenek, de azt is tudják meg, vajon szántszándékkal utasítják-e vissza a tanácskozást; a szolgák jelentik, hogy a senatus vidéken tartózkodik. A decemvireknek jobban esik ez, mintha Rómában volnának, és megtagadnák a hatalom elismerését. Valamennyi senatort hazahívatják, és másnapra összetoborozzák a senatust. Számosabban gyűltek össze, mint amennyire remélhették. A nép úgy vélte, a patríciusok elárulták a szabadságot, „mivel a senatus engedelmeskedett a hivataluk lejártával magánszemélyekké vált decemvireknek, akik ha erőszakot nem alkalmaznak, jog szerint semmire sem kényszeríthetik őket".

39. Úgy tudjuk azonban, hogy a patríciusok véleményük nyilvánításában nem voltak oly szolgálatkészek, mint amilyen engedelmesen vonultak be a Curiába. Följegyezték, hogy L. Valerius Potitus, Ap. Claudius beszámolója után, és mielőtt a senatorok véleményét rendre megkérdezték volna, szót kért, „hogy a közügyekről beszélhessen", és a decemvirek fenyegető hangú tilalmára kijelentette, hogy szavaival a néphez fordul, s ekkor kitört a lárma. Hasonló merészséggel bocsátkozott harcba M. Horatius Barbatus is, aki „tíz Tarquinius"-nak nevezte a decemvireket, s arra figyelmeztette őket, hogy a királyokat a Valeriusok és a Horatiusok vezetésével űzték el. Akkoriban nem a „király" szót utálták, hiszen így nevezték Juppitert is, meg Romulust, Róma alapítóját, s az ünnepélyes „király" cím fönnmaradt még a szent szertartásokban is: a királyok dölyfösségét, erőszakosságát gyűlölték. Amit nem tűrtek el a királytól s ugyanazon király fiától, azt most egy magánszemélyekből álló csoporttól ki fogja elviselni? Gondolják meg, hogy az emberek, ha a Curiában megtiltják a szabad beszédet, majd a Curián kívül emelik föl szavukat; és nem látja be, hogy magánemberként miért ne hívhatna össze éppúgy egy népgyűlést maga is, mint ahogy ők (ti. a decemvirek) a senatust ide kényszerítették. Kíséreljék csak meg, ha úgy tetszik, ha a szabadság visszaszerzéséről van szó, „mennyivel erősebb a fájdalom érzése, mint az igazságtalan elnyomás fenntartásának vágya. Íme, jelentést tesznek a sabin háborúról, mintha az a római népnek súlyosabb háborúja volna, mint amit törvényhozásra megválasztott embereivel vív, akik a törvényesség morzsáját sem hagyták meg az államban; akik megszüntették a népgyűléseket, az évenkénti tisztviselőválasztásokat, a kormányzásnak ezt a változó rendjét, mely a szabadságnak egyedüli biztosítéka - akik magánszemélyekként bárdokat és királyi hatalmat tartanak a kezükben. A királyok elűzetése után patríciusok voltak a tisztviselők; később a nép kivonulása után plebejus tisztviselőket is választottak; de ők - kérdezi - melyik rendhez tartoznak vajon: a plebejusokhoz? de hát mit terjesztettek ők valaha a nép színe elé? vagy az optimatákhoz? hiszen jóformán egész éven át össze sem hívták a senatust, s most is, amikor összehívják, megtiltják, hogy közérdekű dolgokról beszéljen az ember. Abban ne reménykedjenek

túlságosan, hogy az emberek félnek az ellenségtől; nehezebb nekik a jelenlegi súlyos állapotokat eltűrni, mint azt, amivel rémítik őket."

40. A decemvirek se meg nem haragudhattak Horatius harcias felszólalása miatt, de nem is vehették semmibe - nem látták, hová fejlődik az ügy; ekkor C. Claudius, a decemvir Appius nagybátyja, inkább kérlelő, mintsem támadó hangú beszédet mondott: testvérbátyja, Appius apjának halotti szellemére kérte unokaöccsét, hogy inkább a közös érdekeit tartsa szem előtt annak a társadalomnak, melyben született, semmint a tiszttársaival kötött bűnös szövetséget. S ezt nem is az állam, hanem öccse érdekében kéri; az állam ugyanis, ha akarják, ha nem, megszerzi a maga jogait; a nagy küzdelemből azonban rendszerint nagy gyűlölködés lángol föl, s ő ennek bekövetkeztétől fél. A decemvirek meg akarták ugyan akadályozni, hogy a napirenden levő tárgyon kívül egyébről szó essék, Claudius felszólalásának mégis tisztelettel adóztak. Ő pedig azt javasolta, hogy a senatus ne hozzon semmiféle határozatot. Ezt mindenki úgy értelmezte, hogy Claudius magánszemélyeknek tekinti a decemvireket; jó néhány volt consul indokolás nélkül egyetértett vele. Elhangzott egy másik, látszatra keményebb javaslat is: hogy „a patríciusok gyűljenek össze, és válasszanak interrexet", ez azonban lényegében mégis enyhébb volt az előbbinél. Ha ugyanis bármit megszavaznak, azzal elismerik, hogy a senatusi ülés elnökei hivatalos tisztviselők, de aki azt javasolta, hogy a senatus ne hozzon semmiféle határozatot, magánszemélyeknek nyilvánítja őket. Ilyenformán már megingott a decemvirek helyzete, s ekkor L. Cornelius Maluginensis, a decemvir M. Cornelius bátyja, a volt consulok sorában szándékosan utolsónak szólalt föl, és mintha a háborús helyzet miatt aggódna, öccse és tiszttársai védelmére kelt, mondván: csodálkozik rajta, hogyan eshetett meg, hogy a decemvireket azok - illetve csak azok, vagy kiváltképpen azok - támadják, akik maguknak akarták megszerezni a decemviratust, és miképp van az, hogy a hosszú hónapokig tartó nyugalmi helyzetben senki sem vonta kétségbe a legfőbb hatalom törvényes gyakorlását, hanem most hintik el a viszály magvát, amikor az ellenség szinte a kapuk előtt áll. Mi volna ez más, mint hogy azt gondolják, a zavarosban jobban elrejthetik céljaikat. Egyébként (mert most, hogy súlyosabb gond tölti el lelküket, nem volna helyes, ha ily fontos

dologról döntenének) úgy véli, hogy Valerius és Horatius gyanúsítását, amely szerint a decemvirek hivatala a május Idusa előtti napon lejárt, akkor kell majd a senatusban megvitatni, amikor véget ér a most küszöbönálló háború, és az állam ügyei visszatérnek a rendes kerékvágásba; Ap. Claudius pedig már most fölkészülhet rá, hogy számot adjon önmagának a decemvirválasztó gyűlés lefolyásáról - melyen egyébként decemvir lévén, maga elnökölt -, hogy vajon egy évre választották-e meg őket, vagy a hiányzó törvények elfogadásának időpontjáig. Jelenleg nem kell egyébbel törődniök, csak a háborúval: ha úgy vélik, hogy annak hamis hírét költötték, és nemcsak a hírnökök, hanem a tusculumi követek is csak fecsegnek, ám küldjenek ki földerítőket, azok majd beszámolnak a valóságos helyzetről; ha ellenben megbíznak a hírnökök és a követek szavában, tartsák meg nyomban a sorozást, vezessék a decemvirek a hadsereget belátásuk szerint, és egyébre most senkinek se legyen gondja.

41. Ezt a javaslatot a fiatalabb patríciusok szavazásra akarták bocsátani. Ekkor azonban fölugrott Valerius és Horatius, és még szilajabban kijelentették, hogy közérdekű ügyekről akarnak beszélni; ha a senatusban egy politikai csoport nem engedi, majd a néphez fordulnak; mert magánszemélyek sem a Curiában, sem a gyűlésen nem állhatják útjukat, s ők nem hátrálnak meg a látszólagos hatalom elől. Ekkor Appius azt gondolván, hogy ha ezzel a vak merőséggel hasonló eréllyel szembe nem száll, vége a hatalomnak, így szólt: „Jobb lesz már most csak a tárgyhoz szólnunk!" És Valeriushoz, aki tiltakozott ellene, hogy egy magánszemély elhallgattassa, odaküldte a lictort. Valerius azonban máris a néphez fordult segítségért a Curia küszöbéről, L. Cornelius pedig átkarolva Appiust, mintha nem is neki tenne jó szolgálatot, véget vetett a szócsatának; elérte, hogy Valerius elmondhatta, amit akart; ez a szabadság azonban csak addig tartott, amíg beszélt, a decemvirek pedig nem tágítottak javaslatuktól. A volt consulok és az idősebb patríciusok is még mindig gyűlölték a tribunusi intézményt, és gondolván, hogy a nép bizonyára inkább azt kívánja vissza, mint a consuli hatalmat, szívesebben látták volna, ha a decemvirek későbbi időpontban majd önként lemondanak hivatalukról, semmint ha a népharag kitör és ellenük fordul; ha

simán folynak az ügyek, és a hatalom a nép zúgolódása nélkül kerül vissza a consulok kezébe, vagy esetleg a közbeeső háború vagy a consulok mértéktartóbb kormányzási módszere elhomályosítja a néptribunusok emlékét.

A patríciusok egy szót sem szólnak, amikor elrendelik a sorozást. A fiatalok, mivel a hatalom korlátlan, jelentkeznek nevük szólításakor. Fölállítják a legiókat, s a decemvirek eldöntik egymás között, melyikük menjen a háborúba, és ki irányítsa a hadműveleteket. A decemvirek két legfontosabb embere Q. Fabius és Ap. Claudius. Mindenki inkább tartott a polgárháborútól, mint a külső harcoktól. Appiust erőszakos természete miatt alkalmasabbnak vélték a városi zavargások elfojtására, Fabius jelleme a jóra kevéssé hajlamos, de annál készségesebb a rosszra. Ezt az egykor békében és háborúban kiváló embert a decemviratus és tiszttársai annyira megváltoztatták, hogy szívesebben hasonlított Appiusra, mint magamagára - reá bízták tehát a sabinok ellen indítandó háborút, tiszttársakként pedig Manius Rabuleiust és Q. Poeteliust adták melléje. M. Corneliust az Algidusra küldték, vele együtt L. Minuciust, T. Antoniust, C. Duilliust és M. Sergiust; Ap. Claudius mellé segítségül Sp. Oppiust Róma védelmére; elhatározták, hogy valamennyi decemvir egyenlő hatalommal rendelkezzék.

42. Háborús eredményeik éppoly kedvezőtlenül alakultak, mint belső kormányzásuk. Mindez csak annyiból róható föl a vezérek hibájául, hogy meggyűlölték őket a rómaiak; egyébként minden egyéb a katonák vétke volt, akik inkább legyőzették magukat, és inkább vállalták ezzel a maguk és amazok szégyenét, semhogy eredményesen harcoljanak a decemvirek vezetése és parancsnoksága alatt. Eretumnál szétverték őket a sabinok, az Algiduson pedig az aequusok hadserege. Eretumból az éjszaka csöndjében csaknem Rómáig menekültek, Fidenae és Crustumeria között egy magaslaton tábort építettek; az ellenség utánuk eredt, de ők nyílt küzdelembe nem mertek bocsátkozni, inkább előnyös helyzetükben és a védősáncban bíztak, semmint bátorságukban és fegyvereik erejében. Az Algiduson még nagyobb gyalázat, még nagyobb vereség érte őket: ott táborukat is elvesztik, s a katonaság minden fölszerelésétől megfosztva Tusculumba menekült, vendéglátóinak hűségére és szánalmára bízván életét nem is

csalatkoztak bennük. Rómán akkora rémület vett erőt, hogy a senatus, megfeledkezvén, hogy mennyire gyűlöli a decemvireket, városszerte rendfenntartó osztagok fölállítását rendelte el, továbbá minden fegyverforgató férfit a fal őrizetére és a kapuknál teljesítendő szolgálatra vezényelt ki; elhatározták még, hogy Tusculumba kiegészítő alakulatokat küldenek; ha a decemvirek elhagyják Tusculum fellegvárát, katonáikat táborban kell elhelyezniök; a másik hadsereget Fidenaeből sabin területre irányítják; az támadást indítva eltéríti az ellenséget szándékától, hogy Rómát megostromolja.

43. Az ellenségtől elszenvedett vereséget a decemvirek Rómában és a hadszíntéren véghezvitt újabb két gaztettel tetézték. A sabinumi hadműveletek alatt L. Siccius, látva, hogy mennyire gyűlölik a decemvireket, titkos beszélgetésekben célzásokat tett a katonáknak esetleges tribunusválasztásokról és egy városból való kivonulás lehetőségéről. Ezt küldik ki a decemvi
rek, hogy keressen helyet táborveréshez. Egyúttal megbízzák a vele együtt földerítésre vezényelt katonákat, hogy az első alkalommal támadjanak rá és öljék meg. De azok nem gyilkolhatták meg bosszulatlanul: nem hagyta magát, és körülötte nem egy orgyilkos elhullott, mivel támadóktól körülvéve, nagy erővel és férfias bátorsággal védekezett egymaga. A többiek jelentik a táborban, hogy csapdába kerültek; Siccius kiválóan harcolt, mégis többedmagával elpusztult. Kezdetben hitelt adnak a hírvivőknek: később a decemvirek engedélyével elmegy egy cohors, hogy eltemesse az elesetteket; azonban látván, hogy a holttesteket senki sem fosztotta meg fegyverzetétől, és hogy Siccius középen fekszik, s a többiek valamennyien feléje fordulnak, továbbá hogy a távozó ellenség se halottat, se bármi nyomot nem hagyott maga után, hazaviszik a tetemet és jelentik: „Bajtársai gyilkolták meg." Nagy a fölháborodás a táborban, Sicciust nyomban Rómába akarják szállítani, de a decemvirek nagyhamar állami költségen katonai gyászpompát rendeznek neki. Temetése a katonákat mély gyászba döntötte, a decemvirek gyalázatát pedig csak még inkább tetézte.

44. De még egy másik gaztett is történt Rómában. Szerelmi vágyból fakadt, és éppoly szörnyű következménnyel járt, mint annak idején

Lucretia meggyaláztatása és öngyilkossága, aminek következtében a királyokat elűzték; a decemvirek tehát nemcsak a királyokkal azonos véget értek meg, hanem hatalmuk összeomlásának az oka is azonos volt.

Ap. Claudiust elfogta a vágy, hogy magáévá tegyen egy plebejus lányt. A leány apja, L. Verginius becsülettel harcolt az Algiduson, mind háborúban, mind béke idején példamutató férfinak ismerték. Ilyennek szoktatta feleségét, ilyennek nevelte gyermekeit is. Leányát feleségül ígérte L. Icilius tribunusnak, aki mint harcos ember, gyakran kiállta a bátorság próbáját a nép ügyéért. Ezt a nővé serdült, rendkívüli szépségű leányt Appius tébolyult lángra lobbanva, ajándékkal, ígérgetéssel gyakran megkörnyékezte már, mivel azonban látta, hogy szemérmetessége megőrzi tisztaságát, elhatározta, hogy kegyetlen és szörnyű erőszakot vesz rajta. M. Claudius nevű cliensét megbízta, lépjen föl követelőként, hogy a leány az ő rabszolganője, és semmiképpen se fogadja el azok érvelését, akik majd szabadsága érdekében lépnek föl, mivel úgy vélte, a leány apjának távolléte jó alkalom a gazság elkövetésére. Amikor a leány a Forumra érkezett - ott, a bódékban tanították a betűvetést -, a szerelmes decemvir segítőtársa rátette a kezét, rabszolganőjétől született rabszolganőjének nevezvén fölszólította, hogy kövesse: „mert ha tétovázik, erőszakkal viteti el". A leányka megnémul rémületében, dajkája segélykiáltásaival a polgárokhoz fordul, mire csődület támad; apja, Verginius, és jegyese, Icilius népszerű nevét emlegetik. A sok ismerős emezek nevében, a tömeg pedig az események miatt fölháborodva a leány védelmére kel. Erőszakoskodástól most már nem kell tartania Verginiának, de az, aki őt magáénak követeli, azt mondja, hogy semmi szükség a tömeg felizgatására, mivel ő törvényesen jár el, nem pedig önkényesen. Törvénybe idézik a leánykát. A jelenlevők azt mondják, hogy kövessék csak őket, és Appius bírói emelvénye elé érkeznek. Az igénylő előadja a bíró előtt ismeretes - sőt az ő elméjében megfogamzott - mesét: „A leány az ő házában jött a világra, majd titokban Verginius lakásába vitték, és azt mondták neki, hogy az ő lánya; ő ezt bizonyíték alapján állítja, és hajlandó magának Verginiusnak az ítélete elé bocsátani az ügyet, hiszen a cselszövés legnagyobbrészt amúgy is reá tartozik; de a szolgálónak addig is követnie kell gazdáját." A leány védelmezői elmondták, hogy Verginius a haza érdekében Rómától távol van, de két nap alatt

értesíteni lehetne, mert méltánytalanság, hogy távollétében vitatkozzanak gyermekei helyzetéről, követelték továbbá, hogy halassza el döntését az apa megérkezésének időpontjáig; a maga által hozott törvény értelmében engedje szabadon föltételesen, és ne tűrje meg, hogy egy fölserdült leány előbb veszítse el jó hírét, mint a szabadságát.

45. Appius még az ítélet kimondása előtt megemlítette, hogy a törvény, amelyre Verginius barátai kérelmüket alapozzák, éppen az ő nagylelkűségét bizonyítja. „Egyébként - mondta -, ez a törvény csak akkor válhat a szabadság szilárd biztosítékává, ha sem ügyekre, sem személyekre való tekintettel meg nem változtatják. A szabadság visszaadása ügyében jog szerint bárki indíthat eljárást: mivel a leány fölött apja rendelkezik, az igénylő tulajdonos nem adhatja át senki másnak. Haza kell tehát hívatni az apát; időközben a követelő fél nem mond le jogáról, hogy magával vigye a leányt, de megígéri, hogy elővezeti, ha megérkezik az, akit apjának mondanak."
Az igazságtalan ítélet ellen, noha sokan morogtak, senki sem merészelt szót emelni, amikor odaérkezett P. Numitorius, a leány anyai nagybátyja, és Icilius, a jegyese; a tömeg utat nyit nekik, mivel mindenki úgy véli, hogy leginkább Icilius közbelépése tarthatja vissza Appiust szándékától, a lictor azonban nagy hangon el akarja távolítani Iciliust, mondván, hogy már döntöttek. Ilyen szörnyű igazságtalanság a legjámborabb lelket is haragra lobbantotta volna. „Csak fegyverrel távolíthatsz el innen, Appius - mondja -, ha nem akarod, hogy világgá kiáltsam, mi a szándékod. Ez a leány az én feleségem lesz, én pedig tisztán akarom a házamba vinni. Hívasd hát ide tiszttársaid lictorait is, és parancsold meg, hogy készítsék el a vesszőt meg a bárdokat; Icilius jegyese nem marad apja házától távol. Nem: ha bennünket megfosztottatok is a tribunusok beavatkozási jogától és a római plebset megillető föllebbezés lehetőségétől, gyermekeink és feleségeink még akkor sincsenek kiszolgáltatva hatalmaskodó kényeteknek-kedveteknek. Szétverhetitek a hátunkat, a koponyánkat, legalább erkölcsösségünk maradjon biztonságban tőletek. Ha erőszakhoz folyamodtok a leánnyal szemben, én segítségül hívom jegyesem ügyében jelenlevő polgártársaimat, Verginius pedig egyetlen leányáért a katonákat, továbbá valamennyi istent és embert, hogy ezt a te döntésedet csak a mi legyilkolásunk árán vihesd véghez. Verginius majd meglátja,

mi a dolga, ha megérkezik, annyit megtudhat, hogy ha e férfi követeléseinek enged, más házasság után kell néznie leánya számára. Én, jegyesem szabadságának visszaszerzéséért inkább az éltemet áldozom föl, mint a hűségemet."

46. Izgalom kerítette hatalmába a tömeget, már-már verekedésre került sor; a lictorok körülvették Iciliust. De még nem hangzott el egyéb, csak fenyegetőzés, mivel Appius kijelentette, hogy Icilius nem Verginiát védelmezi, csak nyughatatlan vérű ember, a tribunus szól belőle most is, és okot keres a fölkelés kirobbantására; ő azonban ma nem szolgáltat neki alapot hozzá; hanem tudja meg, nem az őt ért sértegetések miatt, hanem Verginius, a távol levő apa és a szabadság kedvéért enged, ma nem mondja ki az ítéletet, nem is hajtatja végre a határozatot: megkéri M. Claudiust, mondjon le jogáról, és egyezzék bele, hogy a leány szabadulási ügyét másnapra halasszák. Ha azonban az apa másnap sem jelentkezik, már most kijelenti Iciliusnak s a hozzá hasonlóknak, hogy ő, a decemvir kellő szilárdságot tanúsít majd a maga hozta törvény tekintetében; és nem kell tiszttársai lictorait összehívni, hogy megfékezzék a lázadásra bujtogatókat: elegendő ahhoz a maga személyzete is. Mivel a törvénytelen cselekedet időpontját elhalasztották, szétszéledtek a leány szószólói, és elhatározták, hogy legelőbb is Icilius öccse és Numitorius fia, két ügyes ifjú egyenest a városkapuhoz indul, és amilyen hamar csak lehetséges, hazahívják Verginiust a táborból: a leány boldogsága azon múlik, hogy a becstelenséggel szemben másnap védelmezőjeként időben megjelenjék. Követik az utasítást, és megsarkantyúzván lovaikat, megviszik a hírt az apának. A leánykövetelő meg csak erősködött, hogy a lány az övé, és állítson Icilius kezeseket a biztonságáért, mire Icilius azt felelte, hogy éppen azon iparkodik. Miközben időt akart nyerni, hogy a hírvivők minél közelebb járjanak a táborhoz, mindenfelől levegőbe lendültek a karok, jelezvén, hogy szívesen vállalják Icilius helyett a kezességet. Ő pedig könnyes szemmel fordult hozzájuk: „Köszönöm nektek - holnap nagy hasznát veszem a segítségteknek; kezes akadt ma elég." Verginia tehát rokonsága kezeskedése árán kiszabadult. Appius még egy darabig emelvényén maradt, nem akarta, hogy úgy lássék, mintha csak ebben az ügyben bíráskodott volna; de mivel a többi ügyre nem került sor, hiszen

mindenkit csak ez az egy foglalkoztatott, és senki sem jelent meg előtte, hazatért, és a táborban tartózkodó tiszttársainak megírta, hogy ne adjanak szabadságot Verginiusnak, hanem vegyék őrizetbe. A gonosz terv elkésett, így is volt az rendjén. Verginius megkapta a szabadságot, és már az első őrjárat órája óta úton volt másnap reggel már hiába érkezett meg a levél, hogy tartsák vissza.

47. Rómában pedig hajnal óta feszülten várakozik a lakosság a Forumon - megérkezik Verginius gyászruhában, leányát rongyokba öltöztetve vezeti néhány idős családanya kíséretében a Forumra, nyomukban hatalmas csődület. Verginius körbejárt, és kérlelni kezdte az embereket. Nem puszta segítséget koldult tőlük, hanem szinte viszonzásért fordult hozzájuk, mondván, hogy ő is napról napra a csatába megy gyermekeik és feleségeik védelmében; nem akad férfi, aki kitartás és bátorság dolgában nagyobb hírnevet szerzett volna nála: mit ér hát, ha Róma épségben marad, de gyermekeinek ugyanazt kell eltűrniök, mint ha ellenség foglalta volna el a várost? Ezt mondta el csaknem valamennyi embernek körbejárva a gyűlésen. Icilius is hasonlóképpen beszélt. Az asszonyok hangtalan zokogása minden szónál megindítóbb volt. Appius mindezzel szemben megmakacsolja magát - nem is szerelmének, mint inkább őrült indulatának ereje teljesen eszét vette -, föllép az emelvényre, és a leánykövetelő egy-két panaszszava után, hogy „tegnap mesterkedések útján nem adtak helyt igazának", még mielőtt követelését előadhatná s Verginiusnak válaszadásra lehetőséget adna, közbeszól Appius. Milyen szavakkal szépítette határozatát, talán híven megőrizték a régi történetírók; mivel azonban én sehol sem akadtam ily förtelmes határozathoz hasonlóra, helyesebbnek tetszik, ha csak a puszta tényt közlöm, hogy az igénylőnek megítélte: tulajdonába veheti rabszolgáját. Az eset szörnyűsége előbb mindenkinek torkára forrasztotta a szót; egy darabig csönd volt. Majd amint M. Claudius az asszonyok között álldogáló leányhoz lépett, hogy elvezesse, körös-körül fölhangzott a síró-rívó nők jajgatása, Verginius öklét rázva Appius felé, így beszélt: „Iciliusnak és nem neked szántam feleségül a leányomat, Appius, házasságra, nem pedig bűnös szeretkezésre neveltem. Vajon hát barmok és vadállatok módjára vaktában kell-e az embernek szeretkezni? Hogy aki itt van, eltűri-e - nem tudom: de remélem,

hogy aki fegyvert tart a kezében, nem fogja eltűrni." A leány bitorlóját már szorítják is vissza az asszonyok és a körülöttük álló szószólók, amikor a kikiáltó szava csöndet parancsol.

48. A szerelmi vágytól eszeveszett decemvir elmondja, hogy nem Icilius tegnapi sértegetései és Verginius fenyegető magatartása, melynek itt tanúja Róma népe, hanem bizonyítékok győzték meg róla; egész éjszaka összejöveteleket tartottak városszerte, hogy előkészítsék a fölkelést. Így hát, mivel tudomást szerzett a készülő rendbontásról, magával hozta fegyveres katonáit, nem mintha bárki törvénytisztelő polgárt bántalmazni akarna, hanem hogy az állam nyugalmát zavaró rendbontókat hatalmának méltósága révén megfenyítse. „Ezentúl pedig jobb, ha nyugton maradnak - mondja. - Menj, lictor, távolítsd el a tömeget, nyiss utat a gazdának, hogy birtokba vegye rabnőjét." Mikor ezt haragtól fűtött hangon elmennydörögte, a sokaság önkéntelenül visszahúzódott, és az igazságtalanságnak zsákmányul kiszolgáltatott leányka ott állt mindenkitől elhagyatva. Ekkor Verginius látván, hogy nincs segítség, így beszélt: „Kérlek, Appius, mindenekelőtt tekintsd az apai fájdalom megnyilatkozásának, ha meggondolatlanul megsértettelek; azután engedd meg, hogy itt, a leány füle hallatára megkérdezzem a dajkájától, mit tud erről az ügyről, mivel ha tudom, hogy jogtalanul mondanak apjának, könnyebben belenyugszom." Megadják neki az engedélyt, s ő leányát és a dajkát félrevonja a Venus Cloacina-szentély közelében álló bódék elé - ma Új Bódék-nak hívják őket -, és ott egyik hentes kését fölkapva, ezt mondja: „Csupán ily módon szerezhetem vissza szabadságodat, kislányom." Szíven szúrja a leányt, s a bírói emelvényre tekintve így szól: „Ezzel a vérrel elátkozlak, Appius, átkot szórok a fejedre." E szörnyű rémtett láttán hatalmas lárma tör ki, Appius parancsot ad, hogy fogják el Verginiust. De ő utat vág magának a késsel, a nyomába tóduló tömeg pedig védelmezően fogja körül, úgy kíséri a városkapuig. Icilius és Numitorius fölemelik a holttestet, és fölmutatják a népnek; sírva panaszolják Appius bűnét, a leány végzetes szépségét, s az apa kényszerű cselekedetét. Özönlenek utánuk az asszonyok, mondván, hogy „e végre hoznak-e világra gyermeket, ez hát a jó erkölcs jutalma?" Beszélnek egyebeket is, mint ahogy már ilyenkor kitör a fájdalom az asszonyi szívből, és

annál szomorúbb ez, minél gyöngébb a lelkük, minél több a keserűség panaszaikban. A férfiak és kiváltképpen Icilius nem is beszélnek másról, csak a tribunusi hatalom, a néphez való föllebbezési jog elrablását, és a szörnyű közállapotokat emlegetik fölháborodva.

49. Izgatottan zúg a nép a borzalmas bűntett miatt, de a szabadság visszaszerzésének reményében is. Appius előbb maga elé idézteti Iciliust, de mivel az vonakodik, elfogatását rendeli el, majd mivel szolgáinak nem engednek utat, ifjú patríciusokból álló csapatával maga tör át a tömegen, és megparancsolja, hogy verjék bilincsbe. De Iciliust most már nemcsak a csődület vette körül, hanem a csődület vezérei is, L. Valerius és M. Horatius, akik visszalökvén a lictort, kijelentették, hogy ha törvényesen jár el Appius, akkor ők megvédik Iciliust egy magánszeméllyel szemben; de ha erőszakhoz folyamodik, emberére akad bennük. Iszonyú perpatvar keletkezik. A decemvir lictorja ráveti magát Valeriusra és Horatiusra, de a tömeg összetöri a vesszőnyalábját. Appius föllép a szónoki emelvényre: utána Horatius és Valerius; őket meghallgatja a tömeg, de túlharsogja a decemvir szavát. Valerius - már hivatali hatalma birtokában - ráparancsol a lictorokra, hogy távozzanak egy magánszemély mellől; de Appiusnak hirtelen szertefoszlik a bátorsága, s mert életét félti, tógáját fejére húzva, a Forum szomszédságában álló házába menekül haragvó ellenségei elől. Sp. Oppius a Forum túlsó végéből tör elő, hogy segítségére legyen tiszttársának. Látja, legyőzte az erő a hatalmat. Izgatottan figyel, mert mindenfelől mindenki tanáccsal halmozza el, végül parancsot ad, hogy hívják össze a senatust. Ez, mivel tudott dolog volt, hogy a senatorok többsége helyteleníti a decemvirek működését, gondolván, hogy a senatus véget vet hatalmuknak, megnyugtatta a tömeget. A senatus úgy határozott, hogy nem szabad a népet tovább ingerelni, inkább arról gondoskodjanak, hogy Verginius visszatérése zendülést ne váltson ki a hadseregben.

50. Elküldik hát a fiatalabb senatorokat a táborba, mely akkor a Vecilius hegyén székelt, hogy értesítsék a decemvireket, mindenáron tartsák vissza a katonaságot a zendüléstől.

Verginius ott még nagyobb izgalmat kelt, mint amit Rómában maga mögött hagyott. Nemcsak a négyszáz emberről ismerték föl, aki fölháborodásában hozzá szegődött, s a városból idáig kísérte, hanem vértől csöpögő, kivont kése is reá irányította az egész tábor figyelmét. És mivel oly sok tógás embert láttak a táborban, a valóságosnál is többre becsülték a városi emberek számát. A kérdésekre, hogy mi történt, sokáig nem is adott választ, annyira sírt; végezetül, amikor a rémülten összefutó tömeg egybegyűlt és elcsöndesedett, sorjában, amint történt, elmondott mindent. Majd az égre emelve kezét, kéréssel fordult bajtársaihoz, ne neki, hanem Appiusnak írják rovására ezt a bűnös cselekedetet, és ne forduljanak el tőle, mint gyermeke gyilkosától. Leánya élete kedvesebb lett volna neki, mint a magáé, ha szabadon és erényesen élhetett volna; mivel azonban látta, hogy szolgaságra és gyalázatos életre vetik, jobbnak vélte, ha gyermeke elvesztésének halál az oka, nem pedig becstelenség, és csupán szánalmában követte el ezt a látszólagos kegyetlenséget. És maga sem élte volna túl leányát, ha nem bízik benne, hogy bajtársai segítségével bosszút állhat haláláért: hiszen mindegyiknek van leánya, húga, felesége, s az ő leánya halálával még nem pusztult el Appius kéjvágya, hanem minél kevésbé bűnhődik, annál garázdábbá válik; a más ember baja szolgáljon figyelmeztetésül nekik, hogy óvakodjanak, hasonló gazság meg ne essék velük. Ami őt illeti feleségét elragadta a végzet, leánya, mivel erényesen nem élhetett, szörnyű, de tisztességes véget ért meg; az ő házában már nem talál gyönyörének kielégülést Appius; egyéb erőszakosságaitól pedig lesz bátorsága megvédenie magát, mint ahogyan leányát is megvédelmezte: bajtársai dolga, hogy gondoskodjanak a maguk és gyermekeik jövőjéről.

Verginius hangos szózatára fölzúgott a tömeg; nem közömbös nekik sem a fájdalma, sem a szabadsága. A tógás férfiak elvegyültek a katonák között, hasonló panaszaikat hangoztatván, és elbeszélték, hogy amit láttak és hallottak, kevésbé volt szörnyűséges, mint amit a valóságban láthattak volna, és elhíresztelték, hogy Rómában már átvették a hatalmat, s az újabban érkezők hozták a hírt, hogy Appiust csaknem megölték, száműzetésbe kergették; ezzel úgy föllelkesítették a katonákat, hogy hangos „Fegyverbe!" kiáltások közepette kiragadták a hadijelvényeket, és elindultak Rómába. A decemvirek mind attól, amit láttak, mind attól, amit a római eseményekről hallottak, megzavarodtak és ide-oda futkostak a

táborban, hogy a zavargást elcsöndesítsék. De ha szelíden érvelnek, válaszra sem méltatják őket; aki hatalmát igyekszik érvényesíteni, annak azt válaszolják: „Megvan a bátorságunk s hozzá a fegyverünk." Menetoszlopban vonulnak Rómába, megszállják az Aventinust, s valahány plebejus eléjük kerül, arra buzdítják, vívja ki újra a szabadságot, és válasszanak újra néptribunusokat. Egyéb erőszakos hangot senki sem hallhatott. A senatusban Sp. Oppius elnökölt. Elhatározzák, hogy nem alkalmaznak szigorú rendszabályokat, hiszen ők maguk szolgáltattak ürügyet a fölkelésre. Elküldtek követségbe három volt consult, Sp. Tarpeiust, C. Juliust és P. Sulpiciust, hogy kérdezzék meg a senatus nevében, „kinek a parancsára hagyták el a tábort, hogy mi a szándékuk az Aventinust fegyveresen megszálló katonáknak, hogy háború idején hátat fordítva az ellenségnek, tulajdon hazájukat foglalják el". Válaszokban nem volt hiány; de olyan nem akadt, aki maga adjon választ, mivel nem volt vezetőjük, és egyenként nem merészelték kiszolgáltatni magukat a senatus haragjának. Kiabál a tömeg, hogy küldjék el hozzájuk L. Valeriust és M. Horatiust: azoknak majd választ adnak.

51. A követek távozása után Verginius figyelmezteti a katonákat, hogy az imént egy nem is túlságosan fontos ügy megzavarta őket, mivel nincs vezetője a tömegnek, és válaszuk, noha nem volt helytelen, mégis inkább véletlen egyetértésnek, semmint közösen hozott határozatnak köszönhető; válasszanak meg tíz embert az államügyek vezetésére, katonai ranggal, és nevezzék őket katonai tribunusoknak. Elsőként Verginiusra akarták ruházni ezt a tisztséget, de ő azt mondta: „Őrizzétek meg e mostani véleményeteket rólam, nekem is, nektek is kedvezőbb időre. Semmiféle tisztség nem szerez nekem örömet, amíg leányom bosszulatlan, és nem jó az, ha zűrzavaros közállapotok idején olyan ember a vezetőtök, aki a leginkább szemet szúr. Ha bármi módon hasznos lehetek, magánszemélyként éppúgy szolgálatotokra állok." Megválasztanak hát tíz katonai tribunust.

Nem nyugodhatott a sabin földön álló hadsereg sem. Icilius és Numitorius kezdeményezésére ott is szakítottak a decemvirekkel, nem kevésbé haragra gerjedve Siccius meggyilkolásának emlékén, mint a bűnös vágytól förtelmesen üldözött lánnyal frissen esett

bajon. Mihelyt Icilius meghallotta, hogy katonai tribunusokat választottak az Aventinuson, mivel jól ismerte a nép gondolkodását, és maga is pályázott e tisztségre, tartott tőle, hogy ugyanazokat választják majd meg a városi gyűlésen néptribunusoknak, mint akiket a katonai gyűlésen már megválasztottak; mielőtt tehát Rómába indult, övéit is rávette, hogy válasszanak ugyanennyi, ugyanolyan hatalommal felruházott tisztviselőt. Hadijelvényeikkel a Porta Collinán lépnek be Rómába, és rendezett csapatban haladva keresztül a városon, az Aventinusra vonulnak. Ott a másik hadsereggel egyesülve megbízzák a húsz katonai tribunust, válasszanak ki maguk közül két embert, aki a legfőbb hatalmat gyakorolja. M. Oppiust és Sex. Maniliust választják meg.

A senatus aggódva a közügyek állása miatt, bár naponta ülésezik, mégis inkább veszekedéssel, semmint tanácskozással tölti az időt. A decemvireknek szemére lobbantják Siccius meggyilkoltatását, Appius bűnös szerelmét és a hadsereg dicstelen magatartását. Határozatot hoznak, hogy Valerius és Horatius menjen föl az Aventinusra. Ők azonban kijelentik, csak akkor mennek, ha a decemvirek leteszik már egy év óta lejárt tisztségük hivatalos jelvényeit. A decemvirek tiltakoztak lefokozásuk ellen, és kijelentették, hogy amíg életbe nem lépnek a törvények, melyeknek alapján őket megválasztották, nem mondanak le a hatalomról.

52. A nép, miután M. Duillius, egykori néptribunus fölvilágosította, hogy folytonos szócsatákkal semmire sem viheti, az Aventinusról átvonult a Mons Sacerra, mivel Duillius azt erősítgette, hogy a patríciusok addig csöppet sem aggodalmaskodnak, amíg azt nem látják, hogy elhagyják Rómát; a Mons Sacer emlékezteti majd őket a nép állhatatosságára, és abból majd megtudják, hogy amíg helyre nem állítják a tribunusi hatalmat, nem születik egyetértés az állami ügyekben. A Nomentum felé vezető úton - melyet akkoriban ficuleai útnak neveztek - indultak el, és tábort ütöttek a Mons Saceren, atyáik példáját követvén, hogy ne vétsenek az illő mértéktartás ellen. A hadsereg nyomában a nép - aki koránál fogva csak járni tudott, egy sem maradt a városban. Követték őket asszonyaik és gyermekeik, siránkozó hangon kérdezgetvén tőlük, hogy kire bízzák sorsukat olyan városban, ahol nem szent többé sem a jó erkölcs, sem a szabadság.

Róma kihalt, szokatlan üresség uralkodott benne, s a Forumon egy-két öregember járt csak, senki más, a senatusi ülések idején meg éppen pusztaságnak tetszett, egyre többen hangoskodtak úgy, mint Horatius és Valerius: „Mire számítotok, összeírt Atyák? Ha nem ér véget a decemvirek makacskodása, elnézitek-e, hogy tönkremegy, elhamvad minden? Hát miféle hatalom az, decemvirek, amihez ily görcsösen ragaszkodtok? A háztetőknek, meg a falaknak akartok törvénykezni? Nem szégyellitek-e, hogy csaknem több lictorotok akad a Forumon, mint ahány polgár? Mihez fogtok, ha ellenség tör Rómára? Vagy ha a nép, mivel kivonulásától néminemű változás is aligha várható, maga érkezik vissza fegyveresen? Róma összeomlásával óhajtjátok befejezni uralkodástokat? Mert vagy nép nélkül kell a hatalmat gyakorolnunk, vagy meg kell adnunk a népnek a tribunusi hatalmat. Mi hamarabb lemondunk patríciusi méltóságainkról, mint ők maguk plebejus tisztviselőikről. Új és ismeretlen volt az a hatalom, amikor atyáinktól kicsikarták, de most már, édességétől megbabonázva, továbbra is áhítják, mivel mi magunk még annyi mértéket sem tartunk hatalmunkban, hogy szükségét ne éreznők a hivatalos védelemnek." Mindenfelől efféléket hangoztattak, mire a decemvirek az egyhangú véleménytől meggyőzetve kijelentik, hogy mivel így ítélik meg a helyzetet, rendelkezzék felőlük a senatus. Egyetlen kérésük csupán - s ez figyelmeztetés is egyúttal -, hogy védelmezzék meg őket a nép dühétől, és vérük árán ne szoktassák hozzá a népet a patríciusok meggyilkolásához.

53. Ekkor Valeriust és Horatiust elküldték a néphez, hogy tárgyaljanak a hazatérés föltételeiről s az állami ügyek rendezéséről; meghagyták nekik továbbá, óvják meg a decemvireket a tömeg haragjától és erőszakoskodásától. Elindultak - a nép nagy örömmel fogadta őket, mint akik ügyük kezdetén és végén egyaránt vitathatatlanul a szabadság szószólói voltak. Érkezésükkor mindezekért köszönetet is mondanak nekik. A nép nevében Icilius beszél. Ugyancsak Icilius adja elő a föltételek megtárgyalásakor a követek kérdésére a nép követeléseit is mindebben már a követség megérkezése előtt közösen megállapodtak -, és úgy tetszett, hogy a nép nagyobbat, többet remél a méltányos jogtól, mint a fegyverektől. A tribunusi jogkört és a fellebbezés jogát követelték

vissza, melyek a decemvirek megválasztását megelőző időben a nép védőbástyáinak bizonyultak, továbbá, hogy ne üldözzenek senkit, amiért a szabadság visszaszerzése okából zendülésre bujtogat a katonaság, s kivonulásra a nép körében. A decemvirek ügyében azonban szörnyű megtorlást követeltek: úgy vélték méltányosnak, ha kiszolgáltatják nekik a decemvireket, és kinyilvánították szándékukat, hogy elevenen megégetik őket. Mire a követek ezt mondták: „Előre megfontolt követeléseitek oly igazságosak, hogy önkéntesen is teljesítenünk kellene valamennyit: és ti mindezt szabadságotok biztosítékául követelitek, nem pedig hogy önkényeskedve a mások szabadságára törjetek. Haragotok azonban inkább érthető, mint amennyire megengedhető, mivel ti, akik gyűlölitek a kegyetlenséget, vaktában kegyetlenségbe estek, és mielőtt még magatok szabaddá lennétek, máris ellenfeleitek elnyomására készülődtök. Vajon sohasem lehet nyugta a mi városunknak attól, hogy hol a patríciusok gyilkolják a népet, hol a nép a patríciusokat? Inkább pajzs való tinéktek, mint kard. Éppen eléggé megalázottnak érzi magát a jogegyenlőség helyreálltával az, aki nem művelhet igazságtalanságot - de ne kényszerüljön azt elszenvedni sem! És ha valamikor szeretnétek megmutatni, mily félelmetesek vagytok, mivel visszaszereztétek hivatalaitokat és törvényeiteket, ítélkezhettek életünkről és vagyonunkról - akkor majd bármilyen indokot megállapíthattok: most elégedjetek meg a szabadság kivívásával."

54. Rábízzák a követekre, tegyenek, amint jónak látják, azok pedig megígérik, hogy elrendezvén az ügyeket, hamarosan visszatérnek. Elindulnak hát Rómába, és mikor a nép megbízásait a senatusban előadják, a többi decemvir, mivel az ő megbüntetésükről említés sem esik, nem ellenkezik; de Appius, ez a kegyetlen és kiváltképpen gyűlöletes ember, a mások gyűlöletét a maga lelkében élő gyűlölettel méri össze. „Jól tudom én - mondja -, hogy milyen sorsra jutunk. Látom, hogy amíg nem adnak fegyvert ellenfeleink kezébe, addig nem támadnak ránk. Gyűlöletük vérre szomjazik. Mégsem késlekedem, hogy a decemvir tisztségéről én is lemondjak." Senatusi határozatot hoznak, hogy a decemvirek mielőbb lemondanak hivatalukról, Q. Furius, a pontifex maximus pedig megválasztatja a néptribunusokat; kimondják továbbá, hogy senki sem üldözhető a

hadsereg és a nép kivonulásában való részvétel bűne miatt. Meghozván ezeket a határozatokat, a senatusi ülés feloszlik, a decemvirek föllépnek az emelvényre a népgyűlésen, és az emberek legnagyobb örömére lemondanak hivatalukról.

Mindezt hírül viszik a népnek. Aki csak Rómában maradt, a követek nyomába szegődik. Ez a csapat szembetalálkozik a táborból vidáman özönlő tömeggel. Szerencsét kívánnak egymásnak, a szabadság és az állami béke visszaszerzése alkalmából. A követek gyűlésbe hívják a népet: „Üdvére, javára és boldogulására váljék az államnak és nektek, térjetek vissza hazátokba, házi isteneitekhez, asszonyaitok és gyermekeitek körébe; ezt a fegyelmezettséget, amit itt tanúsítottatok, ahol e nagy tömegnek sok mindenre lett volna szüksége, és mégsem bántottátok senkinek a földjét - ezt hozzátok majd magatokkal Rómába is. Menjetek föl az Aventinusra, ahonnan elindultatok: azon a szerencsés helyen, ahol megvetettétek szabadságotok alapjait, ott válasszatok tribunusokat a népnek. A pontifex maximus majd ott lesz a választógyűlésen." Nagy egyetértéssel és lelkesen helyeselt mindenki. Megragadják a jelvényeket, és a Róma felé menetelők öröme vetélkedik a szembejövőkével. A katonaság csöndben vonul a városon keresztül föl az Aventinusra. Ott a pontifex maximus elnöklete alatt nyomban megtartják a gyűlést, és néptribunusokká választják elsősorban L. Verginiust, aztán L. Iciliust és P. Numitoriust, Verginia nagybátyját, a kivonulás értelmi szerzőit, továbbá C. Siciniust, a Mons Saceren megválasztott első néptribunus sarjadékát és M. Duilliust, aki a tribunusi tisztséget a decemviratust megelőző időben kiválóan töltötte be, és a decemvirek hatalmaskodása idején sem hagyta cserben a népet. Inkább bizalomból, mint érdemei miatt választották meg M. Titiniust, M. Pomponiust, C. Aproniust, Ap. Villiust és C. Oppiust. Tribunusi jogkörét átvéve L. Icilius azonnal javaslatot tett a népnek, és néphatározat született arról, hogy senki sem büntethető, amiért föllázadt a decemvirek ellen. Nyomban utána M. Duillius a consulok választására és a fellebbezési jog helyreállítására tett javaslatot. Mindez a Flaminius-féle réteken megtartott népgyűlésen történt, a hely neve ma: Circus Flaminius.

55. Ezután az interrex megválasztotta consulnak L. Valeriust és M.

Horatiust, akik rögtön át is vették hivatalukat. Tisztségüket a nép érdekei szerint látták el, a patríciusok mindennemű zaklatása, de nem minden sérelme nélkül: bármi történt ugyanis a nép szabadságának érdekében, azt ők (ti. a patríciusok) tulajdon hatalmuk kisebbítéseként ítélték meg. Mindenekelőtt mivel kérdésessé tették, hogy a néphatározatok érvényesek-e a senatusra, a consulok javaslatot terjesztettek a comitia centuriata elé, „hogy amit a tribusonként szavazó nép elhatároz, váljék kötelezővé az egész népre": ezzel a törvénnyel éles fegyvert adtak a tribunusoknak határozataik meghozatalához. Majd egy másik consuli törvényt hoztak a föllebbezés jogáról, a szabadság egyetlen biztosítékáról, melyet a decemvirek uralkodása eltörölt, nemcsak felújítván, hanem a jövőre nézve új törvénnyel meg is erősítvén azt: „Senki sem tehet javaslatot olyan tisztviselő megválasztására, akinek ítélete ellen nincs fellebbezés; ha valaki mégis megtenné, azt az állam és a vallás törvényei szerint megölhetik, anélkül hogy a tettest főbenjáró bűnben elmarasztalnák." Mikor már a népet mind a fellebbezési joggal, mind a tribunusi beavatkozás jogával kellőképpen megerősítették, maguknak a tribunusoknak is újra megadták a sérthetetlenség jogát - ennek az emléke már úgyszólván feledésbe merült -, megújították részükre az ugyancsak régóta nem gyakorolt vallásos szertartásokat is, és sérthetetlenségüket nemcsak a vallás értelmében, de törvény útján is szentesítették, mondván, hogy „aki néptribunust, aedilist és tízes bírósági tagot bántalmaz, annak fejét Juppiternek szenteljék, egész vagyona pedig Ceres, Liber és Libera templomára szálljon".

A jogászok azt állítják, ez a törvény senkinek sem biztosít sérthetetlenséget, csak annyit szentesít, hogy aki amazok közül bárkit bántalmaz, azt Juppiternek áldozzák; az aedilist tehát elfogathatja és börtönbe vetheti egy magasabb rangú tisztviselő, s noha ez jogtalanság (hiszen olyan személyt ér bántalom, akit a törvény értelmében nem bántalmazhatnának), mégis eléggé bizonyítja, hogy az aedilis nem szent és sérthetetlen. Csakis a tribunus szent és sérthetetlen, ama régi eskü alapján, melyet a nép fogadott a tribunusi hatalom létrehozásakor. Ismét mások úgy értelmezték, hogy ez a Horatius-féle törvény egyformán érvényes a consulokra és a praetorokra, mivel ezeket ugyanazon előjelek alapján választják, mint a consulokat: a consulokat ugyanis szintén bírónak nevezték. Ez az értelmezés azonban cáfolható, mivel azokban az időkben a consult még nem bírónak, hanem praetornak

nevezték.
Ezek voltak hát a consulok hozta törvények. Ugyancsak a consulok vezették be azt a gyakorlatot, hogy a senatus határozatait a Ceres-templomban helyezzék el a népi aediliseknél, holott annak előtte a consulok tetszésük szerint korlátozták vagy változtatták meg azokat. Majd M. Duillius néptribunus terjesztette elő és szavaztatta meg a következő néphatározatot: „Ha valaki megengedi, hogy a nép tribunusok nélkül maradjon, vagy olyan hivatalos tisztséget terjeszt elő szavazásra, hogy ellene nincs fellebbezés, hátával és fejével fizessen érte."
Mindezt, noha nem nézték jó szemmel a patríciusok, nem is ellenezték, mivel támadás még egyiküket sem érte.

56. Ekképpen megalapozván mind a tribunusi hatalmat, mind a nép szabadságát, a tribunusok úgy vélték, biztonságosan megérett rá az idő, hogy némely személy ellen támadást intézzenek. Az első vádló szerepére Verginiust, a vádlottéra pedig Appiust szemelték ki. Verginius törvénybe idézte hát Appiust, és amikor Appius ifjú patríciusok sűrű karéjában a Forumon
megjelent, mindenki nyomban visszaemlékezett iszonyatos hatalmaskodására, amint csatlósaitól körülvéve annak idején látták. Verginius így kezdte: „A szónoklatot - mondta - a kétséges ügyek számára találták föl; így hát én sem töltöm az időt előttetek annak az embernek a vádolásával, akinek a kegyetlenkedésétől csak fegyverrel védhettétek meg magatokat; neki pedig nem engedem meg, hogy arcátlanságát még védőbeszéd elmondásával is tetézze. Én tehát, Appius Claudius, elnézem neked mindazokat a becstelen és bűnös tetteket, amelyeket két esztendőn keresztül egyre-másra volt bátorságod elkövetni. Van azonban egyetlen bűntény, amelynek elkövetése miatt börtönbe záratlak, ha meg nem nevezel egy bírót, aki úgy ítél, hogy *nem* vettettél törvénytelenül szolgaságra egy szabad személyt." Appius sem a tribunusok beavatkozásától, sem a nép ítéletétől nem remélhetett semmi jót; mégis a tribunusokhoz fordult segítségért, és mivel egyik sem tartóztatta föl a törvényszolgát, amikor őt vádlottként megragadta, így szólt: „Fellebbezek." Amikor meghallották ezt az egyetlen szót, a szabadság védelmére hivatott szót szájából, mely nemrégiben a szabadságot megtagadó ítéletet kimondta, csönd támadt. S miközben ki-ki elmormolja magában, hogy mégiscsak vannak

istenek, nem hagyják el az emberiséget, s a gőg és a kegyetlenség ha későn is, végül mégis elnyeri méltó büntetését: bezzeg most fellebbez az, aki megszüntette a fellebbezés jogát, a nép védelméért könyörög az, aki lábbal tiporta a nép valamennyi törvényes jogát; most börtönbe vetik, és törvényesen fosztják meg szabadságától azt, aki egy szabad személyt szolgaságra ítélt; a tömeg zúgásán is túl, hallani Appius hangját, amint a római nép segítségéért könyörög: őseinek békében és háborúban, a haza szolgálatában szerzett érdemeit emlegeti, továbbá hogy szerencsétlenségének oka a római plebs iránt táplált jóindulata, mivel egyenlő jogokat kívánt neki adni, de a patríciusok ezt igen rossz néven vették tőle, és lemondatták consuli hivataláról; íme, a törvények fennmaradnak, szerzőjüket pedig börtönbe vetik. Egyébként ha alkalmat adnak neki a védekezésre, a maga jó és rossz cselekedeteit ítéletüknek veti alá; jelenleg az állam minden polgárát megillető jog alapján, mint római állampolgár követeli, hogy az ítélethozatal napján szólhasson, és a római nép ítéletét kérje. Nem fél annyira a gyűlöletüktől, hogy ne reménykednék polgártársainak igazságosságában és szánalmában. Ha mégis bebörtönöznék, anélkül hogy védekezését elmondhatná, ismét a néptribunusok segítségét kéri, és figyelmezteti őket, ne vegyenek példát azokról, akiket gyűlölnek. Ha pedig a tribunusok kijelentik, hogy megmaradnak elhatározásuknál, és megvonják tőle a segítségkérés jogát - a vád szerint éppen erre fogtak össze a decemvirek is -, akkor a néphez fellebbez, hivatkozván a fellebbezés jogáról szóló, ez évben kihirdetett consuli és tribunusi törvényekre: mert ugyan ki más fellebbezzen, ha nem ő, akit el nem ítéltek, s aki védekezését el sem mondhatta? Vajon melyik alacsony rangú plebejusnak ad védelmet a törvény, ha Appius Claudiusnak sem? Az ő ügye tesz majd bizonyságot róla, vajon az elnyomás vagy a szabadság alapját rakják-e le az új törvényekkel, s a segítségért folyamodás és a fellebbezés joga a tisztviselők igazságtalan ítélete miatt üres szónak bizonyul-e, vagy való ténynek.

57. Erre Verginius: „Egymaga csupán Ap. Claudius nem lehet részese a törvények, a társadalom, az emberi kötelmek áldásainak!" Majd így folytatja: „Vessenek csak egy pillantást a szónoki emelvényre, sok-sok bűn erődjére! Ott állt s az emberek javaira, épségére, vérére tört, mindenkit vesszővel és bárddal fenyegetett,

amaz örökös decemvir, istenek és emberek megcsúfolója, nem lictorokkal, hanem hóhérokkal körülvéve, és amint a bűnös vágy elterelte figyelmét a rablásokról és gyilkosságokról, egy szabadnak született leányt, a római nép szeme láttára, háborúban szerzett rabnőként ott ragadta ki az apja karjából, és odaajándékozta hálószobája fölhajtójának; ott adta az apa kezébe kegyetlen határozatával és bűnös ítéletével a fegyvert tulajdon leánya ellen; ott adott parancsot, mikor az élettelen testet fölemelték, hogy a leány jegyesét és nagybátyját bebörtönözzék, mivel nagyobb indulatra gerjedt becstelensége meghiúsulásának láttán, mint a gyilkosság miatt. Az ő számára is épült az a börtön, melyet ő szokott a római plebs »lakóházának« nevezni. Egyébként pedig ha Appius másodszor és akárhányszor fellebbez is, másodszor és akárhányadszor is maga emel vádat, amiért egy szabadnak született személyt odaítélt valakinek szolgaságra, aki őt tulajdonának követelte; ha bíró elé nem áll, elítéltnek tekinti és bebörtönözteti." Noha senki sem ellenkezett vele, az emberek igen megrendültek, és máris úgy érezték, visszaélnek szabadságukkal, amiért ezt az embert főbenjáró büntetéssel sújtva börtönbe vetik; a tribunus kitűzi Appius tárgyalásának napját.

Eközben a latinoktól és a hernicusoktól követek érkeznek, hogy szerencsét kívánjanak a patríciusok és a római nép kibéküléséhez; ebből az alkalomból a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiternek a Capitoliumra egy csekély súlyú aranykoronát vittek ajándékul, mivel hazájuk nem volt gazdag, s a vallásos szertartásokat inkább jámboran, mint fényűzéssel végezték. Ugyancsak tőlük tudták meg a rómaiak, hogy az aequusok és a volscusok a legnagyobb erővel háborúra készülődnek. Meghagyják tehát a consuloknak, hogy osszák meg egymás között a tennivalókat. Horatiusnak a sabin föld jutott, Valeriusnak pedig az aequusok. Mikor pedig erre a hadjáratra elrendelték a sorozást, a nép szeretete jeléül, nemcsak az ifjabbak, hanem a szolgálatból már elbocsátott korosztály java része is önként jelentkezett a zászlók alá, és a hadsereg így, az öreg harcosokkal vegyesen, nemcsak a katonák száma, hanem kiválósága folytán is erősebb volt. Mielőtt hadba vonultak, a decemvirek törvényeit, melyeknek Tizenkét Táblás Törvény a neve, ércbe vésve közszemlére állították ki. Egyes történetírók azt állítják, hogy a tribunusok parancsára az aedilisek látták el ezt a tisztet.

58. C. Claudius, meggyűlölvén a decemvirek bűneit, és testvérbátyja fiának zsarnokságán mindenkinél jobban fölháborodván, ősi hazájába, Regillumba vonult vissza; ez az idős ember jött most el, hogy kegyelmet kérjen nagy bajában annak, akinek bűnös tevékenysége miatt úgyszólván elmenekült. Gyászruhában, rokonai és cliensei körében egyenként igyekezett megnyerni az emberek pártfogását, arra kérve őket, hogy ne akarják a Claudius nemzetségre rásütni a bélyeget, hogy börtönre, bilincsre méltóak; ne zárják betörők és éjszakai tolvajok közé azt a férfiút, akit példaképének emleget majd az utókor, a törvényhozót, a római jog megalapítóját. Tegyék félre egy kissé a haragot, foglalja el a helyét a belátás, a mérlegelés és inkább bocsássanak meg *egy* embernek, annyi Claudius könyörgésére, mint hogy egy ember gyűlölete miatt annyi sok más kérését semmibe vegyék. Ő nemzetségének, nevének a kedvéért cselekszik, és nem békült meg soha azzal, akinek most balsorsában segítségére siet. Bátorságuk szerezte vissza a szabadságukat: csakis a bölcsesség szilárdíthatja meg a békességet a rendek között. Volt, akit az öregembernek inkább a hűsége rendített meg, és nem az ügy, amelyért küzdött; de Verginius azt kérte, hogy inkább az ő és leánya személyén szánakozzanak; ne a nép elnyomására hivatott Claudius nemzetség, hanem Verginia hozzátartozóinak a kéréseit hallgassák meg, a három tribunusét, akit a nép védelmére választottak, s aki most maga kéri a nép segítségét és támogatását. Ezeket a panaszokat igazabbnak ítélték. Mivel szétfoszlott a remény, Appius még a tárgyalás napja előtt maga vetett véget életének.

Nyomban ezután P. Numitorius fogatta perbe Sp. Oppiust, a másik fölöttébb gyűlöletes embert, mivel Rómában időzött, amikor tiszttársa a becstelen ítéletet meghozta. De Oppiust mégis a maga elkövette gazságok miatt gyűlölték, nem pedig azokért, amiket nem akadályozott meg. Fölvezettek egy tanút, aki huszonhét hadjáratban nyolcszor különleges kitüntetést kapott, és rendjeleit ott a nép színe előtt viselte - most fölszakítván ruháját, megmutatta hátán a vesszőzések nyomait, és csak annyit mondott, hogy ha akad tanú, aki az ő vétkességét igazolja, noha Oppius immár magánszemély, ismét kitöltheti rajta a dühét. Oppiust is börtönbe vetették, s ő még az ítélethirdetés napja előtt vetett véget életének. Claudius és Oppius vagyonát a tribunusok az államkincstárnak juttatták.

Tiszttársaik száműzetés címén elhagyták hazájukat; vagyonuk a kincstárra szállt. M. Claudiust, aki Verginiát magának követelte, tárgyaláson halálra ítélték, de Verginius megkegyelmezett neki, mire az száműzetésbe ment Tiburba; a holtában az élőnél boldogabb Verginia szelleme pedig házról házra üldözvén a büntetésre méltókat, miután senki sem maradt Rómában azok közül, akik a halálában vétkesek, végre megnyugodott.

59. Nagy félelem fogta el a patríciusokat, mivel a tribunusok máris ugyanolyanok voltak, mint a decemvirek - ekkor azonban M. Duillius néptribunus józanul gátat vetett a hatalom túlzásainak: „Megvan a szabadságunk, eléggé megbüntettük ellenségeinket; ebben az évben nem engedem meg többé, hogy bárkit perbe fogjanak vagy bebörtönözzenek. Nincs értelme, hogy fölidézzünk rég elfelejtett vétkeket, amikor épp most részesítettük méltó büntetésben a decemvireket, s a két consul szüntelen gondoskodása szabadságotok védelméről a záloga annak, hogy nem lesz szükségetek a tribunusok beavatkozására." A tribunusi hatalomnak ez az első korlátozása enyhítette a patríciusok félelmét, de egyúttal megnövelte a gyűlöletüket a consulokkal szemben, gondolván, hogy teljes mértékben a népet képviselik, annyira, hogy a patríciusok biztonsága és szabadsága előbbrevaló gondja a plebejus, mint a patrícius tisztviselőnek; ellenfeleik már megelégelték a patrícius osztálybeliek büntetéseit, mielőtt még a consulok egy lépést is tettek volna a túlkapások megszüntetésére. Sokan azt állították, hogy a senatus határozatai túl engedékenyek, mivel a consulok törvényeit a senatorok helyeselték; ez nem is vitatható, hiszen az államügyek zűrzavaros állapotában az idők szavára kellett hallgatniok.

60. A consulok, elrendezvén a város ügyeit és megalapozván a nép jogi helyzetét, elindultak a gondjaikra bízott területre. Valerius az aequusoknak és a volscusoknak az Algiduson már egyesült seregei ellen óvatosan folytatta a háborút: ha ugyanis nyomban szerencsét próbál, bizonyos, hogy mind a rómaiak, mind az ellenség körében a decemvirek szerencsétlenül folyt háborúi miatt keletkezett hangulatban az ütközet nagy vereséggel végződött volna. Valerius

az ellenségtől ezer lépésnyire ütötte föl táborát, ahol csapatait együtt tartotta; az ellenség a két tábor között fekvő területen csatarendbe sorakozva mindenáron ütközetre akarta bírni őket, de kihívására egyetlen római sem válaszolt. Végül belefáradtak az ácsorgásba, és mivel csatára hiába vártak, gondolván, hogy többé-kevésbé elismerték győzelmüket, seregük egyik fele a hernicusok, másik fele a latinok földjére távozott, hogy ott fosztogasson; táborukban inkább csak őrséget, semmint ütközethez elegendő erőt hagytak hátra. A consul, mihelyt ezt észreveszi, viszonozván az előbbi ijesztgetést, fölsorakoztatja seregét, és megtámadja az ellenséget. Amazok pedig tudván, hogy erőik távol vannak, húzódoztak a csatától, s ez mindjárt fölbátorította a rómaiakat - máris legyőzöttnek ítélték a sánc mögött remegőket. Egész nap készültségben álltak, majd éjszakára visszavonultak. A rómaiak telve jó reménnyel, esznekisznak; az ellenség azonban nem ilyen jókedvű, rémülten küldenek hírvivőket szerteszét, hogy hívják vissza a portyázókat. A közeli helyekről visszatérnek, de a távolabbi vidékeken járó honfitársaikat nem találják. Mihelyt megvirrad, kivonul táborából a római sereg, hogy megrohamozza a sáncot, ha nyílt csatára nem kerülhet sor. Már jócskán telnek az órák anélkül, hogy az ellenség megmoccanna - mire a consul parancsot ad a támadásra. A sereg előnyomulását látva szégyen fogja el az aequusokat és a volscusokat, hogy győzelmes hadseregük bátor és fegyveres harc helyett inkább a sánc mögé húzódott. Maguk is jelt követelnek és kapnak is vezéreiktől a támadásra. Egy részük már kilépett a kapukon, majd mások sorakoztak föl, hogy ki-ki elfoglalja a maga helyét, s ekkor a római consul, mielőtt az ellenség teljes létszámban fölvonulhatott volna, megindítja a támadást; ráront a táborból éppen csak kifelé szállingózó, valamint a már kint levő rendezetlen sorokban özönlő, rémülten ide-oda hullámzó tömegre, mely tekintetével hol az övéit, hol az ellenséget keresi, és nagy lármával megtámadja a zavarba ejtett katonákat. Az ellenség megkezdi a visszavonulást; de később összeszedik magukat, és amikor vezéreik mindenfelől azt kiabálják, hogy a legyőzöttek elől futnak-e meg - ismét fölveszik a harcot.

61. A másik oldalon a consul szólítja föl a rómaiakat: jusson eszükbe, hogy szabad emberekként ma először harcolnak a szabad

Róma városáért: most maguknak vívják ki a győzelmet, nem pedig azért, hogy győztesekként a decemvirek kezére jussanak. Most nem Appius vezetése alatt folyik a háború. Valerius consul, a római nép fölszabadítóinak utóda a vezérük, aki maga is a szabadság harcosa. Mutassák meg, hogy a korábbi ütközetekben a vezéreken, nem pedig a katonákon múlt, hogy nem győztek. Csúfos helyzet volna, ha nagyobb bátorságot mutatnának föl polgártársaikkal, mint az ellenséggel szemben, és jobban félnének, hogy tulajdon véreik vetik őket szolgaságra, s nem az ellenség. Verginia volt az egyetlen leány, akinek erényességét béke idején veszély fenyegette, Appius az egyetlen polgár, akit bűnös szenvedélye veszedelmessé tett; de ha elhagyja őket a hadiszerencse, valamennyiük gyermekeit veszedelem fenyegeti a sok ezer ellenség részéről. „Ilyen rossz sors ne érje a mi szerencsés előjelekkel alapított városunkat, hiszen Juppiter és Mars atya is megkímélte tőle." Emlékezetükbe idézte az Aventinust és a Mons Sacert, hogy oda, ahol néhány hónappal ezelőtt kivívták szabadságukat, vigyék is vissza csorbítatlanul hatalmukat, és mutassák meg, hogy a római katonaság harci szelleme a decemvirek elűzetése után olyan, mint a megválasztásuk előtti időkben volt, és a törvényes egyenlőség nem csökkentette a római nép bátorságát. Mihelyt mindezt a gyalogság hadijelvényei előtt elmondta, már repült is a lovassághoz: „Rajta, ifjak - mondta -, tegyetek túl vitézségben a gyalogságon, hiszen méltóságban és előkelőségben is túltesztek rajta. Az első összecsapásnál a gyalogság mozdította ki helyéből az ellenséget; rajta, eresszétek neki a lovakat, vegyétek üldözőbe, és kergessétek el a csatamezőről. Nem tarthatja föl a támadástokat, és már most sem áll helyt, inkább csak tétovázik." Meghajszolják lovaikat, és rábocsátják a gyalogharcban már megzavart ellenségre; áttörvén csatarendjüket, elhatolnak az utolsó sorig, s egy részük szabad területre bukkanva, a mindenfelől kiutat keresők hátába kerül. Sokat eltérítenek a tábor irányából, és föltartóztatják a mellettük lóháton vágtató menekülőket. A gyalogság, maga a consul és a hadsereg zöme a tábor felé tart, azt iszonyú öldökléssel elfoglalja, s igen nagy zsákmányt ejt.
Ennek a csatának a híre nemcsak Rómába érkezik el, hanem sabin földre is a másik hadsereghez; Rómában örömmel ünneplik, a táborban pedig lángra lobbantja a katonák vágyát, hogy ők is ilyen dicsőséget arassanak. Horatius portyákkal és könnyebb csatákkal kipróbálván erejüket, hozzászoktatta őket, hogy inkább bízzanak magukban, semmint örökké a decemvir vezetése alatt elszenvedett

gyalázatukra emlékezzenek. A kisebb ütközetek reményt keltettek a hadjárat végső eredményére. Az elmúlt évben elért sikereik miatt elbizakodott sabinok meg szüntelenül ingerelték őket kérdezgetvén: „Miért töltik az időt azzal, hogy egy-egy kis csapat rabló módjára kitör, és visszavonul, és egyetlen háborút miért bontanak sok-sok apró csatára? Miért nem bocsátkoznak nyílt ütközetbe, miért nem bízzák egyszer Fortuna istenasszonyra a döntést?"

62. A rómaiak már maguktól is visszanyerték a bátorságukat, de a méltánytalanság is tüzelte őket: „A másik hadsereg győztesen visszatért már Rómába; ők pedig megengedik, hogy az ellenség gyalázkodásaival ingerelje őket. De mikor állhatnának ki egyenlő félként ellenük, ha nem most? Mihelyt a consulnak fülébe jutott, hogy katonái ekképpen sustorognak a táborban, gyűlést hívott össze: »Úgy vélem, hallottátok már hírét, katonák, miként végződött a csata az Algiduson. A hadsereg olyan volt, amilyen egy szabad néphez illik: tiszttársam hozzáértése, a katonák vitézsége szerezte meg a győzelmet. Ami engem illet, körültekintő vagy elszánt terveim azon múlnak, hogyan viselkedtek ti, katonáim. Hasznos módon elhúzhatjuk, de hamarosan be is fejezhetjük ezt a háborút. Ha hosszasan kell háborúznunk, hogy bizalmatok és bátorságotok napról napra nőjön, ugyanazokat a hadviselési módszereket alkalmazom, mint eddig; de ha már most elegendő a bátorságotok, és szeretnétek befejezni a háborút, rajta hát, bátorságotok és elszántságotok jeleként hallassátok csatakiáltásotokat.«" És miután harsányan fölhangzik a csatazaj, kijelenti: Forduljon jóra ügyük, úgy tesz, amint kívánják, és másnap harcba viszi katonáit. A nap hátralevő része a fegyverzet előkészítésével telik el.

Másnap, mihelyt a sabinok meglátják, hogy a római sereg fölsorakozik, mivel már régen lángol harci kedvük, megindulnak. A csata úgy zajlott le, amint az két erejében bízó hadsereghez illik - az egyiket töretlen régi dicsősége, a másikat minap kivívott friss diadala lelkesítette. A sabinok bölcs előrelátással is megtoldották erejüket; kiegészítvén s az ellenség arcvonalához mérvén a csatasor szélességét, kétezer főt tartalékba helyeztek, hogy a csata kellős közepén a rómaiak balszárnyát megtámadják. Ezek végrehajtván az oldaltámadást, lekötötték és csaknem körülzárták a balszárnyat,

amikor két római legio lovasai, mintegy hatszázan leugrálnak lovaikról, s már-már meghátráló bajtársaikat megelőzve, az első sorba lendülnek, egyszersmind szembeszállnak az ellenséggel, és elhárítván az első veszedelmet, szégyenkezést lopnak a gyalogság lelkébe: restelleni való, hogy a lovasság a maga dolga végeztével idegen fegyvernem helyett harcol, míg a gyalogság föl sem ér a lóról leszállt, gyalog módjára küzdőkkel.

63. Fölveszik hát újra a küzdelmet a maguk szárnyán, és visszatérnek imént elhagyott helyükre; s egy szempillantás alatt nemcsak a helyzetet mentik meg, hanem visszanyomják a sabinok szárnyát is. A lovaskatonák a gyalogosok soraitól fedezve visszatérnek lovaikhoz: röpülnek övéikhez a másik oldalra, hogy megvigyék a győzelem hírét; ugyanakkor, mivel az ellenséget megfélemlítette, hogy szétszórták erősebbik szárnyukat, támadnak is. Senki sem mutatott föl nagyobb bátorságot, mint ők ebben a csatában. A consul őrködik mindenek fölött, megdicséri a bátrakat, pöröl, ha valahol lanyhábban folyik a csata. Akit megszid, az nyomban a bátor férfiak példáját követve harcol tovább, éppúgy föltüzeli őket a szégyen, mint emezeket a dicséret. Ismét fölzúg a csatakiáltás, és mindenki, mindenfelől nekirugaszkodva, szalasztja az ellenséget; ezután már föltartóztathatatlan a római haderő. A sabinok szertefutnak a mezőn, és táborukat az ellenség zsákmányául hagyják. Ott azonban nem a szövetségeseik javait találják meg a rómaiak, mint fönn az Algiduson, hanem a maguk tulajdontárgyait, amiket területük kifosztásakor elvesztettek.

A senatus a két oldalról, két csatában megszerzett kétszeres győzelmet rosszindulattal fogadta, és a consulok nevében csupán egyetlen hálaadó ünnepnap megtartását rendelte el. A nép azonban senatusi határozat nélkül tömegesen adott hálát az isteneknek még másnap is; és ez a keresetlen népi hálaadás - buzgalmát tekintve - még ünnepélyesebb volt. A consulok, egymással megbeszélve a dolgot, csak két nappal később érkeztek vissza Rómába, és összehívták a senatust a Mars-mezőn. És mikor ott hadjárataikról beszámoltak, a legelőkelőbb patríciusok azt rótták föl nekik, hogy a senatust megfélemlítés végett hívták össze ide, a fegyveres katonák közé. Így hát a consulok, hogy panaszra okot ne szolgáltassanak, a Flaminius-féle rétekre hívták át a senatust, ahol most Apollo

temploma áll, s melyet már akkor is Apollo birtokának hívtak. Ott azután a senatorok igen nagy egyetértésben nem engedélyezték a diadalmenetet, mire L. Icilius néptribunus a nép elé terjesztette a javaslatot a consulok diadalmenetéről; de akadt itt is, akinek nem tetszett a dolog, elsősorban C. Claudiusnak, aki így vitte a szót: „A consulok nem az ellenség, hanem a senatus fölött óhajtanak diadalmenetet tartani; a tribunustól személyes szolgálataikért követelnek hálát, nem pedig vitézségükért megbecsülést. Soha azelőtt nem tárgyaltak diadalmenetről a nép előtt; ennek a megtiszteltetésnek fölbecsülése és elbírálása a senatusra tartozott. Még a királyok sem csorbították e legfelső testület méltóságát; de ők a tribunusi hatalmat szeretnék mindenre kiterjeszteni, és nem tűrnek meg semmiféle állami tanácsot. Pedig nem lesz szabadság, nem lesz egyenlőség az államban, ha valamennyi rend meg nem őrzi a maga jogait, a maga kiváltságait." Ugyanerre a véleményre hajlott a többi idős senator is, a tribusok ellenben valamennyien elfogadták a javaslatot. Akkor először tartottak diadalmenetet, a nép kívánságára, a patríciusok jóváhagyása nélkül.

64. A tribunusoknak és a népnek ez a győzelme, csöpp híján egészségtelen szabadosságba csapott át - a tribunusok ugyanis megegyeztek egymással, hogy újra választatják magukat, s hogy szándékuk föl ne tűnjék, a consuloknak is meghosszabbították volna a hivatalát. Indokul a patríciusok elhatározását hozták föl, hogy a consulok lejáratásával a néptribunusok jogait tépázzák meg. Mi történik ugyanis az eléggé meg nem gyökeresedett törvényekkel, ha az újdonsült tribunusokat a patríciusok pártjából való consulokkal megtámadják? Mert nem mindig akad olyan consul, mint Valerius meg Horatius, aki a nép szabadságát előbbre valónak tekinti, mint tulajdon hatalmát. Szerencsés véletlen folytán a választások idején igen okos ember került az elnöki székbe M. Duillius személyében, aki észrevette, mekkora gyűlölködés fenyeget, ha meghosszabbítják a hivatalokat. Kijelentette hát, hogy nem fogadja el egyetlen régi tribunus jelölését sem, de tiszttársai szembeszálltak vele, mondván, hogy szabadon bocsássa szavazásra a tribunusokat, vagy engedje át a választások vezetését tiszttársainak; azok majd a törvények szellemében és nem a patríciusok kívánsága szerint vezetik a választásokat. A vita folyamán Duillius a tribunusok padjához

hívatja a consulokat, és megkérdezi, mi a szándékuk a consulválasztások dolgában; a consulok azt válaszolják, hogy ők új consulokat jelölnek. Duillius pedig, miután a nép e barátaitól ennyire nem népszerű választ kapott, velük együtt indult el a választási gyűlésre. Ott a nép elé vezetve a consulokat, megkérdezte tőlük, mit tennének, ha a római nép megemlékezvén a kezükből kapott politikai szabadságról és sikeres hadviselésükről, ismételten consullá választaná őket; mivel a consulok nem változtatták meg véleményüket, megdicsérte őket, hogy velejükig különböznek mindvégig a decemvirektől, és megnyitotta a választási gyűlést. Megválasztottak öt néptribunust, de mivel a távozó kilenc tribunus nyilvánvaló mesterkedései miatt a többi jelölt nem kaphatta meg a szükséges számú többséget, Duillius föloszlatta a gyűlést, és választás címén nem is hívta azt össze többé. Törvényesen járt el - mondta -, a törvény ugyanis nem határozza meg a tribunusok számát, csak azt követeli meg, hogy a helyük üresen ne maradjon, és azok, akiket megválasztottak, vegyenek tiszttársakat maguk mellé; idézte is a választás meghirdetésének szövegét, miszerint: „Tíz néptribunust választunk; de ha e napon tíznél kevesebb néptribunust választotok, akkor ezek tiszttársakat vegyenek maguk mellé, s azok ugyanazon törvény alapján éppúgy néptribunusoknak tekintessenek, mint akiket ma néptribunusoknak megválasztotok." Duillius a végsőkig kitartott álláspontja mellett, hogy a nép nem választhat tizenöt néptribunust, így legyőzte tiszttársai törekvéseit, és mind a patríciusok, mind a plebejusok megbecsülésével távozott hivatali tisztségéből.

65. Az új néptribunusok a patríciusok szája íze szerint vettek tiszttársakat maguk mellé; két patrícius származású, volt consult vettek soraikba, Sp. Tarpeiust és A. Aterniust. A következő évre megválasztott két consul, Sp. Herminius és T. Verginius Caelimontanus nem volt sem patrícius, sem plebejus érzelmű - béke uralkodott mind Rómában, mind a kapukon kívül. L. Trebonius, az egyik néptribunus, haragra gyúlva, amiért a patríciusok a tribunusok kiválasz tásakor megtévesztették, és mivel, mint mondta, tiszttársai elárulták, törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy ha valaki a római népnek néptribunusok választását javasolja, a választásnak mindaddig folynia kell, amíg tíz néptribunust meg nem választanak.

Amíg a tribunusi tisztséget viselte, mindvégig harcban állt a patríciusokkal, emiatt adták neki az Asper melléknevet.

A két következő consul, M. Geganius Macerinus és C. Julius lecsendesítette az ifjú nemesek és a tribunusok között folyó harcokat, s közben a tribunusok hatalmi jogkörének csorbítása nélkül a patríciusok méltóságát is megőrizte; hogy föl ne lázadjon a sorozásról szóló határozat ellen, melyet a volscusok és az aequusok ellen induló háború miatt hoztak, azzal tartották vissza a népet, hogy csak ezt mondogatták: „Ha a városban nyugalom van, kívül is nyugalom uralkodik, de a polgárok belső viszálya fölbátorítja az idegeneket." A béke gondja a belső egyetértés gondja is. De az egyik rend váltig kihasználta a másik mértéktartását: a nép nyugodtan viselkedett, a fiatalabb patríciusok azonban elkezdték zaklatni; valahányszor a tribunusok az egyszerű emberek ügyében beavatkozási jogukat gyakorolták, kezdetben keveset számított; később azonban már maguk sem voltak sérthetetlenek, kivált az utolsó hónapokban, amikor a hatalmasok összeesküvéseik révén követtek el törvénysértéseket, és a tisztviselők hatalma hivatali évük vége felé általában meggyengült valamelyest. A nép még remélt volna egyet-mást a tribunusi hatalomtól, „ha olyanok volnának a tribunusok, mint Icilius - mondták -, de két év óta már csak a nevük tribunus". Az idős patríciusok túlságosan szilajnak ítélték ugyan az ifjabbak magatartását, mégis, ha túlkapások történnek, szívesebben látták, ha az övéik mentek túl a megengedett mértéken, semmint ellenfeleik. Nehéz a mértékletesség a szabadság védelmében: az ember az egyenlőség megteremtése ürügyén önmagát emeli ki, és elnyomja a másikat, s miközben szeretné elkerülni a félelmet, önmaga válik félelmetessé, s ha a magunk feje felől elűzzük a jogtalanságot, másokra hárítjuk azt, mintha mindenképpen vagy gyakorolni, vagy eltűrni kényszerülnénk.

66. A következő évre megválasztott consulok: T. Quinctius Capitolinus - immár negyedízben - és Agrippa Furius sem belső, sem külső háborút nem kaptak örökbe, de mindkettő küszöbön állott. A polgárok elégedetlenségének már semmi sem állhatta útját, a tribunusok és a plebs annyira föltüzelte őket a patríciusok ellen, s valahányszor egy előkelő személyiséget pörbe fogtak, mindig új küzdelmek zavarták meg a gyűléseket. E zavargások első hírére,

mintegy jeladásra, fegyvert fogtak az aequusok és a volscusok, de zsákmányra éhes hadvezéreik is rábeszélték őket mondván, hogy két esztendővel azelőtt nem tudták megtartani a meghirdetett sorozást, a nép már akkor nemet mondott a hatalomnak; azért nem is küldtek hadsereget ellenük. A szabadosság meglazította a katonai fegyelmet, s Róma nem közös hazája többé fiainak: bárminemű haragjuk, vitájuk külső ellenségeikkel most önmagukkal fordult szembe. Most jött el az ideje a támadásnak, míg belső dühüktől elvakultak a farkasok. Egyesítvén seregeiket, előbb Latium területét dúlják föl; aztán, mivel ott nem találtak ellenállásra, kezdett csak tombolni a háborús párt, és egészen Róma falai alá, a Porta Esquilina környékéig vonultak fosztogatva, hogy a földek elpusztításával is kimutassák a város gyalázatát. Mikor onnan bosszulatlanul, a zsákmányt maguk előtt hajtva, rendezett csapatban Corbio felé vonultak, Quinctius consul gyűlésbe hívta a népet.

67. Ott pedig állítólag ilyesformán mondta el véleményét: „Noha nem érzem magamat vétkesnek, polgárok, mégis a legmélyebb szégyenkezéstől eltelve érkeztem ide a gyűlésre, színetek elé. Ti is tudjátok, és késő utódaink számára is megőrzi az emlékezet, hogy az aequusok és a volscusok, akik valamikor a hernicusokkal is aligha érhettek föl, T. Quinctius negyedik consulsága alatt büntetlenül érkeztek fölfegyverkezve Róma városának falai alá. Bár már régen ily módon folyik itt az élet, és így állnak a dolgok, hogy lelkem semmi jót nem sejthet, mégis ha tudom, hogy ez a gyalázat ebben az évben esik meg velünk, akár száműzetéssel vagy halállal, akár a menekülésnek más módjával elkerültem volna e megtisztelő megbízatást. Ha tehát valódi férfiak tartják kezükben a fegyvereket kapuink előtt, akkor az én consulságom idején elfoglalhatták volna Rómát. Elég megtiszteltetés jutott osztályrészemül, eleget, sokat is éltem; meg kellett volna halnom harmadik consulságom leteltével.

De kit vet meg végül is ez a mindenkinél alábbvaló ellenség? Minket, consulokat, vagy titeket, polgárok? Ha mi hibáztunk, vegyétek el tőlünk a méltatlanul viselt hatalmat, s ha ez sem elegendő, büntessetek is meg ezenfölül; ha viszont ti, akkor sem az istenek, sem az emberek ne büntessenek meg benneteket

vétkeitekért: akkor csak ti szégyenkezzetek miatta. De amazok sem a ti gyávaságtokat nem vetik meg, sem a maguk bátorságában nem bíznak; és annyiszor szétzavarva, megszalasztva, táborukból kiűzetve, hogy területük földúlása után iga alatt kellett elvonulniok, önmagukat is megismerték, de titeket nem kevésbé. E város mérgezője: a rendek békétlenkedése, a patríciusok és plebejusok harca egymás ellen, az, hogy mértéktartást nem ismerünk sem mi a hatalom, sem ti a szabadság dolgában, s fölbátorította ellenségeinket, hogy ti utáljátok a patríciusi, mi pedig a plebejusi hivatalokat.
De az istenek szerelmére, mit akartok hát? Néptribunusokat óhajtottatok: a békesség kedvéért engedtünk. Decemvireket kívántatok: megengedtük, válasszatok. Ráuntatok a decemvirekre: kényszerítettük őket, hogy mondjanak le hivatalukról. Haragotok a magánszemélyekkel szemben sem szűnt meg, s mi eltűrtük, hogy igen előkelő és egykor magas tisztségeket betöltő férfiak meghaljanak vagy száműzetésbe vonuljanak. Másodszor is néptribunusokat akartatok választani: választottatok. Megtettetek consulnak két pártotokon álló embert: habár láttuk, hogy igazságtalanok a patríciusokkal szemben, mégis a népnek szánt ajándéknak tekintettük e patríciusi tisztséget. A tribunusi beavatkozást, a nép fellebbezési jogát, a néphatározatok érvényességét a patríciusokra, s jogainak a törvényes egyenlőség ürügyével való eltiprását elviseltük, s elviseljük ma is. Hanem vége lesz-e valaha viszályunknak? Lehet-e valaha egy városunk, lehet-e valaha közös hazánk? Mi legyőzetve is nagyobb méltósággal viselkedünk, mint ti, győztesen.
Nem elég-e, hogy félnünk kell tőletek? Velünk szemben történik az Aventinus elfoglalása, velünk szemben a Mons Sacer megszállása; de mikor láttuk, hogy az Esquilinust már-már beveszi az ellenség, s a volscus elözönli a sáncot - senki sem verte vissza őket: velünk szemben viselkedtek férfiasan, velünk szemben fogtok fegyvert."

68. „Rajta hát, ha majd körülzártátok ezt a Curiát, hadszíntérré változtattátok a Forumot, s megtöltöttétek előkelő emberekkel a börtönt, vonuljatok ki ugyanilyen harcias lelkülettel a Porta Esquilinán, vagy ha még ehhez sem elegendő a bátorságotok, nézzetek le tűzzel-vassal elpusztított földeitekre a falakról, lássátok,

amint hajtják a zsákmányt, és füstölögnek a fölgyújtott házak szerteszét. Pedig ezek miatt csak az állam kerül rosszabb helyzetbe: hogy ugyanis fölgyújtják a szántóföldeket, megszállják a várost, s a hadidicsőséget az ellenség szerzi meg... De - milyen állapotra jutnak a ti javaitok? már kinek-kinek hírül hozták, mi kár érte. Van-e otthon miből pótolni azt? Vajon a tribunusok visszaadják-e, helyrehozzák-e, ami elveszett? Szónoklatot, szép szót kaptok a tribunusoktól, amennyit csak akartok, meg előkelő emberekre szórt vádakat, törvényt törvényre halmozva, s gyűléseket; de azokról a gyűlésekről vagyonában meggyarapodva még senki sem tért haza közületek. Vagy melyikőtök vitt haza onnan feleségének és gyermekeinek egyebet, mint gyűlölködést, sérelmeket, állami és személyes kellemetlenséget, amiktől sohasem bátorságotok vagy ártatlanságotok védelmez meg benneteket, hanem mindig valaki másnak a közbelépése. Hanem, Herculesre mondom, amikor consulságunk idején a mi kezünk alatt és nem a tribunusok vezetésével szolgáltatok, és haditáborokban, nem pedig a Forumon harcoltatok, hadikiáltástok még a csatasorban álló ellenséget riogatta s nem a gyűlésbe hívott római patríciusokat, akkor bizony zsákmányt szereztetek az ellenségtől, kincsekkel megrakodva, hazátok és magatok személyes diadalát ünnepelve, diadalmenetben tértetek meg házi isteneitekhez: most pedig megtűritek, hogy az ellenség a ti vagyonotok súlyától roskadozva vonuljon el. Ragadjatok csak oda a gyűléseken, töltsétek csak élteteket a Forumon: utolér még benneteket a katonáskodás kényszere, ami elől most megfuttok. Nehezetekre esett az aequusok és a volscusok ellen hadba vonulni: kapuink előtt a háború. Ha innen el nem űzzük, egyhamar falainkon belül találjuk, s már kúszik is föl a fellegvárba, a Capitoliumra, és házaitokban utolér benneteket. Csaknem két esztendeje a senatus elrendelte a sorozást, és a hadsereget az Algidusra vezényelte: mi pedig ültünk otthon, ölbe tett kézzel, asszonyok módjára egymással feleselgetve, örültünk a pillanatnyi békének, és nem gondoltunk rá, hogy ebből az ideig-óráig tartó nyugalomból százszoros erejű háború támad föl.

Tudom, szívesebben hallanátok másfajta beszédet; én azonban kedveskedés helyett inkább igazat szólok, s ha jellemem nem intene is erre, rábírna a kényszerűség. Szeretném, ha megnyerhetném tetszéseteket; de sokkal inkább szeretnélek megmenteni benneteket, bárminemű indulattal vélekedtek is rólam a jövőben. A természet

rendelése, hogy aki a sokaság színe előtt a maga ügyében szónokol, azt jobban kedvelik, mint ha csupán a köz érdekét tartja szem előtt. Vagy elhiszitek, hogy azok a nyilvános hízelkedők, azok a nép talpnyalói, akik sem fegyveresen, sem békében nem hagynak benneteket, a ti javatokért ösztönöznek és ingerelnek titeket? Ha fölbolydultok, az dicsőségükre meg hasznukra is válik; és mivel látják, hogy a rendek egymással való békessége idején semmi keresnivalójuk sincs többé, inkább rossz ügynek, zavargásoknak és fölkeléseknek óhajtanak a vezetői lenni, mint semminek sem. De ha végül is megundorodtatok mindezektől, és atyáitok ősi erkölcseit kívánjátok vissza emez újak helyébe, vállalom, bármi súlyos büntetés érjen is kudarc esetén, hogy néhány nap alatt elűzöm földünkről a fosztogatókat, kikergetem őket táborunkból, s a háborús rémséget, amely most döbbenetet kelt közöttetek, kapuink és falaink alól az ő városaikhoz telepítem."

69. Ritkán fogadta még kedvezőbben a nép valamely tribunus népszerűsködő szónoklatát, mint akkor a consul kemény beszédét. Az ifjúság, mely hasonlóan félelmetes helyzetben megszokta, hogy a katonai szolgálat megtagadása a legélesebb fegyver a patríciusokkal szemben, most maga is fegyverre és háborúra vágyott. A parasztok menekülése, a vidéken kifosztottak és megsebesültek tömege, akik még szörnyűbb eseményekről adtak hírt, mint ami az emberek szeme előtt lefolyt, haraggal töltötte el az egész várost. És mikor a senatus összeült, valamennyiük tekintete Quinctiuson függött, mintha benne látnák Róma becsületének egyetlen védelmezőjét. A legelőkelőbb patríciusok kijelentették, hogy a gyűlésen méltónak mutatkozott consuli hatalmához, méltónak valamennyi korábbi consuli tisztségéhez, méltónak egész életéhez, mely gyakran viselt és még gyakrabban megérdemelt tisztségekben telt el. Más consulok vagy a patríciusi méltóság elárulásával hízelegtek a népnek, vagy a tulajdon rendjük elszánt védelmében elnyomással még inkább megvadították a népet: T. Quinctius azonban beszéde közben gondolt a patrícius méltóságra, a rendek egymással való békességére és mindenekfölött a való helyzetre. Kérlelni kezdték, hogy tiszttársával együtt vegyék kézbe a hatalmat; kérlelték a tribunusokat, hogy a consulokkal egyetértésben űzzék el a háborút Rómából és a város falai alól, a népet pedig, hogy ily zaklatott

közállapotok idején engedelmeskedjék a senatusnak; mindannyiuk hazája fordul most a tribunusokhoz, és kéri segítségüket földúlt földjeik, az ellenségtől csepp híján megszállott városok védelmében. Közös akarattal elhatározták és megtartották a sorozást. A consulok ott a gyűlésen kihirdették, hogy most nincs idő a felmentésekről tárgyalni: valamennyi ifjú korosztálybeli gyülekezzék másnap virradatkor a Mars-mezőn; akik nem jelentkeztek, azoknak a fölmentési ügyeit majd elővészik, ha vége a háborúnak; akinek nem fogadják el az indokait, katonaszökevénynek fogják nyilvánítani: másnap az egész ifjúság megjelent. A cohorsok maguk választották meg tisztjeiket; az egyes cohorsok élén két-két senator állott. Mindez, úgy mondják, oly hamar véget ért, hogy a quaestorok még aznap kiadták a kincstárból a hadijelvényeket, és elvitték a Mars-mezőre, délelőtt tíz órakor pedig már el is vonultak a mezőről, s ez az újoncsereg néhány veterán-cohors önkéntes kíséretében a tizedik mérföldkőnél éjjelezett. Másnap szemtől szemben állt az ellenséggel, és a katonai tábor egyesült a Corbiónál állomásozó sereggel. Harmadnap a rómaiak haragjukban, az ellenség pedig, mivel már annyiszor újrakezdte a háborút, s bűntudata és reménytelen helyzete erre ösztönözte - nem késlekedtek, hanem nyomban megütköztek.

70. A római hadseregben a két consul egyenlő hatalommal rendelkezett, de mivel ez a legfontosabb ügyek intézésében kitűnően bevált, a főparancsnokságot Agrippa átengedte tiszttársának; az pedig fölötteseként szívélyességgel válaszolt Agrippának, aki előzékenyen alávetette magát vezetésének, és bevonta tanácskozásaiba, megosztotta vele dicsőségét, és egyenrangú társként kezelte. Ütközetben Quinctius jobb-, Agrippa a balszárnyon vezényelt; Sp. Postumius Albus legatusra a közép védelmét bízták; a másik legatust, P. Sulpiciust, a lovasság élére állították. A gyalogság a jobbszárnyon kiválóan verekedett a keményen helytálló volscusokkal. P. Sulpicius az ellenséges csatasor középső vonalát a lovassággal törte át. Onnét visszatérhetett volna ugyan övéihez, mielőtt még az ellenség megbontott sorait rendezhette volna, mégis jobbnak látta, ha az ellenséges hátvédet támadja; egy pillanat alatt ellenkező oldalról támadva két tűz közé

szorította az ellenséget, és szét is verhette volna, ha a volscusok és aequusok az ő harcmodorában meg nem támadják, s rövid időre föl nem tartóztatják. Ekkor Sulpicius felkiált, hogy nincs idő tétovázni: körülzárják és elvágják seregüket övéiktől, ha nem végeznek mindenáron ezzel a lovasrohammal; az sem elég, ha bántódás nélkül megszalasztják az ellenséges lovasságot: pusztítsák el katonástul, lovastul, hogy vissza se térhessen az ütközetbe és újra ne támadhasson; nem tudnak ellenállni, hiszen csatarendjük már meghátrált a római gyalogság elől. Szavai nem találtak süket fülekre. Egyetlen rohammal szétszórták a lovasságot, sokat lerántottak a lóról, a lovakat pedig dárdával keresztüldöfték. Így ért véget a lovas csata. Majd a gyalogságra támadnak, és mihelyt az ellenséges csatasor meginog, hírvivőket küldenek a consulokhoz, hogy mondják el nekik az eseményeket. A hír föllelkesítette a győzedelmeskedő rómaiakat, és megzavarta a visszavonuló aequusokat. A vereség a középső csatasorban kezdődött el, melynek rendjét már összezavarta a lovasroham; ezután a balszárny hátrált meg Quinctius előtt; a jobbszárnyon súlyosabb a küzdelem. Ott a fiatalságtól és erőtől duzzadó Agrippa látván, hogy az arcvonal valamennyi részén eredményesebb harc folyik, mint ott, ahol ő áll, kikapja a zászlóvivő kezéből a hadi jelvényeket, és maga viszi előre, sőt egyet-egyet még az ellenség sűrűjébe is bevet közülük; e megaláztatás szégyenétől fölhevülve, most már a katonák is rázúdulnak az ellenségre. Most már minden oldalon egyforma a győzelem. Ekkor üzenet érkezik Quinctiustól, hogy ő már az ellenség táborát fenyegeti győztesen; addig azonban nem akar betörni, amíg meg nem tudja, hogy győztek-e a balszárnyon is: ha az ellenség már szerteszóródott, csatlakozzék hozzá a balszárny is, hogy a zsákmányon az egész hadsereg osztozkodjék. A győztes Agrippa kölcsönös szerencsekívánatok nyilvánítása közben érkezik győztes tiszttársához s az ellenség táborához. Ott pedig egynémely védőt megszalasztván, szinte harc nélkül törnek át az erődítéseken, s visszavonják a hatalmas zsákmányra szert tett hadsereget, mely mindent visszaszerzett, amitől az ellenség megfosztotta. Diadalmenetet sem a consulok nem követeltek maguknak, sem a senatus nem szavazott nekik - nem tudom, mi volt vajon a mellőzés, vagy talán a consuloktól nem is remélt megtiszteltetés oka. Én, amennyire ily hosszú idő elteltével megítélhetem, úgy vélem: mivel a consulok látták, hogy Horatiusnak és Valeriusnak, akik nemcsak az aequusok és volscusok, hanem a sabinok ellen is győzelmes

háborút vívtak, a senatus megtagadta a diadalmenetet, nem akartak fele oly jelentős ügy jutalmául diadalmenetet követelni; ha ugyanis megadják nekik, úgy láthatta volna bárki, hogy személyük és nem érdemeik miatt kapták meg.

71. Az ellenség fölött aratott szép győzelmet egy, a szövetségesek határairól hozott csúfos néphatározat homályosította el. Aricia és Ardes, mivel már gyakran háborúskodott egymással egy darab föld kétséges hovatartozása miatt, és kölcsönösen belefáradt immár az egymástól elszenvedett kudarcokba, a római népet kérte föl döntőbírónak. Azon a napon, amikor megérkeztek, hogy ügyüket a népgyűlésen előadják, nagy háborúság keletkezett. Már fölvonultatták a tanúkat, és épp a tribusok összehívására készülődtek, szavazásra szólítván föl a népet, amikor egy idős plebejus, P. Scaptius fölemelkedett, és így beszélt: „Consulok, ha jogomban áll az állam érdekében szólni, nem engedem meg, hogy a nép ebben az ügyben tévedésbe essék." A consulok nem akarták üres beszédét meghallgatni, mire az öreg kiabálni kezdett, hogy itt elárulják az állam érdekeit, és amikor elhangzott a parancs, hogy távolítsák el, a tribunusok segítségét kérte. A tribunusok, mivel csaknem mindig a tömeg szavát követték, ahelyett, hogy irányították volna, engedtek a mindent hallani vágyó népnek - hadd mondja el Scaptius, amit akar. Ő pedig belekezd: „Nyolcvanharmadik évét tapossa, és a szóban forgó területen katonáskodott, nem is ifjú korában, hanem amikor már huszadik éve szolgált, a Corioli ellen vívott háborúban. Ezt a rég elfelejtett, de az ő emlékezetébe jól bevésődött eseményt idézi most fel: a vitás földdarab Corioli határához tartozott, s miután Coriolit elfoglalták, a hadijog alapján a római népet illeti. Csodálkozik az ardeaiak és az ariciaiak orcátlanságán, hogy amíg Corioli épségben fönnállt, sohasem formáltak jogot erre a területre, most pedig döntőbírónak kérvén föl a római népet, azt remélik, hogy tőle megkaphatják. Neki már nem sok ideje van hátra; mégsem tudná a lelkére venni, hogy a földet, melyért katona korában férfi módra harcolt, vénségére, legalább szavával, mert csak ennyi maradt, meg ne védelmezze. Csak azt tanácsolhatja szívvel-lélekkel a római népnek, ne mondjon álszemérmetességből ítéletet önmaga ellen."

72. A consulok látva, hogy Scaptiust nemcsak csendben, hanem helyesléssel is hallgatják végig, tanúul hívják az isteneket és embereket, hogy szörnyen szégyenletes dolog készül, és hívatják a legelőkelőbb patríciusokat. Velük együtt sorra járják a tribusokat, és kérlelik a népet, ne tetézze ezt a gonosz bűnt még kártékonyabb példamutatással, hogy bíróként a maga javára ítél a perben, annál kevésbé, mivel ha gondolhat is a bíró tulajdon érdekére, a terület visszaszerzése nem hoz annyi hasznot, amennyi kár esik, ha igazságtalansággal elidegenítik maguktól szövetségeseiket. Jó hírnév és hűség dolgában a veszteség fölbecsülhetetlen; a követek elviszik ezt a hírt, elterjesztik mindenfelé, ezt hallják majd szövetségeseik és ellenségeik egyaránt - mekkora fájdalommal amazok, mekkora örömmel ezek! Úgy vélik tán, hogy Scaptiusnak, e vén hordószónoknak a nyakába varrják majd ezt az ügyet? Ez persze dicső hírét keltené Scaptiusnak; a római népet azonban bűnösen nyerészkedő, mások kirablójának tüntetné föl. Megtette-e valaha magánjogi ügyben bármely bíró, hogy magának ítélte volna a per tárgyát? Ilyet még Scaptius sem tenne, pedig belőle kihalt már a szemérem. Ezt hangoztatták a consulok és a patríciusok; de többet nyomott a latban a kapzsiság és a kapzsiságra bujtogató Scaptius szava. A szavazásra fölszólított tribusok úgy határoztak, hogy a terület a római nép állami tulajdona. Nem állítható, hogy másként történik, ha más bírák elé kerül az eset: ennek az ítéletnek a becstelensége semmiképpen sem menthető, az ariciabeliek és az ardeaiak nem is ítélték a dolgot oly rútnak és szégyenletesnek, mint a római patríciusok.

Az esztendő hátralevő napjainak nyugalmát sem városi, sem külső megmozdulások nem zavarták.

NEGYEDIK KÖNYV

1. A consuli tisztségben M. Genucius és C. Curiatius következett. Mind belső, mind külső nyugtalanságok miatt küzdelmes esztendő volt. Az év elején ugyanis C. Canuleius néptribunus törvényjavaslatot terjesztett elő a patríciusi és plebejusi rend egymás közötti házasságáról, amitől a patríciusok vérük beszennyeződését s a nemzetségek ősi jogait féltették, de a tribunusok lassanként emlegetni kezdték azt is, hogy *egyik* consult a népből választhassák; a gondolat odáig fejlődött, hogy kilenc tribunus javaslatot is készített, miszerint „adják meg a népnek a lehetőséget, hogy akár a patríciusok, akár a plebejusok közül való consulokat választhasson": ha ez megtörténik, akkor nemcsak összevegyülnek a legalsóbb rendűekkel, hanem a legfelső hatalom is egykettőre átszáll az előkelőségekről a népre gondolták a patríciusok. Örömmel hallották hát, hogy Ardea lakossága az igazságtalanul elpörölt terület miatt felbontotta a szövetséget, a veiibeliek Róma földjének határait pusztítják, a volscusok és az aequusok pedig Verrugo erődje körül mozgolódnak: még a szerencsétlenül végződő háborút is szívesebben látták volna, mint a gyalázatos békét. A híreket még meg is toldották, hogy a háborús nyüzsgés lármája elfojtsa a tribunusok működését, továbbá elrendelték a sorozást és a háborús készülődést minden erővel, lehetőleg még komolyabban, mint T. Quinctius consulsága alatt. Ekkor C. Canuleius kurtán fölszólalt a senatus ülésén mondván, hogy hiába igyekeznek a consulok rémítgetéssel elterelni a nép figyelmét az új törvényekről, amíg ő él, nem tartanak sorozást, ha előbb meg nem szavaztatják a néppel tiszttársaival együtt előterjesztett javaslatát - és nyomban összehívta a népgyűlést.

2. A consulok a senatust a tribunusok ellen, a tribunus a népet a consulok ellen egyazon időpontban ingerelte föl. A consulok kijelentették, hogy a tribunusok őrjöngése most már tűrhetetlen, elérkeztek a végső határig; belül hevesebb harcokat szítanak, mint kívül. Ez éppúgy írható a nép és a patríciusok, mint a tribunusok és

a consulok rovására. Amit az államban jutalmaznak, az mindig szépen gyarapszik; így lettek békében is, háborúban is a kiváló emberek: Rómában azonban a zendülések hozzák meg a legnagyobb jutalmat; mindig az vált leginkább becsületére mind a magánszemélyeknek, mind a sokadalomnak. Gondolják csak meg, micsoda méltóság szállt a senatusra apáikról, melyet majd gyermekeikre hagynak, vagy milyen büszkeség töltheti el a népet, hogy tekintélye és fontossága ennyire megnövekedett. Nem lesz és nem is lehet ennek vége, ha egyszer minél jobban sikerül valamely zendülés, annál magasabb méltóságot ér el, aki zendülésre bujtogat. Micsoda és mekkora ügyet kezdeményez C. Canuleius! A nemzetségek összevegyülésére, az állami és magánjellegű auspiciumok felforgatására törekszik, hogy többé semmi se legyen zavartalan és tiszta, hogy megszűnjék valamennyi különbség, és rá ne ismerhessen senki a maga fajtájára. Mi más jelentősége volna ugyanis a vegyes házasságoknak, hacsak az nem, hogy szinte vadállatok módján szabadjára közösülnek egymással patríciusok és plebejusok? Aki ily módon jön a világra, nem tudja meg soha, hogy kinek a véréből való, milyen vallásos szertartások illetik meg: felerészben patrícius, felerészben plebejus - önmagával sem tud majd megbékélni. De még azzal sem elégszenek meg, hogy minden isteni és emberi dolgot fölkavarjanak: a tömeg fölbujtói most már a consuli tisztséget is célba veszik. Előbb beszédeikben csak oly módon puhatolóztak, hogy egyik consul plebejus lehetne: most már úgy terjesztik elő, hogy a nép vagy a patríciusok, vagy a plebejusok közül válasszon consulokat. És nincs kétség felőle, hogy majd a leglázongóbb plebejust választják meg: így lesz majd a Canuleiusokból meg az Iciliusokból consul. Ne engedje meg a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter, hogy a királyi hatalom ilyen mélyre süllyedjen; inkább ezer halált elszenvednek, de nem engedik meg, hogy ez a becstelenség megtörténjék. Bizonyosnak vélik, hogy őseik is, ha a jövendőt ismerve tudják, hogy engedményeikkel nem megszelídítik, de egyre harciasabbá teszik a népet, s az méltánytalanabbnál méltánytalanabb követelésekkel áll elő, mihelyt először eléri célját, első perctől kezdve szívesebben vállalták volna a küzdelmet, semmint megengedjék, hogy efféle törvényeket rájuk erőszakoljanak. Mivel akkor engedményt tettek a tribunusi intézmény bevezetésének dolgában, újra meg újra engedniök kellett nekik, és ennek se vége, se hossza. Néptribunusok és senatorok nem férhetnek meg egy államközösségben: vagy ezt a rendet, vagy amazt

a hivatalos tisztséget meg kell szüntetni, és inkább későn, mint soha, szembeszállni pimasz vakmerőségükkel. Hát büntetlenül megtehetik-e, hogy előbb viszályt szítva fölidézik a külső háborút, majd megakadályozzák, hogy a város fölfegyverkezzék és védekezzék az ellen, amit fölidéztek, s hogy mikor az ellenséget éppen csak hogy be nem hívták, nem engednek sorozni, hanem Canuleiusnak van bátorsága szinte győztesként kijelenteni a senatusban, ha a senatorok el nem fogadják törvényeit, megtiltja a sorozás megtartását. Mi más ez, mint fenyegetőzés, hogy elárulja a hazát, megtűri, hogy megostromolják és elfoglalják Rómát? Hiszen ez a bátorítás nem a római népnek, hanem a volscusoknak, aequusoknak és Veii lakóinak szól. Nem abban reménykednek tán, hogy Canuleius vezérlete alatt följuthatnak a Capitoliumra és a fellegvárba? Ha a tribunusok az Atyák bátorságát is el nem vették törvényes jogukkal és méltóságukkal együtt, a consulok készen állanak rá, hogy előbb polgártársaik árulói, majd az ellenség legyőzésére vezessék őket.

3. Épp amint ezek a szavak a senatusban elhangzottak, Canuleius ilyenformán szónokolt, méltatván törvényeit és támadván a consulokat: „Rómaiak, én már azelőtt is gyakran megfigyeltem, mennyire megvetnek titeket a patríciusok, mily méltatlannak ítélik, hogy egy városban, egyazon falak között laktok velük együtt, de soha ennyire, mint most, amikor ily eszeveszetten támadják törvényjavaslatainkat. Pedig mi azokban arra intjük őket csupán, hogy polgártársak vagyunk, s ha nincs is akkora vagyonunk, mint nekik, egyazon hazában élünk. Egyik javaslatban a vegyes házasság törvényességét követeljük, melyet szomszédainknak és idegen népeknek is szokás megadni: mi ellenben állampolgári jogot adunk - s ez több, mint a házasodás joga - még legyőzött ellenségeinknek is; a másik javaslatban semmi újat nem ajánlunk, csak azt követeljük és igyekszünk megvalósítani, ami jogában áll a népnek, hogy a római nép kedve szerint bízhasson vezető tisztet bárkire.

Miért kell ezért fölforgatni földet és eget? Miért kellett emiatt engem csaknem megtámadniok a senatusban, és kijelenteniök, hogy tettlegességtől sem tartózkodnak a jövőben? Miért kellett bántalmazhatónak nyilvánítaniok egy szent és sérthetetlen hivatalos

méltóságot? Vajon, ha megadják a római népnek a szabad választás jogát, hogy arra bízza a consuli tisztséget, akire akarja, és nem vitatják el a plebejus jogát, ha méltó ily magas méltóságra, e legfőbb tisztség megszerzéséhez - veszélyben forog-e Róma fennmaradása? Vége talán a hatalomnak? Egyébként hogy egy plebejus is consul lehessen, azt jelenti-e, mint ha azt mondanánk, hogy egy rabszolgát vagy felszabadított rabszolgát válasszunk consullá? Érzékelitek-e kellőképpen, mekkora megvetés övezi élteteket? Elvennék tőletek még a napfényt is, ha tehetnék; görbe szemmel nézik, hogy lélegeztek, beszélni tudtok, és emberi formátok van. Sőt, istenemre szentségtörésnek tekintik, hogy egy plebejus consul lehessen. De kérdezem, ha nem engednek is bennünket sem a naptár, sem a papi feljegyzések közelébe, vajon akkor nem tudhatjuk, amit minden idegen jól tud, hogy a consulok a királyok helyébe léptek, és valamennyi jog vagy méltóság, melyet gyakorolnak, azelőtt a királyoké volt? Vagy azt hiszitek talán, sohasem hallották elmesélni, hogyan hívták el Numa Pompiliust, aki nemcsak patrícius, hanem római állampolgár sem volt, a nép kívánságára, az Atyák egyetértésével sabin földről, hogy Rómában uralkodjék? Hát L. Tarquinius, aki még csak nem is római vagy itáliai nemzetiségű, hanem a corinthusi Demaratus fia volt, Tarquinii lakosa, akit, noha éltek még Ancus fiai, megtettek királynak? És utána Servius Tullius, akit egy Corniculumnál foglyul ejtett nő szült, apja ismeretlen, anyja rabszolgalány volt, de aki szelleme és vitézsége folytán mégis elnyerte a királyságot? Vagy mit szóljunk a sabin T. Tatiushoz, akit maga Romulus, e város alapítója vett társul maga mellé, királyi székébe? Róma hatalma megnőtt hát, mivel nem vetettek meg származása miatt senkit, aki erényekben fényeskedett. Most szégyenkeznünk kellene a plebejus consulok miatt, holott őseink nem vetették meg az idegenből jött királyokat, és Róma a királyok kiűzetése után sem zárkózott el az idegenek érdemei elől? A Claudius nemzetséget, mely a királyok kiűzetése után sabin földről érkezett, nemcsak államunk határai közé, hanem a patríciusi rendbe is befogadtuk. Idegen nemzetiségű lehet patrícius, majd consul, de római polgár, ha plebejus, még reményt sem szőhet e tisztség elnyerésére? Nem hisszük el talán, hogy akadhat bátor és derék ember, békében és háborúban egyaránt kiváló, a népből való, Numához, L. Tarquiniushoz és Ser. Tulliushoz hasonlatos, vagy ha akad ilyen, talán nem engedjük meg, hogy kézbe vegye az állam kormánykerekét, mert nekünk inkább olyan

consul kell, aki inkább a decemvirekhez, az emberiség szégyenletes, noha kivétel nélkül patrícius vérből való példányaihoz hasonlatos, mint királyaink legjobbjaihoz, akik a maguk erejéből fölvergődött emberek voltak."

4. „Az pedig, hogy a királyok kiűzetése óta nem volt a népből választott consul? Hát aztán? Nem szabad talán semmi újat kezdeményezni? És amiért még nem történt meg valami (egy új nép körében még sok minden nem történt meg), ne is történjék, bármily hasznos legyen is az? Romulus uralkodása alatt nem voltak sem papok, sem jósok! Numa Pompilius alapította tisztségüket. A városi közösségben nem tartottak vagyonbecslést, nem osztották föl a lakosságot centuriákra és osztályokra: ez Ser. Tullius műve volt. Consulok sem voltak: a királyok kiűzetése után választották meg őket; nem tudtunk dictatori hatalomról, de még a nevéről sem! Ez is csak atyáink korában vette kezdetét. Néptribunusok, aedilisek, quaestorok - ki hallott valaha róluk: elhatározták, hogy kellenek. Ami a törvényhozó decemvireket illeti, az elmúlt tíz évben választottuk, s az államéletből máris kiebrudaltuk őket. Ki is vonná kétségbe, hogy az örökkévalóságnak alapított Városban, melynek fejlődése korlátlan, újfajta felhatalmazásokat, papi testületeket, a nemzetségekre és egyes személyekre vonatkozólag új törvényeket kell alkotni?

Maga az is, hogy a patríciusok a plebejusokkal ne házasodjanak, nem a decemvirek utolsó néhány évének törvényei közül való, melyet az állam csúfságára, a nép meggyalázására hoztak? Van-e nagyobb és szégyenletesebb gyalázat, mint hogy a lakosság egy részét fertőzöttek módjára méltatlannak ítélik a házasságra? Mi más volna ez, ha nem annyi, mint száműzetést, teljes elkülönítést eltűrni egyazon falak között? Vigyáznak, hogy családi kötelékbe, rokonságba ne keveredjünk, hogy el ne vegyüljön egymással a vérünk. No de ha ez beszennyezi azt a ti híres nemességteket, melyet mivel többnyire Albából és sabin földről származtok, nem családfátok vagy véretek miatt, hanem a patríciusok közé való fölvétel folytán vagy a királyok jóvoltából, vagy a királyok kiűzetése után a nép akaratából kaptatok, nem tudnátok-e azt egyéni elhatározásból tisztán megőrizni azáltal, hogy nem házasodtok a

nép soraiból, és nem engeditek meg, hogy leányaitok és húgaitok a patrícius rendből házasság útján kilépjenek? Senki plebejus nem tesz erőszakot patrícius hajadonon: az ilyesmi a patríciusok gyönyörűsége; senki nem kényszerít rá senkit, hogy nem akarva, házassági szerződést kössön. Hanem aztán törvényesen megtiltani és megszüntetni a házasságkötést a patríciusok és a nép között, ez végül is megszégyenítő a népre nézve. Miért nem hoztok olyan törvényt, hogy gazdag a szegénnyel ne házasodjék? Mindig személyes elhatározás dolga volt, hogy kiki megválassza a házat, ahová feleségként házasság útján belép, vagy amelyikből a férfi feleséget visz magának, de ti ezt most a legdölyfösebb törvény bilincseibe veritek, és kettéosztva a polgárság társadalmát, egy államból kettőt csináltok. Miért nem iktatjátok törvénybe, hogy plebejus ne lehessen patríciusnak szomszédja, hogy ne járhasson egy úton, ne étkez hessék egy asztalnál, ne forduljon meg egy Forumon vele? Változtat-e a dolgon, ha patrícius férfi elvesz egy plebejus lányt, vagy plebejus férfi patrícius leányt? Mennyiben változik meg a jogi helyzet? Hiszen a gyermekek apjukat követik! Mi a veletek való házasodástól nem várunk egyebet, csak hogy emberszámba vegyetek, római polgároknak tekintsetek bennünket, nektek pedig, hacsak nem akartok továbbra is megalázni, megszégyeníteni bennünket, nincs miért ellenszegülnötök."

5. „Végül is kié hát a legfőbb hatalom, a tiétek vagy a római népé? A királyok kiűzetése vajon nektek hozta meg a korlátlan hatalmat, vagy valamennyiünk számára egyaránt a szabadságot? A római népnek, ha úgy tartja kedve, jogában áll, hogy törvényt hozzon, de vajon ha előterjesztik a javaslatot, nem büntetitek-e ti meg nyomban a népet a sorozás elrendelésével, és ha én, a tribunus, szavazásra szólítom a tribusokat, te, consul, nem kötelezed-e esküvétellel az ifjúságot, és nem viszed-e nyomban haditáborba, és nem fenyegeted-e a népet, nem fenyegeted-e a tribunust? Mintha már két ízben is meg nem tapasztaltátok volna, hogy mennyit érnek azok a fenyegetőzések a nép egyetértésével szemben? Vajon azért álltatok el a küzdelemtől, mivel a mi javunkat akarjátok? Vagy nem került sor talán összeütközésre, mivel az erősebb fél egyúttal a szerényebb is? Ma sem kerül sor összecsapásra, polgártársaim; próbára teszik ők a bátorságotokat, de erőtöket nem akarják

megtapasztalni. Arra a háborúra, akár valódi, akár híreköltött háború is az, rendelkezésetekre áll a nép, consulok, ha a rendek közötti házasodás jogának visszaadásával egységesítitek végre az államot, ha rokoni kötelékkel eggyé olvadhat, összekapcsolódhat és keveredhet veletek, ha a derék és bátor férfiak számára remény és lehetőség nyílik a hivatali méltóságok elérésére, ha közösségben, egységes társadalomban élhetünk, ha a szabadság eszményéhez illő módon évenként választott tisztviselők vezetésével fölváltva uralkodunk és engedelmeskedünk. Ha azonban mindezeket bárki megakadályozná, tarthatjátok a szónoklatokat, verhetitek a háborús híreket: senki sem jelentkezik, senki sem fog fegyvert, senki sem harcol a gőgös gazdák védelmében, akikkel sem a hivatalos tisztségekben nem osztozunk, sem házasság folytán személyes kapcsolatot nem tartunk fönn."

6. Amikor a consulok is kimentek (ti. a Curiából) a gyűlésre, s az egymást érő szónoklatok éles vitává fajultak, a tribunus kérdésére, hogy egy plebejus miért ne lehetne consul, azt a bizonyára igaz, a jelenleg kiéleződött szócsatában mégis káros választ kapta, hogy plebejus nem kérhet égi jóslatot, s a decemvirek éppen ez okból szüntették meg a vegyes házasságokat, hogy a kétes származású utód meg ne zavarja az égi jeladásokat. A nép felháborodása erősen föllángolt, hogy a jóslatkérés jogát is megtagadhatják tőle, mintha gyűlöletes volna a halhatatlan istenek szemében; a heves vita nem is ért véget - a nép ugyanis harcos szószólóra talált a tribunus személyében, de makacs elszántság dolgában maga is vetélkedett vele -, míg a patríciusok legyőzetve végre hozzá nem járultak, hogy a házassági törvényjavaslatot szavazásra bocsássák; erősen remélték ugyanis, hogy a plebejus consulok megválasztásának vitáját vagy egyszer s mindenkorra leveszik majd a napirendről, vagy elhalasztják a háború befejezéséig, s a nép megelégedvén a házasság ügyében elnyert igazával, készen áll a sorozásra.

Mivel a patríciusokon aratott győzelme és népszerűsége folytán Canuleius tekintélye igen megnőtt, a többi tribunus harci kedve is föllángolt, és teljes erővel küzdöttek a másik törvényjavaslatért; s habár napról napra erősbödött a háború híre, megakadályozták a sorozást. A consulok semmit sem tehettek a senatus útján a tribunusok beavatkozási jogával szemben; házaikban hívták össze

megbeszélésre a legtekintélyesebb senatorokat. Nyilvánvalónak tetszett, hogy vagy az ellenségnek, vagy a polgároknak kell átengedni a győzelmet. A volt consulok közül csupán Valerius és Horatius nem vett részt ezeken a tanácskozásokon. C. Claudius úgy vélekedett, hogy adjanak fegyvert a consulok kezébe a tribunusok ellen, a Quinctiusok azonban, Cincinnatus és Capitolinus, elvetették a gyilkosság és erőszak gondolatát, mivel a néppel kötött egyezség értelmében a tribunusok személye szent és sérthetetlen. A tanácskozásokon döntés született, hogy consuli hatalommal fölruházott katonai tribunusokat válasszanak patríciusok és plebejusok közül vegyesen - a consulválasztás rendjén azonban ne változtassanak semmit; ezzel megelégszenek a tribunusok, de megelégszik a nép is. Kitűzik a három consuli hatalommal fölruházott tribunus választására a gyűlés napját. Alighogy a választógyűlést meghirdették, valahányan, akik csak lázítottak, vagy lázadó módon cselekedtek, de kiváltképpen a tribunusok, elkezdtek szavazatok után járkálni, jelöltekként fehér tógában sürögtek-forogtak mindenfelé a Forumon, olyannyira, hogy a patríciusokat, akiket eleinte a kétségbeesés riasztott el, amiért a nép ily bőszen veti rá magát e tisztség elnyerésére, majd pedig a méltatlankodás, hogy ilyen népséggel közösködve kell hivatalt viselniök. Végezetül az előkelő senatorok unszolására mégis pályáztak, azt ne gondolhassa valaki, hogy lemondanak a hatalom birtoklásáról. E választógyűlések eredményei megmutatták, hogy más az emberek lelkülete, ha szabadságukért, méltóságukért küzdenek, és megint más, ha elült a harc, és józan ítéletüket nem homályosítja el semmi: a nép ugyanis csupa patríciust választott meg tribunusnak, megelégedvén annyival, hogy mégiscsak számot vetettek a nép akaratával. Vajon található-e ekkora szerénység, méltányosság és nagylelkűség manapság akár csak egy emberben is, mint annak idején a népben egyetemesen?

7. Róma alapítása után a háromszáztizedik esztendőben léptek először hivatalba a consulok helyett katonai tribunusok, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius és T. Cloelius, s míg tisztségüket viselték, a belső egyetértés a külső békét is meghozta. Akad történetíró, aki szerint az aequusok, a volscusok ellen viselt háború s a közvetlenül ezekhez csatlakozó ardeai vereség miatt választottak

három, consuli címmel és a jelvényekkel fölruházott katonai tribunust, mivel a két consul képtelen volt a párhuzamosan folyó hadjáratokban helytállni - és meg sem említik a nép soraiból választandó consulokról szóló törvényjavaslatot. E tisztviselők jogi helyzete mégsem volt szilárdnak mondható, mivel három hónappal hivatalba lépésük után le kellett mondaniok tisztségükről, az augurok határozata szerint ugyanis hiba folytán választották meg őket: C. Curatius, aki a választógyűlést vezette, jóslatkérésre alkalmatlan helyen állította föl a sátrat.
Követek érkeznek Rómába Ardeából, és fölpanaszolván sérelmüket, szavaikból nyomban kitűnik, hogy ha megsemmisítik a döntést, és földjüket visszaadják, továbbra is Róma szövetségesei és barátai maradnak. A senatus azt válaszolja nekik, hogy a nép ítéletét a senatus nem változtathatja meg, erre sem példa, sem törvényes jogalapja nem volt soha, s ez a rendek közötti egyetértésnek is alapja: ha Ardea lakói megvárnák, míg eljön az idő, és a senatus döntésére bíznák sérelmük enyhítését, később bizonyára örülnének majd, hogy mérsékelték haragjukat, és megtudnák, a senatus egyaránt gondoskodni akar róla, hogy többé ne érje bántalom őket, s eddigi hátrányaik se tartsanak sokáig. A követeket, akik kijelentették, hogy az ügyet teljes egészében elmondják otthon, szívélyesen elbocsátották.

A patríciusok, mivel az államnak nem volt olyan tisztviselője, akit az elefántcsont szék megilletne, egybegyűltek, és interrexet választottak. A vita, hogy a consulok vagy a katonai tribunusok közül válasszanak-e tisztviselőket, az interregnum idejét napokig elhúzta. Az interrex és a senatus consulválasztásra, a néptribunusok és a nép a katonai tribunusok megválasztására hajlott. A senatusiak győztek, mivel egyfelől a nép úgyis patríciusokra szándékozott bízni akár ezt, akár azt a hivatalt, és így fölöslegesnek látta a küzdelmet, másfelől a nép vezetői is szívesebben álltak ki olyan választógyűlésen, ahol legfeljebb mellőzik, nem pedig méltatlannak minősítve visszautasítják őket. Még a néptribunusok is feladták a céltalan harcot a legelőkelőbb patríciusok javára. T. Quinctius Barbatus, az interrex, L. Papirius Mugillanust és L. Sempronius Atratinust választja consulnak. Kettőjük hivatali éve alatt megújították a szövetséget Ardea lakóival; ez az esemény emlékeztet rá, hogy volt két consul abban az esztendőben, egyébként sem az évkönyvek, sem a régi írások nem említik meg a

tisztviselőket. Úgy vélem, mivel az év elején működtek katonai tribunusok, mintha az év folyamán végig gyakorolták volna hatalmukat, elfelejtették megemlíteni azoknak a consuloknak a nevét, akiket a helyükbe megválasztottak. Licinius Macer arról tudósít, hogy a két nevet az ardeai szerződésben is megtalálta a Juno Moneta templombeli vászontekercseken. Noha a szomszéd népek gyakran fenyegetőztek, külső ellenség felől bent békében élhettek.

8. De akár tribunusok, akár a tribunusok helyébe választott consulok viseltek hivatalt ebben az esztendőben, a következő évben kétségtelenül consulokat választottak, M. Geganius Macerinust másodszorra, T. Quinctius Capitolinust pedig ötödszörre. Ebben az esztendőben vezették be a censori hivatalt is, ezt a kezdetben szerény tisztséget, mely azonban annyira megnövekedett, hogy az erkölcsök, a római nép életmódja fölött felügyeletet gyakorolt; hatáskörébe tartozott a senatus és a lovagi centuriák tagjainak megítélése, becsület vagy becstelenség szempontjából, ugyancsak akarata és tetszése szerint határozta meg a középületek és a magánosok lakóházainak helyét, valamint a római nép adóját. A censori hivatal azért alakult meg, mert sok-sok éve nem tartottak vagyonbecslést, s tovább már nem halaszthatták, és most, hogy annyi nép részéről fenyegetett a háború, a consulok nem foglalkozhattak vele. Javaslatot tettek a senatusnak, hogy ezt a fáradságos és legkevésbé sem consulhoz méltó munkát külön hivatal végezze, az lássa el az írnokok testületének, a följegyzések őrizetének és a vagyonbecslés szabályozásának felügyeletét.
Csekély jelentőségű dolognak indult, mégis, hogy több legyen a patríciusi tisztségviselő a közügyek intézésére, a patríciusok úgy vélem, a jövő reményében szívesen fogadták, gondolván, hogy akik e tisztséget betöltik, több jogot, több méltóságot visznek majd a hivatalba is; a tribunusok pedig nem becsülvén többre, mint ami akkoriban volt, inkább szükséges, semmint rendkívüli intézménynek tekintették, s hogy apróbb ügyekben is ne akadékoskodjanak, éppenséggel nem helytelenítették. Mivel az állam előkelőségei kicsinylették ezt a tisztséget, Papiriust és Semproniust (akiknek a consulságát vitatták) bízták meg népszavazás útján a vagyonbecslés elvégzésével, hogy ezzel a megbízatással kiegészítsék nem eléggé

tisztázott consuli tisztségüket.

9. Eközben követek érkeznek Ardeából Rómába, s a szerződéssel megújított ősrégi szövetség nevében csaknem földig lerombolt városuk részére segítséget kérnek. A római néppel bölcs belátás alapján megkötött békét belső zavargások miatt nem élvezhették sokáig; a viszály a pártok közötti villongásból pattant ki, s több ember pusztulását okozta és okozza továbbra is, mint akár a külső háborúk, akár az éhínség, a ragály vagy bármi egyéb, amit az emberek az állam végső csapásaként az istenek haragjára vezetnek vissza.

Egy igen szép plebejus lány szerelméért két ifjú vetélkedett - az egyik a lánnyal azonos származású, akit a gyámok pártfogoltak, mivel a maguk rendjéből való; a másik nemes ifjú, akit csupán a leány szépsége bűvölt el: célját az optimaták támogatták. Ilyenformán a pártok villongása a leány otthonába is behatolt: a nemes ifjút az anya becsülte többre, mivel azt szerette volna, ha leánya minél fényesebb házasságot köt; a gyámok meg ilyen ügyben sem feledkeztek meg pártjukról, és a maguk emberéhez húztak. Mivel a dolgot négy fal között el nem intézhették, törvény elé vitték. Meghallgatván mind az anya, mind a gyámok indokolását, a tisztviselők az anya kívánsága szerint hoznak ítéletet a házasságra. Hanem az erőszak győzött: a gyámok ugyanis a maguk pártjabeliekkel együtt nyíltan fölszólalnak az igazságtalan ítélet ellen a Forumon, és csapatba verődve elrabolják a leányt anyja házából; ellenük vonul egy még elszántabb optimatákból álló csoport, követvén az igazságtalan tett miatt haragra gyúlt nemes ifjút. Ádáz harc támad. A meghajszolt nép - mely mintha nem is a római nép volna - fegyveresen hömpölyög ki a városból, majd elfoglalván egy dombot, tűzzel-vassal dúlja az optimaták földjeit; hívja magához a kézművesmesterek addig harcban részt nem vett sokaságát, zsákmánnyal kecsegtetve őket, és a város ostromlására készül; ez bizony háború volt valamennyi megnyilvánulásával, valamennyi csapásával együtt, s a két ifjú, aki gyászos házasságát hazája pusztulása árán is megkötötte volna, szinte ragályos kórként fertőzte meg a lakosságot. Azonban mindkét fél szemében kevésnek bizonyult, hogy csak az ország álljon fegyverben, háborúban; az optimaták a rómaiakat hívták az ostromlott város segítségére, a nép

pedig a volscusokat buzdította, hogy velük együtt támadják meg a várost. Elsőnek a volscusok érkeztek meg Ardeába, az aequus Cluilius vezetésével, és sáncot építettek az ellenség falai alatt. Mihelyt ezt Rómában jelentették, M. Geganius consul nyomban elindult hadseregével, s az ellenségtől háromezer lépésnyire táborhelyet foglalt, és már késő délután pihenőt rendelt a katonáknak. A negyedik őrségváltáskor fölserkenti őket; a megkezdett munkát úgy sietteti, hogy napkeltekor a volscusok azt látják, szorosabb gyűrű zárja körül őket, mint amilyet maguk húztak a város köré; a consul ugyanis Ardea falának egyik oldalához átjárót kapcsolt, amelyen át emberei a városból ki- és oda bejárhattak.

10. A volscusok hadvezére addig a napig semmiféle élelmezésről nem gondoskodott, hanem a földeken fosztogatva rablott gabonával táplálta a katonaságot; miután az új sáncgyűrű mindentől megfosztotta, beszélgetésre hívta a consult, mondván, hogy ha a rómaiak az ostromzár feloldását ajánlanák, ő hajlandó volna a volscusoknak parancsot adni az elvonulásra. Mire a consul így válaszolt: „A legyőzöttek sorsa, hogy elfogadják, nem pedig diktálják a föltételeket; a volscusok önszántukból jöttek ugyan, hogy ostrom alá vegyék a római nép szövetségeseit, de távozni nem így fognak." Ezzel megparancsolja, hogy adják ki a hadvezért, tegyék le a fegyvert, nyilvánítsák magukat legyőzötteknek, és ismerjék el Róma hatalmát. Máskülönben akár mennek, akár maradnak, ellenségként bánik velük, mivel inkább a volscusokon aratott győzelemmel akar visszatérni Rómába, semmint néminemű bizonytalan béke hírével. A volscusok, mivel más lehetőséget nem láttak, csekély reménységgel fegyvereikkel tettek próbát, de minden ellenük fordult, még a hadszíntér is, mely ha alkalmatlan volt a csatára, a meneküléshez még annál is rosszabb; aztán, hogy mindenfelől ölték-gyilkolták őket, fölhagyva a verekedéssel, könyörgésre fogták a dolgot, s hadvezérüket kiszolgáltatván, fegyvereiket lerakván, iga alatt vonultak el, majd egy szál ruhában, szégyennel, gyalázattal, megverve indultak haza. Amikor Tusculum városának közelében megpihentek, föllángolt a lakosság ősi gyűlölete: megtámadták a védtelen volscusokat, s olyan szörnyű bosszút álltak rajtuk, hogy hírmondó sem maradt belőlük. A római

consul helyreállította Ardeában a zendüléstől fölzaklatott közállapotokat, és lefejeztetvén a mozgalom vezetőit, javaikat Ardea városának juttatta. Ardea lakosai úgy vélték, hogy a római nép ekkora jótéteménye megsemmisíti az igazságtalan ítéletet; a senatus azonban úgy határozott, hátra van még, hogy a hivatalos kapzsiságnak még az emlékét is eltöröljék. A consul diadalmenetben vonult be a városba, kocsija előtt vezették Cluiliust, a volscusok vezérét, továbbá a lefegyverzett és iga alatt elhajtott ellenségtől megszerzett zsákmányt.

Quinctius consul épp akkora dicsőséget szerzett tógásan - pedig az nem kicsiség -, mint tiszttársa fegyveresen, mivel az egyetértés és béke otthoni gondját az alacsony sorsúak s az előkelők jogainak rendezésével oly sikeresen oldotta meg, hogy a patríciusok erős kezű consulnak, a nép pedig eléggé jóságos embernek ismerte meg. A tribunusokkal szemben is inkább tekintélyével, mint harc árán ért el eredményt: ötször töltött be consuli tisztet ugyanilyen magatartást tanúsítva, s mindig consulhoz méltó életmódot folytatott, amiért is nagyobb

tisztelettel adóztak neki embersége, mint hivatali méltósága miatt. E két consul hivatali éve folyamán nem is esett szó katonai tribunusokról.

11. Consuloknak választják meg M. Fabius Vibulanust és Postumus Aebutius Cornicent. Fabius és Aebutius, a két consul tudta jól, hogy micsoda békében és háborúban szerzett dicsőség örökébe lépnek, és mennyire emlékezetessé vált a szomszédos szövetségesek, de az ellenség számára is az elmúlt év, kiváltképpen a bajba jutott Ardeának nyújtott segítség miatt; annál inkább igyekeztek, hogy a gyalázatos ítélet emlékét kigyomlálják az emberek emlékezetéből. Hoztak is egy senatusi határozatot, hogy mivel Ardea városának lakossága a belső harcok folytán megfogyatkozott, költöztessenek oda telepeseket védekezésül a volscusok ellen. Ez állt nyíltan a táblára írt szövegben, ily módon akarván eltitkolni a nép és a tribunusok elől a döntés érvénytelenítését; megegyeztek ugyanis

abban, hogy jóval több telepest szerveznek a rutulusok, mint a rómaiak közül, és csakis a szégyenletes ítélettel megszerzett földet osztják ki nekik, római polgár pedig egyetlen röghöz nem juthat, amíg valamennyi rutulus meg nem kapta a maga földjét. Így került vissza a föld az ardeaiak tulajdonába. Ardea colonia kormányzására megválasztottak egy hármas testületet: Agrippa Meneniust, T. Cloelius Siculust és M. Aebutius Helvát. Ők hárman e cseppet sem népszerű feladat végrehajtásával - hogy ti. a szövetségeseknek juttatták a földet, melyet a római nép magának ítélt oda - megsértették a népet, de a legelőkelőbb senatorok sem nézték jó szemmel működésüket, mivel kedvezményt nem nyújtottak senkinek. A meghurcoltatást csak oly módon kerülhették el - a tribunusok ugyanis már vádat emeltek ellenük a nép színe előtt -, hogy telepesnek föliratkozva megtelepedtek a coloniában, ahol mindenki tanúsította igazságos és becsületes magatartásukat.

12. Mind ebben, mind a következő esztendőben, C. Furius Paculus és M. Papirius Crassus consulsága idején sem Rómában, sem túl a határokon nem folyt háború. A játékokat - erre a decemvirek a senatusszal egyetértésben a nép kivonulása idején tettek ígéretet - abban az esztendőben rendezték meg. Zavarkeltésre, hiábavaló módon bár, de iparkodott okot találni Poetilius, aki másodszor is megválasztatta magát néptribunusnak, megígérvén, amit nem teljesíthetett, hogy a patríciusokat rábírja, osszanak földet a népnek; majd hosszas vita árán elérte, hogy a senatus tanácskozzék arról, consulok vagy katonai tribunusok választására hívjanak-e össze gyűlést - a választás a consulokra esett; nevetségessé váltak továbbá a tribunus fenyegetőzései, hogy meggátolja a sorozást, mivel csend lévén határainkon, sem háborútól, sem háborús készülődéstől nem kellett tartani.

E nyugalmas időszak után Proculus Geganius Macerinus és L. Menenius Lanatus consulságának éve következett. Ezt az esztendőt sokfajta csapás tette nevezetessé, éspedig fölkelések, éhínség; ekkor a bőkezű adakozás édes hatására majd hogy nyakukba nem vették újra a királyi hatalom igáját; csupán a külső háború maradt el: ha ugyanis még ez is súlyosbítja a helyzetet, valamennyi isten segítségével is aligha marad fönn Róma. A vész az éhínséggel kezdődött; talán az időjárás nem volt kedvező a gabonatermésre,

vagy a gyűlések és a város vonzóereje miatt hanyagolták el a földművelést: mindkét okot emlegetik. A patríciusok a népet vádolták lustasággal, a néptribunusok meg a consulokat, hol csalással, hol hanyagsággal. Végül rábeszélték a plebset, s a senatus sem ellenkezett, hogy válasszák meg élelmezésügyi praefectusnak L. Minuciust, aki a szabadság védelmében több szerencsével működött, mint e hivatala igazgatásában; végezetül mégis könnyített az élelmezés helyzetén, miért is megérdemelte a hálát és köszönetet. Számos követséget indított el a szomszédos népekhez szárazföldön és tengeren, de hiába, az Etruriából érkező, kevésbé számottevő gabonaszállítmányon kívül semmit sem bírt tenni az ellátás terén, s így a szűkös készletek jobb elosztásához folyamodott: elrendelte, hogy be kell vallani, kinek mennyi a gabonája, s akinek egy hónapra valónál nagyobb a készlete, adja le a fölösleget; csökkentette a rabszolgák napi fejadagját, megvádolta és a nép haragjának tette ki a gabonakereskedőket; szigorú rendelkezései azonban inkább föltárták a nyomorúságos helyzetet, semmint enyhítették volna, és sok reménye vesztett plebejus elfödvén fejét, inkább a Tiberisbe vetette magát, csak ne kényszerüljön tovább vonszolni keserves életét.

13. Ekkor Sp. Maelius, egy lovagrendű, a korabeli viszonyokhoz képest igen gazdag ember, hasznos dolgot kezdeményezett, csak éppen rossz példát mutatott vele, és ezt még rosszabb szándékkal tette. A maga pénzén gabonát vásárolt ugyanis vendégbarátjai és cliensei révén Etruriából - ami, úgy vélem, gátolta a gabonabeszerzés végett a helyzet könnyítésére tett állami intézkedéseket -, és gabonát kezdett osztogatni; a nép szívét megnyerte bőkezűségével, s amerre csak járt, bármely magánszemélyt megillető figyelemnél erősebben rajta függött minden tekintet, nyomába szegődtek az emberek, és a nép kegye kétségtelenül a consuli tisztség elérésének lehetőségével kecsegtette. Ő azonban, minthogy az emberi lelket nem elégíti ki az, amivel a szerencse kecsegteti, magasabb és meg nem engedett célok felé tört, és mivel a consulság eléréséért amúgy is meg kellett volna küzdenie a patríciusokkal, királyi hatalomról ábrándozott: „Az volna egyetlen méltó jutalma nagyszabású elgondolásainak s a küzdelemnek, melyben alaposan megizzadt."

Közeledett a consulválasztások napja - s az tervei véghezvitelében túl korán és készületlenül érte. Consulnak - most hatodízben - egy forradalmi változások véghezvitelére csöppet sem alkalmas embert, T. Quinctius Capitolinust választották meg, tiszttársul Agrippa Meneniust adták mellé, kinek Lanatus volt a mellékneve; L. Minuciust újra megtették, illetve a szükséghez képest bizonytalan időre megválasztották élelmezési biztosnak: a praefectus neve csupán a vászonkötésű könyvekben található meg mindkét évre vonatkozóan a tisztségviselők között. Minucius állami megbízásból ugyanazt végezte, mint amire Maelius magánszemélyként vállalkozott, így hát mindkettőjük házánál ugyanazok az emberek fordultak meg. Minucius tudomást szerezvén a dologról, jelentést tesz a senatusnak: „Maelius házába fegyvert hordanak össze, gyűlést tartanak nála, és nincs kétség felőle, hogy a királyi hatalom megszerzéséről tanácskoznak. A cselekvés idejét még nem határozták meg; de egyebekben már megegyeztek: a tribunusokat megvesztegették, hogy árulják el a szabadságot, a tömeg vezetői között pedig elosztották a tisztségeket. Maga is a közbiztonság kárára csaknem későn jelenti mindezt, csupán azért, hogy bizonytalan és légből kapott híreket ne közöljön." A jelentést meghallgatván, a legtekintélyesebb senatorok szidalmakkal illetik mind az elmúlt év consulait, amiért megtűrték a gabonaosztást és plebejusok gyülekezését egy magánszemély házában, mind az új consulokat, hogy megvárták, amíg egy élelmezésügyi biztos jelent ekkora horderejű ügyet a senatusnak, hiszen az volna kívánatos, hogy ilyesmit a consul jelentsen és büntessen is meg; Quinctius ellenben azt állította, hogy a consulok nem szolgáltak rá a korholásra, mivel a hatalmuk megsemmisítésére hozott fellebbezési törvény megköti a kezüket, és hivatali tisztjükből kifolyólag nincs annyi hatalmuk, mint amennyi bátorságuk, hogy akkora büntetést szabjanak ki, amilyet e súlyos ügy érdeme szerint ki szeretnének mérni. Nemcsak bátor, hanem a törvények kötelékeitől szabad kezű emberre van szükség. Azt javasolja hát, válasszák meg dictatornak L. Quinctiust (Cincinnatust): neki megvan a hatalomhoz a kellő bátorsága is. Quinctius valamennyiük helyeslése közben előbb elutasította a javaslatot, s azt kérdezte: „Mit akarnak tőle, hogy az ő korában ekkora küzdelembe hajszolják?" De azután mondogatni kezdték neki, hogy a magafajta öregember nemcsak bölcsebb, hanem bátrabb is, mint ők valamennyien együttvéve; jól megérdemelt dicséretekkel halmozták el, és a consul sem tágított

kérésétől; Cincinnatus ekkor könyörgéssel fordult a halhatatlan

istenekhez, hogy öregségére ily válságos időkben szégyent ne hozzon a közre - s a consul dictatorrá kiáltotta ki. Maga pedig C. Servilius Ahalát nevezte ki a lovasság főparancsnokává.

14. Másnap, amikor őrség kíséretében végigvonult a Forumon, s az új és csodálatos esemény miatt minden szem feléje fordult, Maelius és akik vezetése alatt álltak, jól tudták, hogy e rendkívüli hatalom ellenük irányul; de akik nem voltak részesei a királypárti összeesküvésnek, azt kérdezgették: mi baj történt vajon, miféle háború fenyeget, hogy dictatori hatalomra van szükség és arra, hogy a több mint nyolcvanéves Quinctius kezébe kell adni az állam kormányzását. Ekkor a dictator odaküldte Maeliushoz Serviliust, a lovasság főparancsnokát, aki így szólt: „Hívat a dictator." Maelius rémülten kérdi, hogy mit akar tőle; Servilius közli, hogy a törvény előtt tisztáznia kell magát Minuciusnak a senatus elé terjesztett s ellene fölhozott vádjai alól. Maelius ekkor övéinek csoportjába húzódott vissza, s előbb körülnézett, hogy merre nyerhetne egérutat, majd mikor a lovasság parancsnokának rendeletéből a hivatalszolga elvezette volna, a körülötte állók kiragadták a kezükből, ő pedig menekülés közben a római nép védelméért könyörgött, mondván, hogy a patríciusok teljes egyetértésben vesztére törnek, mivel ő a néphez húz; könyörögve kéri, segítsék meg a végveszélyben, és ne engedjék, hogy szemük láttára legyilkolják őt. De mialatt így kiabál, Servilius Ahala utoléri és megöli; vérfoltosan, egy csapat patrícius ifjú kíséretében tér vissza a dictatorhoz, és jelenti, hogy a dictatorhoz szólította Maeliust, de az, lázítva a tömeget, elkergette a hivatali szolgát, miért is elnyerte méltó büntetését. A dictator pedig így felelt: „Hála bátorságodnak, C. Servilius, megmentetted a köztársaságot!"

15. A tömeg, nem tudván mire vélni a történteket, izgatottan viselkedett, mire (Cincinnatus) gyűlésbe hívta a népet, és

kijelentette, hogy Maeliust jogosan ölték meg, mivel ha nem lett volna is bűnös a királypárti összeesküvésben, a lovassági parancsnok szavára nem jelentkezett a dictatornál. Ő az ügy kivizsgálására érkezett a Forumra, s annak megtörténte után Maelius a cselekmény érdeme szerint bűnhődött volna; de mivel erőszakos módon nem állt bíróság elé, erőszaktól bűnhődött hát. „Nem bánhattunk vele úgy, mint polgártársunkkal; mert itt született, egy jogokkal és törvényekkel szabályozott életű szabad nép körében, abban a városban, amelyből, tudta jól, hogy elűzték a királyokat, s ahol még ugyanabban az esztendőben a király húgának a fiait, a consulnak, a haza felszabadítójának a gyermekeit is, mivel a királyok visszahívására irányuló összeesküvésüket fölfedték, apjuk maga fejeztette le; ahonnan Tarquinius Collatinus csupán gyűlöletes neve miatt volt kénytelen hivataláról lemondani és száműzetésbe vonulni; ahol Sp. Cassius néhány évvel később a királyság helyreállításáért folyó szervezkedés miatt halálbüntetést szenvedett; ahol nem is oly rég, a decemvirek vagyonukkal, száműzetéssel és fejvesztéssel bűnhődtek királyi gőgjükért - ebben a városban szövögette reményét a királyi hatalomról Sp. Maelius. És ugyan miféle ember volt? Habár nemesi származás, magas méltóságok, nagy érdemek senkinek sem nyitnak utat az önkényuralom eléréséhez, mégis a Claudiusok, a Cassiusok azért vetettek szemet a tiltott hatalomra, mert maguk consulok, decemvirek voltak, őseik magas tisztségeket viseltek, családjuk fényes hírnek örvendett: ám Sp. Maelius, aki a tribunusi tisztséget is inkább csak áhíthatta, semmint elérhette volna, ez a gazdag terménykereskedő azt remélte, hogy két font lisztért megvásárolhatja polgártársai szabadságát; úgy gondolta, hogy odavet egy kevés élelmet, és máris szolgaságra édesgetheti a valamennyi szomszédján győzedelmes népet; hogy őt, aki e város lakosságának még senatorként is megfeküdte volna a gyomrát, királynak megtűrnénk, felruházva az isteni születésű és istenek közé fogadott városalapító Romulus felségjelvényeivel és hatalmával! Nem is bűn ez már, hanem egyenesen szentségtörő szörnyűség; vére hullása nem is elég kiengesztelésére, le kell bontani még a házat is, melynek falai közt ez az őrült gondolat megfogamzott, a királyi hatalom megvásárlására szánt pénzzel beszennyezett vagyonát pedig el kell kobozni: elrendelem hát, hogy a quaestorok árusítsák ki javait, s az érte járó pénzt juttassák az államkincstárnak."

16. Ezután házát a bűnös terv elfojtásának emlékezetére nyomban le is rombolták, a helyét Aequimaeliumnak nevezték el. L. Minuciusnak egy aranyozott szarvú ökröt adományoztak a Porta Trigemina előtt, amit a nép nem is ellenzett, mivel egy as-ért osztotta ki modiusát a Maelius-féle gabonának.

Egy-két történetíró művében azt olvasom, hogy ez a Minucius a patríciusi rendből átment a plebs soraiba, tizenegyediknek befogadták a néptribunusok testületébe, később pedig elfojtott egy, a Maelius meggyilkoltatása miatt támadt zendülést. Egyébként aligha hihető, hogy a patríciusok megtűrték volna a tribunusok számának növelését, azt meg éppenséggel nem, hogy épp egy patrícius szolgáltasson rá példát, vagy pedig, hogy a nép az egyszeri engedményt fönn ne tartotta vagy legalábbis fönntartani ne igyekezett volna. De mindennél inkább megcáfolja a Minucius mellszobrán látható föliratot az, hogy egy néhány évvel előbb szentesített törvény szerint a néptribunusok nem vehetnek tiszttársat maguk közé.

A tribunusi testület tagjai közül csak Q. Caecilius, Q. Junius és Sex. Titinius nem támogatta a Minucius kitüntetéséről szóló javaslatot, és hol Minuciust, hol Serviliust szakadatlanul vádolták a nép előtt, szemükre lobbantván Maelius méltatlan meggyilkolását: el is érték, hogy a következő évre ne consulokat, hanem katonai tribunusokat válasszanak, abban bizakodva, hogy mind a hat helyre - annyit választhattak ugyanis - plebejusokat jelölnek majd, akik késznek mutatkoznak bosszút állni Maelius megöletéséért. A nép, noha abban az esztendőben sok különféle megmozdulás tartotta izgalomban, három consuli hatalommal fölruházott tribunust választott csupán, közöttük is L. Quinctiust, Cincinnatus fiát, holott addig éppen Cincinnatus népszerűtlen dictatori hatalma miatt zúgolódott. Quinctiusnál több szavazatot kapott Mamercus Aemilius, igen érdemes férfi; L. Juliust választották meg harmadiknak.

17. Hivatali évük folyamán Fidenae, római colonia Lars Tolumniushoz, Veii királyához pártolt. Árulását még egy bűntett is megtoldotta: C. Fulcinius, Cloelius Tullus, Sp. Antius és L. Roscius

római követeket, akik a fordulat okának megtudakolására érkeztek hozzájuk, Tolumnius parancsára megölték. Volt, aki mentegette a király bűnét; kockázás közben egy szerencsés dobásnál valami kétértelmű dolgot mondott, amit a fidenaeiek a követek meggyilkolására szóló parancsnak tekintettek, és állítólag ez lehetett haláluk oka. Hihetetlen, hogy új szövetségeseinek, a fidenaeieknek a megérkezése, akik a népek jogát sértő gyilkosságról akartak vele tanácskozni, ne vonta volna el a figyelmét a játéktól, s később sem minősítette volna tévedésnek a gaztettet. Közelebb áll a valósághoz, hogy - ekkora bűnnel lelkiismeretükön - kötelezni kívánta Fidenae lakóit, ne maradjon meg még a reményük se, hogy bármit is várhatnak a rómaiaktól. A Fidenaeben meggyilkolt követeknek szobrot állítottak az állam költségén a szószéken. Fidenaevel és Veiivel nemcsak a közeli szomszédság miatt, hanem azonkívül ily bűnös háborúkezdés miatt is kemény harcokat ígért. Az állam ügyeinek súlyos gondja lecsöndesítette a népet, s tribunusait, és - immár harmadszorra - ellenvetés nélkül megválasztották consulnak M. Geganius Macerinust és L. Sergius Fidenast. Gondolom, a fidenaei háborúról vette nevét: ő vívott ugyanis elsőként sikeres harcot Veii királyával az Anio folyó innenső partján, bár véres győzelmet aratott. A lakosságnak nagyobb fájdalmat okozott vesztesége, mint amilyen örömet szerzett neki az ellenség szétkergetése; a senatus pedig, amint válságos helyzetben szokása volt, dictatornak nevezte ki Mam. Aemiliust. Az pedig elmúlt évi tiszttársai - a consuli hatalommal fölruházott katonai tribunusok - közül nevezte ki a lovasság parancsnokává L. Quinctius Cincinnatust, ezt az apjához méltó fiatalembert. A consulok fölhívására besorozott katonákhoz régi, háborús tapasztalatokban gazdag centúriókat osztottak be, s így pótolták a legutóbbi csatában elpusztultak számát. A dictator (T.) Quinctius Capitolinust és M. Fabius Vibulanust nevezte ki legatusainak. Ez a nagy hatalom s a hatalomhoz méltó férfi eltávolította az ellenséget a római területről az Anio túlsó partjára; az ellenség elfoglalta a Fidenae és az Anio között emelkedő dombokat, és ott tábort ütve, le sem szállt a síkságra, míg Faleriiből a legiók segítségükre meg nem érkeztek. Az etruszkok csak ekkor ütötték föl táborukat Fidenae falai alatt. A római dictator is megtelepedett nem messze onnan, ahol a két folyó egymásba torkollik, és mindkét folyó partján, amennyire csak módjában állott, sáncot emelt maga és az ellenség közé. Másnap csatát

kezdeményezett.

18. Az ellenség körében megoszlottak a vélemények: a faliscusok, akik otthonuktól távol, nehézkesen katonáskodtak, de eléggé bíztak a maguk erejében, mielőbb meg akartak ütközni; Veii és Fidenae inkább a háború elhúzódásában reménykedett. Tolumnius, bár inkább kedvét lelte övéinek terveiben, attól félt, hogy a faliscusok nem jól viselik majd el a hosszan tartó katonáskodást, ezért kijelentette, hogy másnap csatát kezdenek. A dictatornak és a rómaiaknak, mivel az ellenség nem bocsátkozott harcba, megnövekedett a bátorsága; másnap már azt rebesgették a katonák, hogy megtámadják a tábort meg a várost, ha el nem kezdik a csatát. Ekkor mindkét hadsereg felvonult a két tábor között elterülő mezőn. A nagy létszámú veiiek a hegyek mögé küldenek egy csapatot, hogy intézzen támadást a római tábor ellen. A három nép hadseregét úgy állították föl, hogy a jobbszárnyat a veiiek, a balszárnyat a faliscusok tartották, középütt meg a fidenaeiek sorakoztak. A dictator a jobbszárnyon a faliscusokkal, Capitolinus Quinctius a balszárnyon a veiiekkel szemben támad; a középső csatasor előtt a lovasság élén a magister equitum halad. Néhány percnyi csend és nyugalom, az etruszkok csak akkor kezdenek csatát, ha rákényszerülnek, a dictator pedig Róma fellegvárára szegezi tekintetét, hogy az augurok jeladására, amennyiben a madarak repülése azt ünnepélyesen jóváhagyja, megkezdhesse a támadást. Mihelyt ezt meglátta, nagy csatakiáltással az első sor lovasait az ellenségre küldi; mögöttük a gyalogság óriási erővel lendül harcba. Az etruszk legiók sehol sem bírják föltartóztatni a rómaiak támadását; leginkább a lovasság állt helyt, s a legbátrabb lovas maga a király, aki a menekülőket száguldva üldöző rómaiaknak nekinekiugratva megnyújtja az ütközetet.

19. Élt akkoriban a lovasság soraiban egy katonai tribunus, A. Cornelius Cossus, hatalmas termetű férfi, éppoly bátor, mint erős, aki igen büszke volt nemesi származására, melyet még nagyobb hírrel tetézve hagyott utódaira örökül. Amint meglátta, hogy Tolumnius bármerre fordul, megzavarja a római lovasegységeket, és

fölismerve királyi öltözékében az arcvonalon hol itt, hol ott föltűnő alakot, így kiált fel: „Íme, hát nem ez az a szerződésszegő, a népek jogának megsértője? Én bizony - ha van a világon, amit az istenek szentnek tartanak -, föláldozom őt engesztelésül követeink halotti szellemeinek." Megsarkantyúzza lovát, és lándzsáját előreszegezve nekiront kiszemelt ellenségének; amint egy döféssel kiveti a nyeregből, lándzsájára támaszkodva maga is nyomban földre ugrik; a föltápászkodó királyt pajzsgombjával két vállra fekteti, és lándzsája hegyét többször beleszúrva a földhöz szegezi. Majd megfosztja fegyverzetétől a vérző holttestet, fejét levágva dárdanyélre tűzi, és ezzel kergeti szét a királya meggyilkolása láttán megrémült ellenséget. A dictator a menekülő ellenség nyomába ered, s a táborig üldözve öldökli őket. Sok fidenaei, ismervén a búvóhelyeket, a hegyekbe menekül. Cossus lovasságával a Tiberisen átkelve, Veii területéről hatalmas zsákmányt visz Rómába. A csata közben a római tábornál is harc folyt Tolumnius csapatainak egy része ellen, melyet - mint az imént említettem - a tábor felé küldtek. Fabius Vibulanus eleinte körös-körül védelmezi a sáncot; majd midőn az ellenség figyelmét teljesen a sánc ostromlása kötötte le, a fővezéri sátor jobb oldaláról hirtelen támad triariusaival. Bár nagy volt a rémület, mégis kevesebben pusztultak el, mivel kevesebben is vettek részt a harcban, a menekülés azonban semmivel sem volt kisebb, mint a nyílt csatában.

20. Jól elrendezvén mindenfelé dolgait, a dictator a nép által jóváhagyott senatusi határozat alapján diadalmenetben tért vissza Rómába. A menetben a legnagyobb látványosság a megölt király fegyverzetét viselő Cossus volt; róla szóltak a katonák rögtönzött nótái, melyek őt Romulushoz hasonlították. A zsákmányolt fegyverzetet Juppiter Feretrius templomában Romulus áldozati ajándéka mellé helyezte el - amely, mint az első úgynevezett *spolia opima* akkortájt még egyetlen ilyen adomány volt -, és nagy ünnepélyességgel ő is fogadalmi ajándékként ajánlotta föl. A dictator kocsijáról a maga személyére vonta a polgárok figyelmét, s ennek a napnak ő volt csaknem egyedüli nevezetessége. A dictator a nép akaratából közpénzből egyfontnyi súlyú aranykoronát helyezett el ajándékképpen Juppiternek a Capitoliumon.
Az előttem élt, volt történetírók nyomán azt állítottam, hogy A.

Cornelius Cossus a katonai tribunusok rangját viselte, amikor a második *spolia opimá-t* Juppiter Feretrius templomába bevitte; egyébként azt tekintik csupán *spolia opimá-na*k, amitől hadvezér fosztja meg a hadvezért, és csak azt ismerjük el hadvezérnek, aki a neki szóló égi jelek alapján vezeti a hadjáratot. De e történetírókat s a magam állítását cáfolja a fogadalmi ajándék fölirata: mivelhogy Cossus consul volt, amikor az ajándékot vitte. Hallottam, hogy Augustus Caesar, valamennyi templomnak alapítója vagy újjáépítője, amikor egyszer megtekintette és - mivel az ódonsága miatt összedőlt - újjáépíttette Juppiter Feretrius szentélyét, maga olvasta a föliratot a vászon mellvérten, s ezért úgy vélem, hogy szinte szentségtörés lenne, ha Cossust áldozati zsákmányainak olyan tanújától fosztanám meg, mint amilyen Caesar, a templom új alapítója. Honnan ered a tévedés, melyet a régi évkönyvek és a Moneta templomában elhelyezett, a tisztviselők jegyzékét tartalmazó vászontekercsek alapján Licinius Macer idéz, és arról tudósít, hogy A. Cornelius Cossus csak hat évvel később, T. Quinctius Poenusszal együtt volt consul - én ezt kinek-kinek megítélésére bízom. Hozzájárul még mindehhez, hogy ilyen nevezetes csata nem is tehető ezekre az évekre, mivel abban a három évben, amelyben A. Cornelius consul lehetett, a járvány és az ínséges élelmezési helyzet miatt nem viseltek háborút, s még az évkönyvek sem említenek mintegy a gyász jeleként egyebet, mint a consulok nevét. Consulságától számítva a harmadik esztendőben, Cossus consuli hatalommal fölruházott katonai tribunus, majd ugyanabban az évben a lovasság főparancsnoka; ebben a beosztásában egy másik nevezetes lovascsatát vezetett. Találgatni szabad hát, én mégis úgy vélem, hogy a bizonytalan adatokat lehet csűrni-csavarni, annyi bizonyos, hogy a csata megharcolója, mikor újonnan szerzett zsákmányát a megszentelt helyen lerakta, úgyszólván Juppiter színe előtt, akinek a fogadalmi ajándékot ajánlotta, és Romulusra tekintve - ezek pedig nem lekicsinylendő tanúi a hamis jogcímzésnek -, így írta alá a nevét: A. Cornelius Cossus *consul*.

21. M. Cornelius Maluginensis és L. Papirius Crassus Veii és Falerii területére vezényelték a hadsereget, sok embert és jószágot hajtottak el; ellenségre sehol sem találtak a földeken, és alkalom

sem nyílt a csatára; a városokat azonban mégsem vették ostrom alá, mert járvány tört a népre. Rómában kísérlet történt a rendbontásra, de nem lett belőle semmi; Sp. Maelius néptribunus gondolván, hogy népszerű nevével fölkelést szíthat, perbe fogta Minuciust, és javaslatot tett Servilius Ahala javainak elkobzására - azt állítván, hogy Minucius hamis vádak szövevényébe sodorta Maeliust, Serviliusnak pedig szemére lobbantotta, hogy ítélethozatal nélkül megölt egy római polgárt; a nép azonban még kevesebb figyelemre méltatta a vádakat, mint szerzőjüket. Egyébként is nagyobb gondot okozott nekik az egyre súlyosbodó járványos betegség, az ijesztő csodajelek, s kivált a sűrűn jelentkező földrengés, mely mint jelentették, romba dönti vidéken a házakat. A nép tehát nyilvános könyörgést rendezett a duumvirek vezetésével.

A következő évben, C. Julius másodszori consulsága és L. Verginius consuli tiszte idején megerősödött járvány akkora rémületet és pusztítást okozott, hogy Rómából nemhogy zsákmányolni nem mentek, de a lábukat sem tették ki az emberek, s háborún sem a senatusnak, sem a népnek nem járt az esze; ellenben Fidenae lakói, akik nemrégiben még a hegyek és városuk fala mögé húzódtak, fosztogatás céljából lemerészkedtek római területre. Majd hívták a veii hadsereget is - mivel a faliscusokat sem a rómaiak szorult helyzete, sem szövetségeseik könyörgése nem bírhatta rá, hogy háborúba kezdjenek -, s a két nép átkelvén az Anio folyón, csaknem a Porta Collináig nyomult előre. Vidéken éppoly rémületet keltettek, mint a városban. Julius consul a sáncon meg a falakon rendezi el csapatait, Verginius pedig Quirinus templomában a senatus véleményét tudakolja. Elhatározzák, hogy Q. Serviliust nevezik ki dictatornak, akinek némelyek szerint Priscus, mások szerint Structus volt a mellékneve. Verginiusnak épp csak annyi ideje maradt, hogy tiszttársával tanácskozzék, annak beleegyezésével még az éjszaka folyamán kinevezte a dictatort; az pedig Postumus Aebutius Helvát jelölte ki maga mellé a lovasság főparancsnokává.

22. A dictator elrendeli, hogy pirkadatkor mindenki jelenjék meg a Porta Collina előtt. Valamennyi fegyverforgatásra alkalmas ember pontosan ott is volt. Nyomban kiviszik a dictator elé a hadijelvényeket a kincstárból. Mialatt ez történik, az ellenség elhelyezkedik a magaslatokon; a dictator is oda vonul föl

csatarendben; Nomentumtól nem messze megütköznek, és megszalasztják az etruszk legiókat. Bekergetik és sánccal bekerítik őket Fidenae városában; a magasan fekvő és erődített várost azonban sem létrával megmászni, sem ostrommal bevenni nem bírták, mivel az jó előre gondoskodott gabona odaszállításáról, és így nemcsak szükséghez képest, hanem bőségesen is el volt látva élelemmel. A dictator tudván, hogy megostromolni és megadásra kényszeríteni őket egyaránt reménytelen, a közeli szomszédság miatt ismerős helyeken, a város túlsó oldalán, melyet kedvező természeti fekvése miatt biztonságosnak vélve elhanyagoltak, a fellegvárhoz vezető, föld alatti folyosót vájat. Maga ellenkező oldalról közeledik a falakhoz, és négyfelé osztva a hadsereget, egyik rész a másikat váltja a csatában, éjjel-nappal szüntelenül hadakozván, hogy az ellenség figyelmét a munkálatokról elterelje; végül (a táborból) keresztülvájták a hegyet, s elkészült az út a fellegvárba, és az etruszkok, akik az igazi veszedelem helyett az üres fenyegetőzésekre figyeltek, akkor vették csak észre, hogy az ellenség elfoglalta a várost, amikor már a fejük fölött zúgtak csatakiáltásai.
Abban az esztendőben C. Furius Paculus és M. Geganius Macerinus censorok hozzájárultak, hogy középületet emeljenek a Mars-mezőn, és ott tartották meg először a censust.

23. A következő esztendőre ugyanazokat a consulokat választották meg, Juliust harmadszorra, Verginiust másodjára - így olvasom Licinius Macernél: Valerius Antias és Tubero arra az évre M. Manliust és Q. Sulpiciust jelöli meg consulokként. Egyébként hiába az egymástól eltérő közlés, Tubero is, meg Macer is a vászontekercsekre hivatkoznak; egyik sem hallgatja el, hogy a régi történetírók tanúsága szerint abban az esztendőben katonai tribunusok voltak. Licinius Macer kétségtelenül a vászontekercseket veszi alapul; Tubero nem tudja, mi az igazság. A régiségük folytán homályos események sodrában hadd maradjon ez is megoldatlan a többi között.

Etruriát rémület kerítette hatalmába Fidenae elfoglalása után, és nemcsak Veii rettegett hasonló pusztulástól, hanem a faliscusok is jól emlékeztek a háború kezdetére, bár ők nem voltak a zendülők

között. A két állam tizenkét néphez küldi el hát követeit, és elérik, hogy Voltumna szentélyénél egész Etruriának gyűlést hirdetnek; a senatus pedig mintha nagy veszély fenyegetne, Mam. Aemiliust másodszor is kikiáltatja dictatornak. A. Postumius Tubertust nevezi ki a lovasság főparancsnokának; a háborús készülődés annyival nagyobb a legutóbbinál, amennyivel nagyobb veszélyt jelent egész Etruria, mint annak idején két nép.

24. Ez az esemény nyugodtabban folyt le, mint bárki várhatta volna. Kereskedők hírül vitték, hogy Veiitől megtagadták a segítséget, és tudomásukra hozták, hogy a maguk belátása alapján indított háborút a maguk erejéből kell befejezniök, és a bajban ne keressenek szövetségest, ha a jövendő reményeiben nem akartak velük közösködni; a dictator pedig, mivel a hadidicsőségnek a reménye is elveszett, hogy ne legyen hiábavaló a megválasztása, szeretett volna békében olyasmit tenni, amitől dictatorságáról megemlékszik az utókor; csökkenteni készült hát a censori jogkört, vagy mivel túlzottnak vélte, vagy mivel sérelmesnek tekintette nem is annyira a méltóságot, mint annak tartamát. Gyűlésbe hívja hát a népet, és így beszél: „Az állam külháborús ügyeit és biztonságának védelmét a halhatatlan istenek vették át: neki már csak a város belügyeiről s a római nép szabadságáról kell gondoskodnia. Annak legfőbb biztosítéka pedig, hogy a hatalmi jogkörök ne tartsanak sokáig, szabjanak tehát határt az időnek, mivel a hatáskört korlátozni nem volna helyes. A többi hivatal időtartama egy-egy év, a censoroké azonban öt esztendő; nehéz dolog ennyi évig, az emberélet egy jó részén át hatalmuknak alávetve élni. Azt javasolja, másfél esztendőnél ne legyen hosszabb a censori tisztség tartama." A nép nagy többségének helyeslésével megszavaztatja másnap a törvényt, és azt mondja: „Azt akarom, tudjátok meg, hogy nem szívelem a hosszan tartó hivatalokat, lemondok hát dictatori tisztemről." Leköszönve a maga hivataláról, s határt szabva egy másiknak, a nép szerencsekívánataitól és nagy szeretetétől övezve, házáig kísérték. A censorok rossz néven vették, hogy Mamercus csökkentette a római nép egyik hivatalos méltóságát, kiemelték a tribusából, és nyolcszoros adó fizetésére kötelezték. Mint mondják, nagy nyugalommal viselte el az esetet; inkább az okát, mint magát az ügyet ítélte szégyenletesnek; a vezető senatorok, bár ellenezték a censori jog korlátozását, sérelmesnek ítélték a censori magatartás

durva példáját. Jól látták, hogy hosszabb ideig és gyakrabban kell alávetniök magukat a censoroknak, mint ahogy maguk a censori tisztséget viselhetik; a nép körében meg állítólag akkora fölháborodás keletkezett, hogy a censorokat csupán Mamercus tekintélye mentette meg a bántalmazástól.

25. A néptribunusok kitartó küzdelemmel megakadályozták a consulválasztó gyűlések összehívását, s már csaknem interrex kijelölésére került sor, mikor végül is elérték, hogy a consuli hatalommal fölruházott katonai tribunusokat válasszanak. A győzelem jutalma, amit elvártak volna, hogy plebejus is legyen köztük, mégis elmaradt: csupa patríciust választottak: M. Fabius Vibulanust, M. Foliust és L. Sergius Fidenast.

Abban az esztendőben a járvány minden egyebet megbénított. A nép egészségéért templom építésére tettek fogadalmat Apollónak; a duumvirek a szent könyveket tanulmányozva sokfélét megkíséreltek, hogy megengeszteljék a haragvó isteneket, és elűzzék a járványt a nép feje felől: a pusztulás azonban mégis nagy volt, falun-városon egyaránt, egyre-másra hullott a vésztől ember és állat. A járvány miatt fenyegető éhségtől félve, mivel a betegség a földművelőket is megtámadta, elküldtek gabonát vásárolni Etruriába, Pometia környékére, valamint Cumaeba meg Siciliába, és consulválasztó gyűlésekről szó sem esett; csupa patríciust választottak consuli hatalommal fölruházott katonai tribunusnak, L. Pinarius Mamercust, L. Furius Medullinust és Sp. Postumius Albust.

Ebben az esztendőben enyhült a járvány, s a gabonaínség sem okozott veszedelmet, mivel az élelemről jó előre gondoskodás történt. A volscusok és az aequusok körében háborúskodásról tárgyaltak, továbbá Etruriában is Voltumna templománál. Ott egy esztendeig elhalasztották az ügyet, és elhatározták, hogy addig nem tartanak gyűlést sem, hiába siránkozott Veii népe, hogy Veiit Fidenae városának sorsa fenyegeti.
Eközben Rómában a nép vezetői, mivel amíg háborúban nem állnak, hiába remélik, hogy magasabb tisztségeket nyerhetnek el, a néptribunusok lakásán gyűltek össze; ott titkos tervekről tanácskoztak; azon keseregtek, hogy a nép semmibe veszi őket, mivel annyi éve bevezették már a consuli hatalommal fölruházott

katonai tribunusok választását, és még soha plebejus nem jutott ehhez a méltósághoz. Mily bölcsen gondoskodtak róla őseik, hogy egyetlen patríciust sem tűrtek meg plebejusi hivatalban; különben patríciusok ülnének a néptribunusok helyén is; ennyire lekicsinyli őket a maguk fajtája, és a plebs megvetése semmivel sem kisebb, mint a patríciusoké! Némelyik tribunus mentegeti a népet, és a patríciusokat hibáztatja, mondván, az ő ármánykodásuknak és mesterkedésüknek köszönhető, hogy a tisztségekhez vezető út nem áll nyitva a nép előtt; ha fenyegetőzéssel vegyes kéréseik lélegzetvételnyi időt engednének a népnek, az nem feledkeznék meg a maga fajtájáról, amikor szavazni megy, s miután megszerezte a maga támaszát, a hatalmat is kézbe venné. Elhatározták, hogy a vesztegetések korlátozása végett a tribunusok törvényjavaslatot terjesztenek elő arról, hogy senki se fehéríthesse ki a tógáját, amikor a választók szavazatait kéri. Apróság ez, és manapság aligha vehető komolyan, de akkor hatalmas harcra gyújtott patríciust, plebejust egyaránt. Mégis a tribunusok győztek, mivelhogy megszavazták a törvényt; s az izgatott lelkiállapot megmutatta, hogy a népet a maga fajtájához húzza a szíve. De hogy ez szabadon meg ne nyilvánulhasson, a senatus consulválasztó gyűlés összehívására hozott határozatot.

26. Erre az a háborús hír szolgáltatott okot, melyet a latinok és a hernicusok az aequusokról és a volscusokról hoztak. T. Quinctiust, L. Cincinnatus fiát - akinek a Poenus (Pun) melléknevet adták - és Cn. Julius Mentót választották meg consulnak a következő esztendőre. És már közeledett a háború rémsége. Mivel a rómaiaknál az úgynevezett l*ex sacrata* volt a legnagyobb erő a katonai szolgálatra kényszerítés dolgában, aszerint tartották meg a sorozást, így két erős hadsereg találkozott az Algiduson; ott egyik oldalon az aequusok, a másikon a volscusok ütöttek tábort, s a vezérek nagyobb gondot fordítottak a katonaság erődített védelmére és gyakorlatoztatására, mint eddig bármikor. Rómába ennél több rémhír érkezett. A senatus elrendelte, hogy dictatort kell kinevezni, mivel bármily gyakran megverték is ezt a két népet, azok minden eddiginél nagyobb erővel készültek föl most a háborúra; a római ifjúság jelentős tömegét pedig elvitte a járvány; és mindenekfölött aggasztó volt a consulok rosszindulata egymással

szemben, viszálykodásuk és egymástól eltérő véleményük, bármiről esett is szó. Egyes szerzők szerint ezek a consulok el is vesztették a csatát az Algiduson, s ez az oka a dictator kinevezésének. Annyi bizonyos, hogy hiába volt sok egyéb nézeteltérésük, abban az egy pontban egyetértettek a senatorokkal szemben, hogy ne nevezzenek ki dictatort; míg végül, amint egyik szörnyű hír a másikat érte, és a consulok teljesen kicsúsztak a senatus hatalmából, Q. Servilius Priscus, egy magas méltóságokat viselt, érdemes férfi így szólalt föl: „Most, hogy a végsőkre került a sor, hozzátok fordul a senatus, néptribunusok, hogy az államnak e válságos helyzetében hatalmatoknál fogva kényszerítsétek a consulokat, nevezzenek ki dictatort." Ennek hallatára a tribunusok úgy vélték, eljött az alkalom hatalmuk növelésére, visszavonulnak tehát, és testületük nevében kinyilvánítják határozatukat, hogy a consulok kövessék a senatus utasításait; ha a legfelső rend egyhangú határozataival továbbra is szembeszegülnek, elrendelik, hogy vessék őket börtönbe. A consulok szívesebben engedtek a tribunusoknak, mint a senatusnak, azt állítván, hogy a senatorok elárulták a legfőbb hatalmat, s a tribunusi önkény igájába hajtották a consuli méltóságot, hiszen egy tribunus hatalmánál fogva bármire kényszerítheti a consulokat, sőt - aminél szörnyűbbtől még egy magánszemély sem félhet - akár börtönbe is vetheti őket. Sorshúzás útján jelölték ki a személyt, aki a dictatort kinevezze, a két consul ugyanis erre nézve sem bírt megegyezni egymással - a választás így T. Quinctiusra esett. Ő pedig apósát, A. Postumius Tubertust, e szigorú fegyelmet tartó férfit nevezte ki dictatornak; az új dictator a lovasság főparancsnokának L. Juliust tette meg. Egyszersmind elrendelte a sorozást is, valamint a törvénykezés szüneteltetését, hogy városszerte egyébbel, mint a háborús készülődéssel senki se foglalkozzék. A felmentések okainak elbírálását a háború befejezése utáni időre halasztják, így aztán még a kétes helyzetű férfiak is kénytelenek jelentkezni. A hernicusoknak és a latinoknak megparancsolják, hogy állítsanak ki katonaságot; mindkét nép igyekszik teljesíteni a dictator parancsolatát.

27. Mindez igen sietősen történt; a város őrizetére Cn. Julius consult hagyták hátra a lovasság főparancsnokával, L. Juliusszal együtt,

akinek a háborús igényekről kellett gondoskodnia, hogy egyetlen hadbavonult se lásson szükséget; a dictator pedig A. Cornelius, a pontifex maximus közreműködésével e háború emlékére játékok rendezését ajánlotta föl fogadalmi ajándékul, majd elhagyván Rómát, megosztotta seregét Quinctius consullal, és megütközött az ellenséggel. Mikor látták, hogy az ellenség kettős táborát csekély térség választja el egymástól, maguk is tábort ütöttek, mintegy ezer lépésnyire az ellenségtől, a dictator Tusculumhoz, a consul Lanuviumhoz közelebb eső helyen. Négy hadsereg és ugyanannyi erődítés állt ott tehát, s a síkság középütt nemcsak apróbb portyázásokra, hanem a két hadsereg csatára való fölvonulásához is eléggé tágasnak bizonyult. Attól kezdve, hogy tábor a táborral szemközt állott, nem is maradt abba az apró csatározás; a dictator szívesen látta, ha emberei a végső nagy győzelem reményében próbálgatják erejüket, hogy a sikeres harci kísérletek után lassanként bízzanak a maguk győzelmében. Az ellenség meg mit sem remélve a szabályos ütközettől, harcba bocsátkozva éjjel - kockázatos módon - megtámadta a consuli tábort. A hirtelen keletkezett csatazaj nemcsak a consul őrségét, hanem az egész hadsereget s magát a dictatort is fölserkentette álmából. Most, amikor gyors intézkedésre volt szükség, a consult sem higgadtsága, sem bátorsága nem hagyta cserben: a katonák egy része a kapuőrséget erősíti, a másik körös-körül a sánc védelmét biztosítja. A másik táborban, a dictator környezetében nem volt akkora kavarodás, jobban láthatták tehát, mi a teendő: Sp. Postumius Albus legatus vezetésével nyomban segítő csapatot küldtek a consul táborába; a dictator maga pedig csapatai egy részével, csekély kerülővel eltávolodik a csata színterétől, s onnan váratlanul támad rá az ellenségre; a táborban Q. Sulpiciusra bízza a parancsnokságot; M. Fabius legatusnak a lovasság parancsnoki tisztét adja át, és elrendeli, hogy hajnal előtt egy mozdulatot se tegyen, mivel éjjel nehezen mozog a lovassereg. Amit bölcs és talpraesett hadvezér ilyen helyzetben megkísérelhet és véghezvihet, azt rendben megkísérli és véghezviszi: de még szerfölötti bölcsességről, rendkívüli bátorságról és nem mindennapi, dicsérendő tevékenységről is bizonyságot tesz: mikor megtudja, hogy az ellenség szemközti táborából nagyobb csapatot vontak ki, válogatott cohorsai élén odaküldi M. Geganiust, hogy támadja azt meg. Amazok csupán veszélyes vállalkozásra küldött embereikre figyeltek, és sem őrségről, sem másfajta őrjáratról nem

gondoskodtak; akkor szereztek meglepődve tudomást a váratlan támadásról, amikor az ellenség már csaknem elfoglalta a tábort. Amikor a dictator megpillantja a füstöt, az adott jelet, melyben megegyeztek, kikiáltja, hogy elfoglalták az ellenséges tábort; és elrendeli, hogy ezt mindenkinek hozzák tudomására.

28. Már derengeni kezdett, és láthatóvá vált minden; Fabius támadást indít a lovassággal, a consul pedig a táborból tör rá a már amúgy is megzavarodott ellenségre; a dictator a túlsó oldalról a tartalékot és a második sort támadta, és amint az ellenség a csatakiáltásokra s a hirtelen támadt kavarodásra megfordult, győztes gyalogságával és lovasaival találta magát szemben. Már mindenfelől körülzárták őket, és a lázadásért mind egy szálig elvették volna büntetésüket, ha egyik volscus, Vettius Messius inkább hőstetteire, mint származására nézve kiváló férfi, már-már kört formáló honfitársait hangos szemrehányással meg nem szólítja: „Nem is védekeztek, bosszulatlanul dobjátok magatokat az ellenség fegyverei elé? Mire való hát a fegyveretek, vagy miért kezdtetek harcot magatok jószántából, ha békében vagytok harciasak, de háborúban restek? Mit reméltek attól, hogy itt ácsorogtok? Azt hiszitek talán, hogy valamelyik isten megvédelmez és kiragad innen benneteket? Fegyverrel kell utat törnünk. Nézzétek, hogy merre indulok, és rajta, utánam, aki házát, szüleit, asszonyát és gyermekeit viszont akarja látni, jöjjön velem. Sem fal, sem sánc nem áll előttetek, csak katona a katonával szemben: vitézségetek nem kisebb, mint az övék, a végveszély - a legnagyobb, a legfőbb fegyver - pedig titeket erősít." Szavait tett követi, ismét felhangzott hát a csatakiáltás. Társai a nyomába szegődnek, és előrenyomulnak, amerre Postumius Albus cohorsai állnak velük szemben; visszanyomják az ellenséget, míg csak a dictator a már-már meghátráló sereg segítségére nem érkezik, és most az egész csata itt dől el. Az ellenség sorsa egyetlen ember, Messius hősiességétől függ. Mindkét részen sok a sebesülés, sok a halott; a római vezérek vérük hullásával maguk is küzdenek: csak Postumius áll ki a sorból, mivel egy kő beszakította koponyáját; de sem a dictator, noha megsebesült a vállán, sem Fabius, bár lovának szügyét úgyszólván keresztüldöfték, sem a consul, kinek fél karját levágták, nem tágít a kétséges kimenetelű csatából.

29. Messius egy csapat bátor ifjúval átvágja magát az ellenséges hullahegyeken a volscusok táboráig, melyet még nem foglaltak el. Oda húzódik az egész hadsereg. A consul a sáncig üldözi a szanaszét menekülőket, majd megtámadja a tábort és az erődítést; ugyanoda irányítja csapatait a másik oldalról a dictator is. A támadás semmivel sem lanyhább, mint amilyen a csata volt. Azt mondják, a consul az egyik hadijelvényt áthajította a sánc mögé, hogy a katonák annál hevesebben nyomuljanak utána, és az első áttörést is annak visszaszerzése végett hajtották végre. A sáncot áttörve már a dictator is a tábor területén vezette a harcot. Ekkor az ellenség itt is, ott is letette a fegyvert, és megadta magát. Amikor ezt a tábort is elfoglalták, az ellenséget - a senatorokon kívül - áruba bocsátották. A zsákmány egy részét, melyet a latinok és a hernicusok fölismertek, hogy tőlük rabolták el, visszaadták nekik, a többit a dictator elárvereztette; a consulra bízva a tábor fölügyeletét, maga diadalmenetben vonult be Rómába, és lemondott dictatori megbízatásáról.
Ennek a dicsőséges dictaturának szomorú emléket állít némely történetíró, fölidézvén, hogy A. Postumius fiát, noha győzött, lefejeztette, amiért fényes haditettre vágyva, parancs nélkül elhagyta őrhelyét. Én nem hiszem el, és az egymástól eltérő vélemények miatt ezt meg is tehetem; bizonyítékul szolgál még, hogy azt a parancsot Manlius-féle és nem Postumius-féle rendeletnek hívják, mivel a kegyetlenség e jellemző címének a szigorú példamutatás első képviselőjétől kell származnia. Manliusnak egyébként is az Imperiosus melléknevet adták; Postumiust semmiféle szomorú emlékű jelzővel nem különböztették meg.

Cn. Julius consul Apollo templomát tiszttársa távollétében sorshúzás megtartása nélkül szentelte föl. Quinctius ezt rossz néven vette, mikor, seregét elbocsátván, Rómába visszatért: szóvá is tette a dolgot a senatusban, de hiába.

A nagy eseményekben gazdag évben történt még valami, ami akkoriban látszólag nem érintette Róma állami érdekeit: a karthagóiak ugyanis, jövendőbeli esküdt ellenségeink, akiket a szicíliai zavargások idején egyik fél segítségül hívott, első ízben szállítottak partra hadsereget Szicíliában.

30. Rómában a néptribunusok igyekeztek hangulatot kelteni, hogy a következő évre consuli hatalommal fölruházott katonai tribunusokat válasszanak, de nem értek célt. L. Papirius Crassus és L. Julius vette át a consuli hatalmat. Az aequusok követei eljöttek, hogy a senatustól békeszerződést kérjenek, de szerződés helyett megadásról tárgyaltak velük, majd nyolc évre szóló fegyverszünetet harcoltak ki maguknak; a volscusoknál az Algiduson elszenvedett vereségen kívül állandó küzdelem folyt a béke és a háború hívei között, ami rendszeresen zavargássá, zendüléssé fajult: ez viszont Rómának nyugalmat jelentett mindenfelől. A consulok a testület egyik tagjának elszólása folytán megtudták, hogy a tribunusok egy igen népszerű javaslatot készítenek elő a pénzbüntetések szabályozásáról, s ily módon maguk megelőzték őket.
L. Sergius Fidenas (másodszori) és Hostius Lucretius Tricipitinus consulsága következik. Tisztségük tartama folyamán semmi említésre méltó nem történt.
Utánuk A. Cornelius Cossus és T. Quinctius Poenus másodszori consulsága következett. Veii csapatok be-betörtek római területre. Híre szállt, hogy fidenaei ifjak is részt vesznek ezeken a portyákon; megbízták L. Sergiust, Q. Serviliust és Mam. Aemiliust, hogy járjanak utána a dolognak. Néhány embert Ostiába száműztek, mivel nem tudták eléggé megokolni, miért nem tartózkodnak Fidenaeben azokon a napokon; még több telepest küldtek oda, s a háborúban elesettek földjét nekik juttatták. Sokat szenvedtek ebben az esztendőben a szárazságtól, mivel nemcsak hogy az ég csatornái dugultak el, hanem a föld belső nedvességéből még az állandó vizű folyók ellátására is alig futotta. A vízhiány mindenütt a kiszáradt források és folyók partjára csalogatta a szomjúságtól halódó barmokat; a többit a szárazkór vitte el. A betegség járványszerűen az emberekre is ráragadt: előbb a szántóvetőket támadta meg, később a rabszolgákat; majd városszerte elterjedt. A kórság nemcsak a testet fertőzte meg, hanem a lelkeket is százfajta, többnyire idegen eredetű babona kerítette hatalmába; az áldozati szertartások számtalan új módját vezették be a magánosok házaiban a hiszékeny lelkűek haszonlesői, míg végül a szégyenletes közállapotokról tudomást szereztek az állam előkelői is, hiszen az utcán, a szentélyekben egyebet sem láttak, mint idegen, az istenek kiengesztelésére alkalmatlan szertartásokat. Meghagyták tehát az aediliseknek, gondoskodjanak róla, hogy csakis a római isteneket

tisztelje a nép, mégpedig az ősi, a hazai szertartások szerint.

Veii megbüntetését a következő esztendőre, C. Servilius Ahala és L. Papirius Mugillanus consuli évére halasztották el. Még akkor is vallásos természetű akadálya volt a hadüzenetnek s a hadsereg kiküldésének; előbb a fetialis papokat kellett elküldeni Veiibe, hogy kártérítést követeljenek. Nemrégiben Nomentumnál és Fidenaenél ütköztek meg Veiivel, és ott nem békét, hanem csupán fegyverszünetet kötöttek; annak az időpontja már elmúlt, s a rómaiak még a határnap lejárta előtt újrakezdték a háborúskodást; a fetialis papokat mégis elküldték hozzájuk; a veiibeliek azonban meg sem hallgatták, amint ősi szokás szerint esküjüket és kártérítési követeléseiket előadták. A vita arról folyt, hogy a nép akaratából üzenjenek-e hadat, vagy elegendő-e hozzá senatusi határozat. A tribunusok keresztülvitték akaratukat, mondván, hogy meggátolják a sorozást, így hát Quinctius consul a nép elé terjesztette a háborúról szóló javaslatot. Valamennyi centuria megszavazta. Még más kérdésben is fölülkerekedett a nép, elérte ugyanis, hogy nem választottak consulokat a következő esztendőre. 31. Négy consuli hatalommal fölruházott katonai tribunust választottak, éspedig T. Quinctius Poenust, a hivatalából lelépő consult, C. Furiust, M. Postumiust és A. Cornelius Cossust. Közülük Cossus vezette Róma ügyeit, a másik három megtartván a sorozást, Veii ellen vonult, és bebizonyította, mennyire haszontalan a hatalom többek kezén háború idején. Mivelhogy ki-ki a maga feje után ment, más-más úton haladt, jó alkalmat nyújtottak az ellenségnek; a római hadsereg bizonytalan állapotában egyik vezér támadást vezényelt, a másik ugyanakkor visszavonulást - a veii sereg így a legjobbkor indíthatott támadást. A szomszédos tábor befogadta a szétzavart s hanyatt-homlok menekülő római csapatokat: nagyobb gyalázatot szenvedtek, mint amekkora vereséget. A város, mivel nem szokott hozzá a vereséghez, komoran fogadta a hírt; gyűlöletessé váltak a tribunusok, dictatort követeltek az emberek: a város csak attól remélt fordulatot. A vallásos hit ez elé is akadályt gördített, hiszen dictatort csak consul nevezhet ki - az augurok, akiknek tanácsát kérték, azonban fölmentést adtak a vallásos szabály alól. A. Cornelius kinevezte dictatornak Mam. Aemiliust, az pedig megtette őt a lovasság főparancsnokává: íme, annyira szűkében volt az állam az igazi férfierénynek, hogy a censorok megbélyegzése mit sem számított, és a kormányzásra alkalmas embert egy méltatlanul

megbélyegzett családból emelték ki.

A szerencséjüktől megszédült veiiek Etruria-szerte követségeket küldtek, és azzal kérkedtek, hogy egyetlen ütközetben három római vezért megkergettek. Hivatalos szövetségesekre mégsem tudtak szert tenni, mindenfelől csak zsákmányra számító önkénteseket csalogattak magukhoz. Egyes-egyedül Fidenae népe határozta el, hogy újra fölveszi a harcot; és mintha háborút indítani bűntett elkövetése nélkül nem is volna szabad, mint annak idején a követek, most az új telepesek vérébe mártva fegyverüket, csatlakoznak Veiihez. A két nép vezetői ezután megbeszélik, hogy Veiit vagy Fidenaet jelöljék-e ki a hadműveletek központjául. Fidenae alkalmasabbnak tetszett; a veiiek tehát átkelvén a Tiberisen, Fidenaebe helyezték át a háború színterét. Rómában iszonyú rémület uralkodott. Visszahívták Veii alól az imént elszenvedett vereségtől amúgy is megviselt hadsereget, mely tábort üt a Porta Collina előtt, majd őrséget állítanak a városfalakon, törvénykezési szünetet rendelnek el, bezárnak a Forumon valamennyi vásáros bódét, s Róma inkább katonai táborhoz, nem városhoz válik hasonlatossá.

32. A dictator az ekképpen fölbolydult városban utcánként kikiáltókat küld szét, gyűlésbe hívja s szidalmakkal árasztja el a népet, mondván, hogy a szerencse forgandóságában ily könnyen elveszítik lelkük nyugalmát, mégpedig egy jelentéktelen vereség miatt, melynek oka nem az ellenség bátorsága, s melyet nem is a római sereg gyávasága folytán szenvedtek el, hanem csupán azért, mert hadvezéreik nem bírtak egymással megállapodásra jutni; most félnek Veiitől, melyet már fél tucatszor megvertek, és Fidenaetől, holott azt több alkalommal foglalták el, mint ahányszor megostromolták. Sem a rómaiak, sem ellenségeik nem változtak meg évszázadok óta; ugyanaz a bátorságuk, a testi erejük, ugyanazok a fegyvereik ma is. Ő maga is ugyanaz a dictator, Mam. Aemilius, aki annak idején Veiit, Fidenaet és a velük szövetséges faliscusok hadseregét Nomentumnál szétszórta; és a lovasság főparancsnoka is ugyanaz az A. Cornelius lesz majd a csatában, aki abban a régebbi háborúban katonai tribunusként két hadsereg szeme láttára megölte Lars Tolumniust, Veii királyát, és a tőle

zsákmányolt fővezéri fegyverzetet Juppiter Feretrius templomába vitte ajándékul. Arra emlékezzenek majd, ha csatára kerül a sor, hogy az ő oldalukon áll a sok diadal, a vezéri zsákmány, a győzelem, ellenségeikén pedig a követek meggyilkolásának bűne, mellyel a népek jogát sértették meg, a békés fidenaei telepesek lekaszabolása, a fegyverszüneti egyezmény megszegése és hét szerencsétlen vereség. Álljanak csak egyszer szemközt a csatatéren, bizony meglátják, hogy nem sokáig örülhet gonosz ellenségük a római hadsereg gyalázatának, a római nép pedig meg fogja érteni, hogy mennyivel érdemesebbek a haza bizalmára, akik őt harmadszorra is dictatornak jelölték, mint akik második dictatorságát beszennyezték, csak azért, mivel censori királykodásukat megnyirbálta. Majd fogadalmat téve elindult, és ezerötszáz lépésnyire Fidenaetől ütötte föl táborát, melyet jobbról a hegy, balról a Tiberis folyó övezett. T. Quinctius Poenus legatusnak megparancsolta, hogy szállja meg a hegyeket, vonuljon észrevétlenül állásba a gerincen, az ellenség háta mögött.

Másnap, mikor az etruszkok, inkább az elmúlt napon kialakult kedvező helyzet, mint a szerencsés csata miatt fölbátorodva, csatasorba álltak, a dictator még halogatta egy kevéssé a dolgot, mert hírt várt a felderítőktől, hogy Quinctius megérkezett-e már a fidenaei fellegvárral szomszédos gerincre, hogy aztán előrevigye a gyalogságot, és gyorsított menetben megtámadja az ellenséget; a lovasság főparancsnokának meghagyja, hogy amíg ő parancsot nem ad, ne kezdjen csatát; majd megadja a jelet, ha szükség lesz a lovasság segítségére; Quinctius pedig a hadműveletek alatt gondoljon majd a királlyal vívott csatára, a felajánlott fővezéri hadizsákmányra, Romulusra és Juppiter Feretriusra. A legiók hatalmas lendülettel csapnak össze. A római sereg égő haraggal becstelen fidenaeieknek, áruló veiieknek, szerződésszegőknek, véres kezű követgyilkosoknak, telepeseik istentelen gyilkosainak, hitszegő szövetségeseknek gyalázza őket, és gyűlöletét e szavakhoz illő tettekkel elégíti ki.

33. Az ellenség már az első összecsapásnál megtört, de akkor hirtelen kitárultak Fidenae kapui, és kiözönlött egy olyan hadsereg, amilyet nem láttak, de amelyről nem is hallottak azelőtt sohasem:

egy tűzzel fölfegyverzett, hatalmas tömeg, amely égő fáklyákkal világított meg maga körül mindent, és szinte megszállott őrjöngéssel támadt rá ellenségeire; a szokatlan harcmodor egy kissé megdöbbentette a rómaiakat. Ekkor a dictator magához szólítva a lovasság parancsnokát lovasaival, továbbá Quinctiust a hegyekből, újból felszítja a harc tüzét: maga a balszárnyra rohan, ahol inkább tűzvészhez, mint csatához hasonló a helyzet, s a katonák már-már rémülten hátrálnak a lángok elől - ő azonban harsány hangon így kiált: „Talán csak nem füstöltetitek ki magatokat méhraj módjára állásaitokból, csak nem hátráltok meg a fegyvertelen ellenség előtt? Hát nem oltja ki fegyveretek a tüzet? S ha tűzzel, nem pedig fegyverrel kell harcolnunk, nem bírja-e ki-ki elragadni azokat a fáklyákat, hogy maga támadjon velük? Rajta hát, a római nép becsületéért, apáitok s a magatok hősiessége kedvéért, vigyétek rá ezt a tűzvészt az ellenség városára, tulajdon lángjaival pusztítsátok el Fidenaet, ha már jótéteményeitekkel meg nem békíthetitek. Ezt kívánja meg tőletek követeitek s a telepesek kiontott vére, ezt a kifosztott határ." A dictator parancsára megindul az egész arcvonal. A fáklyákat hol már röptükben kapják el, hol erővel ragadják magukhoz: mindkét sereg lánggal fegyverzi föl magát. A lovasság parancsnoka is új módon indítja meg a lovas csatát: parancsot ad, hogy vegyék le a gyeplőt a lovakról; és maga elsőnek rohan, megsarkantyúzva zabolátlan-kantározatlan lovát, a tűz kellős közepébe; a többi megvadult ló is szabadon, futva röpíti lovasát az ellenség sűrűjébe. A füsttel kevert por eltakarja a fényt lovas és ló szeme elől; ami a katonát megrémíti, csöppet sem ijeszti meg a lovat: rom és hullahegy mindenütt, amerre csak eljut a lovaskatona. Egyszer csak új csatakiáltás harsan föl; és mikor a két hadsereg csodálkozva arrafelé fordul, fölkiált a dictator: „Quinctius, a legatus támadja hátba az ellenséget"; aztán elrendeli, hogy viszonozzák a csatakiáltást, és még tüzesebben támad. Az etruszkokat most már két hadsereg tartja két tűz között: elölről és hátulról. Nincs menekvés se vissza a tábor felé, se a hegyekbe, ahonnan most új ellenség közeleg, a lovasaikat meg kergetik szanaszéjjel a zabla nélkül szabadon vágtató lovak. A veiiek javarészt a Tiberist igyekeznek fölbomlott sorokban elérni, a fidenaeiek pedig, már aki életben maradt, városukba, Fidenaebe iparkodnak. A rémülten menekülők azonban a mészárlás kellős közepébe sodródnak; a folyóparton öldösik le őket; másokat a vízbe fojtva, az örvény sodor el; még aki úszni tud, azt is lehúzza a fáradtság, a sebesülés és a

félelem; a rengeteg ember közül csak kevesen érnek partra úszva. A sereg másik fele táborhelyén áthaladva eljut a

városba. A rómaiak egyforma lendülettel üldözik őket, kivált Quinctius, aki csak most ereszkedett le a hegyekből, katonái friss erőben vannak, mivel csak a csata végére érkeztek.

34. Az ellenséggel úgyszólván elvegyülve törtek be a városkapun; ellepték a falakat, onnan adván jelt az övéiknek, hogy elfoglalták a várost. Mihelyt a dictator a jeladást észrevette - ő ugyanis már behatolt az ellenség elhagyott táborába -, a kapuhoz vezeti a zsákmányra éhes katonaságot, azt csillogtatván meg előtte, hogy a városban még nagyobb zsákmány várja, majd a falakon behatolva a fellegvárba vonul, ahol meglátja a menekülők kavargó tömegét. A városban nem folyt kisebb öldöklés, mint a csatában, míg végül az ellenség leteszi a fegyvert, és puszta életéért könyörögve megadja magát a dictatornak. Kifosztják a várost, a tábort. Másnap, valamennyi lovaskatonának és centuriónak egy-egy hadifoglyot adományoznak sorshúzás útján - aki vitézségével kivált a többi közül, annak kettőt -, a többit pedig elárverezik; a dictator zsákmánnyal gazdagon megrakodott, győztes hadsereg élén, diadalmenetben tért haza Rómába; elrendelte, hogy a lovasság parancsnoka mondjon le tisztéről, majd tizenöt nap múlva maga is lemondott, s békében adta vissza a hatalmat, melyet háborúban és válságos helyzetben bíztak rá.
Némely régi történetíró elmondja, hogy hajóscsatát is vívtak Veiivel - nehéz és éppoly hihetetlen eset, mivel a folyó még manapság sem elég széles ilyesmihez, akkoriban pedig, amint az öregektől tudjuk, még keskenyebb volt; talán néhány nagyobb csónakot tettek vízre, hogy akadályozzák az ellenség átkelését, s ezt, szokás szerint, tengeri győzelemmé nagyították föl, üres címet adva az eseménynek.

35. A következő évben consuli hatalommal fölruházott katonai

tribunusok léptek hivatalba, A. Sempronius Atratinus, L. Quinctius Cincinnatus, L. Furius Medullinus és L. Horatius Barbatus. Veiivel húsz évre szóló fegyverszünetet kötöttek, az aequusokkal csak három évre, noha hosszabb időre kérték; a várost sem nyugtalanította belső zavargás.
Az új esztendő sem külső háborúról, sem belső megmozdulásokról nem vált nevezetessé, csupán a legutóbbi háború végén fogadott játékokról, melyeket a katonai tribunusok nagy pompával, sok szomszédos nép összecsődítésével rendeztek meg. A consuli rangú katonai tribunusok: Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutulus, L. Sergius Fidenas és Sex. Julius Julus. A látványosságot kivált a vendéglátók közös akarattal megnyilvánuló nyájassága miatt becsülték nagyra az idegenek.

A játékok végén a néptribunusok lázító gyűléseket rendeztek, szidalmazván a tömeget, hogy bambán csodálja azokat, akiket gyűlöl, és örökös szolgaságra kényszeríti önmagát, mivel nemcsak hogy a consuli hatalomból merészel ismételten részt kérni magának, hanem még a katonai tribunusok választásakor sem gondol magára vagy a magafajtára, pedig ez a tisztség patrícius és plebejus előtt egyaránt nyitva áll. Ne csodálkozzanak hát, ha a nép érdekeivel senki sem törődik: az ember olyasmiért vállal fáradságot, veszedelmet, amiért elismerést, kitüntetést remélhet; semmitől sem riad vissza, ha iparkodását méltó nagy jutalom kíséri. De vajon melyik néptribunus rohan majd vakon a legcsekélyebb haszon nélkül az életveszélyes küzdelembe, mikor jól tudja, hogy a patríciusok, akik ellen harcol, kegyetlen módon üldözőbe veszik, a néptől pedig, amelynek érdekeiért küzd, szemernyi megbecsülést sem kap. Ilyesmi hát nem remélhető, de meg sem követelhető. A nagy, bátor tettek nagy tisztségekből születnek. Senki sem tekinti majd plebejusi mivoltát megvetendőnek, ha nem vetik meg a plebset. Végül is próbát kellene tenni egyszer-kétszer, akad-e magas tisztségre alkalmas plebejus, vagy égi jelhez hasonló csoda-e, hogy van még bátor és derék ember, aki a népből származik. Nagy erőfeszítés árán kiharcolták, hogy consuli rangú, mégpedig a nép soraiból való katonai tribunusokat választhassanak; békés és háborús tettekben kiváló férfiak jelöltették magukat; az első években csak gúnyban, csúfos bukásban, a patríciusok csúfolkodásában volt részük; végül megelégelték, hogy odatartsák orcájukat a piszkolódásnak. Nem is érti az ember, miért nem törlik

el a törvényt, mely olyasmit enged meg, ami sohasem lesz valóság; kevesebb az ok a pirulásra, ha jogtalanul bánnak el valakivel, mint ha méltatlan volta miatt mellőzik.

36. Az effajta beszéd, melyet a hallgatóság helyesléssel fogadott, némely plebejust arra ösztönzött, hogy a katonai tribunusi tisztségre pályázzék, és egyik is, másik is a nép javát szolgáló törvényeket ígért, ha majd hivatalba lép: a kincstári földek felosztásának, új coloniák létesítésének reményét csillogtatta meg, továbbá a nagybirtokosok megadóztatását a katonák zsoldjának fedezetére. A katonai tribunusok azonban fölhasználták az alkalmat, s most, amikor az emberek javarészt távol vannak Rómától, titkos értesítéssel összehívják a senatust egy előre megjelölt időpontra, hogy a néptribunusok távollétében határozatot hozzon, mely szerint a katonai tribunusok menjenek el, és vizsgálják meg, igaz-e a hír, hogy a volscusok a hernicusok földjén fosztogatnak, továbbá hívjanak össze népgyűlést a consulok megválasztására. A katonai tribunusok elindulnak, városi praefectusnak hátrahagyván Ap. Claudiust, a decemvir fiát, egy erős kezű fiatalembert, aki már bölcsőjében a nép és a néptribunusok gyűlöletét szívta magába. A néptribunusok kész helyzet előtt állva mit sem tehettek sem a senatusi határozat távol levő értelmi szerzőivel, sem Appiusszal szemben.
37. C. Sempronius Atratinust és Q. Fabius Vibulanust választották meg consuloknak.
Abban az esztendőben történt valami, idegenben ugyan, mégis említésre méltó esemény: az etruszkok városát, Volturnumot, a mai Capuát elfoglalták a samnisok, és vezérükről, Capysról, vagy - és ez tán közelebb áll az igazsághoz -: a *campester* („síkságon fekvő") szóról nevezték el. Ráadásul úgy foglalták el, hogy a háborútól kimerült etruszkok befogadták őket, hadd legyen részük városuk és szántóföldjük kellemességeiben, majd egyik ünnepnapon, a lakomázás után álomba merült régi lakosságot az új telepesek éjszaka megtámadták és legyilkolták.

Miközben mindez lefolyt, december tizenharmadikán hivatalba léptek a consulok, akiket az imént említettem. A kiküldött földerítők jelentették, hogy a volscusok háborúra készülődnek, de a

latinok és a hernicusok követei is hírt adtak róla, hogy a volscusok még sohasem fordítottak ennyi gondot sem a vezérek kiválogatására, sem a sorozásra; széltében-hosszában azt beszélték, hogy vagy elfelejtik örökre a háborút s a fegyvereket, s magukra veszik az igát, vagy nem maradnak el bátorság, türelem és katonai erények dolgában azok mögött, akikkel a hatalom birtoklásáért harcolnak. Nem légből kapott híreket közöltek; a patríciusok azonban nem nyugtalankodtak, és C. Sempronius, akinek sorshúzás útján ez a parancsnokság jutott, bízván a szerencse állhatatosságában, hogy egy győztes nép vezéreként vonul a gyakorta legyőzöttek ellen, oly hanyagul és gondatlanul készült föl, hogy a római katonai fegyelem inkább megvolt a volscus, mint a római hadseregben. A szerencse pedig, mint máskor is gyakran, a vitézség nyomába szegődött. Mindjárt az első összecsapás alkalmával, melyet Sempronius óvintézkedések nélkül, tervszerűtlenül vezetett, sem tartalékokkal meg nem erősítették az arcvonalat, sem a lovasságot nem helyezték el támadásra alkalmas módon. A harc kimenetelét már maga a csatazaj is jelezte; lelkesen és sűrűn hangzott föl az ellenség oldalán: a rómaiak részéről szétfolyóan, egyenetlenül, lanyhábban és nem is egy végtében, és ez elárulta lelkük félelmét. Pajzsát verve, kardját villogtatva annál inkább fölbátorodott az ellenség. A másik oldalon hol erre, hol arra fordulnak a sisakok, bizonytalanul ingadozva s a tömeghez igazodva; a hadijelvények helyenként állják a harcot, de az első sorban küzdők elhagyják őket, másutt visszahúzódnak manipulusaik sorai közé. Még nem bizonyos sem a menekülés, sem a győzelem: a

rómaiak nem annyira harcolnak, inkább fedezéket keresnek; a volscus sereg előrenyomul, szorongatja soraikat, de azt látják, hogy több római esik el, mint ahány menekül.

38. Egyszerre csak mindenütt visszavonulnak a rómaiak, hiába Sempronius minden szitkozódása, biztatása. Hatalom, méltóság mit sem ér, már-már hátat fordítanak az ellenségnek, ha Sex. Tempanius, a lovasság decuriója, a válságos pillanatban

lélekjelenlétével meg nem menti a helyzetet. Hangosan elkiáltja magát, hogy a lovasok, akik szívükön viselik a haza ügyét, szálljanak le lovaikról; valamennyi lovaskatona mintha consuli parancsot hallana, leszáll. „Ha - mondja - ez a kerek pajzsú csapat föl nem tartóztatja az ellenséget, vége Róma hatalmának. Zászlóként kövessétek lándzsám hegyét; mutassátok meg a rómaiaknak, volscusoknak egyaránt, hogy sem lovas, sem gyalogos harcban nincs párotok." Hangos helyesléssel fogadják buzdítását, ő pedig lándzsáját magasra emelve elindul. Mindenfelé erőszakkal vágnak utat maguknak; pajzsukat maguk elé szegezve nyomulnak előre oda, ahol látják, hogy övéiket leginkább szorongatják. Mindenütt, ahová csak lendületük viszi őket, újra föllángol a harc; nem kétséges, hogy ha ez a kis csapat mindenüvé eljut, futott volna az ellenség hanyatthomlok.

39. És mikor már mindenütt megszűnt az ellenállás, a volscusok hadvezére jelt ad, hogy nyissanak utat a pajzsosok, az ellenség új cohorsa előtt, amíg lendületes előrenyomulásuk el nem vágja őket társaiktól. Így is történt, s a körülzárt lovasok nem törhettek ki abban az irányban, amerről oda értek, mivel az ellenség éppen ott tömörült, ahol ők az imént utat vágtak; a consul és a római legiók most, hogy sehol sem látták többé az egész hadsereg előbbi védő fedezetét, hogy e bátor katonákat az ellenség bekerítvén meg ne semmisítse, bármiféle veszélyt magukra vállalnak. A volscusok kétfelé hadakoznak, emitt a consult és a legiókat tartóztatják föl, ott pedig Tempaniust és lovasait. Amazok pedig, mivel sok hiábavaló kísérlet után sem bírtak kitörni övéikhez, egy dombot megszállva, kört formáltak, úgy védekeztek, bosszút állva valamennyiük sorsáért; a harc csak éjszaka ért véget. A consul sem tágított a csatából, s amíg csak lehetett látni, lekötötte az ellenséges erőket. Az éjszaka félbeszakította a bizonytalan kimenetelű harcot; az eseményeket oly kevéssé ismerték, hogy mindkét tábort meglepte a rémület, és sebesültjeiket, valamint fölszerelésük java részét hátrahagyva, mint vert sereg, húzódott föl a környező hegyekbe. A domb azonban még éjféltájban is körül volt zárva; majd amint a bekerítést végző katonák hírül vették, hogy a táboruk kiürült, gondolván, hogy megverték övéiket, maguk is futottak, amerre csak a sötétben hajtotta őket a rémület. Tempanius cselvetéstől félve, pirkadatig együtt tartotta a maga katonáit. Majd otthagyva őket,

néhányadmagával földerítésre indul; sebesült ellenséges katonáktól megtudja, hogy a volscusok kiürítették táborukat, mire nagy örömmel hívja övéit, ereszkedjenek le a dombtetőről, és behatol velük a római táborba. Ott is pusztulást, ürességet talál mindenütt, ugyanazt a szörnyűséget, mint az ellenségnél, és fölismervén a tévedést, még mielőtt a volscusok visszatérnek, amennyi sebesültet csak módjában áll, magával visz, s nem tudván, merre ment a consul, maga a legrövidebb úton elindul Rómába.

40. A szerencsétlen csatának és a tábor kiürítésének híre már oda is eljutott; a lovasokat siratták mindenekfelett, nemcsak hozzátartozóik, hanem általában mindenki; Fabius consul, amikor Rómán úrrá lett a félelem, őröket állított a kapuk elé. Azok a távolból, mivel nem tudták, kik lehetnek, bizony félelemmel eltelve látták, hogy lovasok közelednek; majd fölismervén őket, félelmük nagy boldogságba csapott át, s a várost betöltötte az örömujjongások lármája, hogy ép-egészségesen és győztesen hazatértek a lovasok; s az imént még gyászba borult házakból, ahol övéiket siratták, még mindig remegve kirohannak az utcákra, anyák és feleségek - örömükben méltóságukról is megfeledkezve - a sereg elé szaladnak, ki-ki a magáéhoz, testestül-lelkestül föloldódva a végtelen boldogságban.

A néptribunusok, akik M. Postumiust és T. Quinctiust törvénybe idézték, mivel Veiinél vereséget szenvedtek, alkalmasnak vélték az időt, hogy a Sempronius consullal szemben föllángoló elégedetlenséget újra fölszítsák. Összehívták tehát a gyűlést, és azt harsogták, hogy Veiinél a vezérek elárulták a hazát, majd mivel büntetést nem kaptak, a consul a volscus háborúban elárulta a hadsereget, elárulta, halálba küldve a bátor lovaskatonaságot, és szégyenszemre elhagyva a tábort. Ezután C. Junius, az egyik néptribunus elhívatta Tempanius lovasdecuriót, és jelenlétében így beszélt: „Sex. Tempanius, megkérdezem, miként vélekedel C. Sempronius consulról, vajon kellő időben bocsátkozott-e harcba, megerősítette-e tartalékkal az arcvonalat, jó consul módjára teljesítette-e hivatalát? És te, miután a római legiókat megverték, a magad elhatározásából szállítottad-e le gyalogharchoz lóról a lovasságot és vetted föl újra a harcot; és amikor téged lovasaiddal

együtt elvágtak seregüktől, a consul maga sietett-e segítségedre vagy küldött-e segítő csapatokat; és másnap kaptál-e bárminemű segítséget, vagy pedig te és cohorsod a magatok erejéből törtetek-e ki a körből táborotokig; ott találtátok-e a consult és hadseregét, vagy csak hátrahagyott sebesülteket találtatok-e az üres táborban. Mindezeket vitézséged és hűséged nevében, mely egyedüli megmentője volt a hazának, el kell itt ma mondanod; végül pedig, hol van C. Sempronius, hol vannak a legióink; téged hagytak el, vagy te hagytad el a consult és a hadsereget; vagyis győztünk-e, vagy minket győztek le?"

41. Ezekre a kérdésekre Tempanius, úgy mondják, csiszolatlan, de katonásan szigorú szavakkal válaszolt, nem hivalkodva a maga dicsőségével és nem örvendezve a más baján: Ami C. Sempronius katonai képességeit illeti, nem a közkatona dolga, hogy megítélje parancsnokát, hanem a római nép kötelessége lett volna, amikor őt a választó gyűlésen consulnak megválasztották. Ne várjanak hát tőle sem parancsnoki bölcsességet, sem consulhoz méltó tudást, ami nagy szellemektől, nagy elméktől is sok meggondolást kíván. Arról azonban, amit maga látott, beszámolhat: márpedig azt maga látta, még mielőtt csapatától elvágták, hogy a consul az első sorban küzd, a római hadijelvények és az ellenséges fegyverek között szüntelenül buzdítva katonáit; később, amikor szem elől vesztette övéit, inkább a fegyverzajból s a kiabálásból tudta meg, hogy a csata az éj beálltáig elhúzódott; azt is látta, hogy a dombig, melyet megszállva tartott, a nagyszámú ellenség miatt a consul át nem törhet. Nem tudta, hol lehet a hadsereg; úgy vélekedett azonban, mint ahogy szorult helyzetben maga is tenné, hogy önmaga és övéi védelmét biztosítsa: a consul is biztonságosabb helyet keresett a táborozásra, ahol biztonságban tudhatja seregét: a volscusok sem voltak jobb helyzetben, mint a rómaiak: a hadiszerencse és az éjszaka összevissza bonyolított mindkét oldalon mindent. Majd kérve, hogy mivel fáradt, s a sebei is fájnak, ne tartóztassák tovább, elbocsátották, dicséretekkel halmozván el hősiessége és szerény magatartása miatt. Ezalatt a consul már Quies (a nyugalom) temploma közelében, a Via Labicanán járt. Odaküldtek hát málhás szekereket, ökrös fogatokat Rómából, hogy vegyék föl a csatában s az éjszakai gyaloglásban megfáradt hadsereget. Nem sok idő múltán

megérkezett Rómába a consul, és nem annyira magáról igyekezett elhárítani a felelősséget, mint inkább Tempanius érdemeinek dicséretét hangoztatta mindenütt. A város lakossága földúlva a szerencsétlenül végződött harc miatt, és haragra gyúlva a hadvezérekkel szemben, M. Postumiust dobta oda vádlottként, aki annak idején consuli rangú katonai tribunusként működött Veiinél, és tízezer *as*, azaz ércpénz megfizetésére ítélte; T. Quinctiust, tiszttársát, aki mivel mint consul Postumius Tubertus dictator parancsnoksága alatt, továbbá legatusként Fidenaenél, a másik dictator, Mam. Aemilius vezetésével szerencsésen hadakozott, e napokért a teljes felelősséget már elítélt kollégájára hárította, valamennyi tribus fölmentette: állítólag nagy előnyt jelentett számára apja, Cincinnatus, a tiszteletre méltó férfi jó emléke, továbbá hogy a hajlott korú Capitolinus Quinctius könyörögve kérte, ne engedjék, hogy hátralevő néhány évében ily szomorú hírt kelljen vinnie Cincinnatusnak.

42. Távollétükben, néptribunusoknak tette meg a nép Sex. Tempaniust, M. Aselliust, Ti. Antistiust, Ti. Spuriliust, akiket mint centuriókat Tempanius ösztönzésére a lovasság is parancsnokaivá választott. A senatus, mivel Sempronius miatt a consul nevet meggyűlölték, elrendelte, hogy consuli rangú katonai tribunusokat válasszanak: meg is választották L. Manlius Capitolinust, Q. Antonius Merendát és L. Lapirius Mugillanust.
L. Hortensius néptribunus, már az év kezdetén törvénybe idézte C. Semproniust, az előző év consulját. Hortensiust négy tiszttársa a nép színe előtt kérte, hogy ne zaklassa bűntelen hadvezérüket, akinek csupán balszerencséjét vetheti a szemére; Hortensius azonban ezt rossz néven vette, tulajdon állhatatossága megkísértésének tekintette a dolgot, és azt hitte, a vádlott nem a tribunusok ürügyként használt kérésében, hanem a segítségadáshoz való jogukban bizakodik. Odafordult hát a vádlotthoz, mondván: „Hol marad ama híres patríciusi szellem, mely bátran támaszkodik s rábízza magát ártatlanságára: tribunusi hatalom árnyéka mögött búvik meg egy volt consul?" Majd tiszttársaihoz fordult: „Ti pedig mit tehettek, ha nem állok el a vádtól? Talán megfosztjátok ítélkezési jogától a népet, és megdöntitek a tribunusi hatalmat?" A tribunusok erre azt mondták: a római népnek hatalma van

Sempronius és valamennyiük fölött; ők a római nép bíráskodási jogát megszüntetni nem óhajtják, nem is áll módjukban; hanem ha hadvezérük ügyében, akit apjukként szeretnek, kéréseiknek nincs foganatja, akkor vele együtt ők is gyászruhát öltenek. De már ekkor Hortensius is így beszélt: „A római nép nem látja meg tribunusait gyászruhában. C. Semproniust nem tartóztatom tovább, mivel parancsnoksága alatt ennyire megszerették katonái."

A négy tribunus hálája, valamint Hortensius engedékenysége az igazságos kérések iránt, plebejusnak, patríciusnak egyaránt kedvére való volt.

Az aequusok, akik a volscusok kétes értékű győzelmét a magukénak tekintették, nem sokáig örvendhettek szerencséjüknek.

43. A következő esztendőben, Num. Fabius Vibulanus és T. Quinctius Capitolinus, Capitolinus fiának consulsága idején, Fabius parancsnoksága alatt - kinek ez a tisztség jutott -, semmi említésre méltó dolog nem történt: az aequusok remegő sorai éppen csak megmutatták magukat, és máris csúfos futással szóródtak szét, nem nagy dicsőségére a consulnak. Nem is szavaznak meg neki diadalmenetet; egyébként, mivel enyhítette a Sempronius-féle vereség gyalázatát, hozzájárultak, hogy ovatióval vonuljon be Rómába. Ez a háború is könnyebben ért véget, mint amennyire féltek tőle, ugyanilyen váratlanul tört ki Rómában a nyugalom kellős közepén mindenféle viszály a nép és a senatus között, ami a quaestorok számának megkettőzése miatt keletkezett. Ezt a javaslatot, hogy a két városi quaestor mellé még kettőt válasszanak, s azok háború esetén a consulok munkáját segítsék, a consulok terjesztették elő, a senatus pedig a legnagyobb mértékben helyeselte; ekkor a néptribunusok harcot indítottak, hogy a quaestorok egy részét - addig ugyanis patríciusok voltak - ezentúl a népből válasszák. Ezt a törekvést eleinte mind a consulok, mind a senatus tagjai erősen ellenezték; utóbb hozzájárultak, hogy miként a consuli rangú tribunusok választásakor joga van, a quaestorok esetében is válasszon szabadon a nép; de mivel a javaslat nem aratott nagy tetszést, a quaestorok számának növelését teljesen el is ejtették. A tribunusok azonban ismét fölvetik ezt és még egy fölforgató vállalkozásukat, többek között a földosztásról szóló törvényjavaslatot is. Ezt a forrongást észlelve a senatus inkább akart

volna consulokat választatni tribunusok helyett, de a tribunusok vetojoga miatt nem hozhatott senatusi határozatot; így aztán a kormányzás a consulokról az interrex kezére szállt, ámbár - mivel a tribunusok a patríciusok mindennemű összejövetelét megtiltották -, ez sem ment végbe harc nélkül.

A következő esztendő javarészt az új néptribunusok és jó néhány interrex között folyó küzdelemben telt el: hol a tribunusok akadályozták meg a patríciusokat, hogy összegyűljenek és interrexet válasszanak, hol azt hiúsították meg, hogy az interrex senatusi határozattal consulválasztó gyűlést hívjon össze; végezetül L. Papirius Mugillanus egyszer a patríciusokat, másszor a néptribunusokat szidalmazva fölemlegette, hogy bár az emberek mit sem törődnek vele s elhanyagolják, az istenek gondjaikba és kegyelmükbe fogadták az államot, mely annak köszönheti megmaradását, hogy Veiivel fegyverszünetet kötött, az aequusok pedig még tétováznak. Ha azonban onnét veszély fenyegetne, azt akarnák-e, hogy patrícius tisztviselők híján szétzúzzák az államot? Hogy sem hadserege, sem hadat toborzó vezére ne legyen? Talán a polgárháborúval akarják elriasztani a külső támadást? Márpedig ha ez a kettő egy időre esik, még az istenek segítségével is alig állhat helyt a római állam, hogy el ne bukjék. Miért nem egyeznek meg egymással középütt, ki-ki engedvén valamelyest jogai teljességéből - a patríciusok elviselnék, hogy katonai tribunusok legyenek consulok helyett, a néptribunusok pedig nem akadályoznák meg, hogy négy quaestort válasszanak, mindegy, hogy plebejust-e vagy patríciust, a nép szabadon leadott szavazatával.

44. Először a tribunusok választása zajlott le. Csupa patríciust választottak meg consuli rangú tribunusnak, L. Quinctius Cincinnatust harmadszorra, L. Furius Medullinust másodszorra, továbbá M. Manliust és A. Sempronius Atratinust. Emez elnökölt a quaestorok választásán, melyen több plebejus pályázó között föllépett A. Antistius, a néptribunus fia, és Sex. Pompilius, a másik néptribunus öccse is; hanem ezeknek sem a hivatalos hatalma, sem a szavazata nem bizonyult elegendőnek amazok előkelőségével szemben, akiknek apját és őseit már consuli rangban látták valamikor. Valamennyi néptribunus őrjöngött, de mindenekfölött

Pompilius és Antistius, akik övéik bukása miatt haragra gerjedve, hangoztatták: „Mit jelentsen ez? Sem a maguk jó szolgálatai, sem a patríciusok oly sok igazságtalansága, sem a lehetőség, hogy olyan jogot élvezhetnek, ami azelőtt elérhetetlen volt számukra - mindez nem számít annyit, hogy akár egyetlen plebejust is megtegyenek quaestornak, hát még tribunusnak! Hiába kérte a szavazatokat apa a fiának, testvér a testvérnek - két szent és sérthetetlen méltóságú, a szabadság védelmére megválasztott néptribunus. Csalás volt a dologban, annyi bizonyos, és A. Sempronius a választó gyűléseken inkább ügyeskedik, mintsem tisztességes munkát végez: annak a becstelensége miatt szenvedtek vereséget az övéik." Mivel pedig Semproniust ártatlansága biztosította, s az akkori tisztségében amúgy sem támadhatták meg, haragjuk élét C. Semproniusra, Atratinus nagybátyjára irányították, és tiszttársuk, M. Canuleius segítségével a gyalázatosan végződő volscus háború miatt törvénybe idézték. Ugyancsak a tribunusok említést tettek a senatusban a földosztásról; mivel ezt a javaslatot C. Sempronius mindig nagy hévvel ellenezte, úgy gondolták - s volt is benne igazság -, hogy ha most eláll véleményétől, a patríciusok félvállról veszik majd bevádoltatását, ha viszont megmarad álláspontjánál az ítélethozatal napjáig, a nép haragszik meg rá. Ő azonban szívesebben tette ki magát a gyűlöletnek, és inkább a maga, mint az állam ügyének akart ártani, s kitartott véleménye mellett, mondván, hogy semmiféle adakozásba ne kezdjenek, annak ugyanis csak a három tribunus látja hasznát; nem is annyira a népnek akarnak azok földet szerezni, inkább az ő személye ellen igyekszenek gyűlöletet kelteni; ő azonban bátran néz szembe ezzel a viharral; a senatusnak pedig se ő, se senki polgár ne okozzon akkora gondot, hogy az állami élet károsodása árán akár egyetlen embert is megkíméljenek. Semmivel sem volt alázatosabb hangulatban, amikor elérkezett a nap, és maga tartotta meg saját ügyében a védőbeszédet; a patríciusok pedig hiába kíséreltek meg mindent, hogy a népet megenyhítsék - tizenötezer *as* megfizetésére ítélték.

Ugyanabban az esztendőben egy Postumia nevű Vesta-szüzet azzal vádoltak meg, hogy elvesztette szüzességét; e bűnben ártatlan volt, azonban mivel csinosabban ruházkodott és szabadosabb nyelven beszélt, mint ahogy az szűz leányhoz illik, egy kevéssé mégis gyanakodtak rá. Ügyét elnapolták, majd fölmentették, de a pontifex maximus a papi testület nevében ráparancsolt, hogy hagyjon föl a

tréfálkozással, és inkább a szent élethez illően, mint csinosságra törekedve öltözködjék.
A campaniaiak ugyanebben az évben elfoglalták Cimaet, mely addig a görögök kezén volt.
A következő évben consuli rangú katonai tribunusok jutottak hatalomra: Agrippa Menenius Lanatus, P. Lucretius Tricipitinus és Sp. Nautius Rutulus.

45. Az esztendő, a római nép szerencséjére, inkább egy nagy veszedelemről, nem pedig nagy csapásról nevezetes. A rabszolgák összeesküdtek, hogy különféle pontokon fölgyújtják Rómát, s mialatt a nép a házak segítségére siet, ők fegyveresen megszállják a fellegvárat és a Capitoliumot. Juppiter elhárította a bűntettet; kettőjük följelentésére elfogták és megbüntették a vétkeseket. A bejelentőket tíz-tízezer régi súlyú ércpénzzel jutalmazták, továbbá fölszabadították őket.
Később az aequusok újra háborúra készülődtek. Labici város lakosai - megbízható hírforrások szerint, melyek Rómába is eljutottak - egybekötötték haditerveiket a régebbi ellenségekével. Az aequusok már szinte évről évre visszatérő fegyverfogásához hozzászokott a város; Labiciba követséget küldtek, mely azonban kétértelmű válasszal tért vissza, mondván: háborúra ugyan nem készülnek, de a béke sem tart sokáig; megbízzák tehát a tusculumiakat, jól figyeljenek, hogy nem támad-e új megmozdulás a város lakosai között.
A következő esztendőben a consuli rangú katonai tribunusokat, L. Sergius Fidenast, M. Papirius Mugillanust és C. Serviliust, annak a Priscusnak a fiát, kinek dictatorsága alatt Fidenaet elfoglalták, hivatalba lépésük kezdetén tusculumi követség kereste föl. A követek jelentették, hogy Labici lakosai fegyvert fogtak, és az aequus hadsereggel együtt Tusculum területén pusztítanak, táborukat pedig az Algiduson ütötték föl. Ekkor a rómaiak hadat üzentek nekik; senatusi határozatot hoztak, hogy két tribunus vonuljon hadba; egy pedig Róma ügyeit tartsa kézben. Hanem erre kitört a viszály a tribunusok között: mindegyik inkább hadvezérnek tekintette magát, s a város igazgatását - mint hálátlan és kevéssé dicső feladatot - nem akarta elvállalni. A tiszttársak között keletkezett dicstelen viszály láttán a patríciusok csak álmélkodtak, Q. Servilius azonban így szólt: „Mivel sem ezt a testületet, sem a

közjót nem becsülitek, majd az atyai méltóság dönti el ezt a pörlekedést. Az én fiam kormányozza Rómát, mégpedig anélkül, hogy sorsot húznátok. Akik pedig a háborút választják, bárcsak megfontoltabban és egyetértésben irányítanák a hadműveleteket, mint amennyire vágyódnak utána."

46. Elhatározták, hogy ezúttal nem az egész népből toboroznak: sorshúzással tíz tribust választottak: ezekből toborozták az ifjakat, és két tribunus parancsnoksága alatt vonultak hadba. Már Rómában megkezdődött a hatalomvágy sarkallta vetélkedés kettőjük között, s ez a táborban csak erősbödött: semmiben sem értettek egyet, és ki-ki a maga álláspontját védte; csak a maga véleményéhez ragaszkodott, s a maga parancsát tekintette érvényesnek. Kölcsönösen megvetették egymást, míg végül legatusaik tiltakozására megegyeztek, hogy másodnaponként váltakozva gyakorolják a főparancsnokságot. Ezek a hírek eljutottak Rómába, ahol úgy mondják, Q. Servilius, a magas korú és élettapasztalatokban gazdag bölcs a halhatatlan istenekhez imádkozott, kérve őket, hogy a tribunusok viszálya nagyobb kárt ne okozzon az államnak, mint annak idején Veii alatt. Mivel azonban nem volt kétsége felőle, hogy súlyos vereség áll küszöbön, arra ösztönözte fiát, hogy toboroztasson hadsereget és fegyverkezzék. Nem bizonyult hamis jósnak. L. Sergius vezetésével - aznap ugyanis az ő kezében volt a parancsnokság -, az ellenséges tábor közelében, alkalmatlan helyen, miután az ellenség félelmet színlelve sáncai mögé húzódott vissza, hiú reménnyel támadásba lendültek, de az aequusok váratlan rohammal szétkergették őket, majd a domb lejtőjén utolérték és legyilkolták az egymás hegyén-hátán menekülőket. A tábort aznap még tartották ugyan, de másnap, miután az ellenség javarészt körülzárta, a hátsó főkapun kiosonva csúfosan elhagyták. A vezérek, a legatusok, s ami a haderőből a zászlók körül megmaradt, Tusculumba igyekeztek; a többiek a mezőn szerte kóborolva, az elszenvedett vereség hírét még meg is toldva, különféle utakon Róma felé tartottak. Csekélyebb rémületet keltett a hír, mivel az esemény megegyezett azzal, amitől az emberek amúgy is féltek, továbbá látták a tartalék sereget is, melyet a katonai tribunus veszély esetére fölállított. Ugyancsak az ő parancsára, az alacsonyabb rangú tisztviselők lecsillapították az

izgatott hangulatot a városban, a gyorsan kiküldött földerítők jelentéseiből pedig megtudták, hogy a vezérek és a hadsereg Tusculumban tartózkodnak, az ellenség meg nem mozdul a helyéből. És ami a legnagyobb megnyugvást keltette, senatusi határozattal dictatornak nevezték ki Q. Servilius Priscust, azt a férfit, akinek előrelátó bölcsességét az állam sok viharában már azelőtt is tapasztalhatták, ennek a háborúnak az idején pedig egyedül ő jósolt rosszat a tribunusok viszályából, még a kudarc bekövetkezte előtt. A lovasság főparancsnokává kinevezte azt, aki őt katonai tribunusként dictatornak jelölte: tulajdon fiát (így írják némelyek; mások szerint ugyanis abban az esztendőben Ahala Servilius volt a lovasság főparancsnoka); majd az új hadsereggel háborúba indult, és magához vévén a Tusculumban tartózkodó csapattesteket, az ellenségtől kétezer lépésnyire tábort ütött.

47. A hadiszerencse kedvezése miatt az aequusokra is átszállt ugyanaz a gőg és hanyagság, ami azelőtt a római hadvezérekben volt meg. A dictator mindjárt az ütközet elején, mikor lovasrohammal szétzavarta az ellenség arcvonal előtt haladó sorait, elrendelte, hogy a legiók nyomban támadjanak, majd mikor egyik zászlóvivő tétovázott, megölte. Akkora lendülettel folyt a harc, hogy az aequusok nem állták a támadást; a nyílt csatában legyőzetvén, futva menekültek vissza táborukba. A tábor megostromlása rövidebb ideig tartott, és kisebb küzdelembe került, mint előtte a csata. A tábort megszállták és kifosztották, a dictator szabad zsákmányolást engedélyezett a katonáknak; majd amint a táborból menekülő ellenség üldözésére küldött lovaskatonák jelentették, hogy az ellenséget teljesen szétverték, s az aequusok javarészt Labiciba menekültek, másnap Labici városa ellen vezette a hadsereget, bekerítette, létrákon behatolt a falak mögé, és kifosztotta a helységet. A dictator győztes seregét visszavezetvén Rómába, a megválasztását követő nyolcadik napon lemondott tisztségéről; a senatus pedig alkalmas gyorsasággal, még mielőtt a néptribunusok Labici földjének fölosztásáról szóló lázító javaslatukat megtehették volna, elhatározta, hogy telepeseket küld Labiciba. Rómából ezerötszáz telepest küldtek ki, akik két-két hold földet kaptak.

Labici megszállása után, Agrippa Menenius Lanatus, C. Servilius Structus és P. Lucretius Tricipitinus - másodszorra megválasztott katonai tribunusok - és Sp. Rutilius Crassus alatt, majd a következő évben A. Sempronius Atratinus, harmadszorra, és M. Papirius Mugillanus, továbbá Sp. Nautius Rutulus, másodszorra megválasztott consuli rangú katonai tribunusok alatt két esztendeig nem háborgatta Rómát külső háború, a földosztásról szóló törvény miatt azonban belül viszálykodás folyt.

48. A nép felbujtóit, Sp. Maeciliust negyedszer, és M. Metiliust harmadszor választották meg néptribunusnak, mindkettőt távollétében. A törvényjavaslatot oly módon terjesztették elő, hogy az ellenségtől elfoglalt földet fejenként osszák szét, így aztán, ha néphatározat születik belőle, az előkelők java részének vagyonát köztulajdonba vették volna - alig volt ugyanis terület (hiszen Róma maga is ellenséges földön épült), melyet nem fegyverrel szereztek meg; amit pedig áruba bocsátottak, vagy amit az állam osztott ki, valamennyi plebejus kézen volt; a plebejusok és patríciusok között így kegyetlen küzdelemnek kellett bekövetkeznie. A katonai tribunusok sem a senatusban, sem az előkelőségek nem hivatalos tanácskozásain nem találtak módot a megoldásra, de ekkor Ap. Claudius, az unokája annak, aki törvényhozó decemvir volt valamikor, a patrícius testület legifjabb tagja, állítólag azt mondta: régi, családi megoldást hoz otthonról; nagyapja ugyanis már megmutatta egy ízben az Atyáknak, mi a tribunusi hatalom megtörésének egyetlen módja: a tiszttársak ellenvetési joga. Az újdonsült államférfiakat a magas rangú patríciusok tekintélyével nem nehéz véleményük megváltoztatására rábírni, ha inkább az idők nyelvén és nem a magas méltóságra emlékeztetve szólnak velük. Harcikedvük is csak helyzetükből fakad: ha meglátják, hogy társaik kezdeményezésükkel megnyerték maguknak a nép szívét, és nekik ott nem hagytak helyet, könnyen alkalmazkodnak majd a senatus okfejtéséhez, s ezáltal az egész rend, de mindenekfölött a legelőkelőbb patríciusok jóindulatát igyekeznek megszerezni maguknak. Valamennyien helyeselnek neki, de kiváltképpen Q. Servilius Priscus dicséri örvendezve, hogy nem korcsosult el a Claudiusok sarjadéka, és megbízza, hogy bírjon rá az ellenvetés jogának gyakorlására bárkit, akihez csak hozzáférkőzhet a tribunusok testületéből. A senatusi ülés feloszlik, s a vezető senatorok kezdik megkörnyékezni a tribunusokat. Jó tanáccsal,

figyelmeztetéssel, ígérgetéssel - „milyen szívesen látnák ezt magánszemélyként, mily kellemesen érintené az az egész senatust" - végül is rábírnak hat tribunust, hogy ellenvetési jogát gyakorolja. Másnap, megbeszélés szerint fölvetették a senatusban a bajt, amit Maecilius és Metilius rossz példát mutató bőkezű ígérgetése kevert, s a vezető senatorok fölszólaltak, hogy a maguk részéről nem tudnak okosabbat, nem látnak más módot a segítségre, mint amit a tribunusoktól elvárhatnak; a tribunusi hatalomban bizakodva úgy menekül hozzájuk az állam, mint valami védtelen magánszemély: dicsőség az rájuk s hatalmukra nézve, ha erejüket éppúgy alkalmazzák becstelen tiszttársukkal szemben, mint a senatus ingerlésére és a rendek közti viszály fölkavarására. Egyetértő helyeslés zúgott föl a senatusban, és a tanácsterem valamennyi sarkából a tribunusokat szólították. Majd mihelyt a zaj elült, azok, akiket a vezető senatorok kegyeikbe fogadva megfelelően előkészítettek, kijelentették, ha tiszttársaik előterjesztéséről a senatus úgy vélekedik, hogy az káros a köztársaságra, ők készen állnak rá, hogy megakadályozzák. Az ellenvetési jogukat gyakorló tribunusoknak a senatus köszönetet mondott. A törvényjavaslat előkészítői gyűlést hívtak össze, s ott tiszttársaikat a népérdekek árulóinak, a consuli cím szolgáinak nevezték, s még egyéb gyalázó szavakkal illették, a javaslatot azonban elejtették.

49. A következő esztendőben P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus és Num. Fabius Vibulanus consuli rangú katonai tribunusok hivatali éve idején két háború is folyt volna, ha a veii háborút el nem odázza a babonás félelem, ami elfogta a helybeli főembereket, mivel a Tiberis elárasztotta földjeiket, és romba döntötte gazdasági épületeiket. Ugyanakkor az aequusokat két esztendővel előbb szenvedett vereségük akadályozta meg, hogy a maguk fajtájabeli bolaeieknek segítségére ne siessenek. A bolaeiek ugyanis be-betörtek a szomszédos Labici területére, és háborúskodni kezdtek az új telepesekkel. Vétküket fölismervén valamennyi aequus segítségében reménykedtek, de miután övéik cserbenhagyták őket, említésre sem méltó háborúban egy könnyed támadás és egyetlen csata folytán elvesztették városukat és területüket. L. Decius néptribunus megkísérelte, hogy megszavaztasson egy javaslatot: küldjenek telepeseket Bolaeba, úgy,

amint Labiciba küldtek; tiszttársainak ellenvetései azonban megbuktatták a javaslatot. Kijelentették ugyanis, hogy bármely néphatározatot csak akkor engednek megszavaztatni, ha azzal a senatus egyetért.

Egy évvel később az aequusok visszafoglalták Bolaet, és coloniát szervezve új erőkkel szilárdították meg a várost. Rómában eközben consuli rangú katonai tribunusok léptek hivatalba, Cn. Cornelius Cossus, L. Valerius Potitus, Q. Fabius Vibulanus (másodszor) és M. Postumius Regillensis. Az aequusok ellen indítandó háború vezetésével az utóbbit bízták meg. Rosszindulatú ember volt, s ez nem is a háborúban, mint inkább a győzelem idején mutatkozott meg.
Nagy sietve hadsereget toborzott, Bolae ellen vonult, apró csatározásokkal megtörte az aequusok harci kedvét, végül betört a városba. Ettől kezdve aztán nem az ellenséggel, hanem polgártársaival harcolt, és bár az ostrom alatt szabad prédát ígért katonáinak, mihelyt megszállták a várost, megmásította szavát. Úgy vélem, inkább emiatt haragudott meg rá a hadsereg, nem pedig azért, hogy a csak nemrégiben kifosztott és újonnan telepített városban nem talált a tribunus ígéretével egyező zsákmányt. A katonák haragját növelte még, hogy amikor Postumiust a néptribunusok okozta zavargások miatt tiszttársai visszahívták Rómába, egyik gyűlésen otromba, sőt szinte esztelen megjegyzést tett. M. Sextius néptribunus ugyanis azt javasolta, hogy osszanak földet, s egyidejűleg küldjenek telepeseket Bolaeba, mondván, hogy ő azt tartaná méltányosnak, ha azok kezére jutna a város és a Bolaet környező terület, akik fegyverrel megszerezték. „Márpedig megjárhatják a katonáim, ha nem nyughatnak", mondta. Ennek hallatára a gyűlés hallgatósága éppúgy megbotránkozott, mint később az Atyák. A néptribunus pedig, ez az elszánt férfi, egyben jó szónok, mindjárt rájött, hogy ellenfelei közt egy gőgös természetű, zabolátlan szájú emberre akadt, s hogy ha tovább ingerli, bosszantja, olyan szavakra bírhatja, melyek nemcsak személyét, hanem az ügyet, melyet képvisel, sőt az egész patríciusi rendet is gyűlöletessé tehetik, a katonai tribunusok testületéből senkit sem vont be oly gyakran a vitába, mint Postumiust. Akkor is, ama kegyetlen és embertelen kijelentés elhangzása után, így szólt M. Sextius: „Halljátok-e, római polgárok, hogyan fenyegeti a katonáit, mintha bizony a rabszolgái volnának? És ezt a vadállatot mégis

méltóbbnak ítélitek ily magas tisztségre, mint azokat, akik várost és földet ajándékozva új településre küldenek benneteket, akik öregségtek idejére lakhelyről gondoskodnak számotokra, s akik érdekeitek védelmében e gőgös és kegyetlen ellenfelekkel harcolnak. Most már kezdhettek csodálkozni azon, hogy miért akad ügyeteknek oly kevés védelmezője? Mert hiszen mit remélhetnek tőletek? Hivatali méltóságokat talán, melyeket inkább ellenségeiteknek, mint a római nép javáért küzdő férfiaknak juttattok? Följajdultok, ugye, amikor halljátok, miként beszél ez az ember? De sebaj. Ha szavazásra kerül sor, inkább megválasztjátok majd őt, aki gyalázattal fenyeget benneteket, mint azokat, akik földet, házat, vagyont akarnak számotokra biztosítani."

50. A katonákhoz is eljutott Postumius szavának a híre, s ez a táborban még nagyobb fölháborodást keltett: „Ez a zsákmánytolvaj, a csaló, még ez fenyegeti a katonákat?" Azután hogy nyíltan zúgolódni kezdtek, P. Sextius, a quaestor úgy vélte, a fölfordulást hasonló erőszakossággal kell megfékezni, mint ami kirobbantotta; odaküldte hát a lictort egy ordítozó katonához, hogy tartóztassa le; igen ám, de erre iszonyú szitkozódás, lárma keletkezett, s már repült is egy kő a tömegből, megsebesítette a quaestort, úgyhogy az távozni volt kénytelen, az illető pedig nem kímélte a hangját: „A quaestor most megkapta azt, amivel a hadvezér fenyegette katonáit." A lármára odahívatták Postumiust, de kíméletlen kihallgatásaival, kegyetlen büntetéseivel csak még inkább elrontott mindent. Végül, már nem tudván határt szabni haragjának, mikor csődület támadt, a boldogtalanok kiáltozására, akiket vízbefojtásra ítélt, mint az eszeveszett, rohant le a bírói emelvényről a büntetés miatt tiltakozó tömeg közé. A lictorok és centuriók mindenfelé igyekeztek hátrább szorítani a népet, de oly nagy fölháborodás tört ki, hogy a tribunust tulajdon hadseregének katonái halálra kövezték. Amint a szörnyű bűntett híre eljutott Rómába, a katonai tribunusok senatusi vizsgálatot akartak elrendelni tiszttársuk halála ügyében; a néptribunusok azonban megakadályozták a határozatot. Ez a vita azonban nem volt független egy másik nézeteltéréstől: a patríciusokat ugyanis gond gyötörte, hogy a nép a kihallgatásoktól rettegve, haragjában plebejus katonai tribunusokat választ majd; mindent megtettek hát, hogy consulválasztásokra kerüljön sor.

Mivel azonban a néptribunusok nem akartak senatusi határozatot hozatni, beavatkozási jogukkal élve megakadályozták a consulválasztó gyűlés megtartását, s a kormányzást interrex vette kézbe.

51. A Q. Fabius Vibulanus interrex elnöklete alatt lefolyt gyűléseken A. Cornelius Cossust és L. Furius Medullinust választották consulokká. Ezek hivatali évének elején senatusi határozat született, hogy a tribunusok terjesszék a lehető legsürgősebben a nép elé a javaslatot, amely vizsgálatot rendel Postumius meggyilkolása ügyében azzal, hogy ott a nép kedvére való ember elnököljön. A plebs az egész nép egyetértésével a consulokra bízza ezt a feladatot. A consulok nagy mértéktartással és szelíden bonyolították le az ügyet, csak keveset ítéltek halálra, s úgy mondják, azok is maguk vetettek véget életüknek, azt azonban mégsem érhették el, hogy a nép haragra ne gerjedjen, mondván, hogy oly régen hevertetik hiábavalóan az ő javukra szolgáló kedvezményeket, de ha vérük hullásáról, főbenjáró büntetésükről esik szó, nyomban megszavazzák és ráadásul mekkora szigorral érvényesítik a törvényt. A fölkelés elfojtása után éppen jó alkalom adódott volna, hogy a bolaei föld kiosztásával megnyugtassák a kedélyeket; ennek megtörténte után csökkent volna a földosztás utáni vágyuk, mely a patríciusokat kiűzte volna az állami földek törvénytelen birtoklásából; éppen ez a méltatlanság nyomta a szívüket; a nemesség ugyanis nemcsak az erőszakkal szerzett állami földek megtartásához ragaszkodott makacsul, hanem az ellenségtől nemrégiben elfoglalt szabad földet sem akarta volna a nép között szétosztani, hogy az majd később ugyancsak a kevesek zsákmányává váljék.
Még ugyanabban az évben Furius consul legiókat vezetett hadba a hernicusok földjén portyázó volscusok ellen. Mivel ott már nem találtak ellenséget, bevették Ferentinumot, ahová a volscusok nagy tömege visszavonult. Kevesebb zsákmányt találtak, mint amit reméltek, a volscusok ugyanis, mivel tudták, hogy védekezésre vajmi csekély a remény, mindent összeszedtek, és elhagyták a várost; másnap a rómaiak egy csaknem kiürített várost foglaltak el. A hernicusoknak tehát csak magát Ferentinumot és környékét adhatták ajándékba.

52. Hála a tribunusok mértéktartásának, nyugodalmas esztendő következett Q. Fabius Ambustus és C. Furius Paculus consulsága alatt; néptribunus L. Icilius volt. Mindjárt az év elején - mintha csak neve és családja híre kötelezte volna rá - zavargásokat sugalmazott a földosztásról szóló törvény előterjesztésével; ekkor azonban járvány tört ki, mely fenyegetőbbnek ígérkezett, mint amilyen veszedelmessé vált végül is, s az emberek gondolatait a Forumon zajló politikai vitákról házi gondjaik, testi jólétük felé terelte; a járvány alkalmasint kevesebb kárt okozott, mint hogyha zendülés keletkezett volna.

A városban igen sokan megbetegedtek, de csak kevesen haltak meg, a járvány verte évre azonban, M. Papirius Atratinus és C. Nautius Rutulus consulsága idején, mivel a földet, amint az ilyenkor többnyire megesik, nem művelték meg, rossz termés következett. Az éhínség a járványnál is szomorúbban végződött volna, ha követséget nem küldenek az Etruszk-tenger melléki s a Tiberis partján lakó valamennyi néphez, hogy tőlük búzát vásároljanak, s így a gabonaellátást biztosítsák. A samnisok, Capua és Cumae urai dölyfösen megtiltják a követeknek, hogy vásároljanak; Szicília uralkodója viszont jó szívvel segíti őket; a legnagyobb élelmiszerrakomány azonban az etruszkok szívességéből, a Tiberisen érkezett. A betegség miatt oly kihalt volt, a consulok tapasztalata szerint, a város, hogy egy-egy senatornál többet sehogy sem találtak a küldöttségek számára, kénytelenek voltak hát mindegyikhez két-két lovagrendű férfit csatlakoztatni. Abban a két esztendőben egyéb sem külső, sem belső baj nem volt, csak a járvány és az ínség. De mihelyt ezek a megpróbáltatások véget értek, mindaz, ami az állam életét szokás szerint megzavarta - kitört a belső viszály és a külső háború.

53. Manius Aemilius és C. Valerius Potitus consuli éve alatt háborúra készülődtek az aequusok, mégpedig a volscusokkal együtt, akik noha nem hivatalos döntés alapján fogtak fegyvert, önkéntes zsoldos katonaságként csatlakoztak hozzájuk. Mihelyt az ellenségnek hírét vették - akkorára ugyanis már keresztül-kasul

bejárta a hír Latiumot meg a hernicusok földjét -, Valerius consul toborzást hirdetett, M. Menenius néptribunus, a földosztásról szóló törvényjavaslat szerzője, azonban, beavatkozási jogánál fogva megakadályozta, hogy bárki is esküt tegyen; de éppen akkor jelentik, hogy az ellenség elfoglalta Carventum erődjét. E gyalázat hallatára föllángol a patríciusok gyűlölete Meneniusszal szemben, a többi tribunusnak pedig, akiket már előbb megkörnyékeztek, hogy akadályozzák meg a földosztásról szóló javaslatot, igazságosabb okot szolgáltat, hogy tiszttársuk ellen föllépjenek. Az ügy a szócsaták miatt sokáig elhúzódott, miközben a consulok az isteneket és embereket hívták tanúságul, hogy Menenius bűne az ellenségtől elszenvedett valamennyi vereség és gyalázat, s ami még előttük áll, mivel akadályozza a toborzást; Menenius viszont azt hangoztatja, hogy ha a patríciusok a törvénytelenül bitorolt állami földekről lemondanak, ő nem gördít akadályt a toborzás elé; közben a kilenc tribunus a testület nevében véget vetvén a hadakozásnak, határozatot nyújt át, miszerint ők támogatnák C. Valerius consult, ha megtartja a toborzást, és megbünteti vagy egyéb megtorlással sújtja azokat, akik megtagadják a katonai szolgálatot, még akkor is, ha tiszttársuk tiltakozott. Ezzel a határozattal fölfegyverkezve a consul erővel elővezettetett néhány embert, aki a tribunushoz föllebbezett, a többiek pedig félelmükben föleskü̈dtek. Carventum erődjéhez vonulva a hadsereg, ámbár gyűlölte, utálta a consult, megérkezésekor nyomban egykettőre szétverte az őrséget, és visszafoglalta az erődöt; az őrségből hanyagság folytán elmentek néhányan fosztogatni, és ezzel alkalmat nyújtottak a rómaiaknak, hogy behatolhassanak. A folytonos fosztogatásból, mivel mindent erre a biztonságos helyre hordtak össze, sok zsákmány halmozódott föl. A consul parancsára a quaestor mindent elárvereztetett az államkincstár javára, mondván, hogy zsákmányból csak az olyan hadsereg részesedik, amelyik nem tagadja meg a katonai szolgálatot. Ez csak növelte a nép és a katonák haragját a consullal szemben. Így azután, mikor senatusi határozat alapján ovatióval bevonult Rómába, a katonásan szabad szájú, rögtönzött gúnyversek felváltva hol a consult szidalmazták, hol meg Meneniust dicsőítették, s valahányszor csak a tribunust említették, a körülvevő tömeg szeretetének megnyilvánulása: a taps és helyeslés szinte elnyomta a katonák hangját. Ez a jelenség még nagyobb gondot okozott az Atyáknak, mint a katonák csaknem megszokott szabadossága a consullal szemben; mivel pedig nem volt kétség

felőle, hogy ha megpályázza, az egyik katonai tribunusi tisztség Meneniusnak jut, consulválasztó gyűlést hirdettek, s onnan őt kizárták.

54. Cn. Cornelius Cossust és L. Furius Medullinust választották meg consulnak, az utóbbit másodízben. Soha még ennyire nem bántotta a népet, hogy nem választhatott tribunusokat. Bosszúságát ki is mutatta a quaestorválasztó gyűlésen, és azzal állt bosszút, hogy első ízben plebejus quaestorokat választott, oly módon, hogy a négy megválasztandó közül egyetlen patríciusnak, C. Fabius Ambustusnak maradt hely, három plebejus, Q. Silius, P. Helius és P. Papius pedig a leghíresebb családok fiait ütötte ki a nyeregből. Úgy tudom, ennek a szabad népi szavazásnak ösztönzői az Iciliusok voltak, az ő patríciusgyűlölő családjuknak három tagját választották meg abban az esztendőben néptribunusnak. Sok fontos ügyet csillogtattak meg a nép mohósága előtt, de azt is kijelentették, hogy egyetlen mozdulatot sem tesznek, ha a quaestorválasztáson, melyet egyetlen tisztségként hagyott meg a senatus plebejusoknak és patríciusoknak vegyesen, nem lesz a népnek bátorsága ahhoz, amit már régóta óhajt, és amit törvényesen megszerezhet magának. Hatalmas győzelme volt ez hát a népnek, s a quaestori tisztséget nem is e méltóság korlátozott lehetőségei szerint ítélték meg, hanem úgy látták, hogy a consuli méltósághoz, a diadalmenetekhez is nyitva áll az út a maguk erejéből fölvergődött emberek előtt. A patríciusok viszont úgy zúgolódtak, mintha nem közösen viselnék a hivatali méltóságokat, hanem ők elvesztették volna valamennyit; kijelentették, hogy ha így állnak a dolgok, minek gyermeket fölnevelni, hiszen elűzik őket őseik helyéről, s azt látják, hogy mások kezére száll a méltóságuk, ők pedig Salius-papok vagy flamenek maradnak, akik a hivatalos áldozati szertartásokat végzik, de a nép fölött sem hatalmuk, sem erejük. A két párt izgatott hangulatában, mikor a nép önbizalma megerősödött, s a nép ügyét oly nagy nevű vezérek védelmezték, az Atyák, gondolván, hogy ahol a nép teheti, hasonló jelenségeknek lesznek tanúi, mint a quaestorválasztásokon, inkább hajlottak consulok választására, mivel azon meg nem léphettek föl vegyesen a jelöltek; az Iciliusok viszont azt mondták, katonai tribunusokat kell választani, és végre meg kell adni a népnek a hivatali méltóságokat.

55. Nem volt azonban semmiféle consuli előterjesztés, amelynek megakadályozása folytán kinyilváníthatták volna akaratukat - s ekkor csodálatosan jókor érkezett a hír, hogy a volscusok és az aequusok betörtek Latiumba és a hernicusok területére, és ott fosztogatnak. Mihelyt a consulok egy senatusi határozat alapján megkezdték a toborozást erre a háborúra, a tribunusok élesen szembehelyezkedtek vele, azt hajtogatván, hogy ez a szerencse ajándéka nekik is, meg a népnek is. Hárman voltak, valamennyi igen kemény ember, és a plebejusok között jó családból való. Közülük kettő azt a feladatot vállalja magára, hogy állandóan szemmel tart egy-egy consult; a harmadik pedig a gyűléseken a helyzetnek megfelelően lecsillapítja vagy harcra serkenti a népet. Most aztán sem a consulok nem toborozhattak, sem a tribunusok nem bonyolíthatták le kedvük szerint a népgyűlést. A szerencse már-már a nép ügyének kedvezett, amikor hírnökök jelentették, hogy Carventum erődjét, miután az őrségből többen zsákmány után jártak, az aequusok elfoglalták, megölvén az erőd őrizetére hátrahagyott néhány embert; volt, akit a várba visszatértekor gyilkoltak meg, másokat a mezőn kóborlás közben. Az államnak ez a kellemetlensége újabb erőt adott a tribunusok fellépéséhez. Hiába környékezték ugyanis őket, hogy ne akadályozzák tovább a háborút, semmi nem változtathatott szándékukon, sem az államot fenyegető vihar, sem a velük szemben megnyilatkozó gyűlölet; végül elérik, hogy senatusi határozatot hoznak katonai tribunusok választásáról, hozzáfűzvén mégis, hogy aki abban az évben néptribunus, az nem vehető számításba, és senki néptribunus hivatala meg nem hosszabbítható a következő esztendőre. Nincs kétség felőle, hogy ezzel az Iciliusokra célzott a senatus, hiszen azzal vádolták őket, hogy fölforgató tribunusi működésükért jutalmul consuli tisztségre pályáznak. Akkor megtartották a toborzást, és valamennyi rend egyetértésével megkezdték a háborús előkészületeket. A történetírók különböző adatai miatt nem tudni biztosan, hogy mindkét consul elment-e Carventum várához, vagy egyik Rómában maradt-e, hogy lebonyolítsa a választásokat. Amiben viszont nem térnek el egymástól az írók, az biztosra vehető, vagyis az, hogy Carventum erődjétől, miután hiába ostromolták, visszavonultak; ugyanaz a sereg azonban visszafoglalta a volscusoktól Verrugót, és

nagy fosztogatást vitt véghez, nagy zsákmányra tett szert aequus és volscus földön egyaránt.

56. Rómában a nép győzött ugyan abban, hogy olyan választásokat írjanak ki, amilyeneket kíván, a választások eredménye mégis a patríciusok győzelmét jelentette: consuli rangú katonai tribunusnak ugyanis mindannyiuk reményével szemben három patríciust választottak, C. Julius Julust, P. Cornelius Cossust és C. Servilius Ahalát. A patríciusok mesterkedtek valamit, úgy mondják, s ezt az Iciliusok nyomban a szemükre is lobbantották, a jelöltek tömegébe ugyanis méltatlanokat vegyítettek a kiválóakkal, hogy némely semmirekellő ember miatt utálkozván, a nép elforduljon a plebejus jelöltektől.
Ezután hírül veszik, hogy a volscusok és az aequusok talán Carventum erődjének megtartásán fölbuzdulva, vagy Verrugo helyőrségének elvesztése miatt támadt haragjukban, teljes erőből háborúra készülődnek; a vállalkozás élén Antium áll; követei mindkét nép lakosságát fölkeresték, szidalmazván őket gyávaságuk miatt, hogy falaik mögött megbújva tűrték, hogy a rómaiak az elmúlt évben bejárják és kifosszák földjeiket, és lerohanják Verrugo helyőrségét. Most immár nemcsak fegyveres hadseregüket, hanem telepeseiket is ideküldik; a rómaiak most már nemcsak az itt talált javakat osztják föl maguk között, hanem elfoglalván Ferentinumot, odaajándékozzák a hernicusoknak. Haragra gyúlt mindenki, amerre csak jártak, s a fiatalság magától özönlött a zászlók alá. Így aztán valamennyi nép ifjait Antiumban vonták össze, ott ütöttek tábort, és várták az ellenséget. Rómába az eseményeknél rémületesebb hírek érkeztek, s a senatus - mint ahogy végveszély idején intézkedni szokás - elrendelte, hogy dictatort nevezzenek ki. Ezt, úgy mondják, rossz néven vette Julius és Cornelius, és szenvedélyes vita keletkezett, melynek során a vezető senatorok hiába panaszolták, hogy a katonai tribunusok nem vetik alá magukat a senatus hatalmának, végezetül a néptribunusokhoz is föllebbeztek, arra hivatkozván, hogy ily fontos ügyben nemegyszer még a consulokra is rákényszerítették hatalmukat; a néptribunusok, örvendezve a patríciusok viszályának, azt mondták, hogy eszükben sincs segíteni azokon, akik nemcsak polgártársaiknak nem tekintik, de még emberszámba se veszik őket. Majd ha plebejus és patrícius egyaránt elérheti a hivatali méltóságokat, ha részesei lehetnek ők is az állam kormányzásának, akkor majd gondjuk lesz rá, hogy dölyfös

tisztviselők miatt semmibe ne vegyék a senatus határozatait: addig pedig felőlük és a tribunusi hatalom felől éljenek csak a patríciusok, a törvények és a hivatali méltóságok tiszteletének kötelessége alól mentesen, gyakorolják maguk a tribunusi hatalmat is.

57. Ez az összecsapás igen alkalmatlan időben keletkezett, mivel épp egy nagy hadjárat állt küszöbön, s ez mindenkit erősen foglalkoztatott; majd hosszan tartó viták után hol Julius, hol Cornelius kijelentette, hogy ők alkalmas vezérei lehetnek ennek a háborúnak, és méltánytalan, hogy megfosszák őket a tisztségtől, melyet a nép bízott rájuk; ekkor Servilius Ahala katonai tribunus is megszólalt: Sokáig hallgatott, mondta, nem mintha nem lett volna határozott véleménye; ugyan melyik derék polgár tudná elválasztani a maga személyes gondját az államétól? Hanem mivel azt szerette volna, ha tiszttársai a maguk jószántából meghajlanak a senatus tekintélye előtt, és nem tűrik el, hogy a senatus a néptribunusokhoz föllebbezzen velük szemben. Még most is, ha a körülmények megengedik, szívesen adna időt nekik, hogy szerfölött makacs véleményüket visszavonják; mivel azonban a háború kényszerűsége nem vár az emberek bölcsebb meggondolásaira, előbbre valónak ítéli az állam érdekeit, mint tiszttársai jóindulatát, és ha a senatus megmarad elhatározásánál, ő még ma este hajlandó dictatort kinevezni; ha valaki ellenvetést tenne a senatus határozatával szemben, ő elfogadja annak érvényességét. Mindezért nem is érdemtelenül dicséret és hála volt a jutalma mindenki részéről, és mikor P. Cornelius, az általa kinevezett dictator őt választotta a lovasság főparancsnokává, ha tiszttársaival összehasonlították, példát szolgáltatott rá, hogy a szerencse és a magas tisztség hamarább a nyomába szegődik annak, aki nem sürgeti. A háború nem volt említésre méltó, egyetlen, könnyű csatában széjjelverték az ellenséget Antiumnál; a győztes hadsereg végigpusztította a volscusok földjét. A Fucinus-tó partján ostrommal bevettek egy erődöt, s ott háromezer foglyot ejtettek, a többi volscus a falak mögé vonulva nem védte területét. A dictator a hadműveletek alatt, úgy tetszik, nem mulasztotta el szerencséjét; inkább sikeresen, mint diadalmasan tért vissza Rómába, és lemondott hivataláról. A katonai tribunusok anélkül, hogy consulválasztó gyűlésekről említést tettek volna, gondolom, mivel

haragudtak a dictator kinevezése miatt, kihirdették, hogy össze kell hívni a gyűlést katonai tribunusok választására. A patríciusoknak súlyosabb gondot okozott az eset, mivel úgy ítélték meg, hogy a maguk közül valók árulták el ügyüket. Amint az elmúlt évben a legalávalóbbak bevonásával megutáltatták valamennyi, még a legméltóbb plebejus jelöltet is, úgy most, a legelőkelőbb, a legnagyobb tekintélyű és népszerű senatorokat jelölték a pályázók sorába, hogy minden helyet megszerezzenek, és egyetlen plebejus be ne juthasson. Négy férfit választottak meg - valamennyi viselte már e tisztséget -: L. Furius Medullinust, C. Valerius Potitust, Num. Fabius Vibulanust és C. Servilius Ahalát; az utóbbit - megtartván tisztségében - több más erénye, de kiváltképpen páratlan mértéktartásával megszerzett népszerűsége miatt választották újra.

58. Ebben az esztendőben, mivel a veii néppel kötött fegyverszünet határideje lejárt, a követek és a fetialis-papok elkezdték összeállítani a kártérítési követeléseket. Amikor a határhoz érkeztek, szembetalálkoztak a veiibeliek követségével: a követek arra kérték őket, hogy mielőtt Veiibe belépnének, hadd keressék ők fel a római senatust. Mivel Veiit belső viszályok gyötörték, a senatus hozzájárult, hogy most nem követel tőlük kártérítést: ennyire távol állt tőle, hogy más baját a maga hasznára fordítsa. A volscusok földjén Verrugo helyőrségének elvesztésével vereséget szenvedett Róma; ennek is csak az idő volt az oka; a katonák, akiket a volscusok ostromoltak, segítséget kértek, s ha sietnek, azt megkaphatták volna; mire a segítség odaérkezett, már csak a vérengzés után zsákmányolás végett szétszóródott ellenséget verhette szét. A késedelemért a felelősség nem is a senatust, inkább a tribunusokat illette, akik, mivel jelentették nekik, hogy Verrugóban keményen védekeznek, megfeledkeztek arról, hogy az emberi erő határait semmiféle hősiesség át nem törheti. A bátor katonák életét és halálát azonban mégis megbosszulták.

A következő esztendőben, amikor P. és Cn. Cornelius Cossus, Cn. Fabius Ambustus és L. Valerius Potitus voltak a consuli rangú katonai tribunusok, kitört a háború Veiivel a dölyfös válasz miatt, melyet a veii senatus a kártérítést követelő római követeknek adott, mondván, hogy tűnjenek el sietve a városból és Veii területéről,

különben megadják nekik, amit Lars Tolumnius adott. Az Atyák nem tűrvén el a sértést, meghagyták a katonai tribunusoknak, hogy másnap terjesszék a nép elé a hadüzenetről szóló törvényjavaslatot. Alighogy a javaslatot kihirdették, zúgolódni kezdett az ifjúság, hogy még be sem fejeződött a háború a volscusokkal; csak az imént koncoltak föl két helyőrséget, s közben a többit is veszély fenyegeti; nem múlik el év nyílt háború nélkül, és most, mintha nem volna elég bajuk, új háborúra készülnek egy szomszédos, igen hatalmas nép ellen, mely föllázítja ellenük egész Etruriát. Ezeket az önként fölhangzó megnyilatkozásokat a néptribunusok is megtoldják izgatásaikkal: „A legnagyobb háborút a patríciusok viselik a plebejusok ellen - hajtogatják -, a népet zaklatják a katonai szolgálattal, s odadobják az ellenségnek, hogy leméssárolja; távol tartják Rómától, elvezénylik, hogy otthon nyugalomban ne gondolkozzék szabadságról, coloniákról, állami földekről, és ne szőjön terveket a választás szabadságáról." Fel-feltartóztattak kiszolgált vén katonákat, fölsorolván szolgálati éveik számát, sebesüléseiket és a sebek behegedt nyomait; azt kérdezgetvén, hogy van-e még ép hely a testükön, mely új sebek szerzésére alkalmas volna? Maradt-e még vérük, amit kionthatnának az államért? Efféle megjegyzések hangzottak el beszélgetés közben, meg a gyűléseken is, és ezek eltérítették az embereket a háború megindításától; a törvényjavaslatot elhalasztották, hiszen gyűlöletes lévén, amúgy is elutasították volna.

59. Így hát határozatot hoztak, hogy a katonai tribunusok vezessék a hadsereget a volscusok földjére; Cn. Cornelius maradt Rómában egyedül. A három tribunus, miután látta, hogy a volscusok sem táborba nem tömörülnek, sem ütközetre nem készülnek, háromfelé oszlottak, és elindultak fosztogatni. Valerius Antiumba, Cornelius pedig Ecetrába vonult: amerre jártak, földúlták a házakat, földeket, hogy távol tartsák a volscusokat; Fabius, mivel az volt fő célja, mindenféle fosztogatást mellőzve Anxur ostromához vonult föl. Anxur, a mai Tarracinae, a mocsarak felé lejtő hegyoldalon épült. Fabius erről az oldalról kezdi meg az ostromot; C. Servilius Ahala vezetésével négy cohorsot elküld, hogy szállják meg a város fölött emelkedő dombot, s a magasabb fekvésű helyről, ahonnan nincs védelem, hatalmas lármával, nagy zajt csapva árasszák el a falakat. Ettől az ordítozástól megdöbbenve azok, akik a város alsó részét védték Fabiusszal szemben, helyet adtak, hogy a rómaiak létrákkal

megmászhassák a falakat; az ellenség mindent elözönlött, és sokáig kegyetlenül gyilkolt menekülőket és ellenállókat egyaránt. Harcra kényszerültek hát a legyőzöttek; s mivel reményük akkor sem volt, ha megadják magukat, harcoltak tovább. Ekkor hirtelen elhangzott a parancs, hogy akinél nincs fegyver, azt ne bántsák, mire az egész sokaság önként letette a fegyvert, és kétezer-ötszáz ember élve esett fogságba. Fabius egyéb zsákmányolástól eltiltotta katonáit, míg csak meg nem érkeztek tiszttársai, s hangoztatni nem kezdték, hogy Anxur elfoglalása az ő seregüknek is műve, mivel a többi volscust ettől a helyőrségtől távol tartották. Mihelyt ezek megérkeztek, e múltban hosszan virágzó, gazdag várost a három hadsereg teljesen kifosztotta; a hadvezéreknek ez a nagylelkűsége első ízben békítette össze a népet a patríciusokkal.

Ehhez járult még az előkelőek tömegnek szóló, legidőszerűbb ajándéka; a senatus a nép vagy a tribunusok bármiféle előzetes követelése nélkül - elhatározta, hogy a katonaságnak a kincstár zsoldot fizet, mivel addig ki-ki a maga költségén katonáskodott.

60. Azt beszélik, hogy a nép még sohasem fogadott ekkora örömmel semmiféle intézkedést. Csődület támadt a Curia előtt, és szorongatták a kilépő senatorok kezét, „valóságos atyák"nak nevezvén őket, és fogadkoztak, hogy míg csak futja erejükből, senki sem kíméli majd testét és vérét bőkezű hazája kedvéért. Már annak is igen megörültek, hogy legalább otthoni vagyonkájuk békén marad, mialatt ők testüket a hazának szentelik s szolgálatába állítják, de ami még megsokszorozta az örömüket, az volt, hogy önként ajánlották föl nekik, soha a tribunusok nem szorgalmazták vagy ők maguk beszélgetéseikben nem feszegették. Valamennyi rend örömében és egyetértésében csak a néptribunusok nem osztoztak, azt állítván, hogy nem lesz ez minden patríciusnak olyan jó és kiváló a jövőben, mint ahogy gondolják; az intézkedés első szemrevételre jobb, mint amennyire majd a használatban beválik. Honnan veszik vajon a pénzt, ha a népre nem vetnek ki újabb adót? Tehát másnak a zsebére bőkezűek; de még ha a többiek beleegyeznek is, eltűrik-e azok, akik már letöltötték szolgálati éveiket, hogy mások jobb körülmények között katonáskodjanak, mint ők maguk, és ha már éveiket a maguk költségén leszolgálták, a mások költségeit majd nem vállalják. Ilyen beszédekkel megingatták

a nép egy részét; végezetül csakugyan adót vetettek ki, s a tribunusok védelmet ígértek annak, aki a katonai zsold céljára szolgáló adó fizetését megtagadja. A patríciusok jól induló ügyüket makacsul védelmezték; ők fizették be elsőnek az adót; mivel még akkor pénzérmét nem ismertek, némelyek kocsin vitték be a súlyos ércrudakat a kincstárba, föltűnő módon róván le kötelességüket. Amint a senatus tagjai becsülettel megfizették a rájuk kirótt adót, a nép vezető emberei, az előkelőek barátai, maguk is fizetni kezdtek. Látván, hogy az Atyák megdicsérik, a katonaköteles korú emberek pedig derék polgároknak tekintik őket, hirtelen, semmibe véve a tribunusok védelmezését, szinte vetélkedve folyt az adózás. Megszavazták a hadüzenetet Veii ellen, és a javarészt önkéntesekből álló sereget a consuli rangú katonai tribunusok Veii ellen vezették.

61. Ezek a tribunusok pedig T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus másodjára, A. Manlius, L. Furius Medullinus harmadjára, és M. Aemilius Mamercus voltak, ők zárták körül először Veiit. Ennek az ostromnak az elején az etruszkok nagyszámban gyűltek össze Voltumna templománál, de nem tudták eldönteni, hogy az egész nép hivatalos háborúban megvédje-e Veiit.
Az ostrom lanyhábban folyt a következő esztendőben, mivel a tribunusok egy részét és a hadsereget a volscusok elleni háborúba vezényelték. Abban az évben a következő consuli rangú katonai tribunusokat választották meg: C. Valerius Potitust harmadszorra, M. Sergius Fidenast, P. Cornelius Maluginensist, Cn. Cornelius Cossust, D. Fabius Ambustust és Sp. Nautius Rutulust másodszorra. A volscusokkal Ferentinum és Ecetra között csaptak össze; a hadiszerencse a rómaiaknak kedvezett. Ezután a tribunusok ostromzár alá vették Artenát, a volscusok városát. Majd egy kitörési kísérlet után az ellenséget visszaűzték a városba, és a rómaiaknak alkalmuk nyílt, hogy megrohanják és megszállják a várost - a fellegvár kivételével: a természettől fogva megerősített felső várba nagy csomó katona menekült; míg alul, a vár falain belül sokat megöltek, sokat élve fogtak el. Majd a fellegvárat ostromolták meg; de semmiféle erővel be nem vehették, mivel nagyságának megfelelő számú helyőrsége helytállt, és remény sem volt rá, hogy megadja magát, mivel az egész állami gabonakészletet még a város eleste előtt a várba szállították; szégyenszemre el kellett volna vonulni, ha egy rabszolga el nem árulja a várat a rómaiaknak. Ő azonban a katonákat egy meredek helyen bebocsátotta, azok foglalták el;

mihelyt az őrséget lekaszabolták, a többi nép hirtelen rémületében megadta magát. Lerombolták mind a fellegvárat, mind Artena városát, majd visszahívják a legiókat a volscusok földjéről, és az egész római haderőt Veii ellen fordítják. Az áruló, akit szabadsággal, továbbá két család vagyonával jutalmaztak meg, a Servius Romanus nevet vette föl.

Van, aki azt állítja, hogy Artena Veii és nem a volscusok földjén állt. A tévedés onnan származik, hogy volt egy ilyen nevű város Caere és Veii között is, hanem azt a római királyok lerombolták; az Caere területéhez tartozott, nem pedig Veiihez; a másik ilyen nevű város a volscusok földjén épült, én annak a pusztulását beszéltem el.